

ЮСУФШОҲ ЯЪҚУБОВ

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК ЗАМОНИ ОРИЁИҲО

Китоби дарсӣ барои синфи 5

*Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба ҳоли ҷомеа кардааст.*

ДУШАНБЕ
"МАОРИФ"
2014

ББК 63.3 (2точик) Я72+74.263.1
Я-92

я-92. Юсуфшоҳ Яъкубов. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 5-ум. Душанбе, "Маориф", 2014, 248 сах.

Ҷадвали истифодаи иҷравии китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1					
2					
3					
4					
5					

МУҚАДДИМА

Шумо акнун бори аввал таърихи халқу кишвари азизи худро меомӯсед. Таърихи халқи тоҷик як пораи пурифтихори таърихи ҷаҳон мебошад. Агар шумо таърихи халқи худро хуб донед, маълум мешавад, ки Ватани хешро ҳам дӯст медоред. Донишмандони таърихи халқ ин шинохтани гузаштагони худ, тараққиёти кишвар, илму маърифат ва забону Ватани хеш мебошад. Худшиносӣ якдилӣ ва ваҳдати миллатро ба вучуд меорад. Агар миллат якдилу яктост, иқтисодиёти он низ тараққӣ мекунад, илму фарҳангаш раванқ меёбад ва давлаташ пешрафта мешавад. Халқе, ки худшиносии миллӣ дорад, ҳамеша соҳиббӯтирому пешрав аст. Шахси таърихдон сиёсатмадори моҳир, кордон, донишманд, хирадманд, роҳбари боақл инсоф ва дилсӯзу ғамхори миллат мешавад.

Гузаштагони мо дар таърихи инсоният қорнамоиҳои бузурге кардаанд. Онҳо дар Осиёи Марказӣ аввалин ромкунандагони ҳайвоноти ҳонагӣ мебошанд. Онҳо инчунин аз ҷумлаи нахустин одамоне маҳсуб мегардиданд, ки ба зироаткорӣ ва соҳтмони шаҳрҳо машғул будаанд. Гузаштагонамон офарандагони фарҳанги баландпояи ҷаҳонӣ дар Осиёи Марказӣ мебошанд ва мо имрӯз ҳам бо ин фарҳанг фахр мекунем.

Шумо бори аввал таърихи мухтасари қадими халқи худро меомӯсед ва огоҳ мешавед, ки дар гузаштаҳои дуродур Ватани аҷдоди мо – ориёӣҳо хеле бузург будааст. Вай аз шимол, аз ҳавзаи рӯди Ра (Волга) сар шуда, ба ҷануб то Ҳиндустони Марказӣ ва аз шарқ аз Хуанхеи Чину Муғулистон то Молдава ва Осиёи Хурд тӯл мекашид. Дар ҳамаи ин заминҳои паҳновар гузаштагони мо ориёӣҳо зиндагонӣ мекарданд. Ин аст, ки шумо бояд таърихи гузаштагони худро бодикқат омӯсед ва сабабҳои хурд шудани худуди мамлакат ва кам гардидани аҳолии ориёинаҷдро фаҳмед.

«Таърих» калимаи арабӣ буда, маънояш муайян намудани вақти рух додани ҳодисаҳои муҳим мебошад. Ба ибораи дигар, таърих илмест, ки ҷамъи ҳодисаҳои муҳими дар рӯи Замин ва дар ҳаёти инсонҳо рухдодаро меомӯзад.

Дар таърих ҳар ҳодиса сабаб ва оқибат дорад. Вазифаи инсон он аст, ки сабаби рӯй додани ин ва ё он ҳодисаҳоро омӯзад ва оқибатҳои бади онро пешгирӣ наояд, яъне таърих фанни

ибратомӯз буда, барояш дониستاني сабабҳои ҳодиса, ҷой, рӯз, моҳ ва соли он шарт аст. Ҳодисаҳо ва воқеаҳо дар таърих гуногунанд ва онҳоро муҳит ва талаботи инсонҳо ба вучуд меоранд. Дар таърих подшоҳони алоҳида нақши бузург мебозанд, агар онҳо донишманд ва сиёсатмадори дурбин бошанд, зиндагонии мардум хуб мешавад, мамлакат обод мегардад. Ҳамин хел шоҳон дар таърихи халқи тоҷик: Ҷамшед, Фаридун, Кайкубод, Кайковус, Кайхусрав, Кайгуштосп, Куруши Кабир, Дориюши Кабир, Аршак, Ардашери Бобокон, Шопури I, Анӯшервон, Канишкаи Кабир, Кадфиз, Ахушнавоз, Хусрави Парвиз, Абӯмуслим, Абдуллоҳи Тоҳир, Яъқуби Лайс, Исмоили Сомонӣ ва Насри II буданд. Дар замони подшоҳии онҳо мардум зиндагии хубу ором доштанд.

Дар таърихи халқи тоҷик саҳифаҳои муҳим, ки аҳамияти ҷаҳонӣ доранд, хеле бисёранд. Масалан, аввалин пайгамбари соҳибкитобу соҳибтаълимот Зардушт аз миллати мо буд. Ӯ одамнро ба сулҳу салоҳ, ваҳдати миллӣ ва меҳнати ҳалолу созандагӣ даъват кардааст. Китоби «Авесто», ки дар замони ӯ таълиф шуда буд, бузургтарин китоби динӣ, таърихӣ, фалсафӣ, педагогӣ, тиббӣ ва адабӣ дар ҷаҳон мебошад. Таъриху фарҳанги мо аз он замон сарчашма мегирад.

Аввалин бунёдкунандаи империяи бузурги ҷаҳонӣ—Куруши Кабир ва Дориюши Кабир буданд. Куруши Кабир аввалин Эъломияи ҳуқуқи башарро таҳия намуда, ҳамаи инсонҳоро новобаста аз нажоду миллату динашон баробарҳуқуқ эълон намуд. Халқи тоҷик ҳеч гоҳ ба сари халқи дигар лашкар нақаша, мардумашро ғорат накардааст. Подшоҳони ориёинажод ғуломони бисёреро аз ғуломӣ асорат озод намуда, ба бегонагон ғамхорӣ зоҳир кардаанд. Гузаштагонӣ мо дар тӯли ҳазорсолаҳо дар сарзамини Осиёи Марказӣ зиндагонӣ намуда, аз худ осори фаровони таърихӣ, аз ҷумла оромгоҳҳо, қалъаҳо ва дигар биноҳои меъморий ва осори ҳаттӣ боқӣ мондаанд, ки аз қадимӣ будани миллати мо гувоҳӣ медиҳанд.

Чанд суҳан дар бораи даврандешӣ таърихи ориёӣҳо — тоҷикон, вожаю ибораҳои таърихӣ ва географӣ, ки дар китоб истифода шудаанд:

1. Бори аввал кӯшиш шудааст, ки таърихи ориёӣҳо дар шакли китоби дарсӣ бе тақсмоти марзҳои сиёсӣ, чун таърихи як халқ навишта шавад. Тавре ки маълум аст, гузаштагонӣ мо ҳудуди ориёӣ гуфтаанд ва бо ин ном ҳазорҳо сол зиста, империяҳои

чаҳонӣ ба вучуд овардаанд. Дар ибтидои ҳазораи якуми милодӣ бо сабабҳои маълум ва номаълум номи «ориёӣ» аз байн меравад ва ба ивази он калимаи «точик» пайдо мешавад. Сабабҳои фаромӯш шудани номи «ориёӣ»-ро дар давоми дарсҳо мефаҳмед. Сабабҳои пайдо шудани номи точик дар дарсҳои синфи 6-ум гуфта мешавад. Аз замони қадим то асрҳои III – IV-и милодӣ, гузаштагони мо худро ориёӣ гуфтаанд ва аз ҳамин сабаб таърихи ин давраро таърихи қадими халқи точик – замони ориёӣҳо номидаем.

2. Дар замони Шӯравӣ таърих ба форматсияҳои чамбиятӣ –ҷомеаҳои ибтидоӣ, ғуломдорӣ, феодализм, капитализм ва сотсиализм тақсим мешуд. Баъди аз байн рафтани сохти сотсиализм ин табақабандӣ низ барҳам хӯрд.

Имрӯз табақабандию даврабандиҳо дар таърихи халқҳо ғуногун мебошанд. Таърихи қадими халқи точик замони ориёӣҳо ва ибтидои асри миёна – замони ташаккули этноними «точик» ва раванги сохтори деҳқониро дар бар гирифта, асоси даврабандии сулолаи таркиб ёфтааст. Масалан, замони ҷомеаи ибтидоӣ, яъне асри санг номи давраи сулолаи шоҳони Пешдодиён номида шудааст, зеро таърихи онҳо аз замони аввалин инсон Каюмарс (Каёмард) шуруъ мешавад. Замони онҳо аз асри санг то ҳазораҳои 9-7 пеш аз милод давом кардааст.

Замони мису санг ва биринҷиро ба давраи пайдо шудани кишоварзон, аввалин чорводорон, шаҳру деҳот ва давлату синфҳо нисбат додан мувофиқ меояд. Дар ин давра сулолаи Каёнӣён ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ ҳукмронии Каёнӣён то ба ҳамроҳ кардани Бохтару Хоразм аз тарафи Ҷаҳоманишиён давом дошт.

Баъди Каёнӣён сулолаи Модҳо, пасон Ҷаҳоманишиён, Юнониён, Портҳо ва Кӯшонӣён паси ҳам ҳукмронӣ кардаанд. Ҷаҳомани тавр, ба давраҳо тақсим намудани таърихи синфи 5-ум мувофиқ ба сулолаҳои ҳукуматкарда тақсимбандӣ шудааст.

3. Навигарии дигаре, ки дар китоби дарсии таърихи (қадими) халқи точик мушоҳида мешавад, дохил намудани мафҳумҳои Ориёнои Шарқӣ ва Ориёнои Ғарбӣ мебошад. Аслан ин мафҳумҳоро забоншиносон нисбат ба забони Эрони Шарқӣ ва Эрони Ғарбӣ истифода кардаанд. Мо дар ин китоби дарсӣ таърихи қадими Эрони кунуниро ба Ориёнои Ғарбӣ ва Осиёи Марказиро ба Ори-

ёнои Шарқӣ дохил намудем, агарчи Хуросони Эрони кунунӣ ба Ориёнои Шарқӣ ворид мешавад.

Фанҳои ёрирасони таърих. Таърихи инсоният миллионҳо солро дар бар гирад ҳам, мо аз он, бахусус аз қадимтарин даврони он, ки ҳоло инсон ба вучуд наомада буд, хеле кам огоҳ ҳастем. Дар бораи нахустин инсонҳо хеле кам маълумот дорем, зеро онҳо ҳона сохтанро намедонистанд ва бе ягон сарпаноҳ монанди хайвонҳои ваҳшӣ зиндагонӣ мекарданд, либос надоштанд, оташро намедонистанд, гӯштро хом мехӯрданд, афзори олот сохта наметавонистанд, сурат намекашиданд ва ғайра. Ин аст, ки аз фаъолияти дуру дарози инсонҳои қадим мо кам огоҳӣ дорем. Лекин дар бисёр илмҳои имрӯза, аз ҷумла бостоншиносӣ, симошиносӣ ва забоншиносӣ таърихи инсонии қадим баррасӣ шуда, саҳифаҳои зиёди торики ҳаёту фаъолияти онҳо равшан мегарданд.

Бостоншиносӣ (археология) соҳаи илми таърих аст, ки дар асоси ёдгориҳои маданияти моддӣ таърихи ҷамъияти инсониро меомӯзад. Калимаи «археология» аз забони юнонӣ гирифта шуда, илм дар бораи омӯхтани таърихи қадими инсонҳост.

Бостоншиносон тахминан дар кучо зистани одамони қадимро медонанд, бинобар ин, макони онҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. Аксар ҷойҳои зисти одамони қадим дар натиҷаи ходисаҳои тасодуфӣ – кӯчидани хоки тепшаҳо, сохтмони биноҳо, қандани каналҳо, чоҳҳо, селроҳоҳо, ва ғайра ошкор мешаванд. Бостоншиносон дар он ҷойҳо ҳафриёт (кофтуков) мегузaronанд ва дар асоси бозёфтҳои худ дар қадом давраҳо зиндагӣ қардани одамонро муайян менамоянд.

Омӯзиши таърихи инсоният нишон медиҳад, ки одамон дар ҳар замон олот, афзор, силоҳ, зебу зинат, сарулибос, хонаю дари ба он давра хос доштаанд. Бостоншиносон ин гуна чизҳоро омӯхта, таърихи ҳамон давраро барқарор менамоянд. Ёдгориҳо ба асрҳои санг, биринҷӣ ва оҳан тақсим мешаванд.

Ёдгориҳои асри санг аз лангару қалпҳо, нақшҳои болои сангҳо қандаи одамони қадим, ёдгориҳои асри биринҷӣ аз қабристонҳо, бошишгоҳҳо – деҳаю шаҳрҳо ва ҳамчунин аз расмҳои рӯйи сангҳо иборатанд. Ёдгориҳои давраи атиқа ва асрҳои миёна қабристонҳо, мақбараҳо, қалъаҳо, харобайи шаҳру деҳот хеле бисёранд. Ҳар яке аз ёдгориҳои номбурда вобаста ба давру замон услуби омӯзиши хосе доранд.

Барои барқарор намудани таърихи инсонҳои қадим боз илмҳои дигар низ мадад мерасонанд.

Антропология (илми симошиносӣ) калимаи юнонӣ буда, антропа – одам, логос – илм, яъне илми одамшиносист. Симошиносон дар асоси боқимондаи устухонҳо, косахонаи сар, сутунмуҳра, устухонҳои дасту пой на танҳо шакли зоҳирӣ, балки таҳаввулоти бадани одамро давра ба давра муайян менамоянд. Олимони дар асоси устухон ва косахонаҳои сар тағйироти ҷисмӣ ва фикрии одамони маймуншакл – аз аҳди қадимтарин то ба шакли инсонии муосир даромадани онҳоро таҳқиқ кардаанд.

Палеонтология аз калимаҳои юнонии палео – қадим ва онтология – омӯзиши мавҷудот таркиб ёфтааст. Илмест, ки дар асоси устухонҳо таърихи инкишофи ҳайвонотро аз қадим то ҳоло меомӯзад. Олимони палеонтолог дар асоси устухонҳо муайян менамоянд, ки одамони қадим кадом навъи ҳайвонотро шикор карда меҳӯрданд ва кадом навъи онҳоро ром менамуданд.

Ботаника – калимаи юнонӣ буда маънояш рустанӣ, алаф, сабзавот аст ва ҳелҳои рустанӣҳо ва дарахту буттаҳоеро, ки инсонҳои қадим истифода мебуданд, барқарор менамояд.

Геология низ аз забони юнонӣ буда, гео – замин ва логос – илм, илми заминшиносист. Он на танҳо таърихи пайдоиши замин, балки зинаҳои тағйироти табиат ва ба инсонҳои қадим ҷи гуна таъсир гузоштани заминро меомӯзад.

Мардумшиносӣ (этнография) калимаи «этно» маънои халқро дорад, яъне илме аст, ки урфу одати халқҳоро, ки дар қитъаҳои дунё ба сабабҳои гуногун дар сатҳи гуногуни зиндагии хеле қадим қарор доранд, омӯхта, бисёр бахшҳои таърихи гузаштаре равшан месозад.

Забоншиносӣ илмест, ки дар асоси омӯзиши катибаҳо (навиштаҳои рӯи девор ва сангҳо) тағйироти забонӣ ва умумияти забонҳои ҷаҳонро ошкор месозад. Дар омӯзиши таърихи қадим илмҳои физика, химия, риёзиёт, биология ва зоология низ ҳисса мегузоранд. Танҳо дар асоси ҳамкориҳои ҳаммаи илмҳо мо метавонем аз таърихи пайдоишу ташаккули одамони қадим огоҳ шавем.

БОБИ I

ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН – АСРИ САНГ

§ 1. АСРИ САНГИ ҚАДИМТАРИН – ПАЛЕОЛИТ

Дар дунё аз рӯи нажод се гурӯҳи одамон: сафедпӯстон, сиёҳпӯстон ва зардпӯстон зиндагӣ доранд. Вобаста ба ин олимон тахмин мекунад, ки нажоди (ирқи) сиёҳпӯстон дар Африқо, сафедпӯстон дар Аврупо ё Осиёи Наздик ва зардпӯстон дар ҷанубу шарқии Осиё, дар Чину Индонезия пайдо шудаанд. Аммо на дар Аврупо ва на дар Осиё бошишгоҳи зиёда аз 1 миллион сол умр доштаро пойдо нашудааст. Бошишгоҳи қадимтарини инсон дар қитъаи Африқо (қисми ҷануби шарқӣ) пайдо шудааст, ки Олдувай ном дошта, 2,5 миллион сол пеш вучуд доштааст. Аз ҳамин сабаб бештари олимон дар он ақидаанд, ки нахустин инсон дар Африқо ба вучуд омадааст ва аз он ҷо ба дигар қитъаҳо паҳн шудааст.

Даврабандии асри санг. Асри санг давраи дарозтарини таърихи инсоният ба шумор меравад. 99 % таърихи аҷдоди инсони имрӯза дар асри санг гузаштааст. Асри санг то ҳазораҳои 9–7-уми пеш аз милод, то пайдо шудани маъдан идома меёбад. Барои он асри санг мегӯянд, ки дар он давра ҳамаи афзори олот аз санг сохта шудаанд ва одами маймуншакл низ дар он давра зиндагӣ кардааст. Асри санг ба се давра: палеолит, мезолит ва неолит ҷудо мешавад.

Давраи якум палеолит (қадимтарин) 2,5 миллион сол пеш сар шуда, то 1,5 миллион сол давом мекунад. Дар ин давр одамони маймуншакли австралопитекҳо зистаанд (аз лотинии австралис – ҷанубӣ ва питек – маймун).

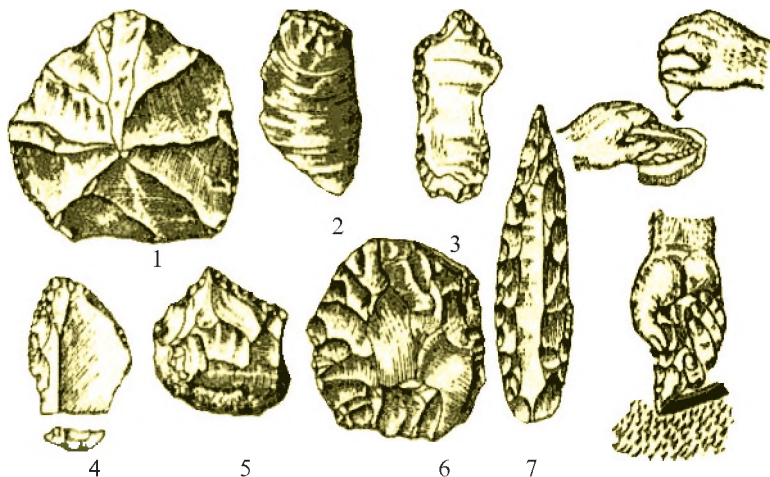
Дар давраи дуюм – 1,5 миллион сол пеш, австралопитекҳо ба одамони маймуншакли гомоэректус иваз мешаванд. Гомоэректусҳо аз гузаштагони худ австралопитекҳо бо он фарқ доштанд, ки онҳо бо ду пой ҳаракат менамуданд. Гомоэректусҳо дар бисёр қисмҳои Осиё ва Аврупо зиндагӣ мекарданд. Дар даврае, ки аз ҳазораҳои 100 то 50–40-ум давом дошт, неандерталҳо зиндагӣ кардаанд (Неандертал номи ҷоест дар Олмон, ки бос-

тоншиносон дар он чо бори аввал устухонҳои навъи сеюми одами маймуншаклро пайдо кардаанд). Аз ҳазораҳои 50–40-ум сар карда, дар дунё инсонии ҳозира пайдо мешавад, ки онро «Ҳомо Сапиенс» меноманд.

Таърихи пайдоиши инсоният мувофиқи давраҳои геологӣ даврабандӣ мешавад. Масалан, дар илми геология таърихи охирини пайдоиши сохти Замиро давраи чаҳорум меноманд.

«Антропоген» калимаи юнонӣ буда аз «антроп» – шакл ва «генос» – пайдоиш таркиб ёфта, бавучудоии инсонро ифода менамояд.

Дар Осиёи Марказӣ бошишгоҳи қадимтарини инсон дар Тоҷикистон дар наздикии Ховалинг (Кӯлдара) пайдо шудааст, ки он миллион сол дорад. Ин бошишгоҳро бостоншиносии тоҷик В.А. Ранов кашф кардааст. Дар ин чо дар чуқурии 120 м устухонҳои фил, каркадан, уштур, юз, кафтор ва дигар ҳайвонотро пайдо намудаанд. Ҳамин тавр, сарзамини тоҷикон яке аз қадимтарин макони гомоэректусҳо будааст. Гомоэректусҳо аз обисангҳо афзори шикананда ва бурандаи турбмонандаро сохтаанд. Ин афзорҳои хеле одианд, вале дар онҳо осори даст ё хунарии инсонии қадим хуб ба назар мерасад. Одамони қадим барои сохтани афзорҳои аз шипасанг, обисанг, тахтасанг ва чаҳмоқсанг истифода мебардаанд.

Расми 1. Афзорҳои замони асри санг: буранда ва нӯсткан (1-6); зананда ва кананда (7).

Чойи дигари одамони қадим дар Фарғона, дар назди деҳаи Ҳайдаркони ҳозира кашф шудааст. Ин бошишгоҳ бо номи Селенгур маъруф мебошад. Дар ин ҷо дар калп (ғори камари кӯҳ) бостоншиносон муайян намудаанд, ки одамони қадим аз ҳазораҳои 700-600-ум то ҳазораҳои 40-ум зиндагӣ кардаанд.

Дар натиҷаи ҳафриёт (кофтукови бостоншиносӣ) устухонҳои хирс, бузҳои кӯҳӣ, каркадан, ҷоғҳо ва устухони ду панҷаи дастии одами гомоэректусхоро ёфтаанд. Ин устухон ва дандонҳо ба зану марди 35-40-сола ва кӯдаки 10-сола тааллуқ доштаанд. Дандонҳо хеле соида шудаанд, ки аз хӯрдани хӯроки дурушт шаҳодат медиҳанд. Симошиносон ин дандонҳоро ба як навъи гомоэректусҳо нисбат додаанд. Бошишгоҳҳои одамони қадим дар ғори Ази Қафқоз ва Ҷоукоутани Чин низ пайдо шудаанд.

Неандертал аҷдоди бевоситаи одами ҳозира буда, мағзи сари вай нисбат ба пешгузаштагонаш хеле калон (1330-1600 см³) мебошад. Симои неандертал ба симои одами ҳозиразамон хеле наздик аст.

Каполи (ҷумҷума, устухони пурраи сар) писарчаи 10-солаи неандерталиро бостоншиноси маъруфи шӯравӣ А.П.Окладников дар ғори Тешиктоши Бойсуни Сурхонрӯд ёфтааст. Дар асоси устухони сари ин писарбача симошинос М.М. Герасимов киёфаи ӯро барқарор кард. Дар асоси ин бозёфт олимони тахмин менамоянд, ки Осиёи Марказӣ – сарзамини тоҷикон яке аз маконҳои пайдоиши одами нав мебошад. Писарбачаи неандерталиро дар назди оташдон рӯй ба офтоббаро гӯронида, атрофшро бо сангҳо девор кардаанд. Дар атрофи қабр ду шохӣ оху гузоштаанд. Ин шохҳо далели онанд, ки одамони неандерталӣ ба оху эҳтироми махсус доштаанд ва ин одат то кунун дар байни тоҷикон ҷой дорад.

Дар ғори Тешиктош одамони неандерталӣ 50-40 ҳазор сол пеш

Расми 2. Писарбачаи неандерталӣ аз ғори Тешиктош.

зиндагӣ кардаанд. Неандерталҳо афзори сангин, аз кабили корд, ранда, сангҳои зананда, пӯсткан ва ғайра доштаанд. Олоти бисёре аз чахмоқсанг сохта шудаанд. Дар байни устухонҳо устухони асп, гови тур, гавазн, гӯрхар ва ғайра пайдо шудаанд.

Яке аз машҳуртарин бошишгоҳҳои қадима – гори Оғзикучук дар домани кӯҳҳои Гули Зиндони назди деҳаи Пушинги Дангара ҷой дорад. Бостоншиносон дар ғор устухонҳои сангпӯшт, оташдонҳо, ҳамчунин устухонҳои бузу гӯсфанди ваҳшӣ, асп, гавазн, хирс, суғур, гурозро пайдо намудаанд. Зиеда аз 5 ҳазор олот, аз ҷумла 560 афзори сайқалёфта низ ба даст омадааст.

Одамон дар гори Оғзикучук 60-40 ҳазор сол қабл зиндагӣ кардаанд. Тахминан одамони неандерталӣ 100–90 ҳазор сол пеш ба ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ омадаанд.

Панҷоҳ ҳазор сол пеш дар дунё ба ҷойи одамони неандерталӣ инсонҳои ҳозира пайдо мешавад. Олимон устухонҳои одами ҳозираро дар бошишгоҳи Кроманонс дар Фаронса пайдо карда, вайро одами нав – «Кроманонс» ё «Ҳомо Сапиенс» ном ниҳоданд.

Бошишгоҳҳои одамони «Ҳомо Сапиенс» дар Қаракамари Афғонистон ва Шугнови Тоҷикистон низ кашф шудаанд. Ин давра аз ҳазораҳои 50-ум сар шуда, то ҳазораҳои 10-7 давом мекунад. Одами нав аз гузаштагони худ бо ақлу фаросат ва ҷобукии дасту пой фарқ дошт. Ӯ афзорҳои нав месохт ва онҳоро сайқал меод, дар оташдонҳо оташ меафрӯхт.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Чанд гурӯҳи наҷодҳоро медонед ва макони зисти онҳоро муайян карда метавонед?*
- 2. Асри санг чанд давра дорад? Номбар кунед ва шарҳ диҳед.*
- 3. Қадимтарин бошишгоҳ дар Тоҷикистон, дар кучо пайдо шудааст?*

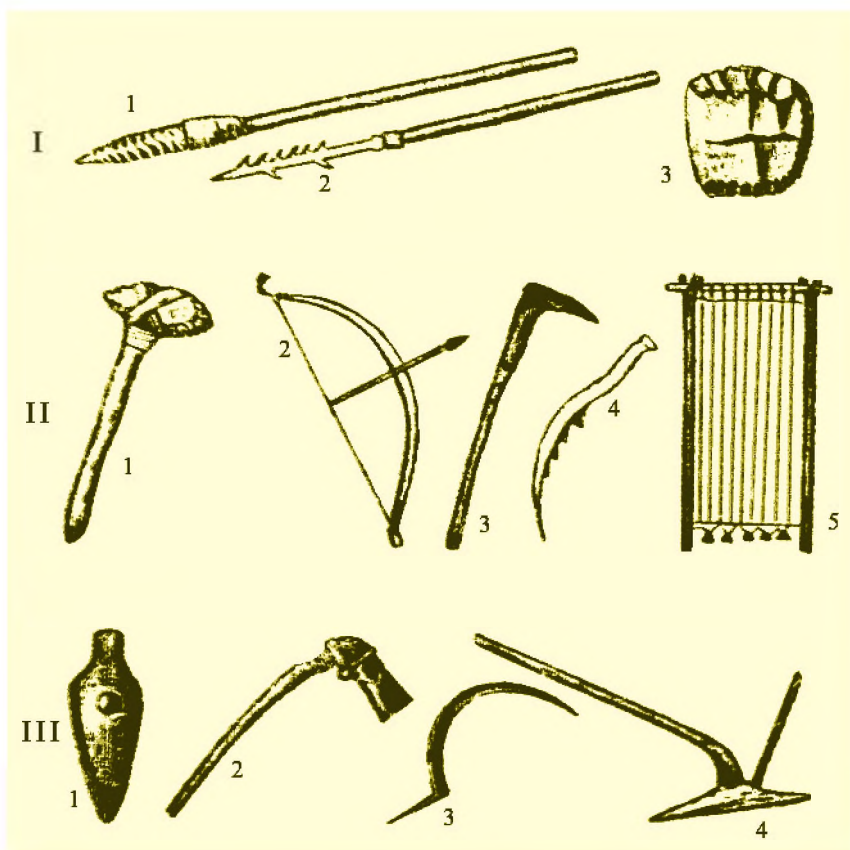
§ 2. АСРИ САНГИ МИЁНА – МЕЗОЛИТ

Мезолит (аз забони юнонӣ мезос – миёна ва литос – санг, яъне маънояш асри миёнаи санг) аз ҳазораи 10-ум то ҳазораи 6 давом мекунад, ки дар ҳаёти одамон нақши бузург бозидааст. Дар ин давра одамон усули олотсозиро такмил дода, дар истехсолот муваффақиятҳо ба даст овардаанд. То ин замон одамон ба-

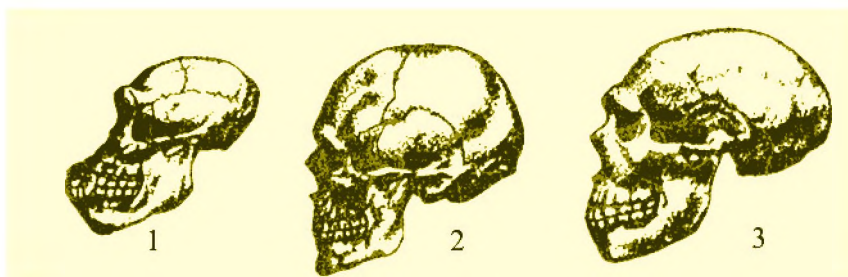
рои худ хӯрок захира намекарданд, дар замони мезолит онҳо ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғул мешаванд.

Дар ин давра инсонҳои қадим камонгӯлак ва тири пайконро ихтироъ мекунанд ва баъзе сайдхоро, ки аз тири камонгӯлак захмӣ шудаанд, аз ҷумла буз ва гӯсфанди вахширо намекуштанд, балки онҳоро ба хона оварда, табобат мекарданд. Ин амал сабаби ром намудани бузу гӯсфанд ва пайдо шудани чорвои хонагӣ гардид. Аввалин ҳайвони хонагӣ сағ буд. Сағ дар шикор ба соҳибаш ёрӣ мерасонд. Сағ чорпоёни майдаро медошт ва соҳибонаш онҳоро шикор мекарданд.

Дар давраи мезолит бештар аз чахмоксанг олот месохтанд,

Расми 3. Афзорҳои асри санги замонҳои: I. Мусте. 1) найза, 2) чангаки моҳигирӣ, 3) нӯсткан. II. Мезолит. 1) зананда, 2) камонгӯлак, 3) кананда, 4) дос, 5) бофанда. III. Неолит. 1) мештӣ, 2) теши, 3) дос, 4) сипор.

Расми 4. Каполҳо¹: 1.Маймуни шимпанзе, 2.Одами кунунӣ. 3.Неандертал.

ки онҳо зебою нафис буданд. Бошишгоҳҳои мезолит хеле бисёр-ранд. Дар ин давра гармиҳои шадид ва ба биёбону сахроҳо табдил ёфтани чангалзорҳо мушоҳида мешавад. Дар Осиёи Марказӣ давраи гармо хеле тӯлонӣ будааст. Бошишгоҳҳои мезолитӣ дар Чилучорчашмаи ноҳияи Шаҳритӯс, Туткавулу Сайёди Норак, Мазори Шарифи Панҷакент, Ошхона (дар Помир) таҳқиқ шуданд. Як идда зистгоҳҳо дар соҳилҳои баҳри Хазар (Каспий) бо номи Дамдамчашма, Обишир дар Фарғона ва даҳҳо ёдгориҳои дигар таҳқиқ шудаанд.

Дар олоти ин давра афзорҳои сөгӯшаи аз чаҳмоқсанг сохташуда бисёрранд, аммо дар байни онҳо олоти зебои буранда, аз кабили кордҳо хеле машҳуранд.

Дар замони мезолит шикорчиён аз ҳисоби сайдҳо ва захираҳои чамбовардаи мева ва донаҳои дарахтони худрӯй мезистанд. Донаҳои зироатҳои кишоварзӣ ёфт нашудаанд, ба тахмин дар охири мезолит ҷав ва гандум кишт карда мешудаанд.

Нақши меҳнат дар ташаккули инсон. Давраи аз шакли маймун (австралопитек) ба инсон гузаштан як чаҳиши бузурге буд, ки он чандин миллион солро фаро гирифтааст. Инсон аз ҳайвон пеш аз ҳама ба он фарқ мекунад, ки вай на танҳо истеъмол, балки истеҳсол ҳам мекунад.

Дигар фарқи одами маймуншакл аз маймуни одӣ он буд, ки ӯ бо ду пой рост истода роҳ мерафт ва дастҳои озоди худро барои иҷрои кори ғоидабахш истифода мекард.

Одами маймуншакл тадричан шакл иваз карда, ба сурати кунунӣ табдил меёбад. Маҳлуқи нав аз маймунҳо бо майнаи бузургу тараккикарда, қомаи рост, роҳгардӣ ва рушди хуби панҷаи

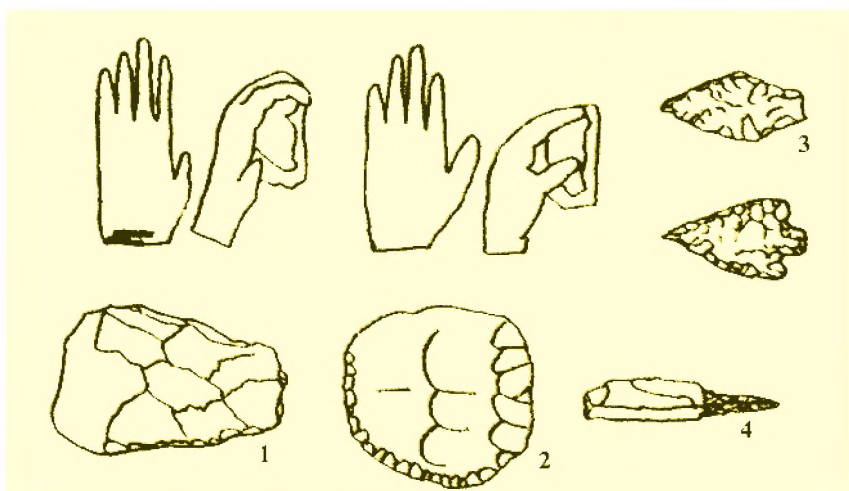
1. Капол – чумчума, косахонаи нураи сар.

даст фарқ дошт. Одам дар ҳамин шакли ҳозирааш якбора пайдо нашудааст, балки дар тӯли 2,5 миллион сол тадричан дар натиҷаи кори бардавому вазнин аз насл ба насл тағйир ёфтааст. Инсон ба-рои сохтани олоти хубтару гиротари кор вақти зиёде сарф кардааст. Миллионҳо сол паси ҳам шудаанд, то ки инсон пора наму-дани сангро ёд гирифт ва аз тезии он истифода кард. Дар давоми асрҳо инсони қадим аз санги тези табиӣ барои буридан, аз кал-так барои зарба задан ва аз нӯги чуби тез барои кофтан истифо-да бурдааст.

Азбаски одами ибтидоӣ соҳибақл буд, вай ба сохтани афзорҳои хубтари сангӣ, чӯбӣ ва устухонӣ шуруъ менамояд. ӯ дар тӯли миллионҳо сол сифати баланд надоштани афзори санги-ро пай бурда, кӯшидааст, ки аз чаҳмоқсанг корд, дарафш ва дигар афзорҳои бурротаре бисозад.

Расми 5. Афзори замони палеолит, ки 200 ҳазор сол пеш истифода мешуданд: 1. Зананда, 2. Калтақи чӯбин, 3. Чӯби кобанда.

Расми 6. 1. Зананда, 2. Пустан, 3. Найсанг, 4. Дарафш.

Дар давраҳои қадим ҳаво ҳамеша гарм буд, дарахтон, буттаҳо мунгазам мева доштанд, одамон кам буданд ва онҳо ба осонӣ шиками худро сер мекарданд. Азбаски табиат гарм буд, одамони қадим дар ҳавои кушод бе либос меҳобиданд. Аз ҳамин сабаб дар давоми миллион сол, ки асри аввали санг – палеолитро дар бар мегирад, одам барои бехтар намудани тарзи зиндагӣ ва олооти истехсолӣ кам кӯшиш намудааст.

Вақте ки табиат тағйир ёфт, ҳаво хунуктар шуд, роҳи ёфтани хӯрок душвор гардид, инсон барои начоти худ хонасозӣ, либосдӯзӣ ва захира намудани хӯрокро ёд гирифт. Инсон оҳиста-оҳиста силоҳи шикорӣ сохт. Ба сари чӯбдаста санги бурандаеро баста ё порчаи пайконмонанди чахмоқсангро ба чӯби дарозе пайваста, дар чангу шикор ба кор мебард.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Афзорҳоеро, ки одами даврани асри санги миёна сохтааст, аз палеолит ҷӣ бартарӣ доштанд.*
- 2. Нақши меҳнат дар ташиаккул ва тақомули инсонро шарҳ дода метавонед?*
- 3. Табиати он давра барои зиндагии содаву одии инсонҳо ҷӣ мусоидат дошт?*

§ 3. КАШФИ ОТАШ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҲАЁТИ ИНСОНҲО

Ба даст овардани оташ. Одамони қадим кай оташро пайдо кардаанд, дақиқан маълум нест. Ба ҳар ҳол гуфта метавонем, ки оташро инсон ихтироъ накардааст. Инсон аз оташ дар натиҷаи ходисаҳои табиат – вулқонҳои оташфишон ва раъду барқ, ки ба сабаби онҳо чангалзорҳо оташ мегирифтанд, огоҳ шудааст.

Одамони қадим аз оташ метарсиданд ва аз алангаи он ба чангалзорҳо ва кӯҳҳову горҳо мегурехтанд, аммо аз сӯхтор на танҳо одамони қадим, балки ҳайвонҳои ваҳшӣ ҳам метарсиданд ва дуртар мерафтанд. Инсони қадим тадричан ба моҳияти оташ сарфаҳм рафта, барои аз худ кардани он кӯшидааст ва дар хунукӣ ба гармии оташ наздик шуда, худро аз сармо начот додааст. Одамон фаҳмидаанд, ки дарандагон аз оташ метарсанд, онро барои муҳофизат истифода карданд. Онҳо оташро барои пухтан ва торикиро равшану хунукиро гарм кардан шабу рӯз ва моху

сол фурӯзон нигоҳ медоштанд. Дар гулхан пухта шудани гӯшти хайвонҳои дар сӯхтор монда ба инсонии қадим сабақ шуд, ки хомро дар оташ пухта, пас истеъмол намояд, зеро гӯшти пухташуда аз гӯшти хом болаззаттар буд. Одамон шабу рӯз дар гирди оташ меистоданд, то ки он хомӯш нашавад. Оҳиста-оҳиста оташ дар назари одамони қадим муъҷиза намуд ва онро чун чизии муқаддас мепарастиданд.

Бостоншиносон дар бошишгоҳҳои одамони қадим ҷойҳое пайдо намуданд, ки садҳо сол оташ фурӯзон будааст. Агар одамон аз як ҷо ба ҷойи дигар мекӯчиданд, оташро ҳамроҳашон мебарданд. Хомӯш шудани оташ барои онҳо бадбахтӣ ба шумор мерафт. Одамон баъдҳо фаҳмиданд, ки аз соиши ду ҷӯби хушк низ оташ падида меояд ва ё дар натиҷаи ду оҳансанг ё чаҳмоқсангро ба ҳамдигар задан низ зарраҳои оташ пайдо мешаванд. Ҳамин тавр, онҳо худашон даргирондани оташро ёд гирифтанд.

Дар адабиёти паҳлавӣ ва «Шохнома» ихтироии оташро ба шоҳ Ҳушанг нисбат медиҳанд. Дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ омадааст, ки шоҳ Ҳушанг сангеро ба сӯйи мор мепартояд ва он ба сангии дигар бархӯрда оташ пайдо мешавад:

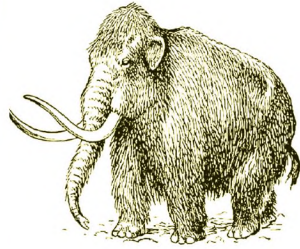
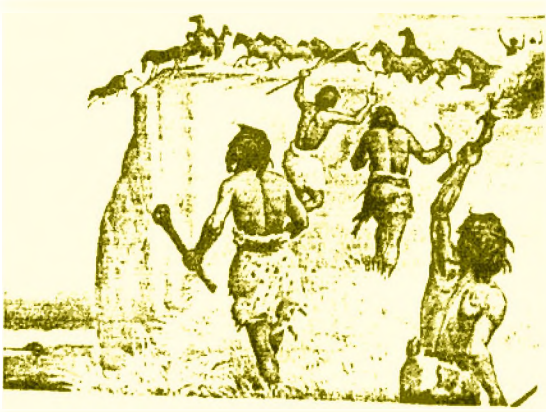
*Баромад ба сангии гарон сангии хурд,
Ҳам ону ҳам ин санг бишкаст хурд.
Фурӯге¹ падида омад аз ҳар ду санг,
Дили санг гашт аз фурӯг озаранг².
Ҳар он кас, ки бар санг оҳан задӣ,
Аз ӯ равшанӣ падида омадӣ.
Ҷаҳондор неши ҷаҳнофарин,
Ниёши ҳамекарду хонд офарин.*

Шоҳ ва ёронаш аз пайдо шудани оташ шодӣ карданд ва ин рӯзро ҷашн гирифтанд, ки он бо номи Сада машҳур аст. Ҷашни Сада то асрҳои XI–XII дар байни тоҷикон маъмул буд, вале тадриҷан аз байн рафт. Ҷашни Сада дар аввали зимистон баргузор мегардид, яъне ҷашни оғози замистон аст. Мардум аз ҳезуми бисёр гулхан меафрӯхтанд ва зимистонро, ки аз қувваҳои бадӣ ба ҳисоб мерафт, мазаммат мекарданд. Оташро аз борон нигоҳ доштан сабаби хонасозӣ гардидааст.

Тӯдаи инсонҳо. Одамони қадим дар замоне мезистанд, ки иқлими дунё гарму нарму ҳамешабахор буд. Дарахтон, буттаҳо

1. Фурӯг – рӯшноӣ.

2. Озаранг – оташранг.

Расми 7. 1.Шикори одамони қадим. 2.Мамонт (фил) дар замони қадим.

хамеша сабз ва ҳосилдор буданд. Одамон аз ҳисоби меваҳои хурӯӣ зиндагонӣ мекарданд, аммо дар он давраи дуродур ҳайвонҳои ваҳшии бузургҷусса: мамонт, каркадан, динозавр, шер, паланг, гург, аждаҳо, сусмор ва амсоли инҳо бисёр буданд ва ба одамон ҳучум оварда, онҳоро меҳӯрданд. Одамон низ монанди ҳайвонҳо хонаю дар ва ҷойи паноҳшавӣ надоштанд ва луч дар ҳавои кушод мезистанд. Онҳо аз тарси ҳайвонҳои ваҳшӣ дар танҳои зиста наметавонистанд ва маҷбур буданд, ки тӯда-тӯда зиндагонӣ кунанд.

Агар мо ҳулку атвори маймунҳои имрӯзаро мушоҳида кунем, онҳо ҳам аз авлод иборатанд ва шояд ба гурӯҳҳо ҷудо шудани одамон низ авлодӣ буд. Гурӯҳҳо аз 30 – 40 нафар иборат буданд. Гурӯҳ-гурӯҳ гаштан ба муқобили ҳайвонҳо мубориза бурдан ва ҳудро муҳофизат кардану шикор намуданро осонтар кард.

Тӯдаи одамон ҳайвонҳои бузургро ба ҷарӣ, ё кӯҳе, ё ба хандақи маҳсус кандашудае бурда, бо доду фарёд маҷбур менамуданд, ки ба он ҷо афтанд ва маъҷуб шаванд. Баъд онҳо рафта мурда ё зиндаи он ҳайвонро гирифта, меҳӯрданд. Вақте ки одамон оташро соҳиб шуданд, ҳайвонҳои бузург, аз қабили гов, асп, уштур, гавазн ва ғайраро бо машъалҳо ба ҷарӣ ё сари кӯҳ ё ғоре меронданд ва маҷбур менамуданд, ки аз он ҷо ба поён афтанд ва маъҷуб шаванд. Ин навъи шикор хеле маъмул буд. Одамони қадим бештар гов, асп, уштур, гавазн, гӯрхар ва ғайраро сайд мекарданд. Чун тиру камон пайдо шуд, онҳо бузу гӯсфанди ваҳшӣ ва парандагонро низ шикор мекарданд.

Тӯдаҳои одамони дунёи қадим аз ибтидо дар ноҳия ё маҳалле, ки хуб медонистанд, мезистанд ва он ҷойро ватан меҳисобиданд, ҳаёти одамтӯдаҳо ба ҳешу таборӣ асос ёфта буд ва ин анъана оқибат қабила ва оиларо ба вучуд овард.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШҲО

1. *Одамони қадим чӣ тавр оташро пайдо намуданд?*
2. *Дар бораи аҳамияти оташ барои инсон нақл кунед.*
3. *Бузургдошти оташ дар байни аҷдоди тоҷик – ориёӣҳо чӣ тавр буд?*
4. *Ҷашни Сада кай ва чӣ тавр пайдо шуд?*
5. *Порае аз «Шоҳнома»-и Фирдавсро дар бораи оташ хонед.*

§ 4. ЯХБАНДИҲО ВА ОДАМОН

Нахустин одамони маймуншакл дар замини ҳамешабахор ва гарму нарм бо меваҳои фаровон ва парандагони бисёр мезистанд, аммо баъдтар дар табиат зимистони тӯлонӣ ҳукмфармо гардид. Аз Кутби Шимол (Арктика) ба Аврупо ва Осиё пирияхҳои азиме паҳн шуданд, ки баландии онҳо дар баъзе ҷойҳо то 2 000 метр мерасид. Домони ях то ба шаҳрҳои Киев, Воронеж ва Русияи кунунӣ расида, таъсири хунуқӣ дар Осиёи Марказӣ хеле баланд гардид ва кӯҳҳо аз барфу ях пур шуданд, ки ин боиси селобҳои азим мегардид. Дар таърих 4 яхбандии бузург маълум аст, ки аз 600 то 400 ҳазор сол пеш, 300 ҳазор сол пеш, 200 ҳазор сол ва аз 100 ҳазор то 12 ҳазор сол пеш аз милод ба вуқӯъ пайвастанд. Дар байни яхбандӣ давраҳои гармо ҳам вучуд доштаанд. Дар давраҳои яхбандӣ бисёр одамон ва ҳайвонҳо, аз ҷумла ҳайвоноти бузургҷуссаи камҳаракат аз қабили мамонтҳо, филҳо, динозаврҳо нобуд шудаанд. Ба ҷойи онҳо ҳайвонҳои ба хунуқӣ тобовар ва серпашм ба вучуд омадаанд.

Сармои тӯлонӣ шакли бисёр ҳайвону рустаниҳоро дигар кардааст. Азбаски дар ибтидо яхбандӣ аз шимол оҳиста паҳн мегардид, ҳайвонҳо низ ҳамроҳи одамон ба ҷануб мекӯчиданд.

Давраҳои яхбандӣ одамонро маҷбур намуд, ки дар бораи либос фикр намоянд ва аз борону барф паноҳ ҷӯянд. Онҳо пусти ҳайвонҳоро пора намуда, бо риштаҳои чармӣ медӯхтанд ва мепӯшиданд. Одамон барои аз барфу борон ва хунуқӣ эмин бу-

дан калп, камари кӯҳ ва ғорҳоро истиқоматгоҳ интиҳоб кардаанд. Дар ҳамин давра оташ як чузъи муҳими ҳаёти инсон мегардад. Сардиҳои доимӣ инсонро маҷбур мекард, ки бештар кор кунад, барои зимистон хӯроку пӯшоку сӯзишворӣ захира намояд. Ин амал киёфаи одамро тағйир дод ва ӯ ба одами ҳозира табдил ёфт.

Ривояти яхбандӣ дар «Авесто». Дар «Авесто»–китоби мазҳабии ориёӣҳо ривояте дар бораи фаъолияти подшоҳии Чамшед боқӣ мондааст, ки як нидое аз замони яхбандӣ мебошад.

Чамшед гӯё дар замони хеле қадим подшоҳӣ кардааст ва яке аз саравлоди ориёӣҳо – тоҷикон ба шумор меравад. Дар замони подшоҳии ӯ табиат хеле гарму нарм буда, мардумон гӯё умри ҷовидона доштаанд.

Як рӯз Худованди бузург Ахурамаздо анҷумани фариштагонро даъват мекунад ва ба Чам рӯ оварда мегӯяд, ки: «Эй Чами зебо, писари Вивонгаҳон. Дар ҷаҳон зимистони саҳт меояд, барфи бисёр меборад ва хунукии қаҳратун ҳукмфармо мешавад. Аз кӯҳҳо тармаҳо мефароянд ва сеяки ҷонварон (хайвонҳо) ҳалок мешаванд. Пас гармӣ фаро мерасад ва барфҳову яхҳо об мешаванд, замин зери об монда, дар он зиндагӣ қардан имконнопазир мегардад. Барои пешгирии ин ҳодиса Боғи Вара бисоз дар баландӣ ва дар он тамоми тухми рустаниву буттаҳову дарахтонро чамъ намо. Ҷамҷунин аз ҳар навъи хайвоноту парандаҳову ҳашарот ва аз насли одамӣ бехтаринҳоро интиҳоб намуда дар ин боғ ҷойгир соз ва аз нестшавӣ муҳофизат намо». Он гоҳ Чамшед ҳамон тавре ки Худованд фармуд, амал кард.

Аз ин ривоят ба хубӣ маълум мегардад, ки сухан дар бораи барфу борони тӯлонию яхбандиҳо ва нобуд шудани одамону хайвонот меравад. Ин ривоят дар таърих бо номи Тӯфони Нӯҳ низ машҳур аст. Тибқи маълумоти «Авесто» ориёӣҳо дар замони яхбандӣ дар сарзамине мезистанд, ки гирифтори барфу борон ва хунукиҳои шадид шудааст ва Чам барои начоти онҳо хона сохта хӯрок захира кардааст. Аз бозёфтҳои бостонӣ ва адабиёти асотирӣ дар бораи ориёӣҳо бармеояд, ки як гурӯҳи онҳо дар шимол дар ҳавзаи рӯди Ра – Волга, Об, Енисей зиндагӣ мекарданд ва дар замони яхбандиҳо ба ҷануб, ба тарафи Осиёи Марказӣ омадаанд ва гурӯҳи «Авесто»-ии ориёӣҳо дар вақти яхбандиҳо дар сарзамини Осиёи Марказӣ, аз ҷумла кӯҳдоманҳои ин ҷо зиндагонӣ доштанд.

Аввалин либосҳо ва манзилгоҳо. Дар замони яхбандӣ ба асари сармоҳои тӯлонӣ одамон барои наҷоти худ паноҳгоҳ меҷустанд. Аввал онҳо калп, камари кӯҳҳо ва баъд ғорҳоро макон интиҳоб карданд, аммо аз таъсири сармоҳои шадид ҳайвонҳо низ дар ғору калпҳо ҷо гирифта буданд, бинобар ин, барои калпу ғорҳо байни инсонҳо ва ҳайвонҳои ваҳшӣ муборизаи беамон ме- рафт ва аз ду тараф қурбонӣҳои зиёде ба амал меоманд. Азба- ски одамони маймуншакл соҳибақл буданд, бар ҳайвонҳо ғолиб омада, ғорҳоро хонаи бисёрасраи худ қарор медоданд. Масалан, дар ғори Обираҳмат одамон чандин ҳазор сол зистаанд ва осори ҳаёташон боқӣ мондааст, ки бостоншиносон дар ин замина таъ- рихи зиндагонии онҳоро равшан намудаанд. Ё ғори Капча дар Урали Ҷанубӣ, ки дарозии он 1500 м мебошад, макони бисёрас- раи одамони асри санг будааст. Гузаштагони тоҷикон – ориёӣҳо дар ин ҷо зистаанд ва калмаи «капча» тоҷикист. Одамони қадим дар деворҳои ин ғор расми филон, каркаданҳо ва аспҳоро кашид- аанд, ки ба замони палеолит нисбат дорад. Дар мубориза барои ғорҳо оташ ба одамон ёрии калон мерасонд. Ҳайвонҳо аз машъ- ал метарсиданд ва макони худро ба инсонҳо медоданд. Одамон охиста-оҳиста дари калп ё ғорҳоро бо ҷӯб ва хасу хор пӯшонда, хонаи худро аз шамолу барфу борон эмин медоштанд. Оташ ода- монро на танҳо аз ҳайвонҳои ваҳшӣ, балки аз сардиҳо низ ҳимоя менамуд, аммо онҳо ҳамеша дар ғор дар гирди оташ буда наметав- онистанд, барои пайдо кардани хӯрока аз ғорхона берун мерафт- танд. Дар сардиҳо берун баромадан ва зери барфу барон будан инсонро мачбур намуд, ки барои худ аз пӯсти ҳайвонҳои шикор- шуда либос созад. Дар ин бора Ҳаким Фирдавӣ дар «Шоҳнома» менависад:

Каюмарс шуд бар ҷаҳон кахудой
Нахустин ба кӯҳ андарун сохт ҷой.
Сару тоҷу тахташ баромад зи кӯҳ,
Палангина пӯшида худ бо гурӯҳ.

Ин оварда дареи он аст, ки гузаштагони мо аввал дар кӯҳ, дар ғорҳо макон гирифта, аз пӯст либос кардаанд ва баъд хона сохтаанд.

Дар аввал одамон либос дӯхтанро намедонистанд ва пӯстҳоро дар гирди бадани худ мебастанд, аммо он на ҳамеша тамоми ба- данро аз сардӣ муҳофизат мекард. Тадричан одамон қисмҳои

зиёдати пӯстро бурида, ба чойҳои лозим пайваст карданро омӯхтанд. Риштаро аз пӯст тайёр мекарданд, яъне онро маҳин бурида, бо дарафшсангҳо сӯроҳ намуда, либос медӯхтанд. Ин амал то ҳанӯз дар халқҳои қафмондаи Африка ва Австралия ба назар мерасад. Мардумшиносон дар ин мавзӯ маълумоти бисёре гирд овардаанд. Масалан, дар кӯҳҳои Алп дар тарма часади шикорчии давраи неолитро ёфтаанд, либосу пойафзори ӯ бо риштаи чармӣ дӯхта шудааст. Ҳанӯз ҳам мардуми Бадахшон чамус (чорук)-ро бо риштаи чармӣ медӯзанд. Ҳамин тавр, одамон либос дӯхтанро дар замонҳои хеле қадим ёд гирифта буданд.

Дар кӯхистон одамон дар калп ва ғорҳои табиӣ мезистанд. Пас дар ҳамвориҳо одамон чӣ тавр худро аз сармо муҳофизат менамуданд? Онҳо дар чойҳои ҳамвор ва бедарахт аз устухонҳои мамонт, ашкдандонҳои фил ва гайра капша сохта, болои онҳо бо пӯсти ҳайвонот мепӯшонданд. Дар чойҳои сердарахт капшаро аз чӯб ва шохаҳои дарахтон сохта, ба болои он пӯст, қанай ва дигар алафҳои нарм мепартофтаанд. Дар шабҳои торик дар чуқурии сангҳо рағани ҳайвоноти шикоршударо рехта, онро ҳамчун ҷароғ истифода мекунанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШҲО

1. Давраҳои яхбандиро номбар кунед.
2. Дар яхбандиҳо кадом ҳайвонҳои бузургҷусса аз байн рафтанд?
3. Яхбандию сардиҳо инсонро ба чӣ қорҳо водор сохтанд?
4. Ривояти яхбандӣ дар «Авесто»-ро нақл кунед.

ИНАҲОИ ИБТИДОИИ ТАКОМУЛИ ИНСОНИЯТ

Пайдо шудани авлод ва қабила. Зарурати муҳофизати худ ва ҳамчунин шикори ҳайвонҳои бузургҷусса одамонро ба он водор кард, ки гурӯҳ-гурӯҳ амал намоянд. Аз ҳамин ҷиҳат одамон аз ибтидо гурӯҳ-гурӯҳ мезистанд, аммо бо мурури замон онҳо ба муҳити он давра мутобиқ шуда, роҳи усулҳои шикор ва муҳофизатро аз худ карда, ба гурӯҳҳои хурди авлодӣ тақсим шудаанд. Дар авлод модарон ва хешу табори онҳо мавқеи асосӣ доштанд. Мардон ба шикори ҳайвоноту моҳигирӣ ва занҳо ба нигоҳубини хона машғул буданд.

Дар бошишгоҳҳои қадим бостоншиносон ҳайкалҳои аз гили хому пухта ва устухонҳои фил сохтаи занҳоро ёфтанд, ки ин аз мавҷудияти модаршохӣ гувоҳӣ медиҳад. Азбаски занҳо як шавҳар надоштанд, кӯдакон фақат модарро медонистанд. Модаркалонҳо авлоди худро сарварӣ менамуданд.

Дар авлод ҳамаи аҳли он якҷоя меҳнат мекарданд, якҷоя меҳурданд ва мезистанд. Сохтани олоту силоҳ, тақсимошти меҳнат ва ба даст овардани хӯрокро сардорони авлод ба уҳда доштанд. Саравлодҳо ба ҷавонҳо шикор, олоту силоҳсозӣ ва усули корро меомӯзонданд. Саравлод шахси муътабар ба шумор мерафт ва ўро ҳама хурмат мекарданд. Дар замони авлодӣ забони умумӣ ба вучуд меояд ва вақте ки ба қабилаҳо тақсим мешаванд, умумияти забонро яке аз воситаҳои ҳешутаборӣ меҳисобиданд. Дар ҳамин давра умумияти урфу одат, дину оин ва сарулибос сурат мегирад ва дертар ин умумият омили шакл гирифтани халқият мешавад. Дар натиҷаи таракқиёти авлод ва ба қисмҳо тақсим шудани он қабила ба вучуд меояд. Қабила аз якҷанд авлоди ҳамхун ташкил меёбад. Онҳо ба як забон сухан мегуфтанд. Урфу одат, сарулибоси қабила якхела буд. Қабила дар кандани каналҳо, сохтани роҳҳо, пулҳои ҷойи зисти худ якҷоя кор мекарданд. Қабила обу замин ва муҳофизати зодгоҳро ба уҳда дошт. Дар қабила шӯрои калонсолон амал менамуд, ки тамоми корҳоро муҳокима ва ҳаллу фасл мекард. Дар қабила қонуни махсус амал мекард. Қасоне, ки оинҳои авлод ва қабиларо риоя намекарданд, ҷазои саҳт мегирфтанд ё аз қабила ронда мешуданд. Одатан одамони аз авлод ва қабила рондашуда дар ҳеч ҷой паноҳ намедиданд ва ниҳоят ба ҳалокат мерасиданд.

Пайдоиши дин. Дар бораи кай пайдо шудани дин ё ақидаҳои динӣ маълумоти кофӣ вучуд надорад. Дар ибтидо одамони диндор набуданд, зеро дар бошишгоҳҳои одамони асри санг нишонаҳои диндорӣ пайдо нашуданд. Бо вучуди ин, тасаввуроти динӣ дар замони хеле қадим пайдо шудаанд. Одамони қадим сабаби яхбандиҳо, селобҳои фалокатовар, пайдо шудани Офтоб дар рӯз, Маҳтоб дар шаб, раъду барқ, сӯхтори чангалҳо, нобуд шудани ҳайвонот ва марги одамону намедонистанд.

Ба назари одами ибтидоӣ чунин менамуд, ки табиат пур аз қувваҳои ноаён аст. Маҳз ҳамин қувваҳо ба яке некӣ ва ба дигаре бадӣ меоранд. Ба гумони онҳо ин ҳодисаҳо бо роҳбарии қасе ба вуқӯъ мепайвастанд. Бинобар ин, ба хошири ин қувваи ноа-

ён қурбониҳо мекарданд, таваллою зориҳо менамуданд, то ки онҳоро аз балою офатҳо эмин дорад.

Дар мавриди писарбачаи неандерталии Тешиктош навишта будем, ки ӯ дар назди калп гӯронида шуда буд. То ин вақт чунин қабрҳо пайдо нашуда буданд. Бошандагони Тешиктош барои писарбача махсус дар назди оташдон гӯр қанда, онро бо шохҳои нахчир оро додаанд. Ба тахмин одамони неандерталии дар гори Тешиктош буда, ба оҳу эътиқоди хоссае доштаанд. Пас одами неандерталӣ соҳиби ақоиди динӣ будааст. Дар оини зардуштӣ оҳуи кӯҳӣ рамзи бузургӣ ва муқаддас ҳисобида мешуд. Имрӯз ҳам тоҷикон дар сари гӯр оташ меафрӯзанд ва дар сари қабр шохи нахчирро мегузоранд. Ориёӣҳо – гузаштагони тоҷикон офтобпараст будаанд. Аз бузургдошти Офтоб бузургдошти оташ ба вучуд омадааст.

Боқимондаи расму оини одами замони неандерталӣ дар тоҷикони кунунӣ ба он гувоҳӣ медиҳанд, ки риштаи авлодии тоҷикон ба одамони замони неандерталӣ мерасад ва тоҷикон аз замонҳои асри санг дар Осиёи Миёна иқомат дошта, сохти ҷомеаи ибтидоиро дар ин ҷо аз сар гузаронидаанд.

Расми 8. Расмҳои сеҳрангези шикорчиёни қадими Осиё.

Пайдо шудани санъати тасвири. Санъати тасвири дар асри санг ба вучуд омадааст. Мавзӯи асосии он аз шикори ҳайвонҳои гуногун, аз қабилҳои мамонт, фил, каркадан, бизон, хирс, гавазн ва ғайра иборат будааст. Рассомон дар девори гор ва калпҳо расми ҳайвонҳои шикоркардашонро кашида, дар атрофи он ҳар гуна маросимҳои афсунгариро сабт менамуданд, то ки шикори онҳо барор гирад. Қадимтарин расмҳо дар девори горҳои Мадлени Фаронса пайдо шудаанд, ки ба палеолити замони мусте (100 ҳазор сол пеш) нисбат доранд.

Рассомони асри санг расмҳои воқеӣ мекашиданд. Онҳо ҷаҳидани шер, тарсу ҳароси гавазн, давидани асп ва ғазаби бизони захмиро воқеию табиӣ акс намудаанд. Бостоншиносон дар кӯҳҳо ва горҳо сахнаҳои шикорчиёни қадимро пайдо кардаанд. Онҳо пеш аз он ки ба шикори ҳайвони дилхоҳашон раванд, як нафари худро ба сурати он ҳайвон дароварда, дигарон ҳангоми шикор чӣ тавр ба даст овардани онро нақшбозӣ менамудаанд. Чунин сахнаҳо дар ғори Тешиктош, Капнаи Урали Ҷанубӣ, ғори Шахта дар Помири Шарқӣ ва дигар ёдгориҳо кашф шудаанд, ки ба замони охири мусте ва мезолит (15–10 ҳазор сол пеш) тааллуқ доранд.

Масалан, дар ғори Шахта, ки дар баландии зиёда аз 4 ҳазор метр ҷойгир аст, рассом бо ранги сурх дар девор дар баландии 160 см сахнаи рақсро тасвир кардааст. Дар ин ҷо одам дар ниқоби паранда мерақсад. Умуман, дар гор расмҳои хирс, гурӯз, кутос ва нахчир (оху) кашида шудаанд. Аҷибаш он аст, ки кутос дар ҳолати тирборон акс шудааст. Рақсҳои аввалини одамони ҷамъияти ибтидоӣ рақсҳои тақлидӣ буда, онҳо ҳаракатҳои сайди шикоршавандаро таҷассум менамоянд. Рассомони қадим ҳаракатҳои ҳайвонотро хеле моҳирона тасвир кардаанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Сохти авлодӣ чӣ тавр пайдо шуд?*
2. *Дар бораи давраи модаршоҳӣ чӣ медонед?*
3. *Қабилҳо аз чанд авлод ба вучуд омад?*
4. *Дар бораи дин ва сабабҳои пайдоиши он чӣ медонед?*

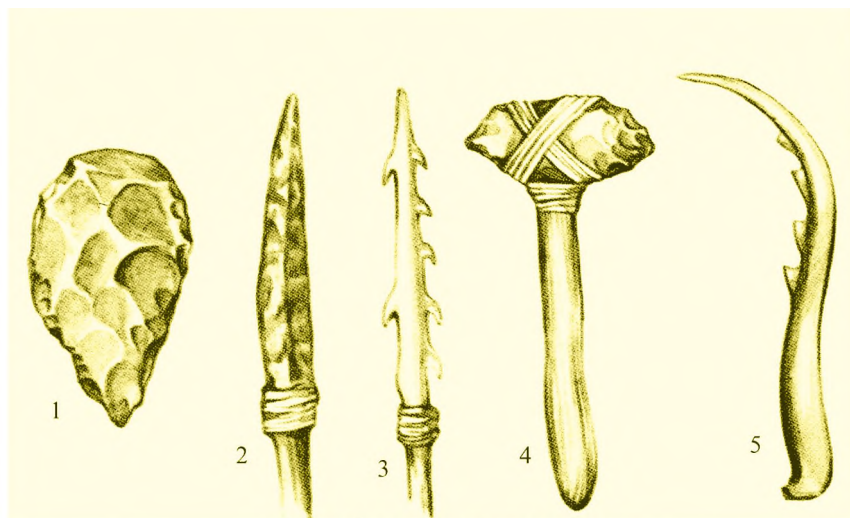
§ 6-8. АСРИ САНГИ ОХИР-НЕОЛИТ

АВВАЛИН ЗИРОАТКОРОН ВА ЧОРВОДОРОН ДАР ҲУДУДИ ОРИЁНО

Ахбори умумӣ. Давраи охиринаи асри санг неолит (аз калимаи юнонӣ «неос» – нава ва «литос» – санг) ном дорад ва аз ҳазораи 8-ум шурӯъ шуда, дар баъзе ноҳияҳо то ҳазораи 4 пеш аз милод давом кардааст. Тахминан аз ҳазораи 13-уми пеш аз милод яхбандиҳо тамом шуда, дар кураи Замин гармшавӣ оғоз меёбад. Замин пайваста аз барфу ях озод мегардад ва одамону ҳайвонҳо ба сӯи шимол барои аз худ намудани пораҳои замин мерафтанд.

Дар натиҷаи яхбандии тӯлонӣ ва хунуқиҳои шадид ҳайвонҳои бузургҷуссаи кампашм, ба монанди каркадан, фил, мамонт нобуд шуданд. Ба ҷойи онҳо ҳайвонҳои ба хунукӣ тобовар ва серпашм, аз қабилҳои хирс, гавазн аз дунболи яхи обшудаистода ба сӯи шимол ҳаракат менамуданд.

Яке аз хусусиятҳои неолит – асри сангӣ нава он буд, ки одамон дар ин давра соҳиби дигаргунии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гардиданд. Ихтирои тиру камон дар асри мезолит ба инсон имконият дод, ки чорвоёни захираи табиқат намуда, ром кунад. Аввалин ҳайвони ваҳшия, ки худ ром шуд, сағ буд. Сағони ваҳшӣ

Расми 9. Афзор ва силоҳҳо

1–зананда, 2–найза, 3–шести моҳигирӣ, 4–гурз, 5–дос, арра.

дар атрофи лангарҳои (чойи зист) одамон истода, устухон ва боқимондаҳои хӯроки партофташударо хӯрда, бо одамон унс гирифта, дар шикор ба онҳо ҳамроҳӣ мекарданд. Саг шикори одамонро осон кард, вай бузғолаву барраҳои ваҳширо дунболагир карда мегирифт ва ба соҳибони худ меод, ҳайвонҳои захириро низ дошта, ба соҳибони худ меовард. Бузу гӯсфандҳои захмӣ, гову гӯсола аз ҷониби одамон табобат ва ром карда мешуданд. Ҳамин тавр, дар давраи неолит ба одамон ром намудани буз, гӯсфанд, хук, хар, асп, гов ва мурғ муяссар шуд. Одамон баъди пайдо шудани чорвои хонагӣ камтар гуруснагӣ мекашиданд. Чорвои хонагӣ ба онҳо гӯшт, равған, шир, пашм меод. Инсонӣ нав пайваста олоти меҳнат ва аслиҳаи шикорро такмил меод. Ӯ аз чаҳмоқсанг найза, тири пайкон, табар, дос месохт ва сифати онҳоро беҳтар менамуд. Санги чаҳмоқро тарошида дамашро тез менамуд ва дар ҷӯб баста онро ҳамчун афзори бурандаву зананда истифода мекард.

Пайдо шудани чорвои хонагӣ одамони қадимро ба сохтани хонаю дар, оғил ва захира намудани хӯроки чорво маҷбур намуд, зеро дар фасли зимистон бо барра, бузғола, гӯсола ва дигар чорвои хурд ба масофаи дур рафтан мумкин набуд. Ҳамин тавр, бошишгоҳҳои доимии одамон пайдо шудан гирифтанд.

Дар атрофи ин бошишгоҳҳо зану фарзандон ба корҳои хона ва чиндани меваю донаи зироатҳои хурдӯй машғул буданд. Дар назди бошишгоҳҳо аз донаҳои хурдӯй сабзидани дарахтони мева ва зироатҳои дондор нишон дод, ки ҳосил дар замини нарм, порудор ва обӣ хеле меафзояд. Ин сабаби пайдо шудани зироаткорӣ ва боғдорӣ дар назди бошишгоҳҳо гардид. Ҳамин тавр, дар ҳазораҳои 7-6-уми пеш аз милод зироаткорӣ пайдо мешавад. Макони пайдоиши аввалин зироатҳои хурдӯй гандум, чав, наск, лӯбиё Осиёи Марказӣ будааст. Умуман, зироаткорӣ дар қитъаҳои Аврупо ва Осиё аввалин бор дар Осиёи Наздик дар ҳазораи 10 пайдо мешавад ва аз он ҷо ба дигар ноҳияҳо паҳн мегардад.

Дар сарзамини Осиёи Марказӣ қадимтарин бошишгоҳи зироаткорон дар ҷануби Туркманистон бо номи Ҷайтун кашф шудааст, ки ба ҳазораи 6-уми пеш аз милод тааллуқ дорад.

Кишоварзӣ дар Ориёнои Ғарбӣ. Дар худуди Эрони кунунӣ ҷойҳои барои зиндагони мардуми қадим – аввалин кишоварзон мусоид хеле бисёр мебошанд. Махсусан, дар доманакӯҳҳои

Загроти қисматҳои Ироқ ва Эрон бештари ёдгориҳои қадимтарини кишоварзон ва чорводорон ҷой гирифтаанд. Дар ин ҷо зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳияҳои Фаластин ва Сурия тараққи менамояд. Гандуми ҷави худрӯй дар доманакӯҳҳои Курдистон, Луристон ҳанӯз дар ҳазораҳои 10-9 паҳн шуда, одамон аз онҳо истифода кардаанд. Дар хӯроки мардумони ин давра шавлаи гандуми ҷав ва гӯшти бузу гӯсфанд вучуд доштааст. Мардумон дар хонаҳои нимзеризаминӣ мезистанд. Чунин бошишгоҳҳо дар Кирмону Луристон дар ҳазораҳои 8-7 пеш аз милод пайдо шудаанд, ки дар онҳо одамони зироаткору чорводор зиндагонӣ мекардаанд. Дар ҳазораҳои 7-6 бошишгоҳҳои зироаткорон дар Систону Хуросон пайдо низ мешаванд.

Миқдори деҳаҳо дар ҳазораи 6-5 хеле меафзояд. Масалан, дар вилояти Порс миқдори онҳо аз 6 то 139 мерасад. Миқдори чорвои калони шохдор низ зиёд мешавад. Хунармандӣ, кулолгарӣ ва бофандагӣ раванқ меёбад. Дар ин давра кӯраҳои кулолӣ пайдо мешаванд, ки дар онҳо бо харорати хеле баланд зарфҳоро мепухтанд.

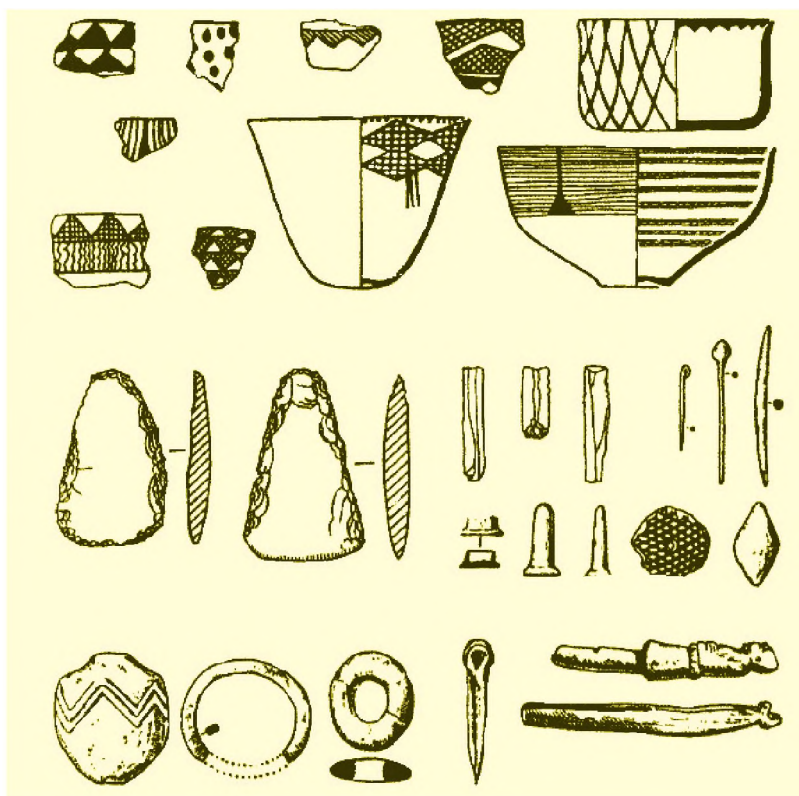
Ёдгориҳои бостонии Ориёнои Ғарбӣ се давраи бузурги таърихро дар бар мегиранд. Давраи якум ин замони аввалин зироаткорон ва чорводорон мебошад. Он маданияти хоси худро дорад ва ба гурӯҳҳои майдаи қабилавӣ ҷудо шуда, ба атроф паҳн мешавад. Дар ташаккули маданияти зироаткорони Ориёнои Ғарбӣ нақши бошандагони Загрос, Кирмону Луристон чашмрас мебошад.

Зироаткорони ҳазораи 6 дар ҷануби ғарбии Эрон, дар водии Деҳи Лурон кашф шудаанд. Дар давраи дуюми тараққиёт хонаҳои деҳа аз поҳса сохта шуда, деворҳои дохилӣ бо ранги сурх оро ёфтаанд. Мурдагон якпаҳлу бо зонаҳои қатшуда хобонида шуда, дар болояшон ранги сурх пошидаанд. Қабристон дар дохили деҳа ҷой доштааст.

Давраи сеюми тараққиёти зироаткорон ва чорводорон миёнаи ҳазораи шашумро дар бар мегирад ва он дар ёдгориҳои Сабзи водии Хузистон омӯхта шудааст. Дар ин давра зироаткорон ва чорводорон бисёр заминҳои ин диёрро азхуд карда буданд. Дар ин ҷо бошишгоҳҳои бисёре кашф шудаанд, ки зироаткорони он аз обёрӣ истифода кардаанд. Кишоварзон ба кишти гандум, ҷав, наск ва мош машғул будаанд. Дар осори онҳо таъсири маданияти ҳамсоҳҳои ғарбии водии Байнаннырайн мушоҳида мешавад.

Дар нимаи ҳазораи 6 пеш аз милод зироаткорон бисёр чойҳои водихоро азхуд намуданд, ки ёдгории Сиёлка яке аз онҳо мебошад.

Маданияти Сиёлка. Азбаски таърихи эронӣ кунун як ҷузъи таърихи тоҷикон ва таърихи тоҷикон як бахши таърихи эронӣ имрӯза аст, пас эронӣ тоҷикон як халқ буданд ва ҳастанд. Дар ҳудуди Ориёнои Ғарбӣ ёдгориҳои бисёри кишоварзони аввалин дар Рай, Кирмон, Порс ва дигар ноҳияҳо пайдо шуданд, аммо онҳо дуруст омӯхта нашудаанд ва тепҳои Сиёлка дар ноҳияи Кошон ягона ёдгориест, ки дар солҳои 30-юм аз тарафи бостоншиносони Фаронса таҳқиқ шудааст. Дар бошишгоҳи Сиёлка одамон давраҳои тӯлонӣ зиндагӣ намудаанд, ки қабатҳои маданияти он 72 метр ғафсӣ ва масоҳати 3 га заминро дар бар мегирад. Одамон дар хонаҳои гили мезистаанд. Маводи бадастомада аз он шаҳодат медиҳад, ки бошандагони Сиёлка аз ҷайтуниҳои

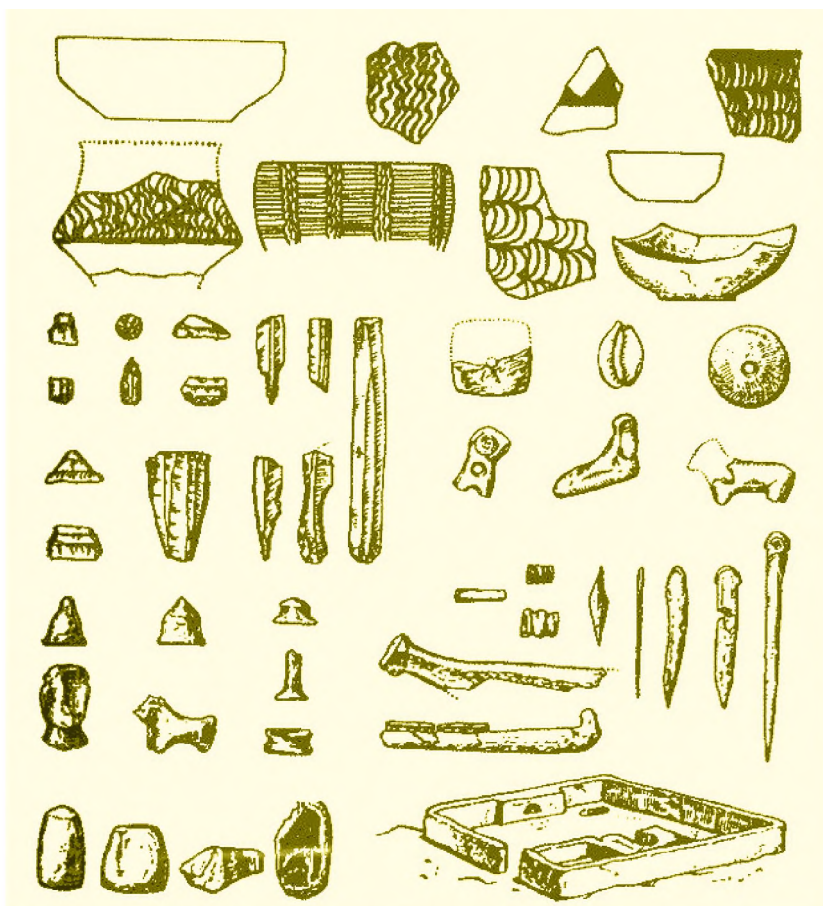
Расми 10. Бозёфтҳо аз Сиёлк.

Ориёнои Шарқӣ дар сатҳи баландтари зиндагӣ будаанд. Бозёфти чархи рессандагӣ гувоҳи он аст, ки дар он ҷо бофтани матоъро медонистаанд. Зарфҳо нақши мураккабтар доранд. Дар қабатҳои Сиёлка дарафш ва сӯзанҳои мисӣ, табарҳои сангин, дастпона ва ҳалқаҳои сангин, ҳайкалчаи устухонӣ пайдо шудаанд, ки далели мавҷуд будани маданияти кишоварзӣ ва чорводорӣ мебошанд. Яке аз хусусиятҳои зарфсозии Сиёлка ва чайтуниён ба лой ҳамроҳ намудани коҳмайда мебошад. Зарфҳо дастисохт буда, бо ранг оро ёфтаанд. Гулҳои тӯморча, мавҷӣ ва тӯрӣ бо ранги чигарӣ ё сиёҳ дар замини сурх ё шаффоф кашада шудаанд. Зарфҳои сурхи якранг низ вомерӯранд. Фарҳанги сиёлкиён аз як тараф ба чайтуниён ва аз тарафи дигар ба бошишгоҳҳои Ироқ шабоҳат дорад. Онҳо мурдаҳоро дар ҳудуди деҳа мегӯронданд, мурдаро дар гӯр як паҳлу ҳалқавор, тавре ки дар батни модар меҳобад, гузошта ба болояш ранг мепوشиданд.

Дар миёни бозёфтҳои сангҳои ҷуфтронӣ (сипор), дастос, сари гурз, дарафши устухонӣ ва мисӣ мавҷуданд, ки аз сукувати доимӣ ва касби кишоварзии одамони бошишгоҳ гувоҳӣ медиҳанд. Маданияти Сиёлкаи 1–2 ба ҳазораҳои 6–5 пеш аз милод нисбат дорад, яъне ҳамзамони чайтуниён мебошад. Мо барои намуна танҳо ёдгории Сиёлкаро овардем, аммо ёдгориҳои амсоли он дар баҳши Хуросон, Тешпаи Ҳисор ва ғайра низ ҳастанд.

Кишоварзӣ дар Ориёнои Шарқӣ. Дар охири давраи мезолит чорводорӣ пайдо мешавад. Қаблаҳои чорводор дар ҷанубии баҳри Гургон, гори Камарбанд ва Хотун дар Хуросон, Дамдамчашма дар Туркменистон, Ҳочигор дар Ёзбекистон, Чилучорчашма дар Тоҷикистон ва Қаракамар дар Афғонистон зиндагонӣ дошта таҳқиқ шудаанд.

Маданияти мезолит ба маданияти неолит иваз мешавад, яъне шикорчиён ба чорводорон ва баътар ба кишоварзон табдил меёбанд. Ба ибораи дигар, маданияти неолит давоми маданияти мезолит мебошад. Дар Хуросон осори чорводорӣ аввал дар соҳилҳои ҷанубии баҳри Хазар (Каспий) ба вучуд меояд, аммо аз сабаби камобии соҳилҳои ҷанубӣ тамаддуни зироаткорон дар домаи кӯҳҳои Копетдоғ, яъне поёнобҳои рӯди Тачан пайдо мешаванд. Иқлими ин ҷо нарм буд. Ин маданият бо номи аввалин ёдгории таҳқиқшуда – Чайтун маъруф аст. Дар ин ҷо бостоншиносон як силсила бошишгоҳҳои маданияти Чайтунро дар гирду атрофи Ашқобод кашф намуданд, ки осори аввалин зироаткорон дар Ориёнои Шарқӣ мебошад.

Расми 11. Бозёфтҳо аз деҳаи Чайтун.

Бошандагони маданияти Чайтун ду навъи гандумро кишт карда, аз обхезиҳо барои обёрии зироат истифода кардаанд. Афзори асосии кишт чўбдастаҳои нўгтез ва нўгчанг ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо бо чўбҳо заминро нарма намуда, гандумро зери хок мекарданд. Агарчи ин навъи зироаткорӣ хеле одӣ бошад ҳам, ҷамоаи авлодии то 250 нафараро меҳўронд.

Нақши чорводорӣ кам набуд, боқимондаи устухонҳои буз, гўсфанд, гов далели он мебошанд, ки ин ҳайвонҳо аллакай хонагӣ шуда буданд ва дар ҳаёти одамони онрўза мавқеи бузург доштаанд.

Бошандагони Чайтун дар хонаҳои похсагӣ мезистанд. Хонаҳо ҳаҷман калон набуданд, онҳо ҳамагӣ аз 24 то 40 мураббаъметрро

дар бар мегирифтанд. Дар ҳар хона танӯр барои нонпазӣ, ханба барои нигоҳ доштани хӯрокворӣ ва дар назди хона хавлии хурдакак доштанд. Деҳаҳои замони Ҷайтун аз 20 то 40 хона иборат буда, як авлодро ташкил мекарданд.

Афзорҳои рӯзгори ҷайтуниён аз ҷаҳмоқсанг сохта шуда, асосан аз корд, табар, дирафш ва дос иборат буданд. Яке аз ихтироҳҳои бузурги давраи неолит сохтани зарфҳо буд. Дар зарфҳо пухтани хӯрокҳои обдор умри инсонро дарозтар кард. Одамон дар

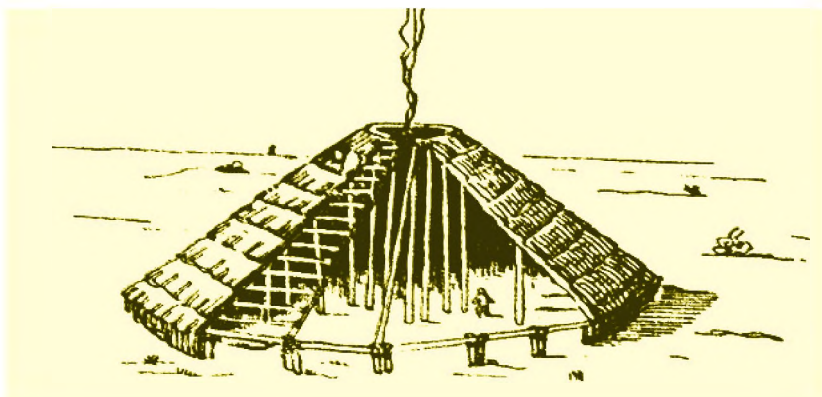
зарфҳо шир, равған ва дигар хӯрокҳои зиёдатино нигоҳ медаштанд ва барои зарфсозӣ ҷуқурӣ мекарданд, деқорҳои онро андова намуда, баъд онро хушк мекарданд. Баъди аз ҷуқурӣ гирифтани зарф онро боз бо гил андова намуда, болои онро сайқал медеданд. Ё дар ҷарм рег ё хок пур карда, атрофи онро бо лой андова менамуданд ва баъди хушк шудан хокро аз даруни он мегирифтанд ва атрофи онро боз ба тартиб медеварданд ва дар гулхан мепухтанд. Таги аввалин зарфҳо тухмшакл буд. Баъдҳо дар болои миз ё замин сохтани зарфро аз пора-пора гил ёд гирифтанд. Умуман, зарфсозӣ таърихи дуру дароз дорад. Инсон аз рӯзе, ки зарфсозиро ёд гирифт, намуди зохирии онро низ оро медед, дар он нақшҳо мекашид, то зеботар шаванд. Бинобар ин, зарфҳо бо ранги сурх мунаққаш шудаанд, нақшҳои гуногун ба шакли мавҷҳои амудӣ, камонӣ, тӯморча ва гайра кашада мешуданд.

Дар ҳаёти бошандагони Ҷайтун дигаргуниҳои маънавӣ, ба монанди сохтани ҳайқалчаҳои модарон ва ҳайвонҳо пайдо мешаванд, ки аз бузургдошти модар ва модаршохӣ, эътиқод ба ҳайвонҳои манфиатовар, аз қабиле гову асп мушоҳида мешавад.

Ҳудуди зисти ҷайтуниён аз шимолу ғарби Эрони кунунӣ шурӯъ мешавад. Олимон ҷунин меҳисобанд, ки ҷайтуниён аз соҳилҳои ҷанубии баҳри Қаспий ва ҳатто аз бошишгоҳҳои Сиёлка омадаанд.

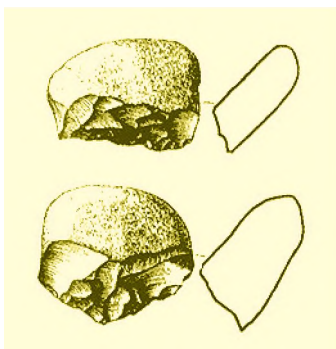
**Расми 12. Маданияти
Қалтаманори Хоразм.**

Расми 13. *Хонаи калтаманориҳо.*

Маданияти Калтаманори Хоразм. Бошишгоҳи дар Хоразм ёфт-шуда бо номи Калтаманор машхур аст. Лангари калтаманориҳо дар ёдгориё бо номи Чамбосқалъаи 4 хуб омӯхта шудааст. Мардуми ин ҷо, ки дар поёноби рӯди Ому мезистанд, ба моҳигирӣ ва шикор машғул буда, бо шакли авлодӣ умр ба сар мебарданд. Хонаҳои калтаманориҳо аз най ба монанди хайма сохта шуда буданд ва дар онҳо 100–120 нафар одамон мезистанд. Бошишгоҳҳои навъи калтаманорӣ дар атрофи Баҳри Хоразм (Арал) ва Гургон (Каспий) волеҳӯранд.

Таги зарфҳои одамони калтаманорӣ тухмшакл буда, нақши мавҷӣ доранд. Маданияти Калтаманор ба ҳазораҳои 4–3 пеш аз милод нисбат дорад. Калтаманориҳои назди Урганҷ мурдаҳоро дар қабр рост ба тахтапушт хобондаанд ва баъзан аз болояшон ранг низ пошидаанд.

Расми 14. *Афзорҳои сангӣ.*

Маданияти Ҳисор. Дар ҳазораҳои 6–3 пеш аз милод дар ноҳияҳои кӯҳистони Тоҷикистон, махсусан водии Ҳисор, одамон мезистанд, ки осори боқимондаи онҳо ба номи маданияти Ҳисор машхур аст. Бошишгоҳҳои ин маданият дар доманакӯҳҳои рӯдхонаи Кумиҷиён (Кофарниҳон), Бахшу (Яхсу) Сурхоб, Вахш ва Ёвон вучуд доштанд. Бошишгоҳҳо номи маданияти Ҳисорро барои он гирифтаанд, ки бори аввал лангар (ҷойи

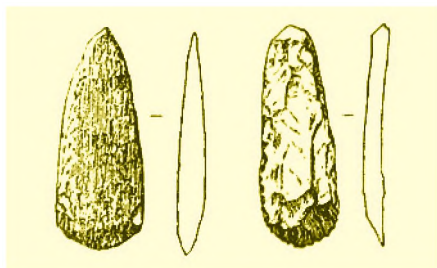
зист) ва афзорҳои ба худ хос дар ноҳияи Ҳисор пайдо шудаанд. Олоти маданияти Ҳисор дар баландҳои аз 500 то 1500 м аз сатҳи баҳр дар қабатҳои ҳокӣ ҷойгиранд. Осори одамони ҳисорӣ дар атрофи Искандаркӯл, водии Ҷуст ва Кӯкчаи Афғонистон низ пайдо шудаанд, аммо бошишгоҳҳои ҳисорӣ ҳама тарафа танҳо дар Тоҷикистон дар Тутқавул, Сайёд ва Дараи Шӯри ноҳияи Дангара омӯхта шудаанд. Маданияти Ҳисор давоми маданияти одамони мезолит мебошад ва аз ҳазораи 6-уми пеш аз милод сар мешавад ва дар баъзе ҷойҳо то ҳазораҳои 3–2-юм давом мекунад.

Таҳқиқоти бостонӣ дар бошишгоҳи Тутқавул нишон доданд, ки одамон дар хонаҳои қапагини аз ҷӯб ва шохҳо сохташуда мезистанд. Дар хонаҳо оташдонҳои сангин мавҷуданд. Хонаҳо 40 метри мураббаъро ташкил дода, ба монанди хонаҳои калтаманориҳо буданд.

Дар Тутқавул қабри як одами калонсол ва ду кӯдакро пайдо намуданд, ки онҳо дар қабр ҳалқавор, тавре ки кӯдак дар батни модар меҳобад, гузошта шуда буданд. Одамон ҳамин хел тасаввурот доштаанд, ки замин модари дуҷум аст ва инсон баъди мурдан бояд дар қабр ҳамон тавр хоб равад, ки дар батни модар будааст. Симои ҳисорӣ аврупоӣ буд. Ҳисорӣ аслан ба чорводорӣ ва шикор машғул буданд. Афзорҳои ҳисорӣ хеле гуногунанд; онҳо аз обсангҳо, сангҳои омехта бо чаҳмоқсанг, омехтаи чаҳмоқсанг бо оҳаксанг, варақсанг ва чаҳмоқсанги тоза сохта шудаанд. Афзорҳои аз чаҳмоқсанг сохташуда болға, пӯсткан ва табар мебошанд, аз обсангҳо бештар чопер (сангҳои нӯгтез тарошидашуда) ва чопингҳои (сангҳои дар мушт мувофиқи турбмонанд) сайқалдодашуда, табар, пӯсткан ва ҳатто кордҳои хуб сохтаанд. Дар бошишгоҳи дараи Сайёд, ба гайр аз афзорҳои чаҳмоқи обсангӣ, боз олоти устухонӣ низ воমেҳӯранд. Тутқавулиён аз рӯди

Вахш моҳӣ мегирифтанд.

Дар байни бозёфтаҳои устухонӣ дарафш, марҷон, дастпонаи аз шохи гавазн сохташуда воМЕХӯранд. Соҳибони маданияти Ҳисор зарфсозиро низ медонистанд, аммо онҳо онро ба монанди ҷайтуниён ривоч надодаанд.

Расми 15. Табарҳои сайқалёфта аз кӯҳи Бул'ени Дангара.

Иқтисодиёти бошандағони маданияти Ҳисор. Маданияти Ҳисорро осори зироаткорон ва чорводорон ташкил медиҳад. Азбаски Тоҷикистони Ҷанубӣ ба минтақаи субтропикии пайдоиши зироатҳои хурдӣ – гандуму чав дохил мешавад, аз эҳтимол дур нест, ки офарандагон маданияти Ҳисор зироаткориҳои лалмиро медонистанд ва яке аз касбҳои онҳо кишоварзии лалмӣ будааст, аммо дар бозёфтҳои бостонӣ далелҳои ба кишоварзӣ шугл варзидани ҳисориён кам мебошад. Бо вучуди ин, ҳисориён ҳаёти бумӣ, яъне муқимӣ доштанд ва ба чорводорӣ девлоҳӣ ва зироаткорӣ машғул буданд. Дар миёни бозёфтҳо досҳои сангӣ, сипори сангӣ ва чармасанг вомехӯранд, ки шохиди кишоварзии ҳисориён мебошанд. Дар ҳаёти ҳисориён чорводорӣ, чамъоварии мева ва донаи зироатҳои хурдӣ мавқеи калон дошт. Ҳисориён тобистон чорворо ба чарогоҳҳои баландкӯҳ мебурданд ва зимистон ба макони аслии худ бармегаштанд.

Ҳамин тавр, одамони маданияти Ҳисор зироаткорӣ, чорводорӣ мекарданд ва ба шикору чамъоварии меваҳои хурдӣ низ машғул буданд, вале аз ҷиҳати фарҳанг аз ҷайтуниҳо қафо буданд.

Аз маълумоти овардашуда чунин хулоса мешавад, ки дар сарзамини тоҷикон дар асри неолит се навъи бошишгоҳҳо: кишоварзон (маданияти Ҷайтун, вай яке аз ноҳияҳои аввалини пайдоиши кишоварзони ориёӣ мебошад), шикорчиёну мохидорон (маданияти Хоразм – Калтаманор) ва чорводорон (маданияти Ҳисор) ёфт шуданд, ки мувофиқи табиати рустоҳои (деҳа, кишлоқ) истиқомати худ зиндагонӣ кардаанд. Яке аз кашфкунандагон ва таҳқиқгарони асосии маданияти Ҳисор В.А. Ранов соҳибони тамаддуни Ҳисорро як қисми гузаптағони тоҷикон – ориёӣҳо меҳисобад.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Таърихи ром шудани ҳайвоноти ваҳшӣ ва ба ҳайвоноти хонагӣ табдил ёфтани онҳоро медонед?
2. Сабабҳои пайдоиши боздориву зироаткориро дар бошишгоҳҳои одамон номбар кунед.
3. Ба пайдошавии деҳаҳо кадом омилҳо мусоидат намуданд?

§ 9. ПЕШДОДИЁН–ШОҶОНИ РИВОЯТӢ

Таърихи офариниш. Мувофиқи ривоятҳои авестой, Худованд Ахурамаздо дунёро дар муддати як сол дар шаш бахш офарид. Ҷ осмонро дар 43 рӯз, обро дар 60 рӯз, Замиро дар 75 рӯз, олами набототро дар 30 рӯз, аввалин ҳайвон Говмард ва аввалин инсон – Каёмардро дар 80 рӯз ва баъди 75 рӯз падару модари инсонҳо Мошиён ва Мошиёнаро офарид.

Ривояти дигаре ҳам ҳаст, ки мувофиқи он Худованд дар давоми 3 ҳазор сол аввал осмонро бо 12 бурчаш ва олами рӯхониро меофарад. Дар 3 ҳазор соли навбати дуом он намуди ҷисмонӣ, яъне дунёи имрӯза – кураи Замиро бо тамоми мавҷудоташ мегирад. Дар аввали ҳазораи 7-уми инсон Каёмард (Каюмарс) ва нахустин гов – Говмардро дар Арианаваейча – дар соҳили рӯди муқаддаси Ванагуҳ ҷон бахшид.

Мувофиқи ривоятҳои авестой Ахриман – худованди бадӣ аз ин офариниш огаҳӣ ёфт ва ба Говмард ва Каёмард қувваҳои бадиرو воғузошт ва онҳо баъди ҷиҳил сол аввалин инсон ва ҳайвонро ҳалок намуданд. Ахурамаздо тухмҳои Каёмардро ба осмон мебарад, бо нури илоҳӣ пок мекунад ва ба Зами бар мегардонад ва баъди ҷиҳил сол аввалин марду зан – Мошиён ва Мошиёна аз рустанӣ пайдо шуданд, аммо рӯҳ надоштанд. Худованд ба онҳо рӯҳ бахшиду гуфт: – «Ман шуморо офаридам ва Одам ном додам, шумо соҳибқлед ва қодири сухан гуфтан ҳастед, дунёи худро соҳибӣ намоед». Минбаъд аз онҳо инсонҳо пайдо шудаанд.

Кишварҳои офаридаи Ахурамаздо барои инсонҳо. Аз адабиёти авестой ба хубӣ бармеояд, ки дар замони қадим дар бораи офариниши дунё, аз ҷумла кишварҳо, кӯҳҳо, баҳрҳо, рӯдҳо, укёнусҳо ва ғайра китобе мавҷуд буд, ки то ба рӯзгори мо нарасидааст. Пораҳо ё гуфторҳои аз он китобҳо дар бахшҳои китоби авестой: Бундаҳишн, Вандидод ва Яштҳо боқӣ мондаанд. Дар боби дуоми Вандидод сухан аз 17 кишвари офаридаи Ахурамаздо меравад, ки бештари онҳо дар сарзамини тоҷикон мебошанд. Аввалин замин, ки Худованд офаридааст, Арианаваейча буд бо дашту заминҳои паҳновараш. Дуоимин – Гава Суғда (гӯё худованд Говмардро дар ин ҷо офарида буд), сеюмин – Маргуш (Марв), чорумин – Баҳадӣ – Бохтар, панҷумин – Ҳира – Ҳирот, шашумин – Вайкарита,

хафтумин – Урва, хаштумин – Хнента бо марказаш Веркана, нухумин – Ҳаравайто, дахумин – Ҳайтуманг, ёздахумин – Рога, дувоздахумин – Чарха, сездрахум – Варна, чордахум – Ҳафтҳинд, понздахум – Ранха. Дар дигар бахшҳо Хоразм, Даҳӣ ва дигар ҷойҳо ёд мешаванд. Таҳқиқот дар боби ҷуғрофияи «Авесто» нишон медиҳад, ки ҳамаи кишварҳои офаридаи Худованд дар Осиёи Марказӣ дар ватани аслии ориёӣҳо – тоҷикон ҷойгир мешаванд.

Ба ривояти авестой Пешдодиён дар Арианавайча ҳукумат кардаанд. Арианавайча яке аз кишварҳои офаридаи Худованд буд ва мувофиқи навиштаҳои «Авесто» ҳар ду соҳили миёнаҷойи рӯди Дойтиё (Ому)-ро дар бардошт, яъне ба Арианавайча Тирмиз, водии Вахшу Кӯлоб, Дарвоз, вилояти Қундуз, Тахор ва Бадахшон дохил буданд.

Мувофиқи маълумоти Бундаҳишн аввалин инсон дар ин ҷо ба дунё омадааст ва Ҳушанг нахустин подшоҳи Пешдодиён буд, ки чиҳил сол салтанат кард. Ӯ ба одамон пайдо намудани оташ ва истифодаи онро омӯзонд. Ба муносибати ихтироъ ва истифодаи оташ Ҳушанг ҷашне ба номи Сада таъсис дод. Ин ҷашн то асрҳои 11–12 милодӣ маъмул буд. Ин ид ба муносибати фаро расидани зимистон 21-23 декабр баргузор мегардид. Одамон гулханҳои бузург афрӯхта бо ин амал сарморо дар пеши гармо беқудрат нишон медоданд.

Замони ҳукмронии Ҳушанг маълум нест, аммо мувофиқи таҳмини олимони инсон 400 ҳазор сол пеш оташро ба қор мебардааст.

Подшоҳии Ҷам – Ҷамшед. Мувофиқи ривояти авестой яке аз подшоҳони қадимтарини ориёӣҳо Ҷам будааст. Вай гӯё ҳазор сол умр дида, зиёда аз 900 сол сарварӣ кардааст. Дар боби дуюми китоби Вандидод Зардушт – пайғамбари ориёӣҳо аз Худованди бузург Ахурамаздо мепурсад, ки: – «Эй офарандаи ҷаҳони бемаргӣ, дар байни навъи башар ба ғайр аз ман дигар бо кӣ нахустин бор муколама намудӣ? Дини ахуроиро ба кӣ супурдӣ?». Он гоҳ Ахурамаздо гуфт: «Эй Зардушти пок, ман... ғайри ту нахуст ба Ҷам – дорандаи рамаи хуб, нахустин қасе, ки аз мардумон буд, дини Ахуро ва Зардуштро додам». Аммо Ҷам гуфт, ки ман аз уҳдаи динсолорӣ намебароям ва ман ба ӯ дунёдорию додам. Пас Ҷам гуфт: «Пазируфтам, ки ҷаҳони туро бипарварам ва пуштибонӣ намоям, лекин дар мудати шахриёрии ман на боди

сард бошад, на гарм, на беморӣ, на марг». Чам ҳар 300 зимистон се бор заминро фарох намудааст. Дар давраи 300-уми охир дар Арианаваейча офаридгор Ахурамаздо анҷумани эзидонро баргузор менамояд ва Чамро ба он даъват мекунад ва ба ӯ дар бораи хунукиҳои тӯлонӣ хабар медиҳад. Дар ин бора мо дар дарсҳои гузашта гуфта будем. Хонасозӣ ва мубориза бо хунукиҳо ба замони яхбандиҳо нисбат дорад. Ривояти он ки Чам 1000 сол умр дида ва 900 сол подшоҳӣ кардааст, дуруст нест, зеро дар давраҳои қадим одамон умри зиёд намедиданд. Ҳақиқат он аст, ки авлоди Чам 1000 сол дар давраҳои ҷамоаи ибтидоӣ ҳукмронӣ кардаанд.

Подшоҳии Заҳҳоки Морон. Мувофиқи ривояти авестой Чамшед дар охири умри худ даъвои худой намуд ва назди Худованд гунаҳкор гардид, фарри шоҳӣ аз ӯ рӯй гардонид ва Заҳҳок ба муқобили вай лашкар кашид. Чамшед, ки ҳама аз ӯ дур шуда буданд, тахту тоҷро монда, гурехта пинҳон шуд ва Заҳҳок соҳиби мулки Ориёно гашт.

Номи асосии Заҳҳок Биварасп ёд мешавад. Дар «Авесто» номи Заҳҳок Аждаҳақа (Аждаҳо) омадааст, маънояш мори бузурги газанда мебошад. Заҳҳок яке аз образҳои манфитарин дар таърих аст, ки ӯро худованди бадӣ – Ахриман барои нобуд сохтани хушиҳои рӯйи Замин сафарбар кардааст. Вай аждаҳои бузурги сесара, седаҳона, шашчашма аст ва меҳоҳад дунёро аз одамон ва хушиҳои ӯ пок намояд.

Дар адабиёти авестой Заҳҳок рамзи бадӣ, дурӯғгӯйӣ, табоҳкунанда ва харобиоваранда мебошад, аммо номи аслии ӯ Биварасп – дорандаи аспони зиёд, яъне галаи аспон аст. Аз рӯйи номаш вай марди давлатманд ва аз авлоди Чамшед будааст. Вақте ба сари тахти мардуми ориёӣ меояд, дар ибтидо шоҳи одил будааст, баъд фирефтаи Ахриман мешавад ва дар ду китфаши морҳо мебароянд, ки мағзи сари одамонро меҳӯрдаанд. Азбаски ба мардум зулми бисёр раво медид, чунин аъмодро ба ӯ муносиб донистаанд. Заҳҳок дар давраи ниҳоят мушқил, дар давраи яхбандиҳо ба мамлақати ориёӣҳо сарварӣ карда, барои беҳбудии рӯзгори мардум кӯшиш накардааст, балки даст ба куштору ғорат ва хароб намудани мамлақати худ задааст. Дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ Заҳҳок марди араби хунхор, ғоратгар ва харобиоваранда дар Ориёншаҳр мебошад. Албатта, образи Заҳҳокро ба арабон нисбат додани Ҳаким Фирдавсӣ ҳикмат дорад, зеро арабҳо ба монанди Заҳҳок ба Ориёншаҳр ва мардуми он харобиҳо

ва кушторҳои зиёд оварданд. Миллионҳо одамон куштаю горат ва шаҳру деҳҳо сӯзонида шуданд ва мамлакат аз тарақиёти илму фарҳанг ба садсолаҳо қафо партофта шуд.

Китобҳои бисёре дар бораи нучум, тиб, адаб, мусиқӣ, санъат ва ғайра сӯзонда шуданд. Дар маъбадҳо осорҳои ҳазорсолаҳо ҷамъомадаи таъриху фарҳанг несту нобуд карда шуданд. Одамони илму фарҳангдорро мекуштанд, то ки онҳо ба мардум чизе ёд надиҳанд. Осорҳои хатти форсӣ, паҳлавӣ, бохтарӣ, сугдӣ ва хоразмӣ сӯзонда шуданд. Аз ин лиҳоз образи Заҳҳок ба араб нисбат дода шудааст, вале дар асл ӯ ориёинаҷод буд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Мувофиқи ривоятҳои авестой Худованд дунёро дар чанд вақт офаридааст?*
2. *Мошиён ва Мошиёнаро Худованд чӣ гуна офарида буд?*
3. *Чам барои одамон чӣ корнамоиҳо кардааст?*
4. *Заҳҳок кӣ буд ва чаро аз китфони ӯ морҳо баромаданд?*

§ 10-11. ТАҚСИМОТИ РИВОЯТИИ ҶАҲОН

Подшоҳии Фаридун. Яке аз шоҳони машҳури Пешдодиён баъди Ҷамшед Фаридун аст, ки ба муқобили Заҳҳок мубориза бурда ӯро сарнагун сохт ва дар сарзамини Ориёно адолатро барқарор намуд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ вай 700–600 сол дар мамлақати ориёниҳо ҳукмронӣ кардааст.

Ривоят мекунанд, ки гӯё Заҳҳок баъди Ҷам ҳазор сол подшоҳӣ кард ва дар охири умри худ дар хоб дид, ки се паҳлавон меоянд ва яке аз онҳо ӯро баста дар чоҳи бетаге мепартояд ва болои онро бо кӯҳи азиме пӯшонида, киррезӣ мекунад. Баъди бедор шудан аз надимон таъбири хобро мепурсад ва онҳо ба ӯ меӯянд, ки аз насли Ҷам марде бо номи Фаридун ба дунё меояд ва баъди бузург шудан тахту тоҷро аз ту меситонад.

Заҳҳок фармон медиҳад, ки падару модари Фаридунро ёбанду нобуд созанд. Одамони Заҳҳок падари Фаридунро мекушанд, аммо модараш Фаронак гурехта пинҳон мешавад ва баъди таваллуд писари худро ба ҷӯпоне медиҳад ва аз ӯ илтимос менамояд, ки ӯро тарбия намояд. Худованд барои Фаридун модагове бо номи Бармоя ато мекунад, то ки аз шири ӯ Фаридун бузург шавад. Фа-

ридун то синни 18-солагӣ дар ҷойҳои гуногун – дар кӯҳҳои Ал-бурз пинҳон мешавад ва сипас пеши модар омада аҷдоди худро мепурсад. Модар аз авлоди Ҷамшед будани ӯро ошкор месозад ва дар бораи ситамҳои Заҳҳок ба мардум нақл мекунад. Фаридун баъди ин ба ҷанги Заҳҳок тайёри мебинад. Фаридун паҳлавони бузургҷусса буд. Ӯ пеши Коваи оҳангар омада, барои худ гурзи говсар месозад ва дар букҷае савор шуда, ҳамроҳи дастаҳои Кова ба ҷанги Заҳҳок меравад. Дар ин ҷанг ба Фаридун бародаронаш Каёнӯш ва Пурмон ёри медоданд, Лашкари Фаридун ҳамма барзаговсар ва филсар буданд. Дар ин задухӯрд Фаридун голиб меояд ва Заҳҳокро дар ҷои беохире мепартояд ва болояшро ба санги бузург пӯшонид, қиррезӣ менамояд. Мардумон Фаридунро шоҳи ҳафт кишвар интихоб мекунанд. Ӯ баъди ба тахт нишастан мамлакатро аз бадӣ пок мекунад ва адолатро дар саросари ҷаҳон ҷорӣ менамояд.

Фаридун ба хоҳарони Ҷамшед, ки дар асорати Заҳҳок буданд, хонадор мешавад ва аз Шаҳноз ду писар: Салму Тур ва аз Арнавоз Эраҷ ба дунё меоянд. Ба муносибати галаба бар Заҳҳок ҷашн меороянд, ки имрӯз бо номи Меҳргон машҳур аст.

Тақсим кардани ҷаҳон. Дар таърихномаҳо гуфта мешавад, ки Фаридун пеш аз марг ҷаҳонро ба фарзандонаш тақсим кард. Ин тақсимот дар китоби «Таърихи Табарӣ» мазмунан чунин оварда шудааст: Турк, Хазар, Чин ва Машриқро ба Тӯр дод ва ӯро Фағфур лақаб ниҳод. Замиҳои Рус, Рум ва Ғарбро ба Салм дода, ӯро Қайсар гуфт. Иқлими миёнаро аз баҳри Миёназамин то марзи Тӯрон ба Эраҷ дод ва ӯро Шоҳаншоҳ лақаб ниҳод, вале илм исбот кардааст, ки дар таърих чунин тақсимот набуд. Эҳтимолан дар замонҳои хеле қадим – ҳазораҳои 9-8 пеш аз милод ориёӣҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: гурӯҳи якум дар соҳилҳои баҳри Охшиён – Сиёҳ бо номи кимерӣҳо, скифӣҳо аввалин ободкунандаи Украина ва ҷанубӣҳои Русия мебошанд ва дар адабиёти таърихӣ авлодони Салм меҳисобанд. Гурӯҳи дувум ба сӯи Сибир ва замиҳои Қазоқистони кунунӣ омада, бо номи савроматӣҳо ва дар адабиёти авестӣ бо номи тӯрӣҳо машҳур мешаванд. Гурӯҳи сеюм ба воситаи Осиёи Хурд, Қарқоз ва тахтакӯҳи Эрон вориди Осиёи Миёна мешаванд ва номи наҷодӣҳо худ ориёӣро нигоҳ медоранд ва дар адабиёти таърихӣ бо номи авлодони Эраҷ маълуманд, вожаи «эраҷ»-ро забоншиносон Ориёнвеч донистанд. Вайдж аввалин кишвари офаридаи Худованд нисбат мебошад. Дар адабиёти

авестой ориёиҳо ба кишоварзони бумӣ ва кӯчиёни чорводор тақсим мешаванд. Кишоварзон ба худ номи этникии ориёиро нигоҳ медоранд ва чорводорон ба номи *тотемии*¹ авлодияшон, яъне тур машҳур мешаванд. Татқиқоти илмӣ ба он далолат мекунад, ки тӯр лақаби чорводорони ҳамаи ориёиҳо буд. Вожаи «тӯр» аз номи «гови тӯр» гирифта шудааст. Ориёиҳо ромкунандаи гови тӯр мебошанд. «Гави тӯр» маънои баҳодурро дорад ва тотемаи ҳамаи ориёиҳо аст.

Дар «Авесто» дар Фарвардиняшт, ки шояд ба замони Фаридун наздик бошад, дар бораи панҷ мамлакати ориёиҳо: – Ориёно, Тӯроно, Сайрам, Даҳӣ ва Сайнӣ сухан меравад. Аз матн ба хубӣ бармеояд, ки дар вақти навиштани достон зиддияте байни бошандагони сарзаминҳои мазкур вучуд надоштааст. Сарзамини Сайрам ба савроматҳо – сақоиҳо тааллуқ дошт, ки аз Урал то соҳилҳои Дунай истиқомат доштанд.

Сайниҳо дар Олтой, Сибири Ғарбӣ – ҳавзаи болооби рӯдҳои Об, Енисей, кӯли Байкал аз неолит то асрҳои III-IV милод мезистанд. Даҳиҳо дар соҳилҳои ҷануби баҳри Хазар (Каспий) мезистанд ва Ашкониён аз онҳо баромадаанд. Ҳамаи ин халқҳо худро Тӯр-чорводор ва ориёӣ меномиданд ва дар адабиёти таърихӣ авлодони писари Фаридун Тур маълум мбошанд.

Дар бораи ривояти Ориёно ва Тӯрон муфассалтар нақл менамоем, зеро дар таърихномаҳои давраҳои баъдина ин ду халқ ба муқобили якдигар ҷангҳои тӯлонӣ кардаанд.

Ориёно. Номи ватани мардуми ориёӣ буд, ки масоҳати хеле бузургро дар бар мегирифт. Мувофиқи бозёфтҳои археологӣ марзи шарқии он бо рӯди Хуанхеи Чин (Чин), ғарбияш то Балкан ва ҷанубиаш то Ҳиндустон мерасид. «Ориёно» маънои мамлакати ориёиҳоро дорад. Дар он давраҳои гузаштаи дур мардумони ориёӣ давлати ягона надоштанд ва онҳо авлод-авлод ва қабила-қабила дар ҳудуди гуногуни географӣ мезистанд. Ҳамаи онҳо чорводор буданд ва зиндагии кӯчӣ доштанд.

Дар ҳазораи 6-5 пеш аз милод як қисми калони онҳо ба кишоварзӣ машғул шуда, ба зиндагии муқимӣ гузаштанд. Бумиҳо ба сохтани шаҳру деҳаҳо ва қорама кардани водихои Осиеи Марказӣ шурӯъ намуданд. Ориёиҳои кишоварз худро ориёӣ ва сарзаминашонро Ориёно мегуфтанд. Ба ориёиҳои кишоварз

1. **Тотем** – рустани, ҳайвон ё ягон унсури гайризиндаи афсонавиро баъзе халқиятҳои қафмонда ҳомиши худ қарор дода, парастии мекарданд.

хамаи заминҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Шимоли Ҳиндустон ва Хуросони кунунии Эрон дохил мешуданд.

Дар ҳазораи 3–2 пеш аз милод дар бисёр ноҳияҳои ориёинишин шаҳро, давлатҳо ва деҳаҳои наздишаҳрӣ пайдо мешаванд.

Тӯроно. Дар дарсҳои гузашта ёдовар шуда будем, ки дар ҳазораи 6–5 пеш аз милод ориёӣҳо ба ду бахш тақсим шуданд: бахши яқум ба кишоварзӣ ва бахши дуҷум ба касби аҷдодияшон – чорвопарварӣ машғул буданд.

Замоне ки ҳамаи ориёӣҳо ба чорводорӣ машғул баданд, тӯр лақаб доштанд. Аммо вақте ки онҳо ба бумӣ ва кӯчӣ¹ тақсим шуданд, ба чорводорони кӯчии ориёӣ лақаби тур дода шуд. Заминҳое, ки чорводорони тӯр ишғол менамуданд, аз заминҳои ориёӣҳои бумӣ бештар буд. Онҳо тамоми саҳроҳои чанубии Русияи кунунӣ (аз кӯли Байкал то рӯди Ра (Волга) ва заминҳои атрофи Баҳри Хоразм (Арал), Қазоқистон, Қирғизистон, Шинҷони Чин, шимоли Ҳиндустон ва водии Зобул то Систон (Афғонистон)-ро ишғол намудаанд. Дар баъзе ноҳияҳои кишоварзбоби Тӯрон шаҳро деҳаҳо вучуд доштанд, бахше аз аҳолии онҳо ба хунармандӣ, мисгарӣ, кулолгарӣ машғул шуда буданд, аммо аксари аҳолии Тӯрон дар ҳазораи 6–3 пеш аз милод чорводор буданд.

Азбаски тӯрҳо дар марзи ориёӣҳои бумӣ мезистанд, баъзан ба вилояти онҳо тохтутоз карда, харобиҳо меоварданд ва аз ҳамин ҷиҳат зиддият байни ориёӣҳо ва тӯронӣён ба вучуд меояд. Ин зиддият баъди зуҳури паёмбар Зардушт авҷ мегирад, зеро то он вақт дар миёни ориёӣҳо бисёрхудоӣ ҳукмрон буд. Ҷар маҳал ва авлод худои худро дошт. Вақте ки Зардушт ба шинохтани Худованди ягона даъват мекунад, тӯрҳо аз даъват рӯй мегардонанд ва ба муқобили пайгамбар ҷанг эълон мекунанд. Ориёӣҳои бумӣ онҳоро душмани ғайридин ва ҳатто ғайримиллат эълон менамоянд.

Шоҳони баъдии Ориёно. Подшоҳии Манучеҳр. Манучеҳр подшоҳи сулолаи Пешдодиён буд. Қиссаи достонҳо дар бораи Манучеҳр аз давраҳои қадим вучуд доштанд. Дар китоби «Авесто» ҳам аз Манучеҳр ёд мешавад. Аз рӯйи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Манучеҳр писари яке аз канизакони Фаридун – Моҳофарид ва бародарзодааш Пашанг мебошад, вале мувофиқи маълумоти «Равзат-ус-сафо»² Манучеҳр набераи даҳум аз пушти Фаридун аз духтари Эраҷ – Кузак буд.

1. **Кӯчӣ** – қабилаҳои чорводоре, ки дар замонҳои қадим ҷойи муқимии зист надиштанд ва аз пайи ёфтани алафзорҳо аз манзиле ба манзиле мекӯчиданд.

2. «**Равзатуссафо**» – китоби таърихии Муҳаммади Мирҳонд.

Баъди калон шудан Фаридун Манучеҳро ба муқобили Салму Тӯр қотилони писари хурдиаш – Эраҷ мефиристонад. Манучеҳр Салму Тӯро кушта интиқоми Эраҷро гирифт. Фаридун Манучеҳро ба ҷойи худ ба тахти шоҳӣ мешинонад ва ӯ дар Ориёзамин 120 сол ҳукмронӣ кардааст. Дар «Шоҳнома» Манучеҳр ҳамчун подшоҳи одилу ботадбир, халқпарвар ва паҳлавони номдор тасвир ёфтааст. Манучеҳр охири подшоҳи бузург аз сулолаи Пешдодиён буд.

Афросиёб. Мувофиқи асотиру ривоятҳои авестой Афросиёб писари Тӯр, набераи Фаридун – шоҳи Тӯрон ва душмани эронӣ буд. Вай мехост ба тахту тоҷи Эрон соҳиб шавад. Афросиёб бо Манучеҳр ҷанг карда ӯро асир мегирад ва дар муддати 12 сол подшоҳи Ориёно мешавад. Дар ин муддат шаҳру деҳот хароб шуда гуруснагӣ авҷ мегирад.

Ағрирас – бародари Афросиёб Манучеҳр ва қисме аз асиронро аз зиндон озод мекунад, ки дар назди Афросиёб хиёнаткор мешавад. Баъди ин ҳодиса Афросиёб бо Манучеҳр вохӯрда, ӯ ва лашкарашро озодӣ мебахшад ва аз Манучеҳр мепурсад, ки чӣ хоҳиш дорад. Манучеҳр ба Афросиёб мегӯяд, ки бахши замини Ориёноро ба масофаи тирӣ Ораш баргардонад. Афросиёб розӣ мешавад. Манучеҳр тирандози номии ориёӣ – Орашро даъват менамояд, ки ба баландии кӯҳи Патешхоргар (ҷояш маълум нест) барояд ва ба сӯи Шарқ тир парронад. Худованд ба фариштаи замин Исфандаромӯз ва Бод фармуд то тирро ҳарчи дуртар баранд. Тир сешабонарӯз парвоз карда дар Паракана (Фарғона) дар беҳи дарахти чормағз ба замин меафтад. Паракана сарҳади Ориёно ва Тӯрон муайян шуд. Аз ривояти сарчашмаҳои дигар бармеояд, ки сарҳади Ориёно ва Тӯрон рӯди Силас (Сир) муайян шуда буд. Калимаи Паркана (Фарғона) гӯшаи (канора) Ориёноро ифода мекунад.

Аввал бадани Ораш сиҳат буд, вале баъди паррондани тир пора-пора мешавад. Ӯ мегӯяд, ки ман худамро барои халқам қурбон сохтам. Пора шудани Ораши камонкаш ин маънои пора шудани мамлакат ба Ориёно ва Тӯрон ва саршавии ҷангҳо байни ду халқи ориёинажод ва ҳамхун мебошад.

Ҷангҳо бештар ба асри биринҷӣ, ба замони ҷудо шудани қорводорон аз зироаткорон, яъне аввалин тақсмоти меҳнат рост меояд. Дар адабиёти таърихӣ дар бораи ҷанги Афросиёб бо Манучеҳр ривоятҳои гуногун вучуд доранд ва мо яке аз онҳоро,

ки ба ҳақиқат наздиктар аст, овардем. Мувофиқи таҳлили сарчашмаҳо задухӯрд байни Афросиёб ва Манучеҳр дар соҳили рӯди Ому ба амал омада буд.

Афросиёб дар даврони Каёниён низ бо ориёиҳо чанг кардааст. Сиёвуш ба хотири сулҳу оромӣ ба духтари Афросиёб – Фарангис хонадор мешавад, вале Гарсеваз – бародари Афросиёб Сиёвушро тухмат карда ба қатл мерасонад. Гӯё Сиёвуш барои соҳиб шудан ба тоҷу тахт ба Фарангис хонадор шуда бошад. Кушта шудани Сиёвуш сабаби чанги Кайхусрав – писари Сиёвуш бо Афросиёб мегардад.

Дар ин чанг лашкари Тӯрон шикаст хӯрда, Афросиёб мегу-резад. Кайхусрав ўро таъқиб карда дастгир мекунад ва ба қатл мерасонад.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Дар бораи подшоҳии Фаридун ва ҷаҳонро байни писаронаш тақсим намудани ӯ чӣҳо медонед?*
- 2. Тӯрҳо аз кадом наҷод буданд ва ҷаро ин лақабро ба худ гирифтанд?*
- 3. Дар хусуси муҳолифати байни тӯрҳо ва ориёиҳо чӣҳо медонед?*
- 4. Дар бораи Афросиёбу Кайхусрав маълумот диҳед.*

§12. АЗ БАЙН РАФТАНИ СОХТИ ҶОМЕАИ ИБТИДОӢ

Асри мису санг – энеолит. Инсон аввалин бор бо миси табиӣ дар асри санг шинос мешавад. Дар аҳди неолит одамон кӯшиш кардаанд, ки сифати олоти истехсолӣ беҳтар шавад. Бинобар ин, дар давоми ҷустуҷӯи сангҳои хуби буранда ба мис дучор мешаванд, аммо вақте ки аз он афзор сохтани шуданд, аз нармии он огоҳӣ пайдо намуданд. Диданд, ки вай барои олоти буранда ба кор намеравад, барои сохтани сӯзан, зебу зинати занона – гӯшвор, дастпона ва мухра истифода кардаанд. Мис дар табии ба шакли санги сабз вомехӯрад ва одам онро ба осонӣ аз санги одӣ фарқ мекунад, аммо дар кураи Замин ба миқдори зиёд мис мавҷуд нест ва он талаботи инсонро қаноатманд карда наметавонад. Шояд одамон тасодуфан аз об шудани мис дар оташ огоҳӣ пайдо карда бошанд. Онҳо вақте диданд, ки миссанг дар оташ об мешавад ва аз он миси тоза ҳосил мегардад, ба гудохтани он сар

намуданд ва аз он сохтани ашъи ороиширо равнақ доданд. Барои истехсоли мис дар болои конҳои мис оташ меафрӯхтанд ва миси обшударо канда мегирифтанд. Аз сабаби нармии мис афзори бурандаи аз он сохташуда нисбат ба чахмоқсанг сифатан хеле паст буд. Инсон дар фикри афзорҳои мисиро сахту бурандатар намудан афтод, зеро бо вучуди нармии мис ихтироии маъдан дар таърихи инсонҳо аҳамияти фавқулода дошт ва минбаъд нақши бузург бозид.

Асри мису санг дар Ориёнои Ғарбӣ. Дар Ориёнои Ғарбӣ давраи мису санг нисбат ба Ориёнои Шарқӣ барвақттар аз ҳазораҳои 6–4 оғоз мегардад. Дар ин ҷо якҷанд гурӯҳҳои чорводорону зироаткорон пайдо мешаванд, ки ҳар гурӯҳ хусусиятҳои маҳаллии худро доштанд. Яке аз ёдгориҳои қадимтарини давраҳои неолит ва энеолит Шуш мебошад, ки дар он дар давоми ҳазорсолаҳо гурӯҳҳои зироаткорон ва чорводорон зиндагӣ кардаанд. Онҳо ба парвариши буз, гӯсфанд ва чаву гандум машғул буданд. Аз ҳазораи 5-ум то нимаи ҳазораи 4-ум 30 адад маҳали истиқоматӣ пайдо шудаанд. Аксари ин деҳаҳо хурд буда, ҳаҷми онҳо аз як то 2 гектарро ташкил менамуд. Бошандагони Шуш аз оби рӯдҳо барои обёрии киштзор истифода мебарданд. Хонаҳо бештар аз гил сохта шудаанд. Афзорҳои истехсоли аксаран аз чахмоқсанг буданд. Дар ҳазораи 4 дар байни деҳаҳои Шуш шаҳрчаи марказӣ пайдо мешавад, ки масоҳати 4–5 гектарро ишғол мекард. Дар ин давра, дар Хузистон шаҳрҳо пайдо мешаванд, ки атрофшон бора (девори мудофиавӣ) доштанд.

Дар ҳазораи сеюм Шуш ба яке аз марказҳои сиёсӣ, маъмурӣ, ҳунармандӣ, тичоратӣ табдил меёбад. Чунин бошишгоҳҳо Сиёлка дар Эрони Марказӣ, Тепшаи Ҳисор дар Домгон, Ҳасанлу дар Озарбойҷон, Яхё ва Шаҳри Сӯхта дар Систон кашф шуданд. Ёдгориҳои археологӣ Ориёнои Ғарбӣ ба давраҳо тақсим мешавад. Гурӯҳҳои чорводорон ва зироаткорон бо маданияти устувори худ, ки дар масоҳати васеъ паҳн мешаванд, хусусиятҳои худро доштанд.

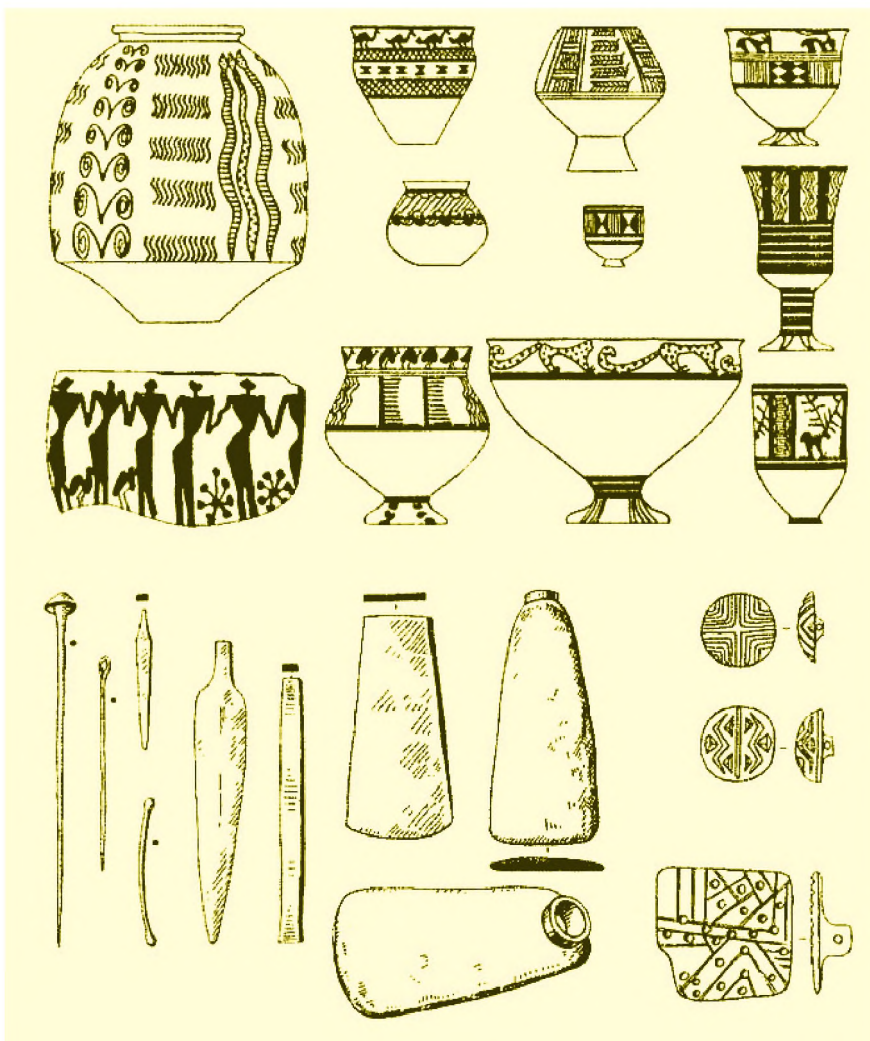
Маданияти аввалин зироаткорони ҳазораи 6-и ҷанубу ғарбии Ориёнои Ғарбии мамлакатро бошишгоҳҳои Деҳи Лурон ташкил медиҳанд. Бошандагони деҳа дар хонаҳои гили мезистанд, деворҳои даруни хонаҳо ба ранги сурх оро дода шудаанд. Ранги сурхро ба болои мурдагон низ пошидаанд. Зарфҳои гилин бо рангҳои зарду сурх оро ёфтаанд. Деҳаҳо чандон бузург на-

будаанд, лекин шумораи онҳо хеле зиёд будааст. Зироаткорон чав, гандум, наск, мошро истифода бурдаанд ва эҳтимол баъзе замини зироатҳо обӣ будаанд. Дар бораи тарзи зиндагонии онҳо кофтуковҳои бошишгоҳҳо шаҳодат медиҳанд (расми 15).

Чи тавре дар боло гуфтем, дар Эрони Марказӣ яке аз бошишгоҳҳои калон, ки дар он одамон асрҳои зиёд зиндагонӣ кардаанд, Сиёлка мебошад. Сиёлкагӣён дар хонаҳои гилин зиндагонӣ мекардаанд. Зарфҳои онҳо дар замини сурх бо ранги сиёҳтоб мунаққаш

Расми 16. Бозёфтҳои Деҳи Лурон.

Расми 17. Осори Сиёлкаи III.

шудаанд. Накшҳо гуногунанд, нуқта-нуқта, тӯморчаҳои пайваст, накши ғалберӣ ва ғайра. Афзорҳо – табару корд аз чакмоксанг, сӯзанҳои мисин, хайкалчаҳои устухонӣ ва ғайра иборатанд. Замони Сиёлкаи 1 ҳазораи 6–5 ва Сиёлкаи 5 ҳазораи 4-умро фаро мегирад. Дар қабатҳои Сиёлкаи 1 афзорҳои мисин зиёд мешаванд. Дар миёни онҳо сӯзан, сӯзанак, сари найза ва ғайра вомехӯранд. Ҳамаи ашё ба воситаи кӯфтани маъдани гармкарда сохта шуда-

анд. Сифати зарфсозиҳо хубтар шудааст. Дар болои зарфҳо тасвири бузҳои кӯҳӣ пайдо мешавад, ки аз бузургдошти он гувоҳӣ медиҳад. Қабатҳои замони Сиёлкаи III ба асри биринҷӣ тааллуқ доранд.

Дар истехсоли мис одамони зиёд машғул буданд. Маҳсули онҳо байни қabilaҳо тақсим мегардад. Бошандагони Сиёлкаи II, Шуш дар хонаҳои бисёрошона мезистанд. Дар ҳучраҳо ҷойи нигоҳ доштани хӯрокворӣ ва оташдон мавҷуд буд. Бисёр хонаҳо ҳавлӣ доранд. Аввалин бозёфтҳои мисин аз Осиёи Сағир пайдо шуданд, ки ба ҳазораи 7–6 пеш аз милод нисбат доранд. Асри мису санг то пайдо шудани маъдани биринҷӣ то ҳазораи 4 пеш аз милод давом мекунад. Орошоти аз мис сохташуда хеле гарон буданд. Устоҳои мисгар онро бо нархи хеле баланд мефурухтанд. Сӯзанҳои мисӣ нисбат ба сӯзанҳои ҷӯбӣ ва устухонӣ бадосттар ва зеботар буданд. Онҳо кам мешикастанд ва барои дӯхтан мувофиқтар буданд. Дар ҷомеаи қадим мисгарӣ касби авлодӣ буд ва онҳо таҷрибаи худро аз насл ба насл меоданд ва технологияи онро аз дигарон пинҳон меошанд.

Мис дар он замон аз ҳама ҷиз қиматтар буд. Онро ҳамчун че-наки пулӣ истифода мебарданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Бошишгоҳҳои даврани мису санги Ориёнои Ғарбӣ кадомҳоянд?*
2. *Моҳияти кашфи мис барои инсон аз ҷӣ иборат буд?*
3. *Дар ин давраҳо одамон дар ҷӣ хел хонаҳо зиндагонӣ мекарданд?*
4. *Кадам намуди зироатҳо кишт мешуданд?*

§ 13. АСРИ МИСУ САНГ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ

Асри мису санг дар Ориёнои Шарқӣ. Конҳои истехсоли мису биринҷӣ дар Ориёнои Шарқӣ – дар Марғуш, Бохтари Шимолӣ, кӯҳҳои Суғд, Фарғона хеле бисёр буда, одамон истехсоли онҳоро аз ҳазораи 6 шурӯъ кардаанд.

Олимони бостоншинос мувофиқи тамаддунҳои ёфтшуда сарзамини ориёнишинро ба ноҳияҳо тақсим намудаанд ва мо вобаста ба он дар бораашон нақл менамоем.

Пажӯҳишгарон чунин ақида доранд, ки аврупоиён, аз ҷумла хиндуориёҳо аз Ховари Наздик ва Осиёи Марказӣ ба он ҷо рафтаанд.

Маданияти мису санги Ориёнои Шарқӣ давоми маданияти Ҷайтун мебошад, ки дар ноҳияҳои гуногун бо хусусиятҳои хоси худ тараққӣ кардааст, махсусан, санъати хоси ин ёлғорӣ дар зарфҳои гилини он мушоҳида мегардад.

Мардумон мунтазам водихоро азхуд менамуданд. Дар ҳамин давра дар водии Таҷан деҳае пайдо мешавад, ки ҳоло харобаи он ба номи Намозгоҳтеппа машҳур буда, алҳол дар қаламрави Туркманистон воқеъ гардидааст. Яке аз хусусиятҳои санъати зарфсозони бошандагони Намозгоҳ он аст, ки ба гили зарфсозӣ коҳмайда ҳамроҳ мекарданд. Зарфҳо якранг буда, бо нақшҳои секунҷа оро ёфтаанд. Дар ин давра ҳуку гӯсфандпарварӣ тараққӣ карда буд. Деҳаҳо хурд-хурд буданд. Намозгоҳ бузургтарини онҳо буда, 10 га заминро ишғол мекард. Ҳамаи хонаҳо оташдон доранд. Дар маркази деҳа ибодатгоҳ ҷой дошт, ки ба бузургдошти оташ бахшида шудааст.

Аз зироатҳо бештар гандум ва ҷав буд. Дар замони Намозгоҳи-II хонаҳои бисёрхуҷра пайдо мешаванд. Зарфсозии нақшунигордошта раванқ меёбад. Афзори мисӣ зиёд мешаванд. Ашӯи зинатии тилло ва нуқра низ пайдо мешаванд. Ороишоти занон – марҷонҳои гардан аз лочвард, ақик, оҳаксанг ва ғайра сохта шудаанд. Замони зиндагонӣ дар Намозгоҳ ба ҳазораи 4 пеш аз милод рост меояд. Зироаткорон техникаи обёриро медонистанд ва ҳосили ҳуб мегирифтанд.

Мувофиқи бозёфтҳои археологӣ истехсоли мисро ба се давра метавон тақсим кард. Дар давраи якуми ҳазораи 5 пеш аз милод устоҳо аз маъданҳо истифода карда, дар охири ин давра об кардани онро ёд гирифтаанд. Дар давраи дуюм технологияи истехсоли онро ёд мегиранд ва истифодаи он зиёд мегардад. Дар давраи сеюм устоҳо мисро дар кӯраҳо ғудохта, дар қолабҳо рехта, чизҳои зинатӣ ва афзорҳои лозимаро истехсол мекарданд, ки аз хунари баланди маъданғудозии гузаштагони мо ғувохӣ медихад. Истехсоли мис дар ҳазораи 4 пеш аз милод дар Марв, Бохтар, Сугд ва Фарғонаю Ҷафтрӯд ғустариш меёбад. Мис аз сабаби он ки маъдани нарм буд, афзорҳои сангӣ, махсусан аз шипасанг ва чаҳмоксанг сохтаро аз истехсолот танг карда бароварда натавонист. Одамон дар ҷустуҷӯи роҳҳои саҳту мустаҳкам намудани

афзорҳои мисин афтода, оқибат ба ин кор ноил гардиданд. Устоҳо ба мис маъдани қалъагиро ҳамроҳ намуда, онро гудохта маъдани тамоман нав – биринҷиро ба даст оварданд.

Яке аз хусусиятҳои маданияти энеолити ҷанубу ғарбии Ориёнои Шарқӣ он буд, ки вай ба зироаткорони Ҳиндустон таъсири муайяне расонидааст. Инро мо дар бозёфтҳои ёдгориҳои Мундигақ ва Шўртўгаи Афғонистон мушоҳида мекунем.

Дар Саразми Сугд низ ҳамин ҳолат ба назар мерасад. Хонаҳои Саразм аз хишти хом сохта шудаанд, дар онҳо оташдонҳои мудаввар бо бузургдошти оташ мушоҳида мешавад. Хулоса, одамони давраи мису санги Ориёнои Шарқӣ ба оташ эҳтироми махсус доштанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Асри мису санг чист ва дар давраи он дар зиндагии одамон чӣ гуна тағйирот ба вуҷуд омадаанд?*
- 2. Асри мису санги Ориёнои Ғарбӣ аз асри мису санги Ориёнои Шарқӣ чӣ фарқу чӣ умумият дошт?*

БОБИ II

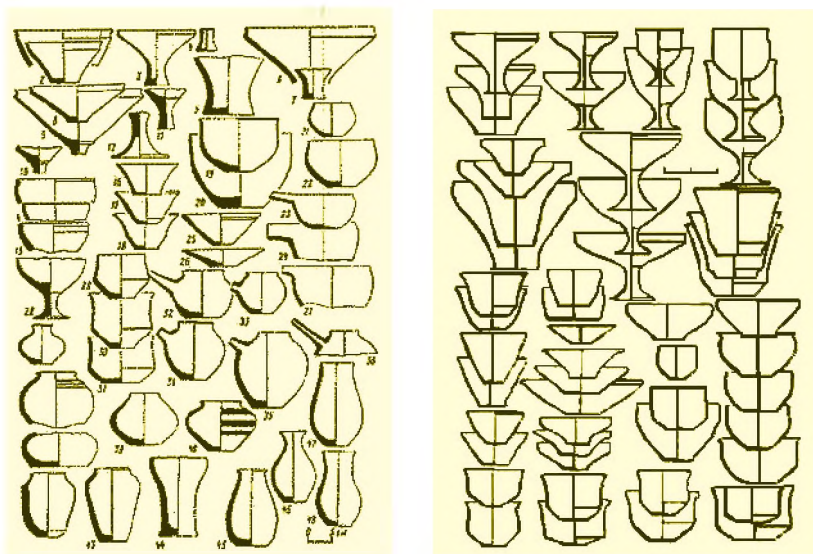
АСРИ БИРИНЧӢ–ЗАМОНИ КАӢНИӢН

§ 14-16. АСРИ БИРИНЧИИ ОРИӢНОИ ҒАРБӢ ВА ОРИӢНОИ ШАРҚӢ

Гузариш аз модаршоҳӣ ба падаршоҳӣ. Асри биринчӣ дар таърихи башарият бо дигаргуниҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, эстетикӣ ва забонӣ машҳур аст. Пайдо шудани маъдани биринчӣ бо афзори олатҳояш дар таърихи инсонҳои қадим дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд овард. Афзорҳои биринчӣ асбобҳои сангиро, ки ҳазорсолаҳо дар истифода буданд, аз истехсолот танг карда баровард. Олатҳои истехсолии дос, табар, корд, охани сипори аз маъдани биринчӣ сохташуда нисбат ба афзорҳои сангӣ маҳсулнокии меҳнатро даҳчанд афзуданд. Дар ҳазинаи деҳқон гандум, чав ва дигар зироатҳо ба миқдори зиёд боқӣ мемонданд ва онро ба бозор бароварда мефурухтанд. Кишоварзӣ тараққӣ ёфт ва мардумони зиёд ба сукунати муқимӣ ва сохтани хонаю бошишгоҳҳои доимӣ шурӯъ намуданд. Ин ба пайдо шудани деҳаҳо ва шаҳрҳо – марказҳои маъмури оварда расонд.

То пайдоиши кишоварзӣ хӯрду хӯрок ва дороии асосии одамони қадим чорводорӣ буд, баъди пайдоиши кишоварзӣ низ рамаву галлаҳои зиёд дар дасти авлодҳо вучуд доштанд ва чорводорӣ дар ибтидо нисбат ба зироаткорӣ сердаромадтар ба ҳисоб меофт. Бинобар ин, авлод ба ду қисм: кишоварзон ва чорводорон ҷудо шуданд. Дар таърихи башарият ин порашавӣ бо номи «таксимооти якуми меҳнат» дар таърихи ҳамаи халқҳои ҷаҳон дар як давра замон ба вучуд наомада буд. Вай дар ибтидо дар байни халқҳои пешрафтаи Аврупо ва Осиё ба вукӯъ мепайвандад. Дар Африқо, Австралия ва бисёр ноҳияҳои дигари ҷаҳон чорводорӣ, шикорчигӣ ва моҳигирӣ то охири асри XIX давом мекунад. Дар мамлакатҳое, ки табиати ҳамешабаҳор ва донаю меваҳои табиӣ зиёд доранд, баъзе қabilaҳо то имрӯз дар сохти ҷомеаи ибтидоӣ зиндагонӣ карда истодаанд.

Дар баъзе ноҳияҳо зироаткорон аз шикорчиён, дар баъзе ҷойҳо зироаткорон аз моҳигирон ҷудо мешаванд, яъне таксимоот вобаста ба муҳит ва сарвати табиӣ ин ё он ҷойи дунё гуногун буд. Дар асри биринчӣ инсон, маҳсусан гузаптағони мо, чар-

Расми 18 – 19. Зарфҳои асри биринҷӣ аз хонаҳои ёдгории Тоголок-21.

хи кулолгариро ихтироъ карданд, ки ба ҷойи зарфҳои дастисохти пастсифат зарфҳои нафис ва миқдоран зиёдро пешкаши харидорон карданд. Ихтирои чархи кулолгарӣ ба пайдоиши соҳаи нави хунармандӣ – кулолгарӣ ибтидо гузошт. Кӯзагарон акнун ба мардум зарфҳои гуногун ва хушсифатро пешниҳод менамуданд, ки аз зарфҳои дастисохт арзонтар ва зеботар буданд.

Дар асри биринҷӣ инсон дигар маъданҳо, аз ҷумла тиллою нукраро кашф намуд, акнун чизҳои зебу зинат аз тилло ва нукра сохта мешуданд, ки сабаби пайдо шудани соҳаи дигари хунармандӣ – заргарӣ гардид.

Дар ин аср гузаштагони мо чорвои калон – аспу шугур ва говро ром намуда, соҳибони ғаллаю рамаҳои зиёд шуданд, ки дар сахроҳои Сибир ва ҷануби Русия ва Қазоқистон ҳаёти кӯчӣ доштанд. Онҳо дар асри мису биринҷӣ аробаи дучархоро ихтироъ намуданд ва бар он аспонро баста, дастаҳои чанговаронро ташкил намуданд. Одамон дар болои аробаи дучархаю чорчарха на танҳо бор, балки хонаю ҷой сохта, аз як ҷо ба ҷойи дигар ҳаракат менамуданд.

Асри биринҷӣ боз як хусусияти дигар ҳам дошт. Ин давраи ҳаракати халқҳо буд. Чорводорон барои нигоҳдории ғаллаю рамаҳояшон, ки дар худуди аҷдодии он намегунҷиданд, ба та-

сарруфи чойҳои нав дароманд. Пайдо шудани аспӣ саворӣ ва фойтун ба мардум имконият дод, ки ба масофаҳои дур ҳаракат намоянд.

Аспӣ биринҷӣ аспӣ пайдо шудани синфҳо, нобаробариҳои иҷтимоӣ ва давлатҳои бузург ба шумор меравад. Аз тарафи давлатҳои бузург забт намудани давлатҳои хурд ва гулом кардани аҳолии он ба кори маъмулӣ табдил меёбад. Дар аспӣ биринҷӣ номи этникии гузаштагони мо «орӣёӣ» пайдо мешавад. Ҳамин тавр, аспӣ биринҷӣ аспӣ дигаргуниҳои бузург дар ҳаёти одамони қадим буд.

Аспӣ биринҷӣ дар Ориёно даврони гуногунро дар бар мегирад. Дар Ориёноӣ Ғарбӣ барвақттар ва дар Ориёноӣ Шарқӣ дертар ба вучуд омадааст. Аспӣ биринҷӣ дар Ориёноӣ Шарқӣ то ҳазораи дуум ва дар баъзе мавзӯҳои он то ҳазораи якум давом мекунад.

Аспӣ биринҷӣ дар Ориёноӣ Ғарбӣ ҳазораҳои 4 – 2 - умро фаро мегирад ва ба 3 давра тақсим мешавад. Давраи якум аз ҳазораи 4 то 3-юм ва давраи дуум ҳазораи дуумро ташкил менамояд. Давраи сеюм аз ҳазораи якум то ташаккули давлати Ҳахоманишён давом мекунад.

Дар Тӯронтеппа биноҳои истикоматӣ, динӣ, қабристон ёфт шуданд, ки аз онҳо ашӯи тилло, нуқра ва сангҳои гаонбаҳо ба даст омаданд ва аз пайдоиши аввалин шаҳрҳо, давлатмандон, тараққиёти хунармандӣ ва робитаҳои тичоратӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Ҷомеа ба табақаҳо ҷудо шуда буд. Занҳои давлатманд бо сарулибоси гаронбаҳо гӯронда мешуданд.

Дар Систон аввалин маданияти шаҳрӣ дар водии Ҳилманд дар Шаҳри Сӯхта пайдо мешавад. Шаҳри Сӯхта масоҳати 80 га дошт. Хонаҳо аз 6–10 хучра иборатанд, қасаба ба кӯчаҳо тақсим мешавад. Маданияти Шаҳри Сӯхта ба монанди маданияти Ҳисори Хуросон мебошад. Дар ин давра истехсоли афзорҳои биринҷӣ меафзояд, зарфҳо дар чарх сохта мешаванд.

Дар охири ҳазораи 3 ва 2-юм давлатҳои синфӣ пайдо мешаванд. Бостоншиносон дар ноҳияҳои гуногун қабристонҳои одамони давлатмандро таҳқиқ кардаанд.

Аспӣ биринҷӣ дар Ориёноӣ Ғарбӣ. Маданияти Сиёлка. Ба давраи биринҷӣ қабатҳои Сиёлкаи III дохил мешавад. Маданияти бошандагони Сиёлкаи III ба ҳазораи 4 нисбат дошта, давоми зиндагии Сиёлкаи I–II мебошад, аммо хусусиятҳои хоси худро дорад. Якум,

зарфҳо дар чархи кулолӣ сохта шуда, бо акси хайвонҳо, аз чумла паланги холдор, гавазн, бузи кӯҳӣ, мор, одамон, шутурмурғҳо, чархи оббарорӣ, нақшҳои мавҷӣ, тӯморча ва ғайра хунармандона оро ёфтаанд. Ханҷарҳои дар қолаб рехта, ранда, каланд, муҳрҳои сангин ва ғайра низ пайдо шудаанд.

Хонаҳои Сиёлка бисёрхӯчра буда, аз хишти хом сохта шудаанд. Хонаҳоро аз якдигар кӯчаҳои танг ҷудо месозанд. Деворҳои даруни баъзе хонаҳо бо ранги сурх ранг карда шудаанд. Дар баъзе хонаҳо занон бо кӯдакону мاردони аз зарби девори афтида мурда ёфт шуданд, ки шояд дар натиҷаи заминчунбӣ ҳалок шуда бошанд (расми 16).

Сиёлкагӣ зарфҳои гуногун, аз чумла ҷом, коса ва қадаҳои баландпояро бо санъати баланд сохтаанд. Дар соҳаи мисгарӣ низ ҳунари косибон мушоҳида мешавад. Агар дар давраи мису санг афзорҳо дар натиҷаи кӯфтани усто сохта мешуданд, дар ин давра онҳо дар қолабҳо рехта шудаанд. Ҳунармандӣ ба пешаи асосӣ таъдил меёбад.

Пайдо шудани муҳрҳо нишонаи истехсоли зиёди ғалла ва ба бозор баровардани он ва дигар маҳсулот мебошад. Яке аз чунин муҳрҳо дар қабри одаме ёфт шуд, ки нишони моликияти шахсӣ ва дорандагии ӯ мебошад.

Кишоварзии обӣ дар водии рӯдҳои Корун ва Карх тараққӣ карда буд ва ба ин бозёфтҳои Шуш шаҳодат медиҳанд. Дар ин ҷо зиёда аз 100 деҳа кашф шудаанд. Бузургтаринашон Аподон ва Акропол мебошанд, ки масоҳати онҳо якчанд га заминро ташкил менамуд. Як қисми деҳа дар болои таҳкурсии 9 метр баландидошта сохта шудааст. Маркази таҳкурсии тепшаи табиӣ буда, атрофи онро девор намуда, майдон сохта, дар болои он биноро барафрохтаанд, ки шояд иқоматгоҳи пешво будааст.

Қабристон дар ғӯшаи деҳа ҷой дошт. Мурдаи одамони сарватмандро бо зарфҳо ва ашӣ маъданӣ ғӯронидаанд, ки аз мавҷудияти нобаробарии иҷтимоӣ гувоҳӣ медиҳад. Таҳқиқи ёдгориҳои Ҳузистон нишон медиҳад, ки бошандагони онҳо бо ҳамсоягони худ шумериҳо ва урукҳо робитаи фарҳангӣ доштаанд ва баъзе чизҳоро аз онҳо қабул кардаанд. Умуман, тамаддуни кишоварзӣ дар ҳазораи 4 дар бисёр ноҳияҳои Эрони кунунӣ тараққӣ карда буд.

Дар баъзе муҳрҳо акси сохтмони биноҳои боҳашамати сеқабата, задухӯрд дар назди қаср қашида шудаанд, ки аз ҳунари

баланди мѣморї ва пайдо шудани нобаробариҳои иҷтимої ва саравлодҳо, аввалин шоҳон ва давлатҳо шаҳодат медиҳанд. Дар аксҳо баъзе одамон луч, баъзеҳо бо либос ва бо ҳаҷми калон тасвир шудани коҳин бо найза ва арғамчин аз ба вучуд омадани гуломон гувоҳї медиҳад.

Баъзе муҳрҳо аз пайдо шудани аломатҳои ҳисоб ва пайдоиши хат хабар медиҳанд.

Дар шимолу шарқи Эрон ёдгориҳои Тешпаи Ҳисор таҳқиқ шудааст, ки бо зарфҳои хокистарангаш оҳиста-оҳиста зарфҳои пурнақши намуди Сиёлкаро танг карда мебароранд.

Дар давраи зарфҳои хокистаранг осори биринҷї, аз қабиле зебу зинати занона: шаддаҳо, маршон бо садафҳои нуқрагин пайдо

Расми 20. Осори асри мису сангии Ориёнои Фарбї аз Талиш Бақун.

мешаванд, ки он аз пайдо шудани сармоядорон гувоҳӣ медиҳанд.

Дар осори Ҳисори III, дар ҳазори дувум дар зарфҳои хокис-тарранг нақшу нигори хос пайдо мешавад. Зарфҳои гуногуншакли чумакдор, гӯшаи лабаш новашакл ва амсоли инҳо ба вучуд меоянд ва ин бешубҳа, аз тараққиёти кулолӣ ва пайдо шудани чархи кулолӣ ва кулолгарӣ ҳамчун касб шаҳодат медиҳад.

Маданияти Ҳисори III оҳиста-оҳиста дар ноҳияҳои Хуросон паҳн шуда, то ба кӯхистони Туркменистон мерасад.

Асри биринҷӣ дар Ориёнои Шарқӣ. Аз боби неолит – асри санги нав огоҳӣ доред, ки аввалин деҳаҳо дар Ориёнои Шарқӣ дар ҳазораи 6-уми пеш аз милод пайдо шуда буданд. Онҳо дар ин муддат ҷойҳои зиндагибоби водиҳои рӯдҳои Ому, Зарафшон, Сир, Марғоб, Таҷан ва Ҳилмандро азхуд намуда, деҳа ва шаҳрчаҳо бунёд карда буданд. Бинобар ин, асри мису биринҷӣ давоми зиндагӣ ва ободонии асри неолит, аммо дар сатҳи баландтар мебошад. Ориёнои Шарқӣ ба вилоятҳои Марғиён, Суғд, Хоразм, Бохтар, Систон, Зобул, Кобул, Фарғона ва Тӯрон тақсим гардида буд.

Марғиён, Марғуш поёноби рӯдҳои Марғоб ва Таҷанро фаро мегирифт. Ҳоло бахше аз ин вилояти қадим ба Афғонистон ва бахше ба Туркменистон дохил мешавад. Дар ин ҷо дар асри мису биринҷ дар доманаи кӯҳҳои Копетдоғ деҳаҳои кишоварзон пайдо мешаванд ва раванк меёбанд. Тамаддуни ин давра дар ёдгори Олтинтеппа хуб омӯхта шудааст.

Дар аввали асри биринҷӣ чархи кулолӣ ихтироъ мешавад, ки зарфҳои дар он сохташуда нисбат ба зарфҳои дастӣ зеботар, нафистар ва арзонтар буданд. Нақшҳо ва рангубори зарфҳо бехтар шуда, шакл ва сохти онҳо тақсим меёбад.

Дар ин давра коса, табак, ҷом, хурма, пиёлаҳои гуногуншакл ва гуногуншакл пайдо мешаванд. Ба ҷойи кӯраҳои якҷабата барои зарфпазӣ хумдонҳои дуҷабата пайдо шудаанд, ки аз зиёд шудани зарфсозӣ гувоҳӣ медиҳанд. Маҳаллаҳои алоҳидаи кулолон ба вучуд меоянд ва кулолгарӣ касби доимии як гурӯҳи мардон мешавад.

Зироаткорӣ дар асоси заминҳои обӣ раванк ёфта, аз худ намудани заминҳои обӣ зиёд мегардад. Заминҳои обӣ ҳосили дучанд ва сечанд меоданд. Дар ин давра чорводорӣ чарогоҳӣ хеле раванк ёфта, чорводорон аз зироаткорон ҷудо мешаванд. Махсусан, чорвои шохдори калон ва аспарварӣ меафзояд.

Расми 21. Осори ибтидои асри биринҷи Олшинтеппа.

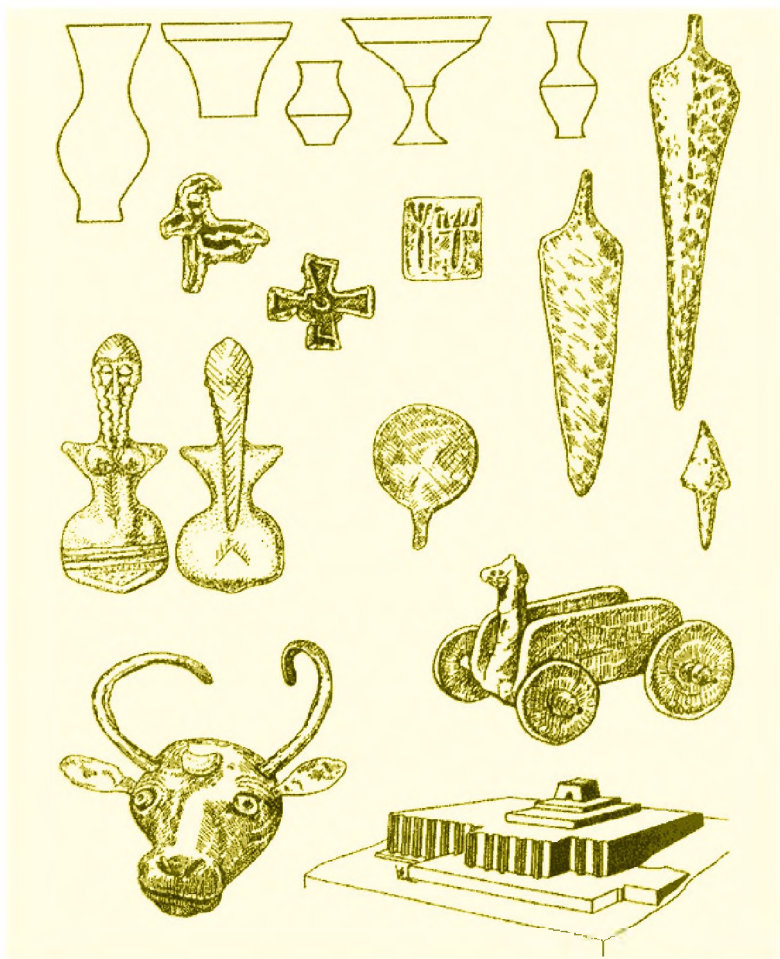
Яке аз ихтироъҳои асри биринҷӣ аробаи чорчарха ва дучарха буд. Одамон дар ароба гов, хар ва баъдҳо аспонро баста, аз як ҷо ба ҷойи дигар ҳаракат менамуданд. Баъдҳо аробаи дучархаи дар аспон баста дар ҷангҳо истифода мешуд, ва онро яке аз қувваҳои мағлубнашаванда меҳисобиданд. Хучуми фойтунсаворон барои бисёр одамони қадим даҳшатовар буд.

Дигар хусусияти асри биринҷӣ он буд, ки муҳрҳои бо тамғаҳои чиликгул, чорчилиқ, салибӣ ва бо акси ҳайвонҳои асотирӣ пайдо мешаванд. Ин муҳрҳо аз гил ва санг ва баъдан мису нуқра сохта шудаанд.

Пайдо шудани мухрхо ба он далолат мекунад, ки мардум доротар шудаанд, моли зиёдатӣ ба даст овардаанд ва онро фурӯхта ва ё қарз дода метавонистанд. Дар ин бора ва умуман дар бораи дахлу харчи рӯзгори худ хуччатҳо тартиб меодаанд.

Дар ҳазораи дуоми пеш аз милод дар Ориёнзамин давлатҳо пайдо шуданд.

Яке аз ёдгориҳои ҳазораи дуум Гонур дар водии Марғоб мебошад. Гонур шаҳри ташаккулёфта буда, масоҳати 20 гектарро ташкил намуда, маркази давлати Марғуш буд. Дар атрофии марказ боз 30 деҳаи дигар вучуд доштанд.

Расми 22. Ёдгориҳои қабатҳои мадании Намозгоҳ I-VI.

Берун аз қасри шоҳро шаҳристон ташкил менамуд ва дар он маъбадҳои оташ, об ва қурбониҳо сохта шудаанд. Тамоми биноҳои шаҳр бо нақшаи пешакӣ ва бо санъати баланд сохта шудаанд. Маъбад, бешубҳа, ба оини зардуштӣ тааллуқ дорад ва дар Марғуш ибодатгоҳи бузург ба ҳисоб мерафт.

Гонур шаҳри калон буда, бо маъбадҳои оини зардуштӣ ва сағонаҳои зеризаминӣ шоҳон таҳқиқ шудааст. Гонур ба аввали ҳазораи сеюм ва дуҷуми пеш аз милод мансуб аст. Урфияти дар сағона, яъне хонаи зеризаминӣ бо чизу чораи зиёд ғуронидани шоҳон дар Ориёзамин бори аввал пайдо шудааст. Сағонаҳо аз як то чор ҳуҷра доранд. Баъзе сағонаҳо ба монанди хонаи истиқоматӣ рангубор карда шудаанд. Дар ҳуҷраҳои алоҳида тобутҳо ва чизу чора, ғойтун ва аспону канизонашон ғур карда шудаанд. Бозёфтаи Гонур аз он шаҳодат медиҳад, ки Ориёзамин ба монанди Миср, Байнаннаҳрайн ва Ҳиндустон яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ будааст (расми 24,2). Марғуш дар ин давра бахши давлати Каёниён меҳисобид.

Расми 23. Мухрҳо аз Марғиён.

Дигар ёдгории ҳазораи дуоми пеш аз милод дар Бохтари Шимолӣ бо номи Ҷарқӯтан маълум аст. Ин ёдгорӣ дар наздики Шерободи вилояти Сурхонрӯд воқеъ аст. Шаҳр аз қалъае, ки дар он шох мезист, хонаҳои истиқоматӣ, маркази динӣ – ибодатгоҳи зардуштӣ ва қабристон иборат мебошад. Бостоншиносон кохи шох, маъбад ва якчанд маҳалларо кофта пайдо карданд. Шаҳр нақшаи чоркунҷа дошт ва атрофашро девори Ҷимоявӣ ихота менамуд. Масоҳати шаҳр 100 га заминро ишғол мекард.

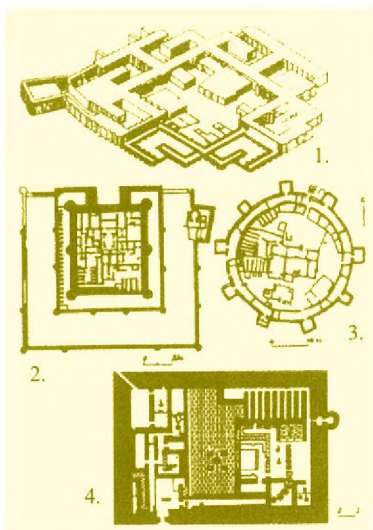
Дар Ҷарқӯтан маъбади оташе ёфт шуд, ки дар меҳробаш доиман оташи муқаддас фурузон будааст. Ин аввалин маъбади оташ мебошад, ки дар асоси қоида ва қонунҳои оини Маздаёсно сохта шудааст ва қадимтарин маъбад дар ҷаҳони Ориёно мебошад (расми 24,4). Ин ҷо бахши Ориёнами авестой буд.

Сугд яке аз марказҳои қадими ориёинишин буд ва дар «Авесто» кишвари сеюмест, ки Ахурамаздо барои ориёно офаридааст. Аммо дар бахшҳои поён ва марказии водии Сугд ёдгориҳои кишоварзӣ ва чорводории давраҳои неолит ва энеолиту биринҷӣ кашф нашудаанд. Шояд барои он бошад, ки ёдгориҳои он давраҳо дар марҳалаҳои баъдина дар натиҷаи шаҳрсозӣ ва ё кишти майдонҳо аз байн рафтаанд.

Ёдгории замони энеолит ва биринҷӣ, ки дар қисмати болооби рӯди Сугд, дар ноҳияи Панҷакат кашф шуд, бо номи Саразм маъруф аст. Маънои қалма «Саразм» – сари замин аст, зеро дар ин ҷо рӯди Зарафшон аз тангии кӯҳҳо баромада, сӯйи водии васеи Сугд раво менамояд.

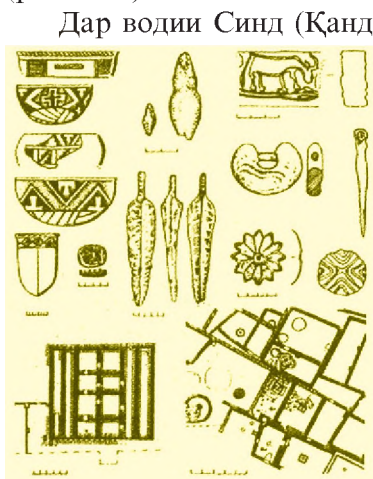
Деҳаи Саразм дар замони мису санг дар ҳазораи 4-и пеш аз милод пайдо менамояд ва давоми маданиятҳои мезолит ва неолити ин диёр мебошад. Маданияти Саразм дар натиҷаи аз вилоятҳои Марғуш омадани одамоне ба вучуд омадааст. Аз алоқаҳои маданияти бошандагони Саразм бо Марғуш сохтмони манзилгоҳҳо ва ибодатгоҳҳо шаҳодат медиҳанд. Замони Саразм I ба ҳазораи чоруми мису санг мансуб буда, бошандагони он аслан ба истехсоли мис аз кӯҳ машғул буданд, кишоварзӣ ва чорводорӣ барои онҳо дуумдараҷа ҳисоб меёфт ва бо кишоварзони ҳамзамони худ дар ҷануби Афғонистон, Балучистон, Систон, Хузистон, Техрон (Силка) ва Хуросон робита доштанд.

Саразмиён дар хонаҳои хиштӣ мезистанд. Дар Саразм бинои ибодатӣ – маъбад бо оташгоҳаш вучуд дошт.

Расми 24. Меъмории Бохтар ва Марғиён.

шуда, бештар дастисохт мебошанд. Тачҳизоти бофандагӣ хеле бисёранд. Чустӣён технологияи истехсоли афзорҳои биринҷиро хуб азхуд карда буданд. Касби асосӣ кишоварзӣ буд. Дар бошишгоҳ дос, дастос, ҳован ва ҳовандаста мавҷуданд. Аз чорвои хонагӣ гов, гӯсфанду буз, хар, асп ва хукро мебарвариданд (расми 27).

Расми 25. Бозёфтҳои аз Саразм.

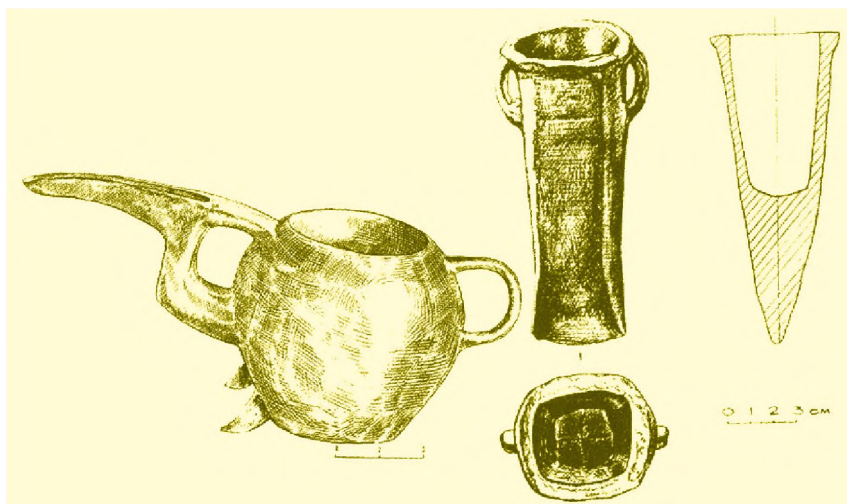
Саразмиён усули хуби мисгариро медонистанд. Дар байни бозёфтҳои табар, дос, найза, корд, дарафш, сӯзан, чангак, мех, табарҳои сангӣ, табарзоғнӯл хеле бисёр мебошанд. Дар Саразм коркарди маъданҳои тилло, нукра, сангҳои қиматбаҳо, ҳунароҳои кулолӣ ва бофандагӣ низ тараққӣ карда буд. Саразм аз ҷониби бостоншиносии тоҷик, доктори илми таърих Абдуллоҷон Исоқов кашфу таҳқиқ шудааст. (расми 26)

Дар Фарғона, дар Чуст ёдгориҳои бо номи Далварзинтеппа кашф шудааст. Хонаҳо аз хишт сохта шудаанд, дар онҳо оташдон ва ханбаҳои нигоҳдориҳои ғалла вучуд доранд. Зарфҳои бо ранги сурх сайқал дода

шуда, бештар дастисохт мебошанд. Тачҳизоти бофандагӣ хеле бисёранд. Чустӣён технологияи истехсоли афзорҳои биринҷиро хуб азхуд карда буданд. Касби асосӣ кишоварзӣ буд. Дар бошишгоҳ дос, дастос, ҳован ва ҳовандаста мавҷуданд. Аз чорвои хонагӣ гов, гӯсфанду буз, хар, асп ва хукро мебарвариданд (расми 27).

Дар водии Синд (Қандаҳор) бошишгоҳҳои кишоварзон дар ёдгории Мундигак пайдо шудааст. Қабатҳои қадимтарини он ба замони мису санг ва минбаъд ба биринҷӣ тааллуқ доранд. Дар ҳазораи сеюм ва аввали дуюм дар ин ҷо шаҳр пайдо шудааст.

Дар маркази қасри шохнишини хеле боҳашамат ёфт шудааст. Дар яке аз биноҳои боқимондаи маъбад кашф шуд. Зарфҳои дар чархи кулолӣ сохта шудаанд. Бозёфти муҳрҳои биринҷӣ ва сангӣ аз давлатмандӣ ва вусъати муомилот огоҳӣ медиҳанд.

Расми 26. 1). *Зарфи биринҷӣ аз деҳаи Фатмев.* 2). *Табари биринҷӣ аз Саразм (водии Зарафишон).*

Ҳайкалчаҳои занон бо мӯйҳои ба занҷир монанд бофташуда ва кулоҳҳои боҳашамат нишони мақоми баланди зан дар ҷомеаи мундигакиён мебошанд.

Сарулибоси мундигакиён ба бошандагони Ҳарашии Ҳинд шабоҳат доранд. Ҳамин тавр, дар ҳазораи 3-2 пеш аз милод дар ҳамаи ҷойҳои зиндагонибоби Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқӣ деҳаҳо ва дар маркази вилоятҳо шаҳрҳо пайдо шуда буданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Асри биринҷӣ дар зиндагии мардуми он давра кадом дигаргуниҳоро ба вуҷуд овард?*
2. *Тақсимоти меҳнат чист ва чаро ба он зарурат пайдо шуд?*
3. *Хусусиятҳои асри биринҷии Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқиро номбар карда метавонед? Умумияту фарқҳояшонро шарҳ диҳед.*

§ 17-18. ОРИЁИҲОИ САҲРОНАВАРД (ТҶҶҶҶҶҶҶ)

Дар адабиёти таърихӣ ақидае ҳаст, ки ориёиҳо дар асл саҳронавард буданд ва дар Олтой, Сибири Ғарбӣ ва хавзаҳои рӯди Урал мезистанд ва дар ҳазораи II пеш аз милод ба Осиёи Миёна: Бохтар, Сугд, Фарғона ва Эрону Ҳиндустон меоянд ва мардуми

маҳаллиро тобеи худ мекунад ва расму оини худро чорӣ менамоянд. Ин қабилҳои чорводор дар адабиёти таърихӣ бо ду ном – андроновоиҳо ва срубҳои маъруф мебошанд.

Маданияти мардуми Сруб. Ин мардум дар қисми сахроҳои шимолӣ баҳри Охшиён (Сиёх), шимолӣ Қафқоз ва поёноби рӯдҳои Ра (Волга), Дану (Дон) ва Данука (Днепр) зиндагонӣ мекарданд. Дар ин ҷойҳо қабристонҳои бисёр боқӣ мондаанд, ки онҳо ба ҳазораи 3-2 пеш аз милод нисбат доранд. Қисми қабристонҳо бо номи «Яма»-и қадим, катакомбаҳо ва срубҳои машҳуранд. Қабрҳои чандон чуқур нестанд, мурдаҳоро бо пушт ё бо паҳлу, зонуҳоро ба сари дил, як дастро дар таги сар ва дастҳои дигарро дар рӯ монда, дар қабрҳои гӯрондаанд. Бошандагони қабрҳои «Яма» заминро модари дуҷум меҳисобиданд ва мурдаро тавре ки тифл дар батни модар меҳобад, ба ҳамон тартиб дар гӯр мегузоштанд.

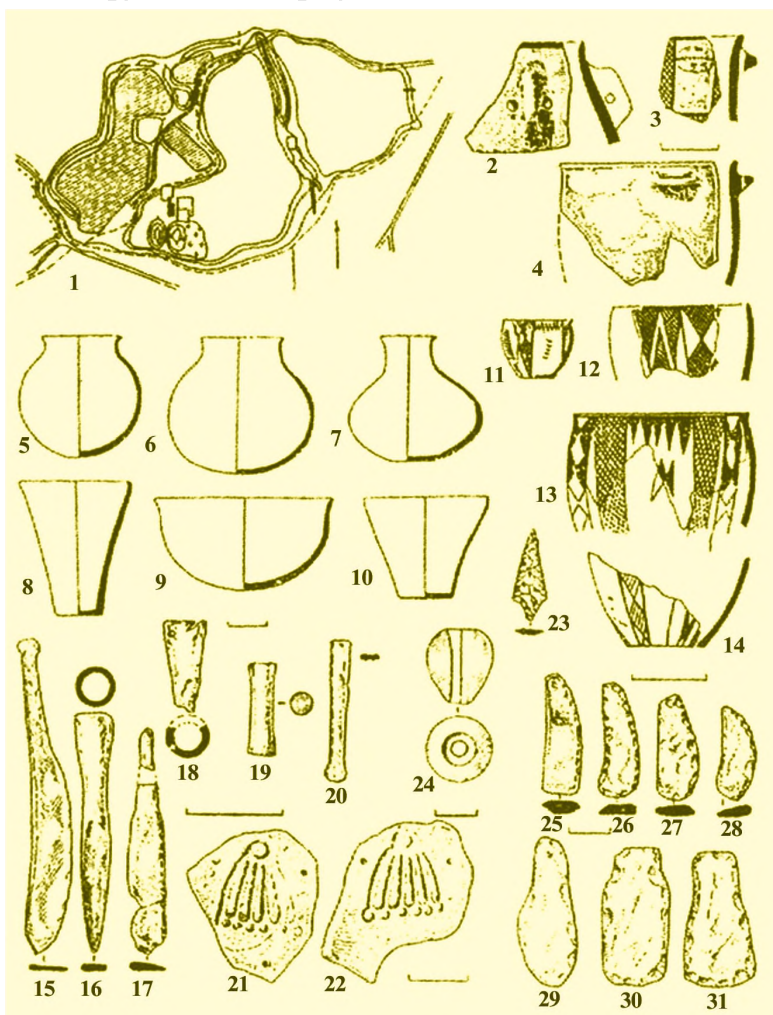
Ба фарши қабр оҳак ва ё ранг мепошиданд. Болои мурдаро низ ранг мепошиданд. Дар қабр ҳамроҳи мурда зарфҳои тухмшакл, пайконҳои чаҳмоқӣ, корд ва табар мегузоштанд. Маданияти Яма давоми маданияти неолит мебошад. Касби мардум моҳигирӣ ва шикор буд. Онҳо чорвои шохдори калон, буз, гӯсфанд ва хуқро хонагӣ карда буданд.

Дар аввали ҳазораи 2-и пеш аз милод қабрҳои Ямаро қабрҳои ширдондор (катакомба) иваз мекунад. Ёдгориҳои қабрҳои ширдондор аз рӯди Данука то Ра ва дар шимол то Курск ва дар ҷануб то Кимерия (Қрим) паҳн шудаанд. Дар фарши қабр ранг мепошиданд ё най меандохтанд. Мурда якпаҳлу ба монанди қабрҳои ямагӣ меҳобад. Ҳамроҳи мурда афзори зарфҳои мегузоштаанд. Қисми поёни зарфҳои ҳамвор буда, деворҳои нақшин аст. Бошишгоҳҳои он мардум аз хонаҳои нимзеризаминӣ бо бўрҳои бофта девор гирифта иборат буда, аз берун бо гил андова шудаанд. Онҳо аз биринҷӣ тоба, корд, сӯзан ва дигар афзорҳои сохтаанд ва ба зироаткорӣ ва чорводорӣ машғул буданд.

Гурӯҳи дигари қабрҳои срубҳои тааллуқ доранд. Барои он онҳоро чунин ном ниҳодаанд, ки мурдаҳои худро дар қабрҳои аз ғулаҷӯб («сруб»-и русӣ) сохташуда гӯр мекарданд. Онҳо аз рӯди Дануқ то Урал ва аз рӯди Охшиён то соҳилҳои рӯди Кама паҳн мешаванд. Срубҳои баъзан қабрро бо ҷӯб мепӯшонданд. Срубҳои ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғул буданд. Деҳаҳои онҳо дар соҳили рӯдҳои начандон бузургу хурд ҷой доштанд.

Хонаҳои срубихо ҳам нимэризаминӣ буданд. Баъзе хонаҳо 15–20 м дарозӣ ва 3 м паҳно доштанд. Дар маркази хона оташдон вучуд дошт. Давродаври деворҳо сутунҳо устувор буданд. Хонаҳои одамон аксаран аз ғулаҷӯҳо сохта шуда, пӯшиши махрутӣ ва ҳамвори ҷӯбу тахтагин доштанд.

Срубихо ду навъи зарф месохтанд: яке ба шакли банка ва дигаре пастгару шикамбадор буд.

Расми 27. Осори асри биринҷи Фарғона (Чуст). 1. Нақшаи Дилварзин. 2-14. Зарфҳо. 15-20. Олоти биринҷӣ. 21-22. Қолаби ғӯшвор. 23. Паймонаи сангин. 24. Гурзи сангӣ. 25-31. Табарҳои сангӣ.

Аз биринчӣ ханчар, корд, дос, табар ва оҳани сипор месохтанд. Зироаткорӣ, чорводорӣ ва хунармандӣ, кулолгарӣ, мисгарӣ, бофандагӣ ва чармгарӣ низ тараққӣ карда буд.

Дар охири замони срубихо нобаробарихоӣ иҷтимоӣ ба вучуд омаданд, ки ба ин яке аз қабрҳои бузург дар назди шаҳри Стено шаҳодат медиҳад. Қабр 15 метр баландӣ дорад, ки дар сохтани он меҳнати зиёд сарф шудааст. Бошандагони деҳаҳои срубӣ мардуми ориёӣ буданд ва баъдан дар адабиёти таърихӣ бо номи «скифҳо» машҳур гардиданд.

Маданияти Андроново. Маданияти бостоншиносии давраи биринчӣ. Ин маданият тақрибан нимаи дуҷуми ҳазораи 2-и то миллод вучуд дошт. Номаш аз деҳаи Андроновои назди Ачинск гирифта шудааст. Маданияти Андроново дар худуди Қазоқистон, Сибири Ғарбӣ ва Ҷанубӣ, назди Урал паҳн шуда буд. Аввалин қабрҳои ин маданиятро дар Сибири Ғарбӣ дар назди деҳаи Андроново кашф кардаанд. Баъдан ҳамаи ёдгориҳои, ки осори модии онҳо ба бозёфтҳои андроновоиҳо монанд ҳастанд, ба номи ин маданият нисбат дода шудаанд. Аз андроновоиҳо бошишгоҳҳо ва қабристонҳои бисёр боқӣ мондаанд.

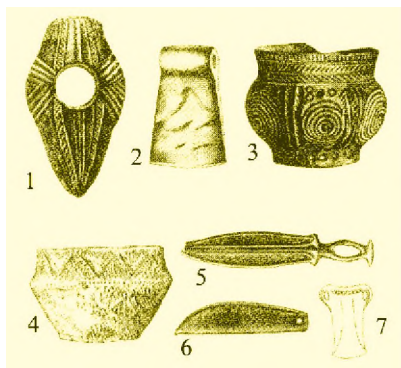
Қабрҳо бештар гунбазшакл буда, атрофи баъзеи онҳо бо тавораи сангӣ ихота шудаанд.

Андроновоиҳо ба кишоварзӣ, чорводорӣ ва коркарди маъдан машғул буданд. Дар бошишгоҳ ва қабрҳои онҳо тири пайкони биринчӣ, найза, табар, зогнӯл, теша, оҳани сипор, дос ва ғайра пайдо шудаанд. Кулолгарии дастӣ раванқ доштааст ва зарфҳои гуногуни нақшин ва бенақшро месохтаанд.

Онҳо чорвои шохдори калон ва майда нигоҳ дошта, аз зироатҳо ҷаву гандум мепарвариданд. Андроновоиҳо махсусан ба аспарварӣ машғул буданд. Онҳо ромкунандаи асп ва ихтироъгари гардунҳои дучарха (ароба) будаанд. Хонаҳои нимзеризаминӣ аз ҷӯб сохта шудаанд. Андроновоиҳо ба наҷоди аврупоӣ нисбат доштанд ва ориёӣ буданд.

Дар Осиёи Миёна бошишгоҳ ва қабристонҳои андроновой дар Қайроққум, водии Зарафшон, Хоразм, Фарғона, водии Ҳисор, Кӯлоб, Вахш ва Бадахшон ёфт шудаанд. Андроновоиҳо бо кишоварзони водихо ҳама вақт робитаҳои фарҳангӣ доштанд.

Дар баъзе маҳалҳо онҳо зиндагии бумӣ доштанд ва зимистон мону говро дар оғил нигоҳ медоштаанд ва тобистон ба девлоҳ (айлоқ) мебурданд. Мурдаҳои худро якпаҳлу ба монанди

Расми 28. *Осори тамаддунҳои срубӣ ва гӯрхонаҳои ширдондор (катакомбавӣ). 1. Табари сангӣ. 2. Табари биринҷӣ, 3. Зарф аз қабри ширдондор (лаҳаддор). 4-7. Осори маданияти срубӣ.*

срубихо ва дар қабрҳои лаҳаддор мегӯронданд. Умуман, таҳқиқоти замони энеолит ва асри биринҷӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки аз кӯли Байкал сар карда то рӯди Дунай ва ҳавзаи рӯди Ранха то Осиёи Марказӣ қабилаҳои ҳамнажоду ҳамтамаддун зиндагонӣ доштаанд. Осори онҳоро бостоншиносон бо номҳо ва маданиятҳои гуногун пешниҳод кардаанд, аммо дар амал як халқу як наҷод бо урфиятҳои ба ҳам наздик мезистанд. Онҳо мардумони ориёинаҷод буданд. Ба ин осори боқимондаи онҳо, мусаввараҳои болои харсангҳо ва махсусан, расми

гӯронидани якхела шаҳодат медиҳанд.

Маросими дафн дар асри биринҷӣ. Марг дар замони қадим барои одамон як ҳодисаи муаммои номаълум буд. Дафнкунии мурдаҳо ханӯз аз давраи палеолит (тақрибан 40-50 ҳазор сол пеш) сар шудааст. Аввалҳо мурдаҳоро дар худи бошишгоҳҳо мегӯронданд. Минбаъд дахмаю¹ новусхоро² барои дафни мурдаҳо дар Суғд, Истравшан, Фарғона, Чоч ва Бохтар васеъ истифода мекардаанд.

Дар даврони қадим мурдаҳоро дар қабристонҳои авлодӣ, оилавӣ ва шаҳрӣ дафн мекардаанд. Дар шаҳрҳои Тахористон мурдаҳоро бе устодон³ ва дар деҳот бошад, дар устодонҳо ва хумҳо мегӯронидаанд. Баъди дар Осиёи Марказӣ қорӣ шудани дини ислом ду навъи қабр (гӯр) маъмул гардид: лаҳаддор ва шомӣ.

Қадимтарин қабрҳои ёфтшуда ба замони неолит (7-6 ҳазор сол пеш) тааллуқ доранд, вале на ҳамаи қабрҳои замони неолит, энеолит ва асри биринҷӣ то замони мо расидаанд. Аз қабрҳои

1. **Дахма** – бинои дар баландӣ дур аз шаҳрсохта, ё дар кӯҳ канда барои ҳасади мурдаро гузоштан аст. Зардуштиён ҳасадро дар дахмаҳои сангин мегузоштанд, то ки замин касиф нашавад.

2. **Новус** – бинои барои ҳасадро гузоштан.

3. **Устодон** – навъи тобути сандуқмонанд барои нигоҳдошти мурда. Ҳамчунин зарфе барои устухонгузорӣ.

ки дар минтақаҳои намнок ҷой доштанд, осоре боқӣ намондааст. Танҳо қабрҳои дар ҷойҳои хушк ва камборишбуда то замони мо расидаанд.

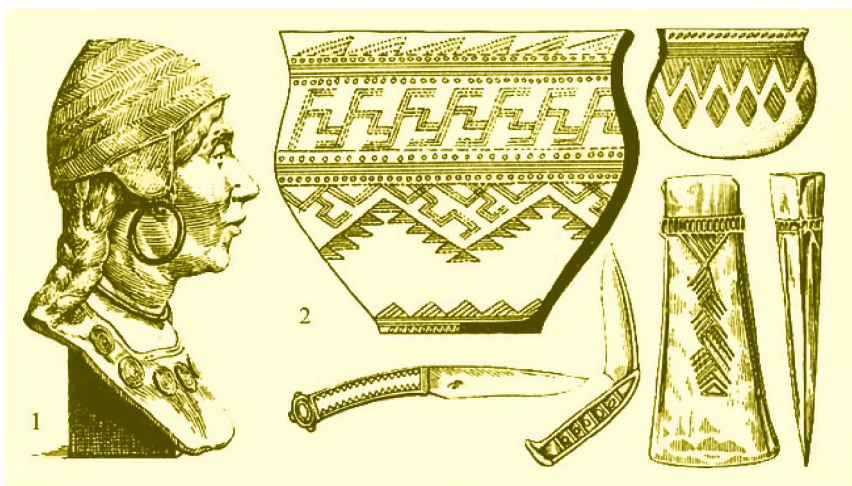
Маросими дафн дар Ориёнои Ғарбӣ. Дар водии Деҳи Лурони Хузистон одамон дар тӯли 4 ҳазор сол зистаанд ва мурдаҳои худро дар доҳили деҳа гӯрондаанд. Дар ёдгории Алиқӯша мурдаҳои якҷоя дар зери фарши хона гӯронида шудаанд, ки ба ҳазораҳои 8–7 пеш аз милод мансубанд. Тахмин аст, ки устухонҳои мурдаро аз гӯшташон ҷудо карда гӯронидаанд. Дар ҳазораҳои 7–6 баъзе часадхоро дар бӯрӣ печонда зери фарш гӯрондаанд.

Дар қабристони Ҳисори Хуросон одамон бо паҳлуи рост, як даст дар зери сар ва дасти дигар дар болои рӯй, пойҳо қатшуда хобиданд. Ҳамроҳи мурдаҳои косаву табақ ва дар қабрҳои занон, марҷон ва чизҳои ороишӣ вучуд доранд. Ҳисориҳо кӯшидаанд, ки рӯяшон ба сӯйи баромадгоҳи Офтоб бошад, сачда ба Офтоб яке аз урфиятҳои қадими ориёӣ аст.

Маросими гӯронидан дар Ориёнои Шарқӣ. Маросими гӯронидан дар вилоятҳои Ориёнои Шарқӣ хуб омӯхта шудааст. Дар ин давра одатан одамон бо сарулибос, косаю табақ ва афзорҳои шахсии онҳо – корд, табар, камон, найза, занҳо бо сарулибос ва ашӯи зебу зинаташон гӯронида шудаанд. Дар он давра одамон гумон доштанд, ки сарулибос, зарфҳо ва дигар афзори анҷоми индунӣ дар охираат низ лозим мешаванд. Аз ҳамин сабаб вақте давлатманде вафот мекард, аспони саворӣ, канизон ва гуломони ӯро кушта, ҳамроҳаш мегӯронданд.

Маросими гӯронидан дар замони неолит, энеолит ва ҳатто асри биринҷӣ дар тамоми Ориён ба ҳамдигар монанд аст. Масалан, дар Марғуш (деҳаҳои замони Ҷайтун, ҳазораи 6-ум) қабрҳо дар ҳавлию дар назди девори хона ҷой дошта, мурдаҳои якпаҳлу хобонда шудаанд. Сари мурдагон ба шимол, шарқ ва ғарб гардонда шудааст, яъне то он вақт ба тарафи муайян гузоштани мурдаҳои ханӯз ба ҳукми одат надаромада буд.

Дар Анов (маданияти давраи неолит, биринҷӣ ва оҳан, ки дар наздикии Ашқобод (Ашқобод)-и Туркманистон кашф шудааст), мурдаҳои кӯдаконро дар зери фарш ва калонсолонро дар деҳаҳои харобшуда дар сағонаҳои хишти гӯронда, баъзан часади мурдаҳоро бо бӯрӣ печондаанд. Аз рӯйи чизҳои доҳили қабр камбағалӣ, миёнаҳолӣ ё давлатмандии мурдаро муайян кардан мумкин аст.

Расми 29. Маданияти андроновии сахроҳои Осиё.

1. Симои тахминии занӣ андроновӣ; 2. Зарф ва афзорҳои андроновӣҳо.

Дар баъзе қабрҳо афзори анҷом ҳаст, аммо қолаби устухон (скелет) нест. Чунин қабрҳо қабрҳои ёдбудӣ ном доранд, яъне соҳибони онҳо шояд дар ҷанг ё ягон ҳодисае дур аз ватан мурдаанд ё ғарқ шуда бошанд, ки имкони ҳасадро ёфтаан ё овардан нашудааст. Барои ҳамин навъи одамон қабри ёдбуд меканданд ва дар он ашёи шахсии ўро мегузоштанд, то ки рӯҳаш аз он ашё истифода намояд. Қабрҳои ёдбуд одатан дар қабристонҳои қадим вохӯранд. Дар қабристони Кангурти ноҳияи Данғара қабрҳои бечасад хеле бисёр пайдо шуданд. Дар қабрҳо зарфҳо гузошта шудаанд, лекин устухони одамон вучуд надорад. Шояд ҳангоми дар дахма гузоштани ҳасад устухонҳои рабуда бошанд. Ин расму одат ба ориёӣҳо нисбат дорад. Дар баъзе қабрҳо ба ҷойи одамон ҳайкалчаҳо гузоштаанд. Ҳайкалҳои симои фариштаи ҳамин одами фавтида аст, ки дар зинда буданаш мепарастид. Ин фаришта бояд ўро ба бихишт рафтаан ёри меод.

Дар баъзе қабрҳо гӯсфанд ё сағ гӯрондаанд. Тавре ки маълум аст, ориёӣҳо сағ ва гӯсфандро бузург медонистанд. Баъди гӯронидан дар ҷойи алоҳидаи маҳалла расм мешавад. Баъди зуҳури дини зардуштӣ мурдаҳоро дар дахма ва ё харобаҳои шаҳру деҳот дур аз обу оташ мегӯрониданд. Азбаски дар қабрҳои одамони давлатманд қиматбаҳо мегузоштанд, бисёр қабрҳо дуздон ғорат кардаанд.

Дар асри биринҷӣ ва давраҳои минбаъд ҳам қабристонҳо дар дохили деҳа ва шаҳр вучуд доштанд. Дар ҷойҳои сердарахт болои қабрҳо бо ғулаҷӯб мепошонданд. Дар сари қабр санги калон мекӯшиданд. Дар атрофи қабрҳо ба ёдбуди мурда оташ меафрӯхтанд.

Дар яке аз қабристонҳои ноҳияи Бешканд, ки бо номи Тӯлхор машҳур аст, мурдаҳои сӯзонда, боқимондаи устухонҳо дар як чуқурии ғушаи қабр ҷой додаанд. Чунин одат ба як гурӯҳи бошандагони андроновой хос будааст. Дар баъзе қабрҳо зану мард якҷоя рӯ ба рӯ хобиданд. Дар қабрҳо оташдон вучуд дорад, ки пеш аз мурдаҳои ба қабр гузоштан оташ афрӯхтаанд. Ҳоло дар урфияти тоҷикон чанд навъи қабрҳо вучуд доранд. Дар ҷойҳои, ки замин хокӣ аст, қабри лаҳаддор, дар баъзе ҷойҳо қабри росткунҷа, яъне шомӣ бо пӯшиши ҷӯбу санг маъмул аст. Дар ҷойҳои безамин сағонаҳои оилавӣ мавҷуданд. Аз хамин лиҳоз хелҳои гуногуни қабрҳо на ҳамеша хусусияти этники доранд, балки ба шароити маҳал низ вобаста мебошанд.

САВОЛҲО

- 1. Дар бораи маданияти срубихо ва андроновихо чӣҳо медонед?*
- 2. Бозёфтҳои қабрҳо барои барқарор кардани таърихи куҳан чӣ мадад мерасонанд?*
- 3. Оё тарзи зӯрондан барои наҷодишиносӣ ёрӣ дода метавонад?*

§ 19-20. ОҒОЗИ ТАМАДДУНИ ШАҲРСОЗӢ

Нахустшаҳро. Пайдо шудани шаҳр зарурати таърихӣ ва маҳсули фаъолияти дурударози инсоният дар роҳи тараққиёти ҷомеа ва фарҳанг мебошад. Шаҳро раванқи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ба миён меоварад. Шаҳр давоми тараққиёти деҳаҳои кишоварзон бошад ҳам, шарту шароити худро дорад. Пайдо шудани шаҳрҳо дар ҳазораҳои сеюм ва дуюм яке аз воқеаҳои муҳими фарҳангӣ дар ҳаёти одамон ба шумор меравад. Тамаддуни инсоният аз пайдо шудани шаҳрҳо оғоз меёбад. Он деҳаҳо, ки дар ҷойҳои муҳими кишоварзӣ, тиҷоратӣ, хунармандӣ ва маъмурӣ воқеъ гашта буданд, вусъат гирифта, ба шаҳр табдил ёфтанд.

Аҳолии шаҳр урфу одат, қоидаву қонунҳо, хулқу атвори ба худ хос дорад. Дар шаҳр ҳар кас ба касбу кори худ устод аст.

Шаҳрӣ бо дониш, ҷаҳонбинӣ, ақлу хирад ва русуму одоб аз бошандагони дехот фарқ мекунад. Шаҳр маркази хунармандон, савдогарон ва донишмандон мебошад. Шаҳр маркази муомилоти молӣ ва пулӣ буда, дар он ҳама аз ҳисоби музди кори худ рӯз мегузаронанд. Шаҳр биноҳои маъмурӣ, давлатӣ, фарҳангӣ, динӣ, таълимӣ ва истиқоматгоҳҳо дорад. Ғайр аз ин, дар шаҳр бозорҳо ҳам вучуд доштанд.

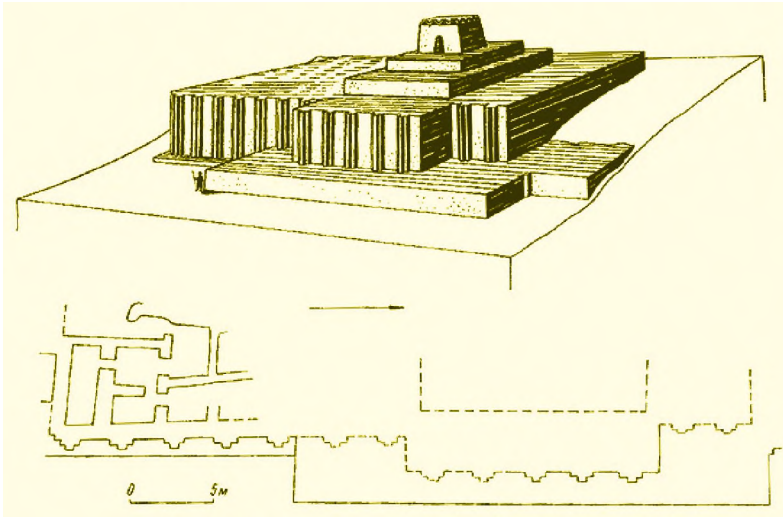
Шаҳр маркази ихтироъҳои илмӣ, аз ҷумла хат мебошад. Шаҳр маркази раванқу ривочи хунарҳои гуногун гардид. Мо дар дарҳои гузашта борҳо дар бораи расми ҳайвонҳои шикоркардаи одамони қадим ва нақшунигори болои зарфҳо сухан гуфта будем.

Шаҳр маркази тичорат низ буд. Савдогарон моли шаҳри худро ба шаҳрҳои мамлакатҳои ҳамсоя ва дур мебарданд ва аз он ҷойҳо чизҳои талаботи мардумони маҳалро меоварданд. Ҳанӯз дар асри биринҷӣ тичорати байналмилалӣ пайдо мешавад. Мо лочварди Бадахшонро дар ороиши қасрҳои Байнаннаҳрайн ва фиръавнҳои Миср мебинем.

Ҳамин тавр, роҳҳои бузурги тичорати байни шаҳрҳо ва мамлакатҳо дар замонҳои қадим ба вучуд омада буданд ва шаҳрҳо, ки дар роҳи савдои байналмилалӣ ҷой доштанд, умри дароз дида, раванқу ривоч ёфтанд.

Дар шаҳрҳои қадим биноҳои боҳашаматтаринро маъбадҳо ташкил медоданд, зеро аввалин шохҳо-кайҳо сарварони дин буданд. Аз ин лиҳоз биноҳои динӣ бузургтару зеботар сохта мешуданд. Масалан, маъбади динии бошандагони Олтинтеппа дар ноҳияи Марғуш бузургтарин бино дар шаҳр буд. Он ба сабаки биноҳои динии Байнаннаҳрайн сохта шуда, шакли сезинадор дошт. Дар маъбад ҳар гуна маросимҳои динӣ ва давлатӣ баргузор мегардиданд. Ибодатхонаи мазкур ба бузургдошти оташ бахшида шудааст. Меҳроби оташ дар болои курсии махсус сохта шудааст. Дар назди меҳроб зарфҳо барои маросим, сутунчаҳои аз санги сиёҳ ва сари гургу сари гови аз тилло сохташуда пайдо шудаанд (ниг. расми 22).

Ибодатгоҳ ба бузургдошти оташ нисбат дорад ва ба эътиқоди зардуштиён гов рамзи зӯрӣ, тавоноӣ ва яке аз унсурҳои қувваи некӣ ба муқобили бадӣ мебошад. Ориёҳо говро муқаддас медонистанд ва гурзи говсар имрӯз ҳам дар ибодатгоҳҳои онон нигоҳ дошта мешавад. Аз ҳамин ҷиҳат ибодатгоҳи Олтинтеппа макони муқаддаси ориёҳо буд.

Расми 30. Ибодатгоҳи Олтинтеппа.

Яке аз омилҳои шинохтаи шаҳр девори атрофи он ба ҳисоб меравад. Шаҳрҳои он давра ҳама дарвозаҳои устувори Ҳимоявӣ бо бурҷҳои тирандозӣ доранд. Ғайр аз ин, давродаври девор роҳрави тирандозӣ ва дар деворҳо якчанд қабат тиркашҳо сохта мешуданд, ки дар вақтҳои муҳосира шаҳрвандон дар болои девор истода, ба воситаи ин тиркашҳо ба душман тир мепаронданд.

Шаҳрҳои марказӣ аз ду қисм – диҷ (ҷойи шохнишин) ва шаҳристон (ҷойи зисти шаҳрвандон) иборат буданд.

Дар шаҳрҳои қадим масоҳат аҳамият надошт. Шаҳрҳои ҳастанд, ки масоҳати онҳо аз 5 гектар зиёд нест. Нишонаи асосии шаҳр касбу қори шаҳрвандон, яъне маркази истеҳсоли, фарҳангӣ, таълимӣ, хунармандӣ, маъмурӣ, тичоратӣ қувваҳои низомии динӣ ҳисоб мешавад. Миқдори аҳоли низ ба эътибор гирифта мешавад. Шаҳр бояд аз 5–10 ҳазор беш аҳоли дошта бошад.

Дар ҳазораҳои сеюм ва дуум дар Ориёнои Шарқӣ даҳҳо шаҳрҳо, ба монанди Гонур, Олтинтеппа, Тоғолок дар Марғуш, Чаркутан, Сапалитеппа, Дашли дар Бохтар, Дилварзин дар Фарғона (Парақанаи авестӣ), Саразм дар Сугд ва Шаҳри Сӯхта дар Систон, Теппаи Ҳисор дар Гургони Хуросон пайдо мешаванд.

Шаҳри Сӯхта дар ҳазораи сеюм бино ёфта дар муддати 500 сол ба маркази бузурги маъмурӣ, тичоратӣ ва динии ноҳияи Систон табдил меёбад. Шаҳр ва музофоти атрофи он давлатро

ташкил менамуд. Агар мо шахр–давлат гӯем, хато намекунем. Дар Ориёнои Ғарбӣ гурӯҳи шахрҳо дар манотиқи Загрос бо шахри марказии Шуш, дар фалоти марказӣ Сиёлка, дар чануб дар Хузистон, Кирмон ва Мозандарон ва дигар ҷойҳо шахрҳо ба вучуд меоянд ва ба маркази аввалин давлатҳои маҳаллӣ табдил меёбанд.

Меъморӣ ва сохтори шахрҳо. Биноҳои шахрҳои он давра аз гил ва хишт сохта мешуданд. Яке аз шахрҳои қадим Олтинтеппа дар води Марғоби Туркманистон мебошад. Номи аслии шахр Олтинтеппа нест. Мардум аз харобаҳои он ашӯҳои тиллоӣ ёфта, онро Олтинтеппа (олтин–тилло) ном ниҳодаанд. Дар қадим номи шахр дигар будааст. Вақте ки шахр рӯ ба харобӣ мениҳад ва мардум онро тарк мекунад, ба мурури замон номи аслиаш фаромӯш мешавад. Шаҳр аз биноҳои истиқоматӣ таркиб ёфта, атрофи баъзе маҳаллаҳо девор дорад. Ин нишонаи он аст, ки дар ибтидо он маҳаллаҳо аз якдигар дур ва ҳатто деҳаи алоҳида будаанд. Вақте ки шахр қалон мешавад, деҳаҳо бо ҳам мепайванданд ва бахше аз шахрро ташкил медиҳанд. Чунин ҳодисаҳо дар таърихи шахрҳои тоҷик хеле бисёранд. Вақте ки Олтинтеппа ба маркази бузурги маъмурии давлат табдил меёбад, дар он маҳаллаҳои давлатмандон, рӯҳониён (дар атрофии маъбад), ҳунармандон, заргарон, кулолон, мисгарон, чармгарон, савдогарон, миёнаҳолон ва камбағалон пайдо мешаванд, ки аз тақсимои иҷтимоии ҷомеа маълумот медиҳанд. Маҳаллаҳои ҳунармандон ва камбағалон бо ҳуҷраҳои танг, кӯчаҳои қачу қилеб ва бозёфтҳои ночиз аз маҳаллаи давлатмандон фарқ мекунанд. Давлатмандон дар биноҳои боҳашамат ва дуқабата мезистанд, ки меҳмонхонаи алоҳида, ошхона, анбор ва даҳҳо хонаҳои хочагӣ ва зиндагиро ташкил медоданд. Аз хона ва гӯрхонаи одамони давлатманд чизҳои гаронбаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ ва мисӣ ёфт шудаанд, ки дараҷаи зиндагии онҳо аз дигар табақаҳои ҷамъиятӣ фарқ дошт.

Чунончи, дар Олтинтеппа бинои аз ҳама боҳашаматтар маъбади оташи сеқабата буд, ки 55 метр паҳно ва 12 метр баландӣ дошт. Вай даҳҳо хонаҳои алоҳида барои маросимҳои динӣ, хазина ва хонаҳои истиқоматӣ дошт. Дар як бахши маъбад рӯҳониёни бузург ва шояд сарварони олимақоми шахрро гӯрониданд. Каполи онҳо дар тоқчаҳои махсуси девори ибодатгоҳ нигоҳ дошта мешуд. Гӯронидани чунин одамон дар девори маъбад бо маросими хеле мураккаб сурат мегирифт.

Шаҳрҳои ин давра дар асоси нақшаи қаблӣ сохта шудаанд. Баъзеи онҳо аз рӯи нақшаи чоркунҷаи баробарпахлу ба чаҳор самт шимолу ҷануб ва шарқу ғарб паҳн шудаанд. Атрофи шаҳрҳо бо девори Ҳимоявии тиркашдор ихота шудаанд. Баъзе шаҳрҳо ду девори Ҳимоявӣ доранд. Микдори ками шаҳрҳо бо нақшаи чоркунҷаи дарозрӯя бино ёфтаанд.

Шаҳри Даштлиро дар Бохтари Шимолӣ мувофиқи нақшаи гирд сохтаанд. Дар маркази шаҳр маъбади оташ сохта шудааст, ки бари он 40 метрро ташкил медиҳад. Маъбад даҳҳо хонаҳои маросимӣ, хоҷагӣ, хазина ва истиқоматӣ дорад. Вайро ду девори Ҳимоявӣ ихота мекунанд. Масофаи байни деворҳои Ҳимоявӣ ҷандон дур нест. Дар девори берунӣ 9 бурҷи тирандозӣ бо тиркашҳо сохта шудаанд. Маъбад ду дарвоза дошт, ки яке аз онҳо барои фиреби бегонагон одамро ба роҳи печ дар печ мебард. Агар шахс бо нияти бад вориди ибодатгоҳ шуда бошад, аз ҷониби нигоҳбонҳо ба қатл мерасид (расми 24).

Маҳаллаҳои шаҳрро низ ду девори гирд ихота мекунанд. Гирдогирди шаҳрро боз як девори чоркунҷаи бузург печондааст. Деворҳои зиёди муҳофизатӣ нишон медиҳанд, ки хатарҳои беруна зиёд будаанд ва одамон онҳоро барои амнияти худ сохтаанд ва кӯшидаанд, ки душманро бо ҳар восита дар роҳравҳои деворҳои Ҳимоявӣ роҳгум занонанд. Деворҳои муҳофизатии шаҳрҳои қадим бо дониши баланди ҳарбӣ сохта шудаанд.

Дар шаҳри Даштлӣ–3 қасрест, ки дар паҳлуи маъбади оташ ҷой гирифта, 88 метр дарозӣ ва 84 метр паҳно дорад. Қаср зиёда аз 70 хонаи гуногунҳаҷм дорад. Баъзе толорҳо бо гулҳои барҷаста, расми говҳо ва ғайра ороиш ёфтаанд. Баъзе ҳучраҳо бо рангҳо оро ёфтаанд. Қасрро ду девори Ҳимоявӣ ихота менамояд ва байни девори берунӣ ва дарунӣ роҳрав сохтаанд. Аз роҳрав дар чаҳор тарафи девори Ҳимоявӣ хонаҳои гуногун сохта шудаанд. Дар ин хонаҳо посбонҳо мезистанд (расми 24,1).

Ҳамин тавр, ибодатгоҳ ва дижи шохӣ дар доҳили шаҳристон бо девори Ҳимоявии алоҳида-алоҳида сохта шуда буданд ва ҳар кадом ҷойи зисту зиндагонӣ, хӯрду хӯрок, дабистон ва дигар шароити зиндагиро дошт.

Масолеҳи сохтмонӣ асосан хишти хом буд. Ҳамаи деворҳо аз хишт бо лой девор шудаанд. Берун ва даруни деворҳо, фарш бо коҳгил андова шудаанд. Хонаҳои истиқоматӣ оташдони дар деворҳо сохташуда (камин) доранд. Дуд ба воситаи дудбарои

дар дохили деворбуда ба болои бом мебаромад. Дар ошхона танӯру дегдони алоҳида вучуд дошт ва дар онҳо нон ва хӯрок мепухтанд. Бештари шахриён дар биноҳои духонаву сеҳона мезистанд. Хонаҳо аксаран хавлӣ доранд. Хонаҳои якхӯчраи калон низ бисёранд. Пӯшиши хонаҳо аз чӯб ва бомашон ҳамвор буд.

Хунармандӣ. Зарфҳо дар шахрҳо дар чархи кулолӣ бо санъати баланди хунармандӣ сохта, дар кӯраҳои дуқабата моҳирона пухта шудаанд. Сохти зарфҳои ин давра нафису нозук буда хелҳои гуногуни коса, нимкоса, косача, аз чумла шохкоса, ҷомҳои баландпошнаи гуногунҳаҷм, кӯза, кӯзаҷаҳои гуногунҳаҷм, хурма, нимхурма ва хурмаҷаҳои ҷумакдору бечумак, хум, нимхум, хумча пайдо шудаанд. Зарфҳои асри биринҷӣ даста надоштаанд. Бештари зарфҳо ранги сафеду хокистарӣ доранд. Кулолӣ пешаи асосии мардон буд ва аз насл ба насл мегузашт. Дар ин давра танҳо зарфҳои хӯрокпазӣ, аз қабилӣ дег, дастӣ сохта мешуданд.

Мисгарӣ. Дар ин давра одамон аз мис ва сурб (кӯрғошим) маъдани биринҷиро ихтироъ мекунанд ва аксари асбобу анҷоми рӯзгор – корд, сӯзан, дарафш, табар, теша, зогнӯл; силоҳҳо – найза, пайкон, ханҷар, табарҳои гуногуншакли чангӣ, гурз; муҳрҳо, ашӯи зинатӣ – марҷон, садаф, тугма, сурмадон, гӯшвор, дастпона, поймона, оинаҳо, чарогдонҳо ва ҳайкалчаҳои ҳар гуна ҳайвонҳои муқаддасро аз ин маъдани биринҷӣ месозанд.

Истифода бурдани маъданҳои тилло, нуқра ва сангҳои киматбаҳо заргариро раванқ медиҳад. Дар асри биринҷӣ одамони давлатманд чизҳои зинатӣ аз қабилӣ гӯшвор, дастпона, бозубанд, гарданбанд, пешонибанд ва амсоли инҳоро аз тилло ва нуқра месохтанд ва бо сангҳои фирӯза, лочвард, ақиқ оро медоданд. Заргарӣ хеле раванқ меёбад.

САВОЛҲО

1. *Сабабҳои пайдо шудани шахрҳоро номбар карда метавонед?*
2. *Аҳамияти пайдошавии шахрҳоро медонед?*
3. *Тиҷорат ва хунармандӣ дар тараққии шахрҳо чӣ аҳамият доранд?*
4. *Қадам хусусияти шахрро медонед.*
5. *Одами шахр аз деҳа фарқ мекунанд?*

БОБИ Ш КАЁНИЁН. СУЛОЛАИ ТАЪРИХӢ

§ 21. ДАВЛАТИ КАЁНИЁН. КОВИҲО

Кайқубод. Мо дар дарсҳои гузашта дар бораи пайдо шудани аввалин давлат – шаҳрҳо маълумот дода будем. Ривоятҳои авестой дар бораи ковиҳо тахминан ба замони шаҳр – давлатҳо рост меоянд. Ривояти Эраҷро куштани бародаронаш Тӯр ва Салм садое аз ҷангҳои ориёӣҳои ҷорводору кишоварз мебошад. Аз ҷониби Манучеҳр лашкар кашидан ва Салму Тӯрро куштан, ҳучуми ҷавобии кишоварзон ба муқобили саҳронавардон буд. Ҳучумҳои саҳронавардони тӯр ориёӣҳои кишоварзро маҷбур сохт, ки муттаҳид шаванд ва сарвари умумӣ ориёӣҳои бумиро интиҳоб намоянд. Манучеҳр аввалин подшоҳи ориёӣҳои бумӣ ва Афросиёб нахустин сарвари Тӯрониёни ҷорводор буданд. Баъди вафоти охири подшоҳи сулолаи Пешдодиён–Гаршосп Ориёно бе подшоҳ менамуд. Шоҳони вилоятҳо байни худ мечангиданд ва мамлакатро хароб менамуданд. Аз нооромии ва набудани сарвари умумӣ дар Ориёншаҳр Афросиёб боз ба тохтгоҳ ва горати шаҳр деҳаҳои ориёӣҳои бумӣ мепардозад. Бинобар ин, шоҳон (даҳюпатҳои вилоятҳо) бо сарвари даҳюпати Зобулистон – Зол баъди маслиҳат ба ҳулоса омаданд, ки шоҳи Бохтар (Балх) Қубодро ба сарвари умумии Ориёно даъват намоянд. Қубод аз авлоди Манучеҳр ва кайи¹ Бохтар буд. Мувофиқи ривояти авестой, ӯ аз кайҳои Ориёно лашкаре ҷамъ мекунад, ки ба дастаи Зобулистон Зол, ба дастаи Кобул Меҳроб, ба дастаҳои дигар Густаҳам, Кашвод, Қоран ва ғайра сарварӣ менамуданд. Лашкари Қубод ба муқобили Афросиёб мечангад ва ғолиб меояд. Дар ин ҷанг бори аввал Рустам бо Рахшаш далерӣ нишон медиҳад ва дар дили тӯрониён ва подшоҳашон Афросиёб ларза меафканад. Муҳориба бо ғалабаи лашкари Қубод ба анҷом мерасад ва тӯрониён сулҳ мепоханд. Дар сулҳнома гуфта мешуд, ки мо, тӯрониён ва ориёӣҳо ҳама аз як наҷоду авлод ҳастем ва дубора ба ҷангҳои бародаркушӣ даст намезанем. Баъди ин Кайқубод

1. **Кай** – маънои лугави кай подшоҳ аст. Кай ба маънои сулола (Каёниён) низ омадааст. Дар имлои забони тоҷикӣ бо ҷузъи ном пайваста навиштани гуфтани шоҳони каёнӣ расм шудааст: Кайқубод, Кайқовус, Кайхусрав ва амсоли инҳо. Ҷузъи кай асосан пеш аз ном меояд, аммо дар гузашта гоҳе онро баъди ном низ меоваранд, чун Ковуси Кай.

ва авлоди ӯ дар тӯли сад соли подшоҳияшон чанг намекунад, дар Ориёнои Шарқӣ оромиву амонӣ ҳукм меронад ва шахру деҳот рӯ ба тараққӣ мениҳанд.

Кайковус. Яке аз подшоҳони машҳури силсилаи Каёнӣён аст, ки гӯё 150 сол ҳукмронӣ кардааст. Номаш дар осори ҳинди қадим «Ведаҳо», «Маҳабхарата» ва китоби муқаддаси динию адабии ниёғони халқи тоҷик «Авесто» ба назар мерасад. Воқеият ин аст, ки авлоди ӯ 150 сол ҳукм рондаанд ва дар таърих ҳамаи давраи подшоҳии онҳо бо номи саравлодашон Кайковус мансуб шудааст. Падар ба Ковус ҳазина ва моли фаровон мерос гузошта буд. Ковус ба айшу ишрат дода шуд ва дар вилоятҳои Ориёно нооромӣ ба вучуд омаданд. Ковус ба Мозандарон ба муқобили душманҳои ҷудоандоз лашкар кашид ва дар чанг асир афтод. Ӯро Рустам озод кард.

Ковус ба водии Синду Мукрон лашкар мекашад ва кайҳои он чоро адаб дода, аз он ҷо ба Балх бармегардад. Баъд ба сӯйи Ҳомоварон, водии Ҳисори кунунӣ меояд ва ба духтари шоҳи ин ҷо Судоба ошиқ мешавад. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-аш чунин навиштааст:

*Бичунбонд Ковусро дил зи ҷой,
Чунин дод посух, ки нек аст рой.
Ман ӯро қунам аз падар хостгор,
Ки зебад ба мушқӯйи¹ мо он нигор.*

Ковус Судобаро ба расму оини замон ба занӣ мегирад. Дар замони подшоҳии Ковус Афросиёб боз ба Ориёишаҳр ҳучум мекунад ва харобиҳо меоварад. Дар ин чангҳо ҳама вақт Рустам ориёихоро ба пирӯзӣ мерасонад.

Дар бораи Ковус дар адабиёти авестой нақлу ривоятҳои афсонавӣ бисёранд. Мувофиқи маълумоти «Авесто» ва осори паҳлавӣ Кайковус шоҳи пуриқтидор ва фармонфармои девҳо аст. Ӯ дар болои кӯҳи Албурз ҳафт қаср дорад, ки пири фартут ба онҳо даромада, ба сурати ҷавони понздаҳсола мебаромад.

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Кайковус шоҳи зӯру тавоно мебошад. Рустам ӯро борҳо аз марг наҷот медиҳад, вале Кайковус дар мавриди зарурӣ ба ӯ некӣ намекунад; нӯшдору намедиҳад ва писари Рустам – Суҳроб ҳалок мешавад. Ҳамчунин Кайковус нисбат ба писари худ Сиёвуш, ки аз духтари Гарсеваз – бародари Аф-

1. Мушқӯ – кӯшк, қаср.

росиёб буд, номехрубониҳои бисёре карда, ўро маҷбур мекунад, дар ғарибӣ умр ба сар барад.

Замони аввалин Каёниён ба аввали ҳазораи II пеш аз милод рост меояд.

Кайхусрав. Кайхусрав яке аз подшоҳони машҳури сулолаи Каёниён мебошад, ки дар дostonҳову ривоятҳои қадима ва ҳамосаҳои қаҳрамонӣ подшоҳии ӯ зикру таъриф шудааст.

Дар қисмҳои китоби «Авесто», махсусан «Яштҳо» номи ӯ ба шакли Кавӣ – Хаусраваҳ ба сифати пайвандкунандаи кишварҳо ва падиоварандаи шаҳриёрӣ вомехӯрад.

Мувофиқи ривоятҳои «Авесто» Кайхусрав шахси муқаддасе ҳаст, ки аз бемориву марг озод аст, марди пурзӯру пурқувват, тавоно ва шикастнопазир мебошад.

Аз рӯйи нақли Фирдавсӣ дар «Шохнома» Кайхусрав писари Сиёвуш аз духтари Афросиёб – Фарангис мебошад. Баъди кушта шудани падараш Сиёвуш Кайхусрав ҳанӯз дар батни модараш дар Тӯронзамин буд. Пас аз таваллуд шудани Афросиёб аз Кайхусрав хавф бурд ва ба Пирон фармон дод ўро бикӯшанд, вале паҳлавон Пирон ўро накушт ва вақте ки Афросиёб аз зинда монданиш огоҳ шуд, фармуд тифлро ба чарогоҳи дурдаст назди чӯпонон баранд. Бо онҳо зиндагӣ кунад, хулқу атвори чӯпонӣ гирад ва гӯлу нодон калон шавад, то ба сиёсату давлатдорӣ сарфаҳм наравад. Ҳамин тавр, Кайхусрав шабу рӯз дар назди чӯпонон буд ва калон мешуд. Пас аз ҳафт сол Афросиёб Пиронро даъват карда барои овардани Кайхусрав фиристод, то ўро имтиҳон кунад ба бефаҳмию нодониву камақлии ӯ боварӣ ҳосил кунад. Пирон дар роҳ ба Кайхусрав омӯхт, ки бобоят Афросиёб қасди чони тӯро мекунад, агар худро нодону аблаҳ вонамуд накуни. Кайхусрав вақти имтиҳони бобояш Афросиёб худро нодон нишон дод ва бобояш ҳам ба аблаҳии ӯ боварӣ ҳосил карда фармуд ўро ба модараш диҳанд ва ҳар дуру ба Сиёвушгирд (ё Гангдижи Сиёвуш) баранд.

Чун Ковус мурд ва вориси ӯ Сиёвуш низ кушта шуда буд, Рустам дар ҷустуҷӯи Кайхусрав ба Тӯрон лашкар кашид, вале ўро пайдо карда натавонист. Ориёно бе шох монд. Сипас Кайхусравро паҳлавони Ориён Гев аз Тӯрон оварда ба тахти Ориён нишонд. Кайхусрав шоҳи одил, хирадманд ва ботадбир буд. Вай кишварро саросар гашта, аз ҳолу аҳволи зиндагии мардум огоҳ шуд ва барои беҳбудии зиндагии мардум кӯшишҳо кард.

Яке аз сабабҳои харобии кишвар ва камбағалии мардуми он хучумҳову гонатгарихи Афросиёб буданд. Кайхусрав ҳамроҳи паҳлавонон чандин маротиба ба муқобили Афросиёб ҷанг кард. Оқибат дар дашти Омул Кайхусрав бар Афросиёб ғалаба мекунад. Афросиёб мегурезад ва охирон ҳамроҳи бародараш Гарсеваз асир афтад, ба қатл расонида мешавад.

Ба ҳамин тарик, душмани асосии ориёҳои бумӣ – Афросиёб нест карда шуд ва дар Ориёну Тӯрон сулҳу оромӣ пойдор гардид.

Мувофиқи ривояти авестой Кайхусрав шахси ҷовидонӣ ва намиранда аст. Ҳамин ривоят дар «Шохнома» ҳам оварда шудааст. Кайхусрав дар охири салтанаташ бо ҳамроҳии гурӯҳи паҳлавонон ба кӯҳе равона шудаанд ва дар он ҷо дар тӯфони барф нопадид мешавад. Кайхусрав подшоҳе буд, ки хислатҳои мардонагӣ, адолатхоҳӣ ва халқпарвариро дошт. Чунин подшоҳ орзуи тамоми халқиятҳои дунё мебошад.

СУПОРИШ ВА САВОЛҶО

1. Асосгузори давлати Кайёнӣ кӣ ва аз кучо буд?
2. Кайковус кӣ буд? Агар кинофилми «Сибёуш»-ро тамошо карда бошед, ўро чӣ тавр назирӯфтед?
3. Мувофиқи маълумоти «Авесто» Кайхусрав чӣ гуна подшоҳ буд?
4. Дар хусуси ҳешовандони ориёӣҳо ва тӯронӣён чӣҳо медонед?

§ 22-24. ДАВЛАТИ МАРКАЗОНИДАИ ОРИЁИҶО ДАР ЗАМОНИ ГУШТОСП

Гуштосп ва зухури Зардушт. Дар замони подшоҳии Лухросп падари Гуштосп Ориёшаҳри Шарқӣ ором буд ва ҷангҳои беруна набуданд. Лухроспро Кайхусрав ҷонишини худ интихоб карда буд, аммо дарбориёну бузургони Ориёно ба шоҳ шудани ӯ розӣ набуданд, аммо Кайхусрав гуфт, ки «Лухросп аз насли Кайкубод аст ва аз тухмаи шоҳони Ориёно». Пас ҳама розӣ шуданд. Лухросп пас аз Кайхусрав ба тахти шоҳӣ нишаст. Подшоҳи одил ва халқпарвар буд. Дар маркази Ориёно – Балх барои бузургдошти оташ маъбаде бунёд намуд бо номи Озарбарзин. Ориёншаҳр равақ ги-

рифт: шаҳрҳо васеъ ва деҳаҳо обод мешуданд, кишоварзӣ ва хунармандӣ рӯ ба тараққӣ мениҳанд. Муносибатҳои тичоратӣ бо мамлакатҳои Ҳинду Чин ва Ғарб вусъат меёбанд. Лухросп хангоми зинда буданаш Гуштоспро ба ҷойи худ ба тахт нишонд ва худ ба ибодат машғул гардид. Гуштосп яке аз шохони машҳури ориёист, ки номаш дар «Авесто», осори паҳлавӣ – «Ёдгори Зарирон», «Гуштоспнома» ва дигар адабиёти қадима бисёр вохӯрда, аксаран ба шакли Виштосп омадааст. Ӯ шоҳи Ориён, ҳомӣ ва паҳнкунандаи дину таълимоти Зардушт буд.

Дар сиюмин соли салтанат ва панҷохумин соли умри Гуштосп пайгамбаре бо номи Зардушт омад ва дини худро ба ӯ ошкор сохт:

*Ба Гуштосп гуфт: Эй ҷаҳонқадхудой,
Расулам ба наздики ту аз Худой.*

Мувофиқи маълумоти «Авесто» зани Гуштосп – Хутосп ва худи ӯ аз хонадони шоҳ Нузаранд. Дар «Авесто» Гуштоспро Виштосп навиштаанд, ки маънояш дорандаи аспи ноором мебошад. Зардушт аз Худованди бузург Ахурамаздо илтиҷо менамояд, ки Гуштоспро дар ин дунё нигоҳбон бошад ва дар он дунё дар бихишт ҷой диҳад. Гуштосп дар «Авесто» чун дӯсти пайгамбар ва ҳомии ӯ тасвир ёфтааст. Дар бораи фаъолияти Гуштосп ва ҷангҳои ӯ бо кайҳои замони худ дар «Готҳо» ва «Яштҳо» маълумоти зиёде ҳаст, ки Гуштосп барои фариштаи чорпоён Дарвасп – дорандаи аспи дуруст ва фариштаи об Ардвисура қурбонӣ намуда, аз онҳо металабад, то ӯро бар душманонаш Тасриёвант, Пишна, Ашт, Аюрвант, Даршиника ва дигарон ғолиб гардонанд.

Вақте Зардушт ба дарбори Гуштосп меояд ва дини худро пешниҳод мекунад, аввал хонадони шоҳ ва вазири ӯ Ҷомосп ба ин дин мегараванд, аммо мубадон – рӯҳониён ва дигарон муқобил мебароянд. Шоҳ дар дарбор мувоҳиса ташкил менамояд ва Зардушт дар ин имтиҳон ғолиб меояд ва ҳама пайгамбарии ӯро эътироф мекунанд. Бисёр вилоятҳои Ориёншаҳр аз қабули дини зардуштӣ сар печиданд ва бо Гуштосп ҷанг эълон карданд. Дар ин вақт Ориён ба Тӯрон хироч меод ва шоҳи он Арҷосп ба Гуштосп нома навишта, ӯро даъват мекунад, ки дини Зардуштро қабул накунад ва вайро аз дарбор биронад. Ба ивази ин Арҷосп ваъда дод, ки бочи Ориёншаҳрро ба ӯ мебахшад, агар Гуштосп ин суханро напазирад, Арҷосп бо лашкари бисёр ба Ориёншаҳр

хучум оварда, онро хароб ва мардумашро куштаву гулом мекунад. Зардушт муқобили боҷ додани Ориёно ба Тӯрон мебарояд ва ба Гуштосп мегӯяд, ки мо набояд ба саҳронавардон хироч диҳем. Агар онҳо ба чанг оянд, мо ғолиб мешавем:

*Ба шоҳи чаҳон гуфт Зардушти пир,
Ки дар дини мо ин набошад ҳаҷир.
Ки ту боҷ бидҳӣ ба солори Чин (Тӯрон),
На андархӯр ояд ба оину дин.
Набошам бар ин низ ҳамдостон,
Ки шоҳони мо дар гаҳи бостон.
Ба туркон надодаст кас боҷу сов,
Ба Эрон набудшон ҳама туту тов¹.
(Фирдавсӣ)*

Гуфтаҳои пайғамбар Гуштоспро водор месозанд, ки аз Арҷосп талаб кунад, ки ӯ дини беҳиро, яъне оини зардуштиро бипазирад, вагарна нобуд хоҳад шуд. Арҷосп баъди номаи ҷавобӣ гирифта ба бародаронаш Кӯхрам ва Андирамон фармон дод, ки лашкарро омода созанд ва Гургсорро сарфармондеҳ таъин кард ва сад ҳазор пиёда ва савораро ба сӯйи Ориёно фиристод. Хабарӣ омадани лашкари Тӯрон ба гӯши Гуштосп расид ва ӯ ба гӯшаву канори Ориёно нома навишт ва сарбозонро ба муқобили лашкари Арҷосп даъват кард. Сарлашқари ориёӣ Гуразм писари Гуштосп буд. Дар чанг писарони Гуштосп: Ардашер, Шерӯ, Шедасп ва писарони Ҷомосп: Гиromӣ ва Невзор сарварии дастаҳои лашкарро ба уҳда доштанд.

Ҷар ду сипоҳ ба чангидан сар карданд ва аз гурӯҳи ориёӣ писарони Гуштосп: Ардашер, Шерӯ ва Шедасп кушта шуданд. Сарлашқари тӯронӣ Кӯхрам низ кушта шуд.

Рӯзи дигар писари вазир Гиromӣ ба майдон омад ва ҳариф талабид, аммо чанги умумӣ шурӯъ шуд ва дар қатори дигарон аз сарварони ориёӣ Гиromӣ писари Ҷомосп ва Невзор низ ҳалок шуданд. Чанг чандин рӯз давом дошт ва Тӯронӣён бештар талафот доданд.

1. Азбаски Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро дар замони мавҷудият ва нуфузи туркон навиштааст, онҳо ба монанди тӯронӣён зиндагии кӯчӣ доштаанд ва ба сарзамини ориёӣҳо тохтутоз менамуданд, аз ҳамин сабаб шоир образи тӯронӣро ба туркон иваз намудааст. Дар асл дар он замонҳои дуродур дар Осӣи Марказӣ туркон набуданд, дар он вақт танҳо тӯрҳои ориёинажод зиндагӣ мекарданд.

Дар рӯзи якуми ҳафтаи сеюм сипаҳбад паҳлавон Зарир писари Луҳросп бародари Гуштосп ба майдон баромад, вале оқибат ба дасти паҳлавон Бедирафш ҳалок гардид. Бедирафш сарулибоси шоҳзода Зарирро бо дирафши Ковиён гирифта, назди Арҷосп бурд ва тӯрониён аз ин голибият шодмонӣ карданд, вале ориёҳо ба мо-таи сипаҳбади худ нишастанд.

Гуштосп писари худ Исфандиёрро даъват намуд ва ба ҷанги Арҷосп фиристод. Гӯё Худованд Исфандиёрро чунин офарида буд, ки дар вақти ҷанг танаш ба пӯлод табдил меёфт ва ҳеҷ силоҳе ба ӯ кора намекард. Аз ин сабаб, ӯро рӯйинтан (яъне оҳанинтан) мегуфтанд. Ӯ ҳамроҳи писари Зарир – Настур ба лашкари Тӯрон ҳучум оварда одами бисёр кушт. Бедирафшро дастгир намуда ҳалок карданд ва аспи Зарирро, ки Накураг ном дошт, бо дирафши Ковиён бозпас гирифтанд. Арҷосп аз ҷанги Исфандиёр ҳаросида, пинҳонӣ роҳи гурезро пеш мегирад. Исфандиёр аскарӣ худро ба се бахш тақсим карда, аз се тараф ба тӯрониён ҳамла овард ва ба душман талафоти калон дод. Сипоҳи тӯронӣ аз гурехтани шоҳи худ огоҳӣ ёфта, таслим шуданд.

Исфандиёр дар ин ҷанг хеле машҳур мешавад, ӯ асирони тӯрониро озод менамояд. Дар ин ҷанг пайғамбари ориёҳо ба сифати табиб ширкат дошт. Шоҳаншоҳ Гуштосп ғалабаи лашкари худро қайд менамояд. Ӯ ба Настур фармон медиҳад, ки табли шодӣ зананд ва ба пойтахт баргарданд.

Гуштосп вақте ки ба Балх омада бар тахт нишаст, Настурро сипаҳбад таъин намуда, ба ӯ лашкар дода ва барои хунбаҳои падарашро гирифтани ба сӯйи Тӯрон равона мекунад.

Фиристодани Гуштосп Исфандиёрро ба кишварҳои Ориёно ва паҳн намудани дини зардуштӣ. То замони Гуштосп Ориёно дар байни кайҳои алоҳида тақсим буд. Онҳо бо якдигар ҷангида, мамлакатро хароб мекарданд. Мамлакат баъди вафоти Кайхусрав шоҳи умумиорӣ надошт, шоҳони вилоятҳо мустақил буданд.

Ҷаҳмро Кайхусрав подшоҳи Тӯрон таъин карда буд, вале Арҷосп бародарзодаи Афросиёб ӯро қатл карда, ҳудаш подшоҳи Тӯрон мешавад ва ба Ориёно ҳучум оварда онро ба бочу хироч додан маҷбур месозад. Вақте ки Зардушт ба назди Гуштосп омад, Ориёно ба Тӯрон хироч меод.

Мамлакат дар ҳолати парокандагӣ буд ва баъди омадани Зардушт баъзе кайҳои марказгурез бо баҳонаи он ки мо аз дину оини аҷдодиамон даст намекашем, ба муқобили ҳукумати

марказӣ чанг эълон намуданд. Гуштосп баъди ба ақидаҳои динии Зардушт шинос шудан фаҳмид, ки барои давлати бузургро сохтан ғояи бузург ва дини умумиорӣ лозим аст, ки мардумро муттаҳид созад. Ин корро танҳо дини зардуштӣ карда метавонист.

Аз «Готҳо» маълум мешавад, ки дар оғоз Зардушт худаш танҳо ба ташвику тарғиби ғояҳои умумиорӣ машғул будааст, вале ба мушкилиҳо дучор мешавад. Ба ӯ монё мешаванду ӯро таъқиб мекунанд. Пас ба хулоса меояд, ки ин корро бе қувваи бузург иҷро кардан мумкин нест. Пеши шох Гуштосп меояд ва зарурати дини умумиорӣ ва ташаккули давлати бузургро мефаҳмонад. Танҳо ғояи умумиорӣ метавонад мардумро муттаҳид намояд ва давлати бузургро ба вучуд орад. Давлати бузург гарави амонӣ ва тараққиёти миллат мебошад.

Гуштосп ва вазираш Ҷомосп инро хуб фаҳмиданд ва Исфандиёрро ба кишварҳои Ориёно фиристоданд. Исфандиёр буткадаҳоро месӯзонд ва ба ҷойи онҳо оташкадаҳо месозонд ва дини зардуштиро тарғиб мекард:

*Ҳама нома карданд зӣ шахриёр,
Ки мо дин гирифтём аз Исфандиёр.
Ки мо рост гаистему ҳам динпараст,
Кунун Занду Зардушт зӣ мо фираст.
(Фирдавсӣ)*

Ориёшахр ҳама пайравони оини яктопарастӣ шуданд ва ба пайгамбар Зардушт ва Худованди яккаю ягона имон оварданд. Дар мамлакат сулҳу ва амонӣ ҳукмфармо шуд ва давлат рӯ ба тараққӣ ниҳод.

*Касеро ба чиз аз касе бим не,
Ба гетӣ касе бе зару сим не.
Фурӯзанда гетӣ ба сони бихишт,
Ҷаҳон гашта ободу ҳар ҷой кишт.
Саворон ҷаҳонро ҳамедоштанд.
Ва варзигарон варз мекоштанд.
(Фирдавсӣ)*

Аз ғалабаҳои Исфандиёр бародараш – Гуразм ва падараш – Гуштосп ҳасад мебурданд ва ӯро вақти бозгашт дар Балх ба дижи

Гунбадон махбус намуда, занчирпеч карданд. Гуштосп барои дидан ба Систон рафт ва Балх бесипоҳу сарвар монд.

Хучуми Арҷосп ба Ориёно. Арҷосп аз ин ҳодиса огоҳ шуда, ба Ориёно лашкар кашид ва Балхро ба муҳосира гирифт. Лухроспи пир, ки дар маъбад ба тоат машғул буд, берун омад, мусаллаҳ шуд ва ҷанг кард, аммо ўро ихота карда куштанду вориди маъбад шуданд. Чандин нафар мубадон¹ ва ҳирбадро² сар заданд. «Авесто» ва «Занд»-ро сўзонда оташи мукаддасро хомӯш сохтанд. Мувофиқи ривояте Зардушт дар байни мубадон буд ва ўро низ ба қатл расонданд. Кушандаи Зардушт яке аз лашкариёни тўронӣ бо номи Турбаротур будааст. Ин ҳодиса дар рӯзи хурдод ва моҳи урдибиҳишт рух медиҳад. Дар ин вақт Зардушт 77 - сола будааст.

*В-аз он ҷо ба Нушозар андар шуданд,
Раду³ ҳирбадонро ҳама сар заданд.*

Пас дастаи Арҷосп ба қасри шоҳ омад ва онро низ оташ зад ва авлоди шоҳро кушт. Ҳутасп дар либоси ношинос бо роҳи пинҳонӣ аз шаҳр берун рафт ва роҳи Систонро пеш гирифт ва ба назди Гуштосп расид ва ҳодисаро нақл кард. Вай бо лашкараш ба сўйи Балх омад ва сипаҳсолориро ба писараш Фаршедвар ва писари Зарир – Настур дод ва худ дар қалъа ҷой гирифт. Ҷанг се шабонарӯз давом кард. Фаршедвар бо бародарони худ ҳалок шуд. Гуштосп дар қалъаи кӯҳӣ пинҳон мешавад. Арҷосп роҳи қалъаро меёбад ва онро муҳосира мекунад. Гуштосп аз вазир Ҷомосп чора меурсад ва Ҷомосп халосиро дар омадани Исфандиёр мебиннад. Ҷомосп бо либоси тўронӣ ба назди Исфандиёр мерасад ва ўро аз банд озод намуда, ба майдони ҷанг меорад. Исфандиёр бо тўронӣён мечангад ва онҳоро шикаст медиҳад ва барои озод намудани хоҳарони худ ба Рӯйиндижи Арҷосп раҳсипор мешавад. Ў дар либоси тоҷирӣ ба Рӯйиндиж ворид мегардад. Дар он ҷо маросими ҷашни оташро ташкил мекунад, ки ин мувофиқи маслиҳати пешакӣ бо лашкараш нишони дари Рӯйиндижро кушодан буд. Лашкари Исфандиёр вориди шаҳр шуд. Арҷосп бо сарлашкаронаш кушта шуданд. Исфандиёр хоҳаронаш Хумой ва Офаридро аз асирий озод намуда, ба ватан бармегардад.

1. Мубад – рӯҳони зардуштиён; донишманди дини зардуштӣ.

2. Ҳирбад – рӯҳони зардуштиён, ки ба мартаба аз мубад поинтар бувад.

3. Рад – доно, олим, хирадманд, роҳбар, сардор.

Зардушт ва дини ӯ. Ба вучуд омадани шахсиятҳои бузурги маънавӣ дар таърихи инсоният зарурати замон аст. Онҳо дар замоне пайдо мешаванд, ки дар ҷомеа беадолатӣ, ҷангу хунрезихои тӯлонӣ ва ҷаҳолат ҳукмфармо бошад. Дар китоби «Авесто» бахши «Ясно – 29» гуфта мешавад, ки «Равони ҷаҳони зинда ба фарштаи пиндори нек Вахумана шикоят намуда, барои халосӣ аз бедодгариҳои дунё мадад мепурсад. Вахумана мегӯяд, ки мададро аз Худованди холиқ талаб намоед. «Равони офариниш» ба Арш ба даргоҳи Худованд меравад ва аз ӯ ёрӣ мепурсад. Ахурамаздо ба рӯҳи Зардушт ишора карда мегӯяд: вай ба дунё меравад ва пуштибони шумо хоҳад шуд».

Зардушт дар «Авесто» ба шакли Заратуштра ёд шуда, пайгамбар, ислоҳгари дини қадимии халқҳои ориёинаҷод, асосгузори дини зардуштӣ мебошад. Маънои номи Зардушт «дорандаи шути зард» аст.

Номи қабила, авлоди Зардушт Спитама – Испитамон буд. Мувофиқи гуфтаи китоби авестой – «Вандидод» падари Зардушт – Прушасп аз деҳаи Дуроч ва модараш Дугдуга аз Роғи Бадахшон буданд ва дар асрҳои XV–XIV пеш аз милод зиставу фаъолият намудаанд.

Зардушт хоҳари Фрашаоштра – вазири Гуштасп Ҳвовиро ба занӣ гирифта соҳиби се писар – Исатвастр, Урватнар ва Ҳваречитра – Хуршедҷехр ва се духтар – Фаренӣ, Трити, Поуручиста мешавад. Ҳангоми яке аз ҷангҳои байни ориёниҳову тӯронӣён Зардушт ба дасти яке аз лашкариёни тӯронӣ Турбаротур ҳалок мешавад.

Таълимоти Зардушт дар ибтидо ҳамранги тамоми динҳои машҳури дунё ба мушкиливу монетаҳо дучор шуда буд, вале дар замони ҳукмронии Гуштасп, Баҳман ва Хуман дини давлати Каёниён ва пасон дини давлатии Ҳахоманишиён гардид.

«Готҳо» – паёмҳои Худовандро ҳуди Зардушт тартиб додааст, дар ибтидо таълимоти ӯро аксари мардум ва ҳатто ҳамқабилаҳояш қабул накарданд, ӯ маҷбур шуд барояш парасторе, ҳомие ҷустуҷӯ намояд. Ҳомии Зардушт барои ташвиқ ва таблиғ намудани дини нави ӯ Гуштасп гардид, ки дар ин бора шумо аз дарсҳои гузашта маълумот доред. Зардушт ба пайравони худ бо суханони хуш, мавзуну манзум ва равону фаҳмо мурочиат кардааст, то ки таъсири таълимоташ бештару муассиртар бошад.

Ҳамчунин Зардушт дар таълимоташ ба динҳои дигари мавҷуда ва боварҳои кешҳои маҳаллӣ (фолбинӣ, парастии қувваҳо ва чизҳои табиӣ ба мисли сангҳои суфта – остонҳо, дарахтони қадимаи азимчӯсса, чашмаҳо ва амсоли инҳо, ки дар Эрон, Осиёи Марказӣ ва дар Тоҷикистони мо ҳам ҳанӯз ба онҳо эътиқоду эътиқоддоранд) муборизаи беамон мебард.

Ислоҳоти аввалинаш ин буд, ки Зардушт парастии даеваҳо ҳамчун худоёни дурӯғин инкор кард, ҳарчанд парастии ҳайвонот, аз ҷумла гов дар боварҳои ориёӣён ва ҳам ҳиндуён боқӣ монд. Зардушт дини дорои маънавиёти баландро эҷод кард, некиро ситоиш ва бадиро сарзаниш мекард, вале таълимоти ӯ аз ҳаёти воқеӣ ва иҷтимоии давраш ҷаҳд набуд.

Дар даврони зиндагии Зардушт қабилаҳои кӯчманчӣ ба киштзору чарогоҳҳои деҳқонон тохтутоз карда, киштзорро харобу поймол ва чорворо ба горагӣ мебарданд. Зардушт ба муқобили ин горагӣҳои кӯчманчӣ бархост ва аҳамияти муқимнишинӣ, чорвопарварӣ ва деҳқониро ташвиқ мекард. Ӯ ҳамчунин ба муқобили ҳукмронии бадкирдору золим баромада, гоӣи шоҳи одилу нақӯрро таълиқ кардааст. Таълимоти ахлоқии Зардушт дар замонаш аҳамияти бузург дошт ва ҳатто баъзе нуқтаҳои таълимоти ӯ имрӯз ҳам арзиши худро гум накардаанд. Таълимоти Зардушт бар се нуқтаи муҳим – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек асос ёфта буд.

Гуноҳи бадтарин барои мардум дурӯғ гуфтан буд. Ҳамчунин Зардушт мардумро даъват мекард, ки аз ҳасудӣ, бахилӣ, рашк, хашм, бадгӯӣ, ғайбат, фиребу найранг ва дигар хислатҳои бад, ки дар шакли дев ё ягон офариниши бадкирдори дигар мардумро гумроҳ мекунад, бар канор бошанд ва аз онҳо дурӣ ҷӯянд. Тамоми некиҳо барои мардум Худои бузург – Аҳурамаздо арзонӣ мебард. Ба ин нисбат дар «Готҳо»-и «Авесто» омада, ки «Аҳурамаздо Худованди ҷону хирад, Худои донишу биниш аст. Ӯ донотарин аст, неку аст, тавоно аст, огоҳтарин аст, беҳамто аст, ягона аст, сароғоз аст, саранҷом аст, бахшоянда аст, афзоянда аст, меҳрубон аст, пуштупаноҳ аст. Ӯ сазовори ситоиш аст. Ӯ парастиданист».

Баъътиборичунин ақидаи пураарзиш ва аҳамияти умумибашарӣ доштани таълимоти Зардушт дар байни мардум интишор ёфт ва пас аз марғаш шахси муқаддас ва муъҷизаофарин дониста шуд. Ин буд, ки аз таълимоти Зардушт файласуфони Юнони Қадим ҳам баҳра бардоштаанд.

Пайравони Зардушт ҳоло ҳам дар бисёр мамлакатҳои Аврупо зиндагӣ мекунад. Таълимоти Зардушт дар мамлакатҳои Шарқ бештар дар Ҳиндустон машҳур аст. Бисёр назарияҳои дини ӯ, ба монанди панҷ вақт намоз, дӯзах, биҳишт, пули чинвод (сирот), рӯзи растохез, рӯҳ, чон, фариштагони ҳафтгона, Накиру Мункар, олами рӯҳӣ, иблис (Аҳриман), тӯфони чаҳонӣ ва ғайра бо динҳои яҳудӣ, насронӣ ва ислом низ ворид шудаанд. Зардушт динашро Маздаясно – ситоиши Худованди якаву ягона номидааст.

§ 25–27. «АВЕСТО»

Китоби «Авесто» яке аз қадимтарин осори адабӣ ва динии халқҳои ориёинажод мебошад. Он боқимондаи сурудҳо, дostonҳо, ривоятҳо ва гуфтаҳои фармуаҳои Худои бузург мебошад, ки таърихи бисёрҳазорсолаи ориёихоро таҷассум менамояд. Ин китоб маҷмӯаи маълумоти динӣ, фолклорӣ, географӣ, астрономӣ, биологӣ, ботаникӣ, табиатшиносӣ, тиббӣ, фалсафӣ, адабӣ, шеърӣ ва таърихист. Маъноии калимаи «Авесто» чандон равшан нест. Дар «адабиёти таърихӣ» номи ин асар «Авесто», «Авасто» «Абисто», «Асто», «Усто», «Апастак», «Вистак» ва ғайра навишта шуда авестошиносон онро китоб, илм, дониш маънидод кардаанд.

Китоби «Авесто» барои мо, тоҷикону эронӣён муқаддас аст, на барои он ки китоби динист, балки барои он ки осори қадимтарини хаттии гузаштагони мо ба ҳисоб меравад. Агар мураттабкунандаи наски (китоби) аввали он Зардушт бошад, пас муаллифони китобҳои дигар шогирдони ӯ, халқ ва дигар бузургони мо будаанд.

Мазмуну мундариҷаи «Авесто» хеле ғанӣ ва гуногун аст. «Авесто» донишномаест, ки дар он зиндагӣ ва омолу кирдор, тарзи ҳолати мардуми қадими ориёинажод, донишҳои андӯхтаи онҳо дар соҳаҳои гуногуни илм инъикос ёфтааст. Дар «Авесто» маълумоти ниҳоят ғоидооваре оид ба таърих, фарҳанг ва маънавиёти ниёгони мо – ориёӣҳо мавҷуд аст.

Ҳеч миллате дар чаҳон чунин асари гаронбаҳои таърихӣ надорад. Мо аз ин мефаҳрем ва бояд ҳамеша аз панду андарзҳои он баҳравар бошем, зеро маънавиёти миллати мо аз он ибтидо гирифтааст. Матни пурраи «Авесто» дар замони забткориҳои Искандари Мақдунӣ сӯхта шуд. «Авесто» дар ду нусха дар 12

мон, зардуштиён, насрониён ва калимиён (яхудиён) ташкил карда шуд, ки дар он мубади зардуштӣ бо номи Озарфаранбағ ширкат дошт. Дар ин мувоҳиса Озарфаранбағ нисбат ба ҳамаи намояндагони динҳои дигар дастболо шуд ва халифа ба ӯ иҷозат дод, ки дар бораи «Авесто» ва оини Зардушт китобе мураттаб кунад. Озарфаранбағ ба навиштани китобе бо номи «Динкард» сар мекунад, лекин онро тамоми карда наметавонад, зеро ӯро мутаассибон ба қатл мерасонанд. Навиштани «Динкард»-ро мубад Озарбод давом дода, ба охир мерасонад. «Динкард» мухтасаран дар бораи бахшҳои «Авесто», аз ҷумла 21 китоби (наск) замони Сосониён маълумот медиҳад. Дар ҳамин давра якчанд китобҳои дигар, ба монанди «Ардавирофнома», «Минӯи хирад», «Бундаҳишн» ва дигар адабиёти паҳлавӣ навишта шудаанд.

Қарнҳои VIII–X давраи бедории халқҳои ориёинажод буд. Мубадон, донишмандони тоҷик ҳанӯз забони паҳлавиро медонистанд ва кӯшиши зиёд намуданд, ки асарҳои хаттии гузаштагонро аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кунанд ва баргари фарҳанги Аҷамро бар Араб исбот намоянд. Аммо ин кӯшишҳо баъди аз байн рафтани давлати Сомониён боз хомӯш шуданд ва таассуби исломӣ дастболо шуда китобҳои оини зардуштӣ боз нобуд ва соҳибонашон таъқиб шуданд. Ҳатто Низомулмулк барин донишманд ва сиёсатмадори тоҷик, вазири Салҷуқиён мутаассиб буд, зардуштиёнро таъқиб кард ва баъзеи онҳо маҷбур шуданд дар асри X–XI ба Ҳиндустон кӯчида раванд. Ҳамин тавр, зардуштиён ва китоби муқаддаси онҳо «Авесто» лақаби таҳқиромези «Китоби маҷусӣ»-ро мегирад ва оҳиста-оҳиста аз истифода дур мешавад.

Солҳои 1500–1700 дар Париж, Берлин ва Лондон якчанд асар дар бораи оини ориёӣҳои қадим ҷоп мешаванд. Соли 1754 як савдогари аврупоӣ аз Ҳиндустон якчанд саҳифаи хаттии «Авесто»-ро меорад. Олими фаронсавӣ ин дастхатҳоро дида, соли 1759 ба Ҳиндустон ба назди зардуштиёне, ки дар замони истилои араб ба он ҷо фирорӣ шуда буданд, меравад. Ин олим Анкетил Дю Перон ном дошт ва забони форсии дариро медонист. Анкетил Дю Перон дар муддати ду сол дар байни зардуштиёни Ҳиндустон зиста, бо урфу одатҳои онҳо шинос мешавад. Зардуштиёни Ҳиндустонро порсҳо меноманд, зеро дар вақте ки онҳо ба Ҳиндустон гурехтанд, сарзамини Эрони қунунӣ Порс ном дошт ва онҳо худро бошандаи сарзамини Порс номидаанд.

Соли 1761 Анкетил Дю Перон ба Париж меояд ва китобе бо номи «Занд Авесто» (дар ду чилд) нашр менамояд. Дар муддати сад сол «Занд Авесто»-и Дю Перон дар Аврупо ягона китоб дар бораи «Авесто» буд, аммо китоби мазкур ба «Авесто»-и асли муносибате надошт, зеро устои Дю Перон мубад Дороб ба ӯ дарс аз «Занд Авесто» дода буд. Бинобар ин, гузоришҳои Дю Перон аз «Занд Авесто» буданд. Бо вучуди ин, асари Дю Перон таваччуҳи олимонро ба «Авесто» ҷалб намуд ва аз асри XIX авестошиносии ҳақиқӣ шурӯъ мешавад. Соли 1852 авестошинос Н.Вестергорд дар Копенгаген «Авесто»-ро тарҷума намуда, ба таъб мерасонад. Солҳои 1859–1863 Ф. Шпигел дар Вена «Авесто»-ро дар се чилд тарҷума карда ҷоп менамояд. Солҳои 1885–1889 авестошинос К.Гелднер «Авесто»-ро ба забони олмонӣ тарҷума ва ҷоп мекунад. Ҳамин тавр, дар охири асри XIX «Авесто» ба забонҳои асосии аврупоӣ–олмонӣ, фаронсавӣ ва англисӣ ҷоп шуд.

Дар Эрони кунунӣ як зумра авестошиносон ба вучуд омаданд, ки онҳо «Авесто»-ро ба хати арабӣ ва забони форсӣ тарҷума намуданд. Машхуртарини онҳо Пури Довуд, Мехрдоди Мехрин, Ҳошими Розӣ, Муҳаммад Муин, М.Навбодӣ, Қ.Ҷомосп, Ф. Ҷунайдӣ, Ҷ. Дӯстхоҳ, А. Ҷаъфарӣ мебошанд. Соли 2001 «Авесто»-и ба хатти арабии забони форсӣ тарҷуманамудаи Ҷ. Дӯстхоҳ ба хатти кириллӣ ва забони тоҷикӣ аз ҷониби авестошинос М. Диловаров баргардонда шуд.

Бори аввал донишманди тоҷик Б. Бобохонов «Хурд Авесто» ва як фарғарди «Видеват»-ро ба забони тоҷикӣ аз забони авестой тарҷума кард. «Авесто» бо хати диндабира, ки дорои 44 ҳарф мебошад, навишта шудааст. Олимон чунин ақида доранд, ки алифбои авестой комилтарин алифбо дар ҷаҳон мебошад ва дар вай ифодаи ҳамаи овозҳои забонҳо мавҷуданд.

Мо қаблан ишора кардем, ки «Авесто» аз 21 наск (боб) иборат буд. Наскҳо мувофиқи мазмун ва мундариҷа ба се бахш тақсим мешуданд. Ҳар бахш 7 китобро дар бар дошт. Номи китобҳо ва бахшҳо дар китоби «Динкард» оварда шудаанд, аммо аз «Авесто» то ба замони мо ҳамагӣ 5 китоб боқӣ мондааст. Аз ин 5 китоб танҳо яктои он «Вандидод» комил аст, боқимондаи онҳо «Ясно», «Яштҳо», Хурд «Авесто» ва «Виспарад» пурра ба дасти мо нарасидаанд. «Авесто» дар замони истилои арабҳо сӯзонида мешавад. Арабҳои биёбонгард мехостанд аз осори хаттӣ ва динии тоҷикон–эронӣ чизе боқӣ намонад. Масалан, дар хонаи пи-

сари шоҳи Истаравшан Афшин Ҳайдар соли 841 китобе ёфтанд, ки муқоваи он бо матои қиматбаҳо ва ҷавохироту тилло ороиш дошт. Китоб, бешубҳа, «Авесто» буд. Арабҳо Ҳайдарро кофир эълон намуда, ӯро куштанд ва китобро нобуд сохтанд. Дар ибодатгоҳи Самарқанд китобҳои динӣ мавҷуд буданд ва онҳоро низ сӯзонданд. Бинобар ин, он чизе, ки боқӣ мондааст, дастраси мо нашудааст. Ба шарофати дар Ҳиндустон зистани як бахши ками зардуштиён баъзе қисматҳои ин осор то ба замони мо расидаанд.

«Ясно – Готҳо». Яке аз бахшҳои «Авесто» буда, маънояш ситоиш, парастии мебошад. Аз 72 боб (онҳоро дар забони авестой «ҳот» мегӯянд) иборат аст. Дар бобҳои 1–8-и «Ясно» дуоҳо, ниёишҳо, пораҳои ситоишӣ дар бораи Ахурамаздо ва дигар фариштагони зардуштия оварда шудаанд. Дар бобҳои 9–11 рустани муқаддас – ҳаома ситоиш шудааст. Ин бобҳо аз ҷиҳати мазмун ба «Яштҳо» қаробату наздикӣ доранд. Дар боби 12-ум қонуну қоидаҳои зардуштия таъйин гардида, се меъёри асосии он – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек сутуда шудаанд. Бобҳои баъдина (13–27) низ дуову ниёишҳои гуногунро, ки зардуштиён ҳангоми адои намоз ба ҷо меоварданд, дар бар мегиранд. Аз ҳоти 28 «Гот»-ҳо шурӯъ мешаванд.

«Готҳо» қадимтарин қисмати «Авесто» мебошанд, ки тахминан асрҳои XV-XIV то милод аз тарафи худи Зардушт эҷод шудаанд ва як қисми таркибии Яснои «Авесто» (16 боби онро ташкил мекунанд) мебошанд. Азбаски «Готҳо» қисми қадимтарини «Авесто» мебошанд, бинобар ин, забони онҳо харчанд авестой бошад ҳам, бо вучуди ин аз дигар қисмҳо бо калимаву ибораҳои худ ба куллӣ фарқ мекунад. Забони онҳо ба забони осори санскрит¹ – Ведаҳо (Ригведа, Самаведа ва ғ.) наздикӣ дорад.

«Готҳо» аз калимаи авестой буда, маънояш суруд, суруди тантанавӣ аст. Рафта-рафта калимаи «Гот» дар забони тоҷикӣ-форсӣ бо каме тағйири шакл ҳамчун «гоҳ» дар номгузориҳои сурудҳои «Шашмақом» (Дугоҳ, Сегоҳ) боқӣ мондааст.

«Готҳо» сурудҳо ва манзумаҳои мебошанд, ки ба вазни ҳичой навишта шудаанд. Дар баъзе пораҳои «Готҳо» шаклҳои қофия ба назар мерасанд.

1. Санскрит – забони қадимии Ҳиндӣ.

«Готҳо» аз чихати мазмуну мундариҷа аз дигар қисматҳои «Авесто» фарқ мекунад.

Тавре ки дар дарсҳои гузашта зикр карда будем, дар даврае, ки «Готҳо» эҷодшуда буданд, баъзе қabilaҳои мардуми ориёинаҷод муқимнишин ва баъзеҳо бодиянишин буданд. Муқимнишинон ба киштуқору деҳқонӣ ва чорводорӣ машғул буданд. Бодиянишинҳо ба онҳо ҳучум мекарданд, деҳаҳову хонаҳои онҳоро хароб мекарданд, молу мулкашонро ғорат мекарданд, ҳайвоноташонро кашада гирифта, бо худ мебурданд. Дар «Готҳо» ба муқобили ҳамин гуна ғорату одамозориву куштор эътироз карда шудааст.

Дар яке аз бандҳои «Готҳо» Зардушт Йимаро (Ҷамшед) барои ба мардум омӯхтани куштани чорпоён ва хӯрдани гӯшти онон маънамат мекунад.

Зардушт дар «Готҳо» тарғибкунандаи ободони кишвар, ривоч додани кишту қор мебошад. Ӯ тарафдори он буд, ки мардум ҳамеша ба қоре машғул бошанд, гову гӯсфанд парвариш кунанд, муқимнишин бошанд ва зиндагии худро рӯз ба рӯз беҳтар намоянд.

Ҷамчунин дар «Гот»-ҳо гоҷаи шоҳи одил, шаҳриёри хуб, ҳукмроне, ки барои ободии кишвар ҳамеша кӯшиш мекунад ва мардуми худро аз роҳзанону ғоратгарон муҳофизат менамояд, ҳеле равшан ифода ёфтааст.

Намунаи ҳамин гуна подшоҳ Гуштосп аст, ки номаш чандин маротиба дар «Готҳо» зикр мешавад. Ба ёд оваред ин ҳамон подшоҳ Гуштосп аст, ки дар аввали пайғамбарии Зардушт хомии ӯ буд. Ҳукмрони қabilaҳои ғоратгар – душман, қодугар буда, насихатгарон ва роҳнишондихандагони онҳо девҳои бадқирдоранд, ки мардумро ба роҳи бад меандозанд.

Зардушт дини худро дини ростин номида мардумро ба худшиносии оқилонаву хирадмандона ва интиқоби озодона даъват менамояд. Дар хот-готи 45 меғӯяд: «Ҷама аз рӯи андеша ва хирад роҳи худро интиқоб намоед ва нагузored, ки омӯзандагони бад зиндагиатонро вайрон намоянд. Дар ҷаҳон ду гавҳар вуҷуд доранд, яке Нек (Худо) ва дигаре Бад (Аҳриман), ки ҳеҷ гоҳ бо ҳамдигар сулҳу созиш намекунад. Онҳое, ки роҳи бадро интиқоб кардаанд, бисёр зарар хоҳанд дид, ба инсонҳо зиёнҳо меоранд ва бо онҳо мубориза бояд бурд».

Зардушт аз тарафи олимони машҳури ҷаҳон баҳои баланд гирифтааст. Зардушт таблиғгари фаъоли қомеаи ягонаи ориёӣҳои кишоварз, шаҳриён, яъне давлати ягонаи пурзӯр ва мубори-

зи зидди ҳама гуна харобиҳо ва беадолатиҳо буд. Танҳо давлати пуриқтидор метавонад оромиро дар Ориёно чорӣ, рушду камоли чома ва сатҳи баланди зиндагиرو таъмин намояд. Аз ҳамин ҷиҳат Зардушт на танҳо асосгузори аввалин дини яктопарастӣ дар ҷаҳон, балки асосгузори ғояҳои давлати бузурги ориёӣҳо низ будааст. Дар асоси ғояҳои ӯ давлати бузурги Ориёно дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омад, ки сарвари он Гуштосп шуд. Зардушт дар ташкил намудани давлати бузурги ориёӣҳо бевосита иштирок кардааст. Дар асоси қоидаҳои давлатдории Зардушт дар Ориёнаҳр як силсила давлатҳои бузург, ба монанди Каёниён, Модҳо, аввалин империяи ҷаҳонии Ҳахоманишиён, баъд Ашкониён, Кӯшонӣён ва Сосаниён арзи вучуд кардаанд. То он даме, ки мардуми тоҷик аз маънавияти давлатдории Зардушт баҳраманд буданд, бар душманон голиб меомаданд. Ҳамин ки дар ин қавм таассуби динӣ ва кайфу сафои бепарвой ҷойгир шуд, шаъну шарафи ориёии худро гум карда, сари итоат ба саҳронавардони бадавӣ додаанд ва мамлакат аз тахти каёнии худ бенасиб гардид.

«Яштҳо». Ин китоби дуоми «Авесто» мебошад, ки боқӣ мондааст. Он боқимондаи дostonҳо дар бораи Худованд ва фариштагон, подшоҳон, паҳлавонон, порсоён ва дигар унсурони муқаддаси гузаштагонӣ мо – ориёӣҳо мебошад, ки ба ҳазораҳои IV–II пеш аз милод мансуб аст. Суруду дostonҳои «Яшт»-ҳо ёдгори таърихи гузаштагонӣ бо оро номуҷ ва ватанпарвару поксиршти мо мебошанд. Калимаи «Яшт» бо «Ясно» ҳаммаъност ва мазмуни ситоиш ва ниёишро дорад. Агар дар «Ясно» ситоиш ба тарзи умумӣ сурат гирад, дар «Яшт» ба тарзи мушаххас фариштае ё Худованди бузург сутуда мешавад.

«Яштҳо» аз 21 яшт фароҳам омадаанд, ки номашон бо номи эзидони 30 рӯзи солшумории зардуштӣ мутобиқанд. 1) «Хурмузд-яшт»; 2) «Ҳафт амшаспанд-яшт»; 3) «Урдибиҳишт-яшт»; 4) «Хурдод-яшт»; 5) «Обон-яшт»; 6) «Хуршед-яшт»; 7) «Моҳ-яшт»; 8) «Тир-яшт»; 9) «Дрвасп-яшт»; 10) «Меҳр-яшт»; 11) «Сурӯш-яшт»; 12) «Раши-яшт»; 13) «Фарвардин-яшт»; 14) «Баҳром-яшт»; 15) «Ром-яшт»; 16) «Дин-яшт»; 17) «Ард-яшт»; 18) «Аштод-яшт»; 19) «Зомӣёд-яшт»; 20) «Ҳаома-яшт»; 21) «Вананд-яшт». «Яштҳо» дар қадим ба яке аз китобҳои азбайнарафтаи «Авесто», ки «Багон-яшт» (Ситоиши худоҳо) ном дошт, дохил мешуданд. «Яштҳо» аз «Готҳо» баъдтар навишта шудаанд, вале аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва мавзӯё қадимтаранд.

«Яштҳо» бештар сурудҳои фолклории халқӣ мебошанд, ки дар давраҳои хеле қадим дар ҳаққи бузургон сароида шуда, давр ба давр ва замон ба замон аз даҳон ба даҳон гузашта, сайқал ёфтаанд. Ин сурудҳоро Зардушт медонист ва фариштагони ин сурудҳо бузургони оини Маздаясно ҳастанд.

«Яштҳо» дар қадим хеле зиёд буданд, аммо онҳо то ба замони мо омада нарасидаанд. Ҳоло 21 достон аз «Яштҳо» ба мо мерос мондааст, аммо на ҳамаи онҳо пурраанд.

«Яштҳо» бори аввал аз ҷониби авестошиноси олмонӣ И.Гелднер дар охири асри XIX тарҷума шуда буданд. Мо дарси худро аз рӯи тарҷумаи устод Пури Довуд тартиб додаем. «Яштҳо» ба бузург ва хурд тақсим мешаванд.

«Яштҳо» манбаъҳои тақвимианд, чунки дар солшумории тоҷикӣ-эронӣ ҳар рӯзи ҳафта ва моҳ ба як фаришта муваккал будааст. Бинобар ин, номи рӯз ё ҳафта номи фариштаи муваккали¹ он мебошад. Масалан, дар «Яштҳо» номҳои рӯзҳои ҳафта ин тавр буданд.

1. Маҳзамон – душанбе
2. Баҳромзамон – сешанбе
3. Тирзамон – чоршанбе
4. Ҳурмуззамон – панҷшанбе
5. Кайвонзамон – шанбе
6. Меҳрзамон – якшанбе

Рӯзи истироҳат ба фариштаи бузургтарини оини Маздаясно Митра (Меҳр) бахшида шудааст. Митра – Худованди сулҳу салоҳ ва аҳду паймонҳо ба шумор мерафт. Дар ин рӯз ҳамаи шартномаҳои расмӣ, аз ҷумла аҳдномаи занушавҳарӣ баста мешуданд.

Дар тақвими зардуштиён на танҳо рӯзҳои ҳафта, балки рӯзҳои моҳ низ номи фариштагонро доштанд, ки иборатанд аз: 1. Ҳурмузрӯз. 2. Баҳманрӯз. 3. Урдибиҳиштрӯз. 4. Шаҳриваррӯз. 5. Спандармузрӯз. 6. Хурдодрӯз. 7. Мурдодрӯз. 8. Дин ба оташрӯз. 9. Оташрӯз. 10. Обонрӯз. 11. Хуршедрӯз. 12. Моҳрӯз. 13. Тиррӯз. 14. Гӯштрӯз. 15. Дай ба Меҳррӯз. 16. Меҳррӯз. 17. Сурӯшрӯз. 18. Рашанрӯз. 19. Фарвардинрӯз. 20. Баҳромрӯз. 21. Ромрӯз. 22. Вою (Бод) рӯз. 23. Дай ба Динрӯз. 24. Динрӯз. 25. Артрӯз. 26. Аштодрӯз. 27. Осмонрӯз. 28. Зомиёдрӯз. 29. Меҳроспандрӯз. 30. Аниронрӯз.

1. **Муваккал** – ғумошта, таъинкардашуда, касе, ки иҷрои коре ба вай сунурда шудааст.

Дар охири сол ориёиҳо панҷ рӯзи иловагӣ ҳамроҳ намуда, солро ба 365 рӯз мерасониданд.

Мундариҷаи «Яштҳо» гуногун аст. Масалан, «Яштҳои хурд» ҳар кадом як баҳши намозҳои берун аз «Авесто»-ро дар бар гирифтаанд. «Яштҳои бузург» ҳар кадом алоҳида ва ба тарзи мушаххас суруда шудаанд ва маънояшон ба худ хос мебошад. Дар гузашта ҳар як «Яшт» барои худ тафсир дошт. Танҳо тафсири баъзе «Яштҳо» то ба замони мо омада расидаанд. Тафсири аз ҳама бузург Ҳурмузъяшт аст, ки 2 ҳазор калима дорад. Ҳурмуз ё Аҳурамаздо номи парвардигори бузург мебошад. Юнониён, вақте ки Ориёншаҳро гирифтанд, Ҳурмузро Зевс ва римиён ӯро Юпитер номидаанд. Мартабаи Ҳурмуз нисбат ба ҳамаи худоёни бузурги дигари динҳо Яхвои яҳудон, Зевси юнониён, Юпитери румиён, Буддои ҳиндувон болотар аст. Ҳурмуз ба монанди Аллоҳ дар дини Ислом холик ва офаридгори ҳамаи мавҷудот мебошад. Ӯ ҳамеша буд ва мебошад, аз ҳама чиз огоҳӣ дорад.

«Яштҳо» манбаи таърихӣ низ мебошанд. Масалан, дар Обояшт дар бораи подшоҳони силсилаи Пешдодиён: – Ҳушанг, Чамшед, Заҳҳок, Фаридун, Гаршосп ва Афросиёб сухан меравад. Дар ҳамин Яшт дар бораи Каёниён – Кайковус, Тӯс, Чомосп ва Кайхусраву рӯди Оранг маълумот пайдо кардан мумкин аст. Дар бахшҳои ҷудогонаи «Яштҳо» мо дар бораи Тӯрон ва тӯрониён, шоҳони Тӯрон, ҷангҳои онҳо бо ориёиҳо, Каюмарс, Гуштосп ва писарони ӯ, аз ҷумла корномаҳои Исфандиёр, Баҳман, Манучеҳр ва дигар подшоҳони ориёӣ маълумот пайдо карда метавонем.

Яке аз яштҳои муҳим барои таърихи географияи тоҷикону эронӣ ин Зомиёдышт мебошад. Яшт агарчи номи фариштаи Замин–Замро дошта бошад ҳам, аммо дар дохил аз фарри Каёниён суҳбат мекунад. Тавре ки медонед, дар урфияти тоҷикону эронӣ қадим чор унсури табиат хок, об, оташ ва ҳаворо муқаддас меҳисобиданд ва дар «Авесто» ҳар чаҳор фариштаи муътабар бо ин номҳо ситоиш мешаванд.

Дар ҳафт банди аввали Зомиёд-яшт аз 53 кӯҳ ёд мешавад ва баъди ин дар бораи фарри Каёниён сухан меравад. Бинобар ин, шинохтан ва муайян кардани кӯҳҳо, рӯдҳо, кӯлҳои дар «Авесто» зикршуда аҳамияти бузургро барои таърихи мо дорад. Барои макони кӯҳҳо, рӯдҳо ва дигар ҷойҳои географияи дар «Авесто» зикршударо пайдо кардан, шумо бояд географияи Ватани худ – Тоҷикистонро хуб омӯzed ва донед. Шояд баъзе номҳо дар

маҳалҳо айнан ба ҳамон шаклу мазмуни дар «Авесто» овардашуда вучуд дошта бошанд.

Вандидод. Яке аз қисмҳои «Авесто» мебошад, ки шакли тахриршудаи «Видеват» аст. Маънои ин калима «қонун зидди девҳо» аст. Вандидод 22 фарғард (боб)-и гуногунмавзӯро дар бар гирифта, гуфтугӯи (саволу ҷавоб) байни Зардушт ва Аҳурамаздо аст. Боби 1 гӯё достони географӣ буда дар он сухан дар бораи 16 кишвари офаридаи Аҳурамаздо меравад. Нахустин кишвар Ариана Ваейча аст, ки дар он қabilaҳои ориёӣ – ниёғони халқҳои ориёинажод, аз ҷумла аҷлоди халқи тоҷик мезистанд. Инчунин дигар кишварҳои ориёӣ: Суғд, Марв, Бохтар, Кобул, Тӯс, Хирот, Нисо низ номбар шудаанд. Аҳурамаздо дар ин кишварҳо тухми некӣ мекошт ва Аҳриман бошад, хунукӣ, боду боронҳои харобиовар, мору ҳашароти газанда, хушксоливу гуруснагӣ паҳн мекард.

Боби 2-юм дар бораи Йима (Ҷамшед) аст. Аҳурамаздо Зардуштро огоҳ менамояд, ки дар замони подшоҳии Ҷамшед хунукиву гармӣ ва беморию марг вучуд надошт. Одамону чорпоён рӯз ба рӯз зиёд мешуданд. Замин барояшон тангӣ мекард. Бинобар ин, Ҷамшед ба Аҳурамаздо мурочиат мекунад ва ӯ ба Йима асои тиллоӣ – аштаро ва суваро – нигин мебахшад.

Йима бо ёри ин асову нигин (суваро) Заминро пас аз ҳар 300 сол се себаробарӣ васеъ кард, то тамоми инсонҳо, ҳайвоноту парандаҳо ва дигар махлуқот зиндагии хушу хуррам дошта бошанд. Дар қисматҳои дигари ин боб дар бораи варҳо–сохтани биноҳои наҷотӣ ва мардумону тамоми мавҷудоти зиндаро аз боду борону обхезиву хунукӣ наҷот додани Йима сухан меравад. Ин ҳодисаи табиӣ ба Тӯфони Нӯҳи қиссаи калимӣ, насронӣ ва исломӣ монанд аст.

Дар фарғарди 3-юм Замин, деҳқонӣ ва ғоида гирифтани аз қор қардан дар Замин ситоиш шудааст. Ҷосе, ки кишоварзӣ ва чорводорӣ мавҷуд аст, мардуми он ҷой оромӣ осуда ва серу пур зиндагӣ ба сар мебаранд. Қасе, ки ба кишукор машғул аст, беҳтарин қорро иҷро мекунад. Дар фарғардҳои баъдина доир ба масъалаҳои ҳуқуқ ва тарзи ғӯрондани мурдаҳо сухан меравад. Ҷамчунин доир ба масъалаҳои беҳдоштӣ (гигиена), тоза нигоҳ доштани бадан, нигоҳубини мӯйи сар, гирифтани нохун, пешгирии бемориҳо, табобати бемориҳо ва амсоли инҳо маълумоти фаровони ғоидаовар дорад. Вандидод ҷамчунин масъалаҳои таърихӣ, этнографӣ ва ахлоқиро низ дар бар мегирад.

Виспарад. Китоби чоруми боқимондаи «Авесто» мебошад. Маҷмӯаи дуоҳо дар ситоиши эзидони зардуштия аст. Ин бахши кӯтоҳ дар шеваи нигориш ба «Ясно» монандии бисёре дорад ва шомили сурудҳои кӯтоҳ дар ситоиши покон ва порсоён ва ҳамаи падидаҳои нек аст. Калимаи «Виспарад» аз ду вожаи авестой – «вист» ва «рату» сохта шуда, маънояш ҳама родон – далерон, роҳбарон, бохирадон аст. Дар «Виспарад» бештар сухан дар бораи ситоиш ва офариниши некии Аҳурамаздост.

Дар «Виспарад» шаш ҷашни «Гоҳонбор», ки ба шаш бори офариниш бахшида шудаанд, тараннум мешаванд. Ҳар ҷашн панҷ рӯз аст, ки ҳар рӯз бояд яке аз бахшҳои панҷгонаи гоҳон хонда шавад. «Виспарад» аз 24 ё 23, 27 пора ё боб иборат буда, онҳо «фаргард» ном доранд.

«Хурд-Авесто». Маҷмӯи порчаҳои интихобшуда аз «Авесто», матни дуо ва ниёишҳо, ки пайравони зардуштия онҳоро дар адои намоз, иҷрои қонуну қоидаҳои динӣ, ҳангоми тӯй (сур) ва маросимҳои мотам мехонданд.

Тартибдиҳандаву муаллифи он Озарбоди Меҳроспандон мебошад. Аксари қисмҳои ин асар бо қисматҳои дигари «Авесто» якҷоя омадаанд, ки барои ҳамин онро ҷузъи панҷуми «Авесто» донистаанд. Номгӯи қисмҳои «Хурд-Авесто» чунин аст: 1. Сарсухан; 2. Дуоҳои муқаддаси зардуштия (ин дуоҳоро пеш аз оғози қорашон мехонданд); 3. Ниранги (қоида) куштии бастан (порчаест, ки дар он қонуну қоидаҳои баستاني миёнбанди муқаддаси зардуштия – куштии шарҳ ёфтааст). Ин миёнбандро писарони зардуштиён баъди ба балоғат расидан (яъне дар синни 15 - солагӣ) мебастанд; 4. Сурӯш ё Ниранги (қоида) дастшӯӣ; 5. Хушбом (порчае дар бораи бомдод); 6. Ниёишҳо; 7. Гоҳон (панҷ суруд ва тавсифи вақти шабонарӯз). Шабонарӯзро Зардуштиён ба 5 вақт тақсим карда намоз мехонданд: а) Ховангоҳ – аз тулӯи Хуршед то нимрӯз; б) Рапитвингоҳ – аз нимарӯз то аср; в) Узайарингоҳ – аз аср то фуру нишастани Офтоб; г) Ависрутримгоҳ – аз шом то ними шаб; д) Ушангоҳ – аз ними шаб то тулӯи Офтоб. Номи ҳар як ҳангоми шаборӯз инчунин фариштаи ниғаҳбони ҳамон вақт буд (масалан, Ҳован фариштаи бомдод). 8. Яштҳо; 9. Сирӯза (қитъаҳо дар ситоиши рӯзҳои моҳ); 10. Офарингон (ситоишҳо барои маросимҳои динӣ).

Намозҳои зардуштиён ба ҳамин гоҳон иртибот дошта панҷвақта буданд ва намози якум ушаҳингоҳ ном дошта, субҳдам баргузор мегардид ва он ба фаровонӣ, баракату фурӯги хона, намози дуюм – ховангоҳ пеш аз ними рӯз ба суду ободии русто, намози сеюм – рапитвингоҳ дар ними рӯз барои суду ободии кишвар, намози чахорум – азирингоҳ баъди нисфи рӯз хонда мешуд ва онро барои фаровонии мардумони неку далер мебахшиданд. Намози панҷумро шаб (шом) мехонанд ва он барои фаровонии ҳамаи чизҳои хуб, зиндагонии хуб ва пешрафти корҳои роҳбари динии ҳаҷон бахшида мешуд.

Занд. «Занд» – калимаи авестой буда, маънояш дониш, доништан мебошад ва он тарҷума ва тафсири «Авесто» ба забони форсии миёна (пахлавӣ) аст. Тарҷума ва шарҳи «Авесто» ба забони пахлавӣ замоне сураг гирифта буд, ки забони «Авесто» забони фаромушт (аз истифода монда) буд ва донишмандон дар шарҳу эзоҳи аксари калимаву ибораҳо душворӣ мекашиданд. Забони «Готҳо», ки забони Зардушт аст, ба лаҳҷаи бохтариёни шарқӣ буд ва на ҳамаи ориёӣҳои вилоятҳои дигар онро мефаҳмиданд. Аз ин рӯ, ба тарҷума ва тафсири матнҳои авестой зарурат бавучуд омад. Аз дастнависҳое, ки то замони мо боқӣ мондаанд, бармеояд, ки тарҷумаи матнҳои авестой таҳтуллафзӣ ва тафсираш чунин буд: аввал дар як сатр матни авестой, сипас дар поёни он тафсиру тарҷума ба забони форсии миёна омадааст. Шарҳи калимаҳои алоҳида пас аз тарҷумаву тафсири ҷумла меояд. Дар даврони Ҳахоманишиён «Авесто» «Занд» дошт ва дар замони Искандари Мақдунӣ «Занд» ҳам сӯзонда шуд. Дар аҳди Ашкониён (давраи шоҳ Билош) «Занд»-ро ба забони портӣ (пахлавӣ) тартиб доданд ва дар замони Сосониён ба лаҳҷаи порсийён навишта шуд.

«Позанд». Ин асар тафсири Занд буда, овонавишти (транскрипсия) матнҳои пахлавӣ (форсии миёна) бо хатти авестой (бо истифода аз ҳарфҳои иловагӣ) ва алифбои арабиасоси тоҷикӣ мебошад. «Позанд» дар асрҳои 8–9 бар ивази хатти душвори забони пахлавӣ омада, дар ибтидои ба вучуд омаданаш забони форсии нав (форсии дарӣ) арзи ҳастӣ кардааст. Ҳангоми ба «Позанд» баргардонидани матнҳои пахлавӣ бо нусхаи форсиашон иваз карда мешуданд.

Дар он забони форсии дарӣ ва лаҳҷаҳои зардуштиёни эронӣ мушоҳида мешавад. Умуман, «Позанд» ганҷинаест аз вожаҳои забони миллии мо.

Хулоса, «Авесто» яке аз бузургтарину баландтарин куллаҳои афкори инсонист ва барои рушду башарият нигаронида шудаанд. Ин аст, ки машхуртарин олимони дунё ба ин манбаи хулқу атвори неки инсонӣ баҳои сазовору баланд додаанд.

Як олими машхур ба номи Чексон навиштааст: «Камтар китоби муқаддасе чунин тасаввури ахлоқӣ ва вазифа дорад, ки дар китоби муқаддаси зардуштӣ зикр гардида, камтар кеш вучуд дорад, ки ба ин қувват лузуми покӣ барои ҳисм ва рӯҳ талқин бинмояд».

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *«Авесто» чӣ гуна китоб аст? Чаро сӯзонда шуд?*
2. *Чанд китоби «Авесто» то замони мо расидаанд?*
3. *«Гот»-ҳоро кӣ эҷод кардааст? Ба кадом давра тааллуқ доранд ва дар бораи чӣ маълумот медиҳанд?*
4. *«Яштҳо» чӣ гуна китоб аст ва аҳамияти таърихиву географии он дар чист?*
5. *«Занд»-у «Позанд» аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?*

§ 28-30. ДИНИ ЗАРДУШТӢ ВА РУСУМИ ОРИЁӢ

Оини зардуштӣ. Зардушт аввалин пайгамбари ҷаҳон – дини худро парастандаи Худои яккаю ягона Аҳурамаздо ба қалам додааст. Вожаи «Аҳурамаздо» низ аз ду бахш: «Аҳура» ба маънои ҳастӣ ва «Маздо» ба маънои маниши нек, ростӣ, хирад, доно, дониш, Худо, яъне Худои ҳастибахш, сарвари доно ва довари ҳастӣ таркиб ёфтааст. Аҳурамаздо дар сарчашмаҳои форсӣ-тоҷикӣ Хурмуз номида мешавад. Дар оини зардуштӣ Хурмуз ё Аҳурамаздо Худованди офарандаи Замину замон ва тамоми ҳаёти рӯи Замин мебошад. Дар оини зардуштӣ ду гавҳари азали ҳастанд, ки яке аз онҳо Аҳурамаздо – Худованди офаридгори замину замон, некиҳо, судмандихо, ҳаёт, рӯшноӣ ва он чи барои инсон судманд аст, дигаре Аҳриман, ки ба офаридаҳои Аҳурамаздо олудагиҳои зарароварро ҳамроҳ менамояд.

Мувофиқи ривояти китоби муқаддаси дини зардуштӣ, Аҳурамаздо дар давоми як сол, вале дар шаш бор Замину Осмон ва он чи дар болои ӯст: кӯҳ, об, инсон, ҳайвонот, наботот ва ғайраро меофарад. Аҳриман аз ин кори Аҳурамаздо беҳабар буд, зеро пешомадро намедонист. Вақте ки ӯ офаридаҳои Аҳурамаздоро ме-

бинад, ба ғазаб омада, ҳамаи қувваҳои бади ро равона месозад, ки офаридаҳои судмандро биолоянд, то ки нест шаванд. Масалан, Аҳриман ба муқобили ҳаёт маргро, ба муқобили некӣ бади ро, ба муқобили рӯз шабро, хулоса ба муқобили ҳамаи чизҳои судманд чизҳои зарарнокро ташкил мекунад. Аммо қувваи Аҳриман абай нест, вай то рӯзи растохез аст. Рӯзи растохез Аҳриман нест мешавад ва Аҳурамаздо ҷаҳони бемаргӣ ва покиро аз нав фароҳам меорад. То рӯзи растохез бояд инсонҳои покдоман ба муқобили бадӣ мубориза баранд.

Аҳурамаздо шаш фариштаи бузургро ёвар буд, ки ҳар кадом як хислати ўро ифодагаранд: – Ваҳумон, Баҳром – фариштаи пиндори нек, Ашаваҳишта – Урдибиҳишт – ростӣ, Хушатравайра Шаҳривар – давлату дорой, Спентаормат, Снадормиз – замини афзоишгар, Хурват, Хурдод – покӣ ва Амрдат, Амрдод – бемаргӣ. Дар оини зардуштӣ эзидҳо (фариштагон) бисёранд, ки ҳар кадоме дар дунёи минӯӣ ва ҳокӣ ба қоре муваққал мешаванд. Масалан, рӯзҳои ҳафта ва моҳ номи Худованди бузург ва фариштагонро дошта, пуштибони он рӯзҳо ва одамони дар он рӯзҳо таваллудшуда ба ҳисоб мераванд. Ҳамаи фариштагон барои беҳтарию рӯзҳо, инсонҳо ва табиат бо унсурҳои аҳриманӣ мубориза мешаванд.

Мувофиқи оини зардуштӣ Худованди некӣ (Аҳурамаздо) ва фариштагонаш бо худованди бадӣ (Аҳриман) ва девонаш, ки рамзи дурӯғ ва ҷоду мешаванд, ҳама вақт дар муборизаанд. Ба муқобили девон, ҷодувон ва қувваҳои бадӣ ҳамаи офаринишҳои Аҳурамаздо, аз ҷумла одамони мубориза мешаванд. Мубориза бо роҳи покӣ, ростӣ, намоз, корҳои нек ва судманд; девҳо аз қори хуб, гапи рост, покқорӣ, ғоидарасонӣ мегурезанд ва нест мешаванд.

Инсон дар давоми зиндагӣ бо фариштаҳои некӣ ва бадӣ ҳамнафас мешавад. Деви бадӣ (Шайтон) кӯшиш мекунад, ки одамро ба қорҳои бад шарик созад. Фариштаи некӣ инсонро ба қорҳои рост, судманд, меҳнати ҳалол, худошиносӣ ва покқивҷдонӣ ҳидоят менамояд. Фариштаи некӣ қорҳои некро ва фариштаи бадӣ қорҳои бадро менависанд ва баъди марг дар сари Пули Чинвод (Сирот) онҳоро дар тарозуи аъмол мегуздоранд. Агар беғуноҳ бошад, ба биҳишт ва агар гунаҳгор бошад, ба дӯзах мешаванд.

Дар оини зардуштӣ намози панҷвақта вучуд дорад, ки хондани он ба ҳамаи пайравони дин шарт аст. Тариқи гузорида

намоз дар китоби «Хурд-Авесто», ки баргузидае аз «Авестои бузург» барои намоз ва ниёиш мебошад, нигошта шудааст.

Пайравони зардуштия пеш аз намоз худро мешӯянд ва либос мепӯшанд, ки номаш садра аст ва аз болои он камарбанде мебанданд, ки куштӣ ном дорад. Калимаи «куштӣ» решаи хиндуорӣ дошта, маънояш камарбанд аст, ки дар дарсҳои гузашта дар бораи он маълумот дода будем. Вайро аз 72 нахи пашми сафеди гӯсфанд ё уштур, ё бузи ангорӣ мубаде мересаду мебофад. Шумораи 72 ифодаи 72 бахши китоби «Ясно» буда, ба 6 бахш, ки маънои шаш бори офаринишро дорад ва ба 12 қисм чудо мешавад. Рақами 12 таҷассуми 12 моҳи сол аст. Куштиро се давра гирди миён мебанданд ва ҳар давр маънои маниши нек ва гуфтори некро дорад. Дар ду давр ду гирех дар пеш ва дар давраи охир ду гирех аз пушт меоянд. Вақти гирехи аввалро бастан мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам ба ҳастии Худованди яккаву ягона», дар гирехи дуюм мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам, ки дини зардуштӣ барҳақ аст ва Зардушт фиристодаи Худованд аст». Дар гирехи сеюм гуфта мешавад: «Гувоҳӣ медиҳам ба пайгамбар Зардушти Спитамон», дар гирехи чаҳорум мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам ба паёми Зардушт – гуфтори нек, кирдори нек ва рафтори нек».

Куштӣ бастан яке аз одатҳои кӯхан аст ва гӯё онро Чамшед қорӣ карда бошад. Дар гузашта куштӣ бастан дар синни 15-солагӣ баргузор мегардид. Куштӣ бастан ва садра пӯшиданро яке аз ҷашнҳои бошукӯҳ меҳисобиданд ва то имрӯз зардуштиён онро қайд мекунанд. Ин ҷашни камолот ҳисоб мешуд ва баъд аз он духтар ба шавҳар мебаромад ва писар зан мегирифт ва ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеа ба шумор мерафт. Баъди ҷашни садрапӯшон ҷавонон бояд намоз хонанд ва русуми диниро ба ҷо биёранд.

Қаблан зикр карда будем, ки зардуштиён панҷ вақт намоз мегузоранд. Намози яқум ушаҳингоҳ ном дорад ва он субҳидам баргузор мешавад. Дар он аз ҷумла омадааст: «Ба ҳангоми ушаҳин, намози поки сапедадам, намози ростӣ ва дурустӣ, ман худро барои арҷгузорӣ, дӯстӣ, хушнудӣ ва ситоиши офаридагору офарандагонаш омода месозам. Ин намозро, ки барои фаровонӣ ва баракату фурӯги хона аст, мебахшам».

Дар ҳамаи намозҳо дар оғоз ва анҷом сураҳои «Ба хушнудии Худо, ростӣ беҳтарин некист, хурсандист. Хурсандӣ барои касе, ки ростиро барои беҳтарин ростӣ бихоҳад», хонда мешавад.

Қиблаи зардуштиён оташ аст. Дар намози нисфирӯзӣ ба Офтоб ва агар Офтоб набошад, дар маъбад рӯй ба оташ оварда, ниёиш мекунад. Оташ рамзи нури илоҳӣ, худовандӣ ва зиндагӣ мебошад. Баъзе одамони камфарҳанг зардуштиёнро оташпараст гуфта таҳқир мекунад, ки ин аломати чоҳилист. Фирдавсии бузург барҳақ мегӯяд:

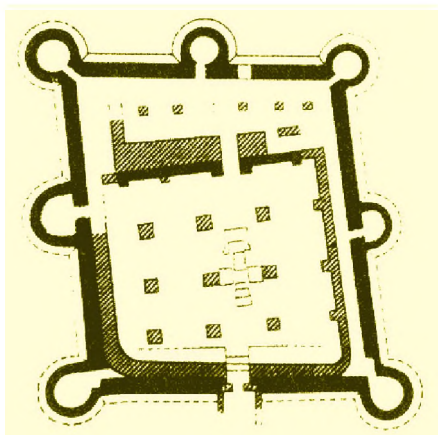
*Матиндор, к-оташпарастон буданд,
Парастандаи поки Яздон буданд.*

Гуноҳҳо дар оини зардуштӣ инҳоянд: хасисӣ, худхоҳӣ – тамаъ, рибохорӣ (судхӯрӣ), ҳасад, ноҳақшиносӣ, ғурур, худбинӣ, дурӯғгӯйӣ (шоҳи гуноҳон), ҷодугарӣ, паймоншиканӣ, савганди дурӯғ, бадхоҳӣ, тухмат, бутпарастӣ, бевафой, хиёнат, худкушӣ, нопокизагӣ, беҳаёӣ, суханчинӣ ва коҳилӣ.

Ибодатгоҳҳо ва идҳо. Тавре ки аз дарсҳои гузашта медонед, дини тоҷикон пеш аз ислом зардуштия буд ва маъбадҳои (ибодатгоҳ) худро дошт, ки мардум дар он ҷо намоз меконданд. Аммо зардуштиён ба монанди мусалмонон ҳар рӯз дар масҷидҳо гирд омада намоз намегузоштанд. Онҳо ҳафтае як бор ҷиҳати бузургдошти оташи муқаддас ба маъбад мерафтанд ва дигар ҳама вақт намозро дар хона меконданд.

Маъбадҳо дар маҳаллаҳо ҷойгир буданд. Маъбади бузург дар маркази шаҳр, дар ҷойи намоён сохта мешуд. Мувофиқи одати ин оин се навъ оташи муқаддас буд, ки онҳо вобаста ба мавқеи иҷтимоии мардумон дар маҳаллаҳо ва шаҳрҳо сохта мешуданд. Маъбади оташи ҳамагон Меҳрбарзин ном дошт ва дар деҳаву маҳаллаҳои кишоварзон, хунармандон, савдогарон амал мекард ва ғӯрӯҳҳои номбурда ба он ҷо ба намозу зиёрат мерафтанд. Барои мубадон (рӯҳониён) маъбади оташи Фаранбағ хизмат менамуд. Шоҳон маъбади худро доштанд, ки вай Варахран – Баҳром ном дошт. Оташи Баҳром аз дигар оташҳо мақоми баландтар дошт ва ҳамаи оташҳои дигар аз он баҳра мегирифтанд, яъне онҳоро дар муддати як сол як бор дар он оварда тоза менамуданд.

Дар оини зардуштӣ ду навъи маъбадҳо вучуд доштанд: 1. Бурҷҳои оташ дар баландиҳо, дар ҳавои кушод. Ин бурҷҳоро қадимтарин ибодатгоҳ меҳисобиданд. Оташ дар ин бурҷҳо дар ҳавои кушод, дар баландиҳо месӯхт. Чунин бурҷҳо дар Самангон ва Карон – пойтахти шоҳони Дарвоз кашфу таҳқиқ шудаанд.

Расми 32. Маъбади оташ дар ёдгори Тиллотеппа ба ҳазораи II-I п.м. нисбат дорад (Бохтар).

Бурчи оташи Карон мураббаъ (квадратӣ) буда, аз сангу гил сохта шуда 12,5 м ба 12,5 м ва 15-20 м баландӣ дошт. (расми 33) Бурчи Самангон аз кӯхпора яклухт тарошида шуда, 12 м баландиаш ва қутраш 22 м мебошад. (расми). Намуди маъмули маъбадҳои оташ бинои болопӯш мебошанд ва оташ дар онҳо дар дохили бино месӯзад. Нақшаи ҳамаи ин навъи маъбадҳои оташ якхела буда, дар марказ хонаи аз ҳама бузург, бо тарҳи салибӣ ҷойгир аст ва дар миёнаи он мичмари¹ оташи доимо фурузон меистад.

Дар атрофи ин хона роҳрав ва панҷараҳо ҳастанд, ки ба воситаи онҳо намозхонон ба оташи муқаддас аз дур намоз мегузоранд ва дуруд мегӯянд. Маъбадҳои оташ дар асоси нақшаи суннати оини сохта мешуданд. Одамони давлатманд дар хонаҳои худ ҳучраи махсус бо меҳроби оташ доштанд ва он ҷо намоз мехонданд. Қиблаи зардуштии оташ буд ва онҳо ба вай ниёиш менамуданд.

Оташ дар оини Маздаёсно рамзи нури илоҳӣ, покӣ, рӯшноӣ, Офтоб, зиндагӣ ва ҳаёт ҳисоб меёбад.

Дар Ориёншаҳри Шарқӣ – Бохтар, Сугд, Ҳирот, Зобулу Кобул, Систон, Марв, Хоразм, Фарғона, Чоч ва ғайра ғайри ибодатгоҳҳои оташ боз хонаи худоён вучуд доштанд, ки дар онҳо ҳайкалони худоён ва фариштагон меистоданд. Ҳайкалон аз тилло, нукра, мис, чӯб, санг ва гил сохта шуда, ба монанди одамон бо сарулибоси гаронбаҳо ва зеварҳо оро дода мешуданд. Ин ҳайкалҳо ҳайкалони фаришта ва эзидҳои гуногуни авестой буданд, ки ба дини зардуштии Осиёи Марказӣ нисбат доштанд. Ибодатгоҳи хонаи худоёни Бохтар дар шаҳри қадими Бағлон (Афғонистон) ёфт шудааст. Ибодатгоҳҳои оташ ва хонаи худоён, ки дайвадан ё бағонгоҳ ном доштанд, аз тарафи бостоншиносон ёфт шудаанд.

1. Мичмар – зарфест, ки дар он оташи меафрузонд.

Идҳо. Оини зардуштия то андозае оини дунёшиносӣ ва кайҳоншиносӣ, яъне дини астрономӣ мебошад. Замин, об, оташ ва ҳаво, ки асоси ҳастиро ташкил медиҳанд, бузургу муқаддас доништа мешаванд ва ҳар кадоми онҳо фариштае доранд. Бар хилофи динҳои дигар, Маздаясно зиндагонии хуб ва пуршукӯхро талқин мекунад. Ҷаҳон ва он чӣ дар он аст, муқаддас аст. Хушӣ ва хурраи аз барои бани башар мебошад ва аз онҳо набояд каноргирӣ кард.

Наврӯз. Наврӯз яке аз идҳои қадимтарини мардуми ориёист. Баъдтар дар байни дигар халқҳои ғайриориёӣ низ расм шуда, ҷаҳонӣ мешавад. Он ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ 1-уми фарвардин (аввали моҳи ҳамал) ё 21-уми моҳи марти солшумории милодӣ рост меояд. Ривоят аст, ки ин ҷашнро Ҷамшед асос гузоштааст. Ин ҷашн дар моҳи аввали баҳор, ки фарвардин ном дорад, баргузор мешавад. Дар ин рӯз Офтоб ба хати истиво (экватор) меояд ва шабу рӯз баробар мешаванд. Рӯзи якуми фарвардинро рӯзи якуми баҳор, саршавии кишту кор, бедоршавии табиат, олами наботот, такмили дунёи нав медонистанд. Аз ин лиҳоз, Наврӯз иди даромадани баҳор, саршавии киштукор мебошад. Тоҷикон дар ин рӯз хонаҳои худро сафед мекунанд; ҳамаи касифҳои соли гузаштаре берун мекунанд; сарулибоси нав мепӯшанд ва орзуи беҳбудии зиндагиро менамоянд.

Дар қадим олимон аз донаҳои зироат сабзаҳо тайёр мекарданд ва ба воситаи онҳо ҳосилнокии зироатҳои соли навро пешгӯӣ менамуданд. Дастархони наврӯзӣ ғанитарин дастархони идҳо буд. Рақами 7 дар урфияти гузаштагон соҳибшаън буд ва ба ин хотир дастархоне меоростанд, ки номи неъматҳои он бо 7 шин ё 7 мим ва 7 син оғоз меёфт, аз қабиле себ, санҷид, суманак, сирко, сир, сабза, сабзи ишора ба ҳафт амшосипандон-фариштагони бузург аст.

Панҷ рӯзи аввали Наврӯз ба арвоҳи фурӯҳарҳо¹ бахшида мешавад. Дар ин рӯзҳо қабристонҳоро пок мекарданд, дар онҳо қурбониҳо менамуданд. Ривоят аст, ки дар ин рӯзҳо арвоҳи гузаштагон аз осмон ба Замин меоянд, аз қору бори авлоди худ оғох мешаванд ва барои он, ки онҳоро фаромӯш накардаанд, изҳори қаноат менамоянд ва ба онҳо кӯмак мекунанд.

1. **Фурӯҳар** – калимаи «Авесто»-ист, равони гузаштагон (фавтидагон), ки дар рӯзи Наврӯз зӯҳур мекунад.

Панч рӯзи дигари Наврӯзро мардуми шаҳру деҳот бо тӯю тамошо ва мусобикаҳои гуногуни варзишӣ мегузаронданд. Панч рӯзи сеюмро мардум дар дарбори шоҳҳо бо тантана чашн мегирифтанд ва боқимонда 15 рӯзи дар саҳро ба сайри наврӯзӣ мебароманд. Аз соли 2010 бо қарори Созмони Миллали Муттаҳид Наврӯз иди ҷаҳонӣ эълон шуда, дар мамлакатҳои зиёд онро чашн мегиранд.

Меҳргон. Баъди Наврӯз ин дуюмин иди бузурги миллии ориёӣҳо буд, ки ба бозгашти Офтоб ва дуюминбора ба хати истиво омадани он ва боз баробар шудани шабу рӯз бахшида шудааст. Мувофиқи солшумории қадим рӯзи аввали Наврӯзро 1 моҳи фарвардин чашн мегирифтанд, ки ба 16 март рост меомад. Баъди санҷидани тарозуи Офтоб идро ба 21 март оварданд ва рӯзи аввали фарвардин низ пеш бурда шуд. Аммо дар ҷашни Меҳргон ин ҳисоб бетағйир монд, зеро рӯзи 16 моҳи меҳргон рӯзи фариштаи Меҳр аст ва мутобиқ ба 16 сентябр мебошад. Дар гузашта ориёӣҳо даромади Наврӯзро ба тобистон нисбат медоданд ва тобистон аз 6 моҳ иборат буд. Аз 16 меҳрмоҳ саршавии зимистонро ҳисоб мекарданд ва он низ 6 моҳ буд, яъне сол ба ду бахш – тобистон ва зимистон тақсим шуда буд.

Баъд фаслҳои солро ба ҷаҳор бахш – баҳор, тобистон, тирамоҳ ва зимистон ҷудо намуданд ва оғози солро баҳор номиданд. Таҳлили маъхазҳо ва манбаъҳои таърихӣ ба он далолат мекунад, ки Наврӯз саршавии баҳор ва оғози киштукор буда, Меҳргон бошад, оғози тирамоҳ ва ҷамъоварии ҳосил аст. Ҷашни Меҳргон 6 рӯз – аз 16-ум шурӯъ мешавад ва то рӯзи 21, ки Ром ном дорад, давом мекунад. Рӯзи оғозро Меҳргони омма ва рӯзи анҷомро Меҳргони хосса меноманд.

Ҷашни Меҳргон дар дарбори империяи Ҳахоманишиён хеле пуршукӯҳ ва бо хурсандӣ мегузашт. Шоҳони ҳахоманишӣ, ки аз мастӣ худдорӣ менамуданд, дар иди Меҳргон либоси аргувонӣ пӯшида сархуш мешуданд.

Дар рӯзи ҷашни Меҳргон дастархони ҳама аз неъматҳои мавҷуда – нонҳои ҳархела, себ, нок, ангури сафед, анҷир, асал, лимӯ, шакар, гули нилуфар пур мешуд ва мардум базм меорост.

Подшоҳон дар ин рӯз тоҷе ба шакли хуршеди шуълаафган бар сар мениходанд. Худованд дар рӯзи Наврӯз ёқут ва дар Меҳргон забарҷадро барои зинат офарид. Меҳргон то истилои муғул дар саросари Ориёно чашн гирифта мешуд.

Сада. Сада яке аз чашнҳои бостонии мардуми ориёинажод аст, ки рӯзи даҳуми моҳи ёздаҳуми солшумории шамей – баҳман барпо мегардид. Азбаски аз даҳуми баҳман то чашни Наврӯз панҷоҳ шабонарӯз аст, ин рӯзро Сада ном ниҳодаанд, зеро ниёгонии мо шабу рӯзро алоҳида ҳисоб мекарданд.

Мувофиқи ривояти «Шохнома» Хушанг ин чашнро асос гузоштааст. Гӯё ӯ ҳамроҳи дарбориёнаш дар саҳро ба море дучор меояд. Хушанг сӯйи мор санг меандозад. Санг бар санги дигаре бархӯрда аз он оташкак меҷаҳад ва ба ҳамин васила оташ кашф мегардад. Минбаъд одамон ба ҳамин муносибат оташ афрӯхта, ба он сачда мекарданд.

*Сада чашни мулуки номдор аст,
Зи Афридуно аз Ҷам ёдгор аст.
Унсурӣ*

Пешгузаштигони мо дар ин рӯз чашн ораста, тамоми шаб гулхан меафрӯхтанд ва дар гирди он рақс мекарданду суруд мехонданд. Сада то асрҳои XII чашн гирифта мешуд, лекин баъдҳо аз байн рафт, вале нишонаҳои он – гулхан афрӯхтан, дар гирди он базм оростан ханӯз ҳам дар байни мардуми мо ба назар мерасад.

Тиргон. Ин чашн низ яке аз чашнҳои хеле қадим мебошад. Чашни Тиргон яке аз чашнҳои фасли сол буда ба фарорасии тобистон – ба 21-22 моҳи июн рост меояд. Дар ин рӯз Офтоб ба қуллаи баландтарини худ мерасад ва рӯзҳои 21-24 рӯзҳои дарозтарини сол ҳисоб мешаванд. Олами сабзи баҳор тира мешавад, гармиҳои тобистон сар мешаванд. Дар ин рӯзҳо чав, гандум ва ангури пешпазак ҳосил мекунанд. Тут, гелос, зардолу мепазад ва мардум ҳосили соли навро мехӯранд ва шукронаи Худовандро ба ҷо меоранд. Чашни Тиргон низ дар замонҳои қадим бо шукӯху шаҳомат чашн гирифта мешуд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Асоси дини зардуштиро чӣ таъкил мекунанд?
2. Кадом русуми пайравони зардуштиро медонед?
3. Ибодатгоҳҳои зардуштиро номбар карда метавонед?
4. Идҳои миллиро номбар кунед ва дар бораи он маълумот диҳед.

БОБИ IV ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁЙ ДАР АСРИ ОҶАН

§ 31. КИМЕРИҲО

Қустучӯҳои археологӣ дар қисми Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ нишон медиҳанд, ки дар ин минтақаҳо ориёӣҳо аз кӯли Байкал то рӯди Дунай, аз ҳавзаҳои Дону Волга то Осиёи Сагир аз замони хеле қадим – ҳазораи IV–III пеш аз милод то асрҳои миёнаи милод зистаанд ва баъдҳо бо дигар халқҳо омезиш ёфтаанд.

Дар адабиёти авестой, аз ҷумла дар «Фарвардин–яшт», ки яке аз бахшҳои қадимтарини «Авесто» мебошад, аз панҷ маҳаллаи ориёӣҳо: Арианаваейча, Турон, Дихӣ, Сайрам ва Сайинӣ ёд шуда, ба мардон ва занони покдони ин кишварҳо дуруди худовандӣ фиришода мешавад.

Насли имрӯзаи тоҷикон бояд донанд, ки дар гузаштаҳои дур аҷдоди мо мамлакати паҳноварро дар ихтиёр доштанд ва халқи сершумори бузурге дар он зиндагӣ мекард.

Дар бораи баъзе қabilaҳои ориёӣ мо аз манбаҳои юнонӣ маълумот гирифтаем. Масалан, дар адабиёти авестой дар бораи кимериҳо, сарматҳо ва скифҳо маълумот нест. Дар манбаҳои авестой аслан дар бораи ориёӣҳо ва рақиби онҳо тӯрҳои ҳаюнӣ сухан меравад.

Дар катибаҳои ҳахоманишинӣ ҳамаи чорводорони ориёиро сақой гуфтаанд ва олимони тахмин менамоянд, ки сақоӣҳо ҳамон тӯрҳои авестой ҳастанд.

Номи кимериҳо танҳо дар манбаҳои юнонӣ воমেҳӯрад ва онҳо қавми ориёизабон будаанд ва дар ҳазораи якуми пеш аз милод дар саҳроҳои байни рӯдҳои Дунай, Дану (Дон) ва соҳилҳои баҳри Охшиён (Сиёх) мезистаанд.

Кимериҳо аввалин ободкунандагони шаҳру деҳаҳо дар худуди Украина ва саҳроҳои чанубии Русияи кунунӣ буданд. Кимериҳо давомдиҳандаи тамаддуни асри биринҷии ин диёр буда, аз асрҳои XV то VIII пеш аз милод дар ин замин зиндагонӣ кардаанд.

Аз ривоятҳои юнонӣ ва ошури бармеояд, ки кимериҳо халқи бузург ва ҷанговарони далери фотех доштаанд.

Географи юнонӣ Страбон навиштааст, ки кимериҳо ба Эллада ва Ионий пеш аз рафтани Гомер дар бораи саёхати Одиссей нақл карда мегӯянд, ки онҳо ба соҳилҳои баҳри Охшиён (Понт) омаданд ва шаҳри деҳаҳои дар уфуқ ҷойгирифтаи кимериҳоро дидаанд. Ҳеродот, ки ба соҳилҳои баҳри Охшиён омада буд, мегӯяд, ки то асрҳои VIII-VII пеш аз милод дар шимолии баҳри Охшиён кимериҳо мезистанд. Дар асри VII пеш аз милод як қисми онҳо дар зери фишори скифҳо ба Осиёи Сағир рафтанд ва баҳши дигар бо скифҳои омада омезиш ёфтанд. Дар он замон ватани кимериҳо Кимерия ном дошт ва аз он ном танҳо Қрим боқӣ мондааст.

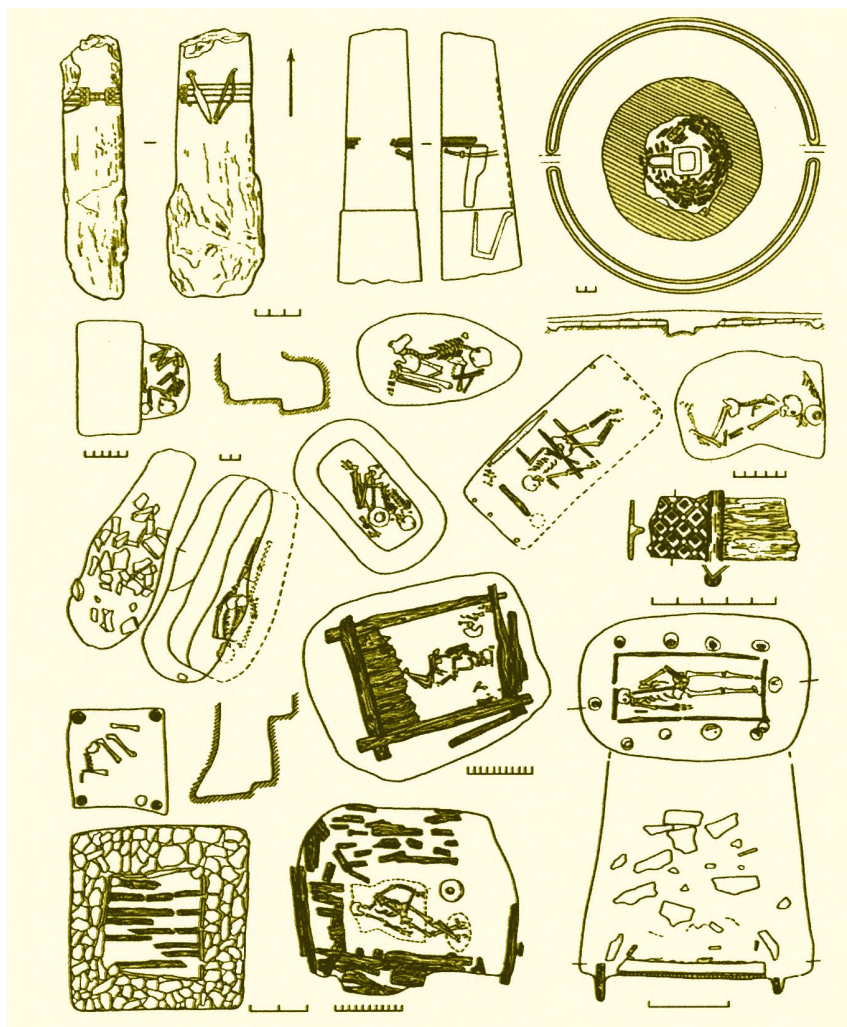
Ба Кимерияи он давра ҳавзаи рӯдҳои Дунай, Днестр, Днепр, Қрим, Кубан ва Дон дохил мешуданд. Кимериҳо баъд аз 1000 соли мавҷудияти худ осори зиёде аз худ боқӣ мондаанд.

Қабристонҳои кимериҳо аз скифҳо фарқ мекунанд: дар қабрҳои кимериҳо чизҳои оҳанӣ нест, зеро онҳо дар ибтидо оҳанро намедонистанд. Кимериҳо, дар қабр ҳамроҳи мурдагон зарфҳо, чизҳои аз мис ва устухон сохташударо мемондаанд. Онҳо дар тӯли 1000 сол бо халқҳои Осиёи Хурду Наздик робитаҳои фарҳангӣ доштанд ва паҳнкунандаи фарҳанги пешқадами осийӣ дар Аврупо буданд. Кимериҳо аввал қабрро чоркунча чуқур кофта, баъд чор тарафи онро бо ғӯлаҷӯбҳо девор менамуданд ва фаршро низ тахтагӣ мекарданд ва болояшро бо ғӯлаҷӯбҳо мепӯшониданд (расми 34).

Баъзан қабрҳои гирд вомехӯранд. Болои турбатро бо санг мепӯшониданд. Гоҳе дар атрофи турбат санг мечиданд. Одамон бо либос ғӯронида мешуданд. Аз қабри одамони давлатманд пешонибанди тилло, бозубандҳо, нигинҳои тилло ва нуқра ёфт шудаанд. Кимериҳо аспбоз буданд ва ҳамроҳи онҳо афзори асп, тиру камон, чизҳои зинатӣ мондаанд. Кимериҳо ҳамроҳи давлатмандони фавтида аспҳояшонро кушта бо афзорҳояшон ғӯр мекарданд. Дар сари қабр сангҳои ёдбуд мегузоштанд. Баъзе сангҳо одамони мурдаро ифода мекунанд.

Кимериҳо ба зироаткорӣ ва баҳше аз онҳо ба чорводорӣ машғул буданд. Онҳо шаҳри деҳаҳо доштанд. Маданияти кимериҳои бумӣ нисбат ба чорводорони кӯчӣ баланд буд.

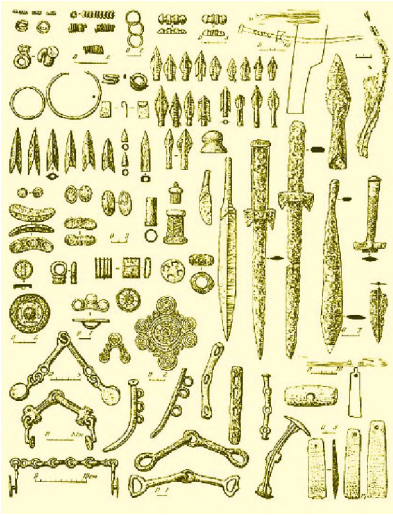
Силоҳи кимериҳо аз шамшери дудами нӯгтез, ханҷар ва найза иборат буд. Бештари пайконҳо аз биринҷӣ сохта шудаанд.

Расми 33. Гӯрхонаҳои кимерихо.

Зарфҳои кимерихо аксар дастӣ сохта шудаанд ва дар китфашон нақшҳои туморӣ, яъне секунҷа доранд. Зарфҳо аз хурма, коса, кӯза ва гайра иборатанд. Аз афзори асп, чизҳои зинатии биринҷӣ, тилло ва нуқра маълум мешавад, ки кимерихо дорои санъати баланди ҳунармандӣ будаанд.

Қувваҳои якҷояи кимерихо борҳо ба Осиёи Сағир ҳуҷум оварда, бо ганимат баргаштаанд, аммо якдилона ба муқобили скифҳо баромада натавонистанд ва мағлӯб шуданд.

Расми 34. Силоҳ ва даҳонаю зинатҳои лаҷом аз ғӯрхонаҳои кимерихо.

Расми 35. Зарфҳои замони кимерихо.

Мувофиқи маълумоти Херодот, вақте скифҳо ба сарзамини кимерихо ҳуҷум оварданд, онҳо ба шоҳони худ итоат накарда ғурехтанд. Байни шоҳон низ якдигар пайдо нашуд ва ба ҷойи он ки муташаққилона ба муқобили скифҳо ҷанганд, худ ба худ ҷангиданд. Қабри шоҳони ба муқобили скифҳо ҷангида ва ҳалокшударо дар соҳили рӯди Тирас Херодот дидааст.

Кимерихо дар асрҳои IX-VII дар Осиёи Сағир давлати ҳудро доштанд. Лашкари онҳо се бор ба давлати ошуриҳо ҳуҷум овардааст. Шоҳи аввалини кимерихо Тугдам, дуюмаш Теушпа ва сеюминаш Шандокшатр буд. Давлати онҳо дар ҷанубии баҳри Охшиён, дар ноҳияи Гомирра ҷой дошт. Херодот маълумот медиҳад, ки ба Осиёи Хурд як қисми хеле ками кимерихо омада буданд, аммо аз сабаби он ки онҳо мардуми далери ҷангпеша буданду ғойтуғно доштанд, аҳволи давлатҳои пуриктидори Осиёи Хурд ва Наздикро хеле танг намуда буданд. Кимерихо бо ҳуҷумҳои худ қувваи давлати Ошурро суст карда, ниҳоят онро аз байн бурданд. Номии кимерихо то асри XII пеш аз милод дар таърихномаҳо воমেҳӯрад, аммо баъди асри VII дигар зикр намешавад. Олимон тахмин менамоянд, ки азбаски кимерихо бо скифҳо аз як наҷод буданд ва урфу одати онҳо як хел буд, осори онҳо бо скифҳо маҳлут мешавад.

Кимерихо аввалин чорводорон ва ободкунандагони деҳоту шаҳрҳо дар ҷануби Аврупои Шарқӣ буданд ва асосгузорони та-

маддуни шаҳрӣ дар Аврупо мебошанд. Кимерихо бо скифҳо оме-
зиш ёфта, баъдҳо ҳамчун скиф ёд мешаванд.

САВОЛҲО

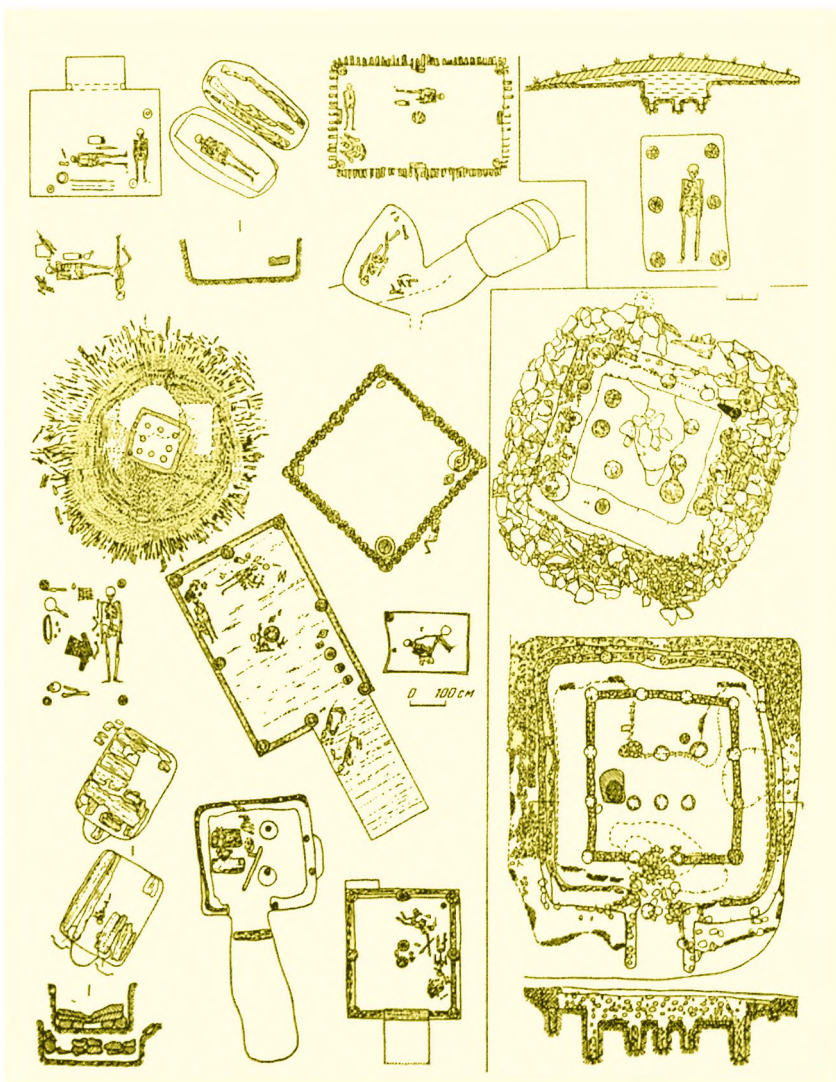
- 1. Кимерихо дар кадом ҳазорсолаҳо дар чанубу шарқи Авру-
по зистаанд?*
- 2. Касбу кори онҳо чӣ буд?*
- 3. Номи онҳо дар кадом ноҳияҳо боқӣ мондааст?*
- 4. Ҳиссаи онҳо дар бунёди фарҳанги Аврупои Шарқӣ аз чӣ
иборат аст?*

§ 32-33. СКИФҲО–САКОИҲО

Маълумоти умумӣ. Номи скифҳо ба воситаи ашёи тиллоӣ ва нуқрагини аз гӯрхонаҳои шоҳӣ бадастомада машҳури ҷаҳон гар-
дидааст. Онҳо бо санъати баланди тасвирӣ, заргарӣ ва мазмуну
мундариҷаи ғанӣ худ ифтихори таърих мебошанд. Имрӯз дар та-
моми музейҳои бузурги дунё осори скифҳо мавҷуд аст. Бозёфтҳои
скифӣ – сақой асос ва фаҳри осорхонаҳои Украина, Молдова,
Қафқоз ва Русия мебошанд.

Скифҳо-сақоиҳои ориёинаҷод ҳамзабон ва ҳамфарҳанги гу-
заштагони мо – тӯрҳо буданд. Онҳо дар Аврупои Шарқӣ аз рӯди
Дунай то Дану (Дон), соҳилҳои баҳри Оқшиён, Кимерия зиёда аз
1000 сол баъди кимерихо зиндагонӣ карда, аз худ осори гаронбаҳо
боқӣ гузоштаанд, ки ба ганҷинаи таърихи ҷаҳонӣ дохил меша-
ванд. Скифҳо бо мурури замон амри таърих ба халқҳои Қафқоз,
Молдова, Украина, Русия ва ҳамчунин турку муғулнаҷодҳо
маҳлут шудаанд. Скифҳо баъди кимерихо паҳнкунандаи фарҳанги
Шарқ, Осиёи Наздик ва Миср дар Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ
буданд. Азбаски скифҳо гузаштагони дури мо мебошанд, таърихи
онҳо қисми таърихи қадими халқи тоҷик – ориёӣ буда, донишмандон
он шарт ва зарур аст. Дар бораи скифҳо садҳо китоб ва ҳазорҳо
мақола навишта шудааст. Ҳоло дар Русия ва Украина олимони ба
омӯзиши осори фарҳанги скифҳо ҷиддан машғуланд.

Таърихдонҳо ва бостоншиносон (археологҳо) таърихи пай-
до шудани скифҳоро дар ноҳияҳои чануби Русия ва Украина ба
асрҳои VII-III пеш аз милод нисбат медиҳанд.

Расми 36. Намудҳои гӯрхонаҳои скифҳо.

Скифҳо дар Қафқоз. Олимон чунин ақида доранд, ки скифҳо ба Кимерия аз Осиёи Сағир ба воситаи Қафқоз омадаанд. Кимериҳо баъди шикасти худ ба ҷойи скифҳо ба Осиёи Сағир меоянд. Осиёи Сағир – ноҳияи Копетдоғ аз қадим макони ориёӣҳо будааст, зеро дар ин ҷо хайкалони Митро, Индра ва дигар худоёни ҳиндуориёӣ асрҳои XVI-XIV пеш аз милодро ёфтаанд. Ҳоло олимон чунин

акида доранд, ки дар ҳайати давлати Хетҳо ориёиҳо будаанд. Скифҳо баъди омаданашон ба мамлакати кимериҳо робитаи хурро бо ориёиҳои ин сарзамин нақанда, дар торумор қардани давлати Урарту ва Ошур мададгори модҳо будаанд.

Нависандаи асрҳои VI-V пеш аз милоди юнонӣ Эсхилл Қафқозро роҳи скифҳо номида буд. Баъди 2500 сол исбот шуд, ки скифҳо ва осори тамаддуни онҳо дар бештари ноҳияҳои Қафқоз воҳеҳурод ва таърихи дунёи скифиро бе пайвандҳои маданият мардуми Қафқоз комил шуморидан мумкин нест.

Ҳамин тавр, қабрҳо ва осори тамаддуни скифӣ дар ноҳияҳои Черкас, Чечену Ингуш, Доғистон, Гурҷистон, Арманистон, Озарбойҷон, Батумиву Сухуми ва ғайра кашф шудаанд ва таъсири осори скифҳо ба тамаддуни мардумони ин вилоятҳо назаррас мебошад.

Тирҳои скифҳои асри VII пеш аз милод дар Ошур, Бобул ва ҷойҳои гуногуни Эрон, аз ҷумла Луристон ёфт шуданд, ки аз иштироки қамонкашони скифӣ дар муҳорибаҳои Осиёи Наздик ё аз истифодаи пайқонҳои онҳо дар ин ҷангҳо шаҳодат медиҳанд. Тирҳои қамони скифҳо хеле машҳур буд ва шояд дигар халқҳо аз онҳо истифода қардаанд. Қолабҳои тиррезии скифӣ имкон медиҳанд, ки дар як ҳафта то 10 ҳазор тир тайёр кунанд.

Дар деҳаи Зиви Курдистони Эрон қабри шоҳи скифҳо пайдо шудааст, ки ба асри VIII пеш аз милод нисбат дорад. Қабрро одамон тасодуфан ёфта, қизҳои тиллоии онро тақсим қардаанд. Баъзе аз онҳо ба музейи Техрон оварда шудаанд. Ориёинаҷодҳо ба сарзамини Осиёи Наздик дар ҳазораҳои III-II пеш аз милод омада, бумӣ шуда буданд. Бинобар ин скифҳо бахше аз ориёиҳои дар давраҳои минбаъд омада мебошанд.

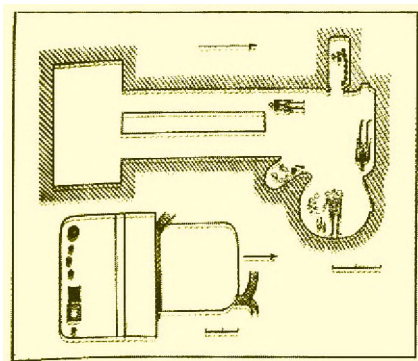
Гӯрхонаҳои давраи аввали скиф-шоҳӣ (асри VII пеш аз милод) дар ҳавзаи рӯди Кубан, Ставропол, Краснодар кашф шудаанд. Аз бештари онҳо ашё, силоҳ, қизҳои зинатии тиллою нуқра пайдо шудаанд. Масалан, аз гӯристонҳои назди Кубан акси барҷастаи аз тилло сохтаи паланг, ки болои сипарро оро медиҳад, ханҷари бо дастаю ғилофи тиллоӣ, пешонабанди тиллоӣ, ду қосаи тилло ва даҳҳо қизҳои қиматбаҳо, аз ҷумла пешонабанди тилло бо ороиши уқоб, гулҳо ва шеру гӯсфанд, оинаи бо тилло рӯқашқардашуда ба даст омадаанд.

Дар стансияи Кострома қабре таҳқиқ шуд, ки он ба монанди хайма аз гӯлачӯбҳо сохта шуда буд ва дар атрофи қабр 22 аспро бо зину афзорашон гӯронида буданд. Дар бисёр қабрҳои ин давра хайкалҳои сангин гузошта шудаанд, ки шояд симои соҳиби қабрро ифода намоянд.

Ёдгориҳои скифҳои асри IV пеш аз милод. Асрҳои V–IV пеш аз милод давраи бузургӣ ва пурзӯрии скифҳо ба ҳисоб меравад. Гӯрхонаҳои маъруфи шоҳони скифҳо – Солоха, Чертомлик, Кӯлоба ва ғайра ба ҳамин давра мутааллиқанд. Аз рӯйи гӯрхонаҳо сохти иҷтимоии скифҳо ба хубӣ барқарор мешавад. Қабрҳо хеле бузург буданд. Дар асрҳои IV–III пеш аз милод гӯрхонаҳои шоҳон ба мақбараи оилавӣ табдил меёбанд ва дар онҳо мурдаҳои аҳли оила, ки дар вақтҳои гуногун аз дунё даргузаштаанд, дафн шудаанд.

Барои донистану навиштани таърихи дунёи қадим, бахусус таърихи ориёӣҳо, мавод лозим аст, вале, мутаассифона, аз он давраҳои қадим дар дасти мо китобҳои хеле кам боқӣ мондаанд ва онҳо ҳам пурра таърихи қабилаҳои ориёӣҳоро дар бар намегирад, ки замоне дар сарзамини ниҳоят васеъ мезистанд, як халқ буданду як забон доштанд. Бинобар ин, ягона далелу мавод кофтуковҳои археологӣ (хафриёти бостоншиносӣ) мебошанд.

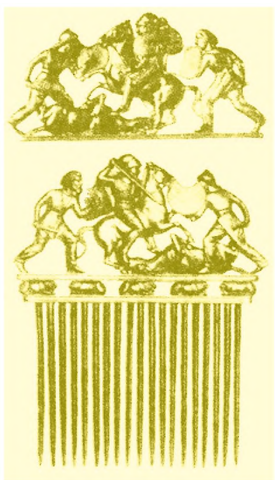
Дар кофтукови археологӣ барои муайян кардани давра, тарзи зиндагӣ ва дараҷаи маданият гӯрҳои одамоне, ки дар он замон дафн шудаанд, ёрии калон мерасонанд. Бинобар ин, барои он ки шумо дар бораи тарзу тариқаи ҳаёту касбу кори скифҳо маълумот дошта бошед, чанд гӯрхонаи подшоҳони скифиро мушоҳида карда хулоса мебарорем.

Расми 37. Нақшаи қабри Солоха.

Гӯрхонаи Солоха. Ин гӯрхона дар саҳрои назди Днепри Украина ҷой дорад. Дар роҳрав хизматгори шоҳро бо либоси низомӣ ва найзаву тирдонаш гӯрондаанд.

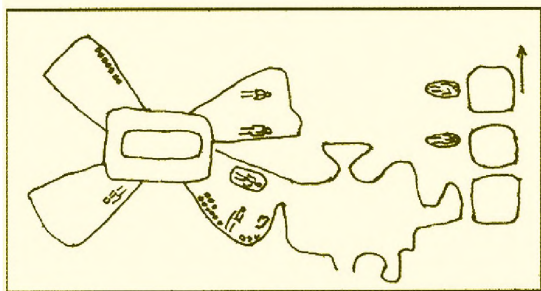
Қабрҳои асосӣ дар самти шарқӣ ҷой доштанд. Қабри аввалро дуздон гонат кардаанд ва аз он ҳатто устухонҳо низ боқӣ намондаанд. Чизе, ки боқӣ мондааст, якчанд ороиши тилло, ли-

Расми 38. Шонаи тилло бо сахнаи муборизаи скифҳо.

бос ва зарфҳои чӯбӣ, майдаста бо кафлес ва ғайра мебошанд. Дар самти шимолу шарқӣ дар қабре скелет ва ашёи гузошта хама барҷо мондаанд. Дар каллапӯшаш ороиш аз тилло ва пешонибанди тилло бо тӯморча ва муҳраҳои тухмшакли бо зиреховезон, дар гардан гарданбанди гафсу васеи тиллоӣ (дар охири он расми сари шер аст), дар дасти чап се ва дар дасти рост ду дастпонаи тилло дошт. Дар паҳлуи рост шамшер бо ғилофи тиллоӣ, расмҳои барҷастаи ҳайвонҳо, шашпар, тоскулоҳ бо расмҳои барҷастаи ду скифи чанговар, чавшан ва силоҳҳои дигар буданд. Дар хамин ҷо 6 зарфи нукрагин бо расмҳои шикори скифҳо, қадаҳҳо ва ғайра ёфт шудаанд. Дар яке аз тоқҳо се деги пур аз гӯшти аспугов, ташти бузурги биринҷӣ, кафлес, чом (ритон), 10 кӯза майу об ва дигар ашёю анҷом ба даст омаданд. Дар самти шарқии берун аз гӯри шоҳ скелети муҳофизи шоҳ меҳобид. Дар яке аз гӯшаҳо колбади 5 аспӣ саворӣ низ ёфт шуд. Хамин тавр, аз гӯри шоҳи скифҳо дар Солоха сарвати бебаҳо ба даст омадааст, ки ҳоло дар музеи Эрмитажи Санкт-Петербург нигоҳдорӣ мешаванд.

Гӯрхонаи Чертомлик. Қабри дуҷум, ки мо дар бораи он нақл менамоем, Чертомлик ном дорад ва дар деҳаи Чкалови соҳили рости Днепр воқеъ буд. Хоки болои қабр 20 м баландӣ дошт ва дар 4 давра онро баланду пур кардаанд. Дар ҳар давра дар болои

Расми 39. 1. Нақшаи қабри Чертомлик.

2. Кӯзаи машҳури нукраю тиллогин, ки аз гӯрхона ёфт шудааст.

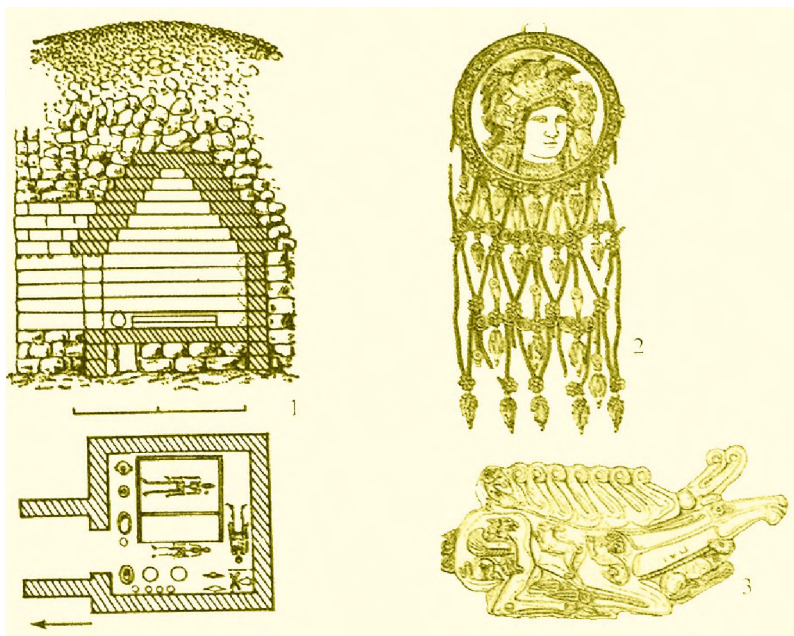
қабр қурбонӣ, ашё, лаҷоми 250 асп, пайкон ва ғайра мондаанд. Дар зери турбат ду гӯри марказӣ ва яке паҳлӯӣ, се қабр барои 11 асп бо афзорашон ва ду посбон ҷой доштанд.

Гӯри марказӣ дар чуқурии 11 метр канда шуда, шакли чоркунҷа дорад. Аз кунҷҳо ба қабри зеризаминии андозааш 5x4 метр қаду бар ва роҳрави 12,5 метр дарозидошта ворид мешуданд. Дар қабри марказӣ малика дар болои кати ҷӯбин меҳобид. Кат бо ранғҳои қабуд, нилобӣ, сабз ва зард оро ёфта буд. Дар пешонибандаш 49 гулбарги тилло дӯхта шуда буд. Қаллапӯшаш нӯгборик буд. Дар гӯшҳо гӯшвори зирадор ва дар гардан гарданбанди яклухт, дар дастҳо дастпона ва дар ангуштон ангуштарҳои тиллоӣ дошт. Дар назди девори ғарбӣ кӯзаи дудасти машҳури нуқра бо расми скифҳо, ки яке аспро кишан ва дигаре наъл мекунад ва боз 14 кӯза (амфор) ёфт шуданд. Дар назди онҳо писари хизматгор меҳобид. Дар ду гӯрхона молу ашёи малика бо зеварҳо, пешонибанд, афзорҳои тиллоӣ ва ҷой доштанд. Яъне панҷ пешонабанд, аз ҷумла дуто бо силсилаҳо, дуто бе силсила, дуто бо зирехи майдабӯӣ ва силсила, ду марҷони тилло, панҷ тор ҷавохир ва ғайра ёфт шуданд. Танҳо тиллобаргҳои гуногун 2500 донаро ташкил мекунанд.

Дар қабри ҷаҳорум ду марди давлатманд бо лавозимоти ҳарбӣ ва ашёву гарданбандҳои тилло меҳобиданд. Ин мардҳо шояд хешовандони малика бошанд.

Дар гӯрхона ганҷурҳои пинҳонӣ (ҳазинаҳо) ва фиребгоҳҳо барои дуздон сохта шуда буданд.

Гӯрхонаи Кӯлоба. Ин қабр низ гӯри як давлатманди скиф мебошад ва бо номи Кӯлоба машҳур аст. Дар ноҳияи Босфор асрҳо давлати скифҳо вуҷуд дошт ва мардуми Босфор ва Кимерия бумии кишоварз, соҳиби деҳаю шаҳрҳо буданд. Гӯрхонаи Кӯлоба аз оҳаксангҳои ҷоргарош сохта шуда, 4,3x4 м қаду бар ва 10 м баландӣ дорад, пӯшиши гӯрхона равоқи зинадор аст. Болои қабр теплае аз сангҳо мебошад. Соҳиби асосии гӯр дар тобути ҷӯбин ба пушт, сар сӯйи ҷануб меҳобад. Аз рӯйи устухонҳо ва косахонаи сар ҷасад 35-50 сола будааст. Қаллапӯши намадини нӯгтези бо тиллобаргҳо ороёфта дошт. Дар гардан гарданбанди аз симҳои тиллоӣ бо ҳам тофта дошт, ки ду сари он аз лочвард бо мучассамаи тиллоӣ ду аспавори скифӣ оро ёфтааст. Дар дасту по ҳалқаҳои тиллоӣ дошта, либосаш бо тиллобаргҳо зинат ёфта буд. Дар камарбанди вай ханҷар ва шамшер бо дастаи тилло ва гилофҳои тилло овезон буданд.

Расми 40. 1.Нақишаи гӯрхонаи Кулоба, 2.Садафи тиллогин, 3.Гавазни тиллогин.

Дар пахлуяш занаш дар тобути чӯбин мехобид. Тобут бо устухонҳои акси ҳайвонҳои афсонавӣ хотамкорӣ шуда буд. Вай тоҷи тилло ва либоси бо гулбаргҳои тилло дӯхташуда дошт. Сари синаи ўро садафи тиллокори бо расми худозани юнонӣ Афина оро дода, дастҳо бо дастпонаҳои тилло зинат ёфта буданд.

Дар болои сари зан 6 корд, оинаи биринҷӣ бо дастаи тиллоӣ, чархи аз устухони фил сохташуда, қадаҳои тиллоӣ бо расмҳои аз ҳаёти скифҳо ва дигар чизҳо ёфт шуданд.

Дар яке аз шохбаргҳои тилло зане тасвир шудааст, ки аз ду китфи ў ду мори шохдор баромада, ба ҳуди вай таҳдид менамоянд. Ин образи Ахриманзан мебошад, ки дар асоси ривоятҳои асиотирии миллии мо сохта шудааст.

Ҳамин тавр, аз гӯрхонаҳои скифҳои давлатманд ҳазорҳо ашёи зебу зинат пайдо шудаанд, ки баъзеи онҳоро заргарони юнонӣ ва баъзеро ҳуди скифҳо сохтаанд. Бештари ёдгориҳо аз рӯи мазмун ба ҳаёти харрӯзаи скифҳо бахшида шудаанд. Онҳо сарчашмаи бебаҳо барои омӯختани симои скифҳо, сарулибос, хулқу атвор ва касбу кори онҳо мебошанд. Албатта, на ҳамаи скифҳо давлатманд

буданд. Хонаҳои скифҳо ва умуман деҳаҳо боқӣ намондаанд, ба-рои он ки онҳо ҷӯбӣ будаанд. Ба ҳар ҳол, ба археологҳо муяссар шудааст, ки намуди хонаҳои скифҳои бумиро барқарор намоянд.

Як намуди хонаҳо аз ғулаҷӯбҳои бо ҳам пайваست сохта шудаанд. Чунин хонаҳо имрӯз ҳам дар рӯзгори русҳо бисёранд. Сохтори хонаи русҳо, ки аз ғулаҷӯбҳо сохта шудаанд, ин тавр аст: деворҳо аз ду қабати ғулаҷӯб сохта шуда, байнашон бо хок пур карда мешавад. Чунин хонаҳо дар зимистон хеле гарм мебошанд. Намуди дуёми хо-

Расми 41. Зарфҳои скифӣ.

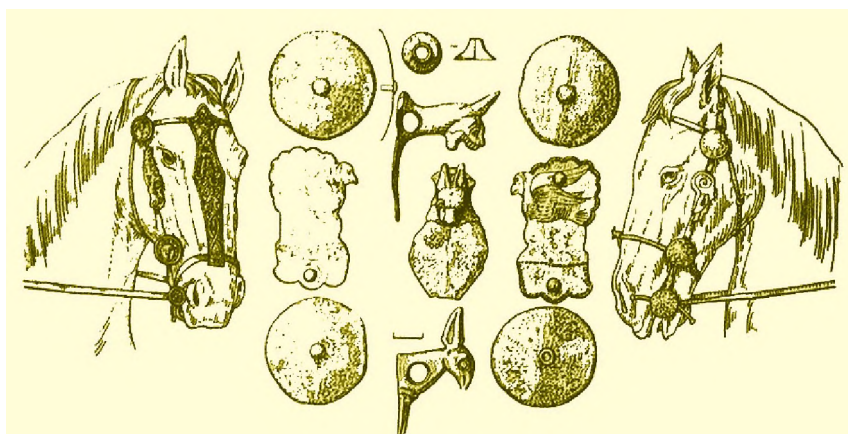

Расми 42. Сарулибоси занҳои скифҳо, ки аз рӯйи бозёфтҳои гӯрхонаҳо барқарор карда шуданд.

карданд, вале скифҳо мардумони бумии диёр буданд. Онҳо дар замони мезолит ва неолиту биринҷӣ дар ҳамин ҷо зиндагонӣ доштанд. Дар бораи скифҳо Ҳеродот нақл мекунад, ки дар атрофи онҳо халқҳои дигар ҳам хастанд, аммо бо маданияти хеле

наи скифҳо аз гӯлачӯбҳои рост ва бо ҳам зич ба шакли чоркунҷа сохта шудаанд. Деворҳо бо лой андова шуда фаршҳо хокӣ ва дар хонаи зист отапдон мавҷуд аст. Пӯшиши чунин хонаҳо гунбазӣ ва харпушт буд. Намуди сеюми хонаҳои скифҳо хаймашакли мудаввар буда фарш хокӣ ва деворҳо бо лой андова шуда буданд.

Скифҳо аз Осиёи Хурд ба соҳилҳои баҳри Охшӣён омаданд. Аммо Ҳеродот, ки дар замини скифҳо буд, менависад, ки онҳо пеш дар соҳилҳои Аракс – буданд ва бо массагетҳо ҷанг карда, ба Кимерия меоянд. Ҳамин тавр Ҳеродот ватани скифҳоро дар соҳили шарқии баҳри Гургон медонад. Массагетҳо бошанд, дар он тарафи Аракс зиндагонӣ мекарданд.

Расми 43. Ороиши лаҷом ва афзори аспони скифҳо ва сарматҳо.

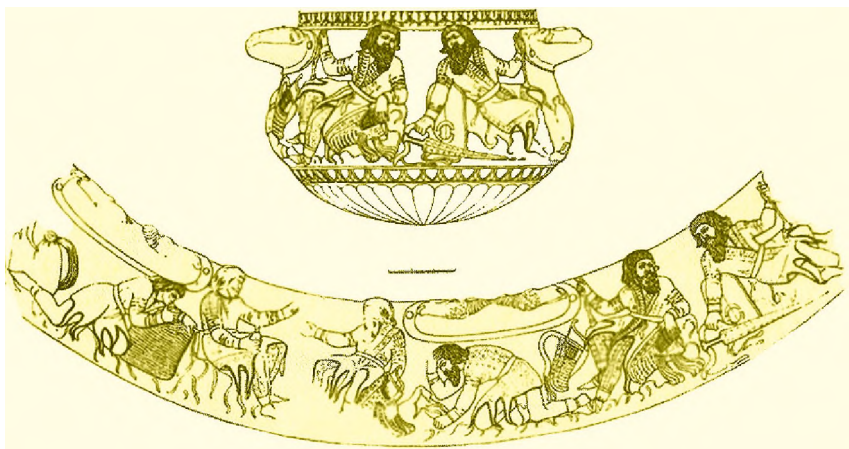
кафомонда. Скифҳо дар назди баҳри Охшиён иттиҳоди сиёсии бузургро ташкил карда буданд ва бисёр қабилаҳои дигарро ба тасарруф дароварда аз онҳо андоз мегирифтанд.

Скифҳо ба юнониҳо ғалла, пӯст ва дигар ашёи рӯзгор мефурухтанд. Ҳунармандӣ, махсусан мисгарӣ раванқ дошт. Мисгарон ва заргарони скифӣ аз биринҷӣ чизҳои корӣ, зинатӣ ва хоҷагӣ месохтанд. Оҳангарӣ низ раванқ дошт. Сохти давлати онҳо гуломдорӣ буд. Давлати скифҳо дар асри IV аз ҷониби сарматҳо забт карда мешавад ва минбаъд ба ҷойи онҳо номи сарматҳо машҳур мегардад.

Умумияти скифҳо бо дигар ориёӣҳо. Скифҳо чун ҳамаи ориёӣҳо дар ибтидо офтобпараст буданд ва оташ, заминро обро бузург медоштанд. Ҳеродот менависад, ки скифҳо ва массагетҳо, яъне сакоиҳо Офтобро Худованди бузургу офаранда медонанд ва ба ӯ қурбониҳо мекунанд ва ибодатгоҳҳо доранд.

Қаблан зикр карда будем, ки ориёӣҳои зардуштӣ ҷасади одамро дар замин намегӯронанд, зеро ба ақидаи онҳо он заминро мурдор мекард. Скифҳо низ ин одатро доштанд ва мурдагонро дар тобутҳои ҷӯбин ва сангин гузошта гӯр мекарданд, яъне дину оини онҳо бо ориёӣҳо наздик буд.

Скифҳо ба монанди дигар ориёӣҳо сағ, гов, асп ва гӯсфандро эҳтиром мекарданд ва арҷ мегузоштанд. Сарулибоси скифҳо ба монанди ҳамаи ориёӣҳо аз курта, шалвор, калтача, кандиз, камзул ва як навъи пойафзор ба шакли чорук ё чамус иборат буд.

Расми 44. Мардони скиф бо либоси миллӣ.

Олимон забони кимерихо ва скифхоро ориёӣ доништаанд.

Ҳамаи ориёӣҳо, аз чумла скифҳо, ороиши тиллогину нуқрагини либосро дӯст медоштанд, зеро ин маъданҳо рамзи покии наҷоди ориёӣҳо ҳисобида мешуданд.

САВОЛҲО

1. *Скифҳо киҳо буданд?*
2. *Скифҳо дар кадом ноҳияҳо зиндагӣ доштанд?*
3. *Тирҳои скифӣ дар қучоҳо ёфт шуданд?*
4. *Аз гӯрҳои скифҳо кадом бозёфтҳо ба даст омадаанд?*

§ 34. САЙРИМИҲО (САВРОМАТ, САРМАТҲО)

Маълумоти умумӣ. Дар адабиёти авестой номи сайримихо зикр мешавад. Ин ақида дуруст аст, ки номи «Сайрима» ба шакли «Сайрам» дар Қазоқистони имрӯза боқӣ мондаст. Сайрима ё Сайрам номи ҷуғрофӣ буда, бошандагони онҳо дар адабиёти юнонӣ бо номи савромат ё сармат зикр ёфтаанд. Вожаи «сармат» – сармад маънои мардуми бумӣ, таҳҷойиро дорад ва ба маънои саҳту баланд низ меояд. Ҳудуди Сайрима дар Ғарб соҳили чапи Дану ва дар Шарқ кӯҳҳои Данук (Урал)-ро дарбар мегирифт.

Дар баҳши Фарвардин-яшти «Авесто» як бор аз сайримихо ёд мешавад, ки макон ва замони онҳо маълум нест. Ҳеродот дар бораи скифҳо менависад, ки скифҳо аз соҳили чапи Дану то баҳри Меоти (Азов) ва савроматҳо бо гурӯҳҳои бисёри хурд - хурд зиндагонӣ мекунанд. Дар сарчашмаҳои юнонӣ якчанд номи қабилҳои сарматӣ: сай, фисамат, савдорат, сирматӣ зикр ёфтаанд. Дар ғарбии баҳри Гургон исседонҳо, дар шимоли он аргӣҳо мезистанд. Ин қабилҳо ба гурӯҳҳои ориёизабон дохил мешуданд. Урфу одати онҳо бо сарматҳо як буд.

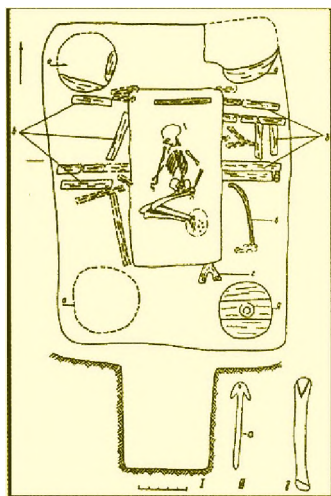
Сарзамини сарматҳо хеле паҳновар буд. Онҳо мардумони чорводори кӯчӣ буданд. Таърихшиноси дигари юнонӣ – Диодор (асри I пеш аз милод) хабар медиҳад, ки сарматҳо охиста-охиста ба сарзамини скифҳо дохил шуда, давлати онҳоро гирифтанд, мардумро қатл ва сарзаминро хароб карданд. Таҳлили адабиёти таърихӣ нишон дод, ки сарматҳо дар асри II пеш аз милод аз рӯди Дану гузашта, ба соҳили баҳри Оқшиён меоянд ва дар мамлақати скифҳо давлати худро барқарор менамоянд. Қофтуковҳои

археологӣ аз рӯди Дану то гирду атрофи баҳри Азов нишон доданд, ки дар ҳамин заминҳо дар қадим сарматҳо зиндагонӣ доштанд ва онҳо ворисони маданияти срубӣ ва андроновои асри биринҷии ин диёр мебошанд. Маданият ва урфияти скифҳо ва сарматҳо яхела буд. Дар қадим скифҳо ва сарматҳо дӯст буданд ва дар ҷанг ба муқобили душманони умумӣ якҷоя мубориза мекорданд. Онҳо якҷоя ба Осиёи Сағир омада буданд ва модҳо худро сармат меномиданд. Тавре ки дар ибтидо гуфтем, сарматҳо ҳамон сайримихои «Авесто»-ианд, ки дар Фарвардин-яшт ба фуруҳарҳои занону мардони поки онҳо дуруд гуфтанд. Дар он давра сарматзанҳо баробари мардон дар ҷанг иштирок мекорданд ва сарчашмаҳои ҷунонӣ аз ҷасорату диловарии онҳо ёдовар шудаанд.

Херодот навиштааст, ки сарматзанҳо ба монанди мардон саворони хуб, камонкаши мохир ва жўпинзанандагони ҷобук мебошанд. Онҳо ҳамроҳи мардон дар шикор ва ҷангҳо ширкат меку-

Расми 45. Занҳои сармат.

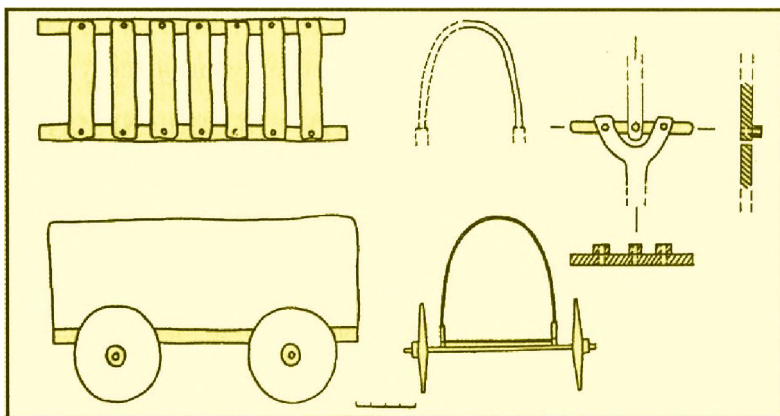
Расми 46. Гӯри сарматии давлатманд, ки дар болои аробаи нӯшишдор гӯрида шудааст.

нанд ва ба монанди шавҳарони худ либос мепӯшанд. Онҳо ба корҳои занона шиносӣ надоранд.

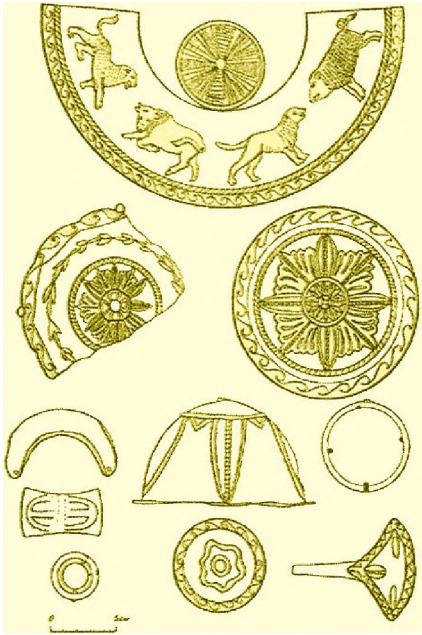
Бозёфтҳои бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳақиқат сарматҳо дар асрҳои VIII-VI пеш аз милод дар даштҳои байни рӯдҳои Дану, Кимерия, (Ставропол), Ра то кӯҳҳои Урал ва шояд шарқтар ҳам саҳронавардӣ мекарданд.

Тариқи гӯридан. Тарзи гӯридан дар сарматҳои асрҳои VIII-VI пеш аз милод якхела аст. Онҳо ба рои мурдаҳои худ гӯри чоркунҷа канда, баъд дар як тарафи он лаҳад ё калпе мекофтанд ва часадро дар он мегузоштанд. Ҳамроҳи мурда тиру камон, тирдон, найза, чавшан, тоскулоҳ мегузоштанд. Тирҳои пайкон бештар аз маъдани биринҷӣ сохта шудаанд. Болои қабрхоро бо чӯб ва аз болои чӯб хок пӯшониданд.

Дар қабрҳои сарматҳо гузоштани лаҷом ва дигар афзори асп хеле маъмул буд. Дар қабрҳои сарлашқарон боқимондаи часади якчанд асп ва гуломон пайдо шудаанд. Аз қабрҳо дар баробари силоҳ, зарфҳои тиллоӣ, нукрагин, мисӣ ва чӯбину гилин ба даст омадаанд. Дар байни сарматҳо анъанаи болопӯшро (камзӯлу

Расми 46 а. Сохти аробаи нӯшишдор.

Расми 47. Осори санъати сарматҳо.

ваалин қабристон, ки бостоншиносон онро омӯхтаанд, дар назди маҳаллаи Прохоров ҷой дошт ва аз ҳамин сабаб онро «маданияти прохоровӣ» ном гузоштаанд. Қабрҳои сарматҳо чоркунҷаи дарозпахлу, ҷойи ҷасад нимқалп буда, мебошад. Ҳамроҳи мурда хӯрок мегузоштаанд. Мувофиқи анъанаи он давра бештар ду пойи пеши чорвои хурд – гӯсфандро пухта дар кӯзаҳо мемонданд, ки тӯшаи қиёмат ном дошт. Ғайр аз ин, ҳамроҳи ҷасад зарфҳои нақшینی тағашон ҳамвор ва ханҷару шамшер низ мегузоштанд.

Ҳамчунин, қабрҳои намуди лаҳаддор, қалпӣ ва ҳатто сағонаҳои оилавӣ низ воমেҳӯранд. Дар фарши гӯр тахта мегузоштанд. Пӯшиши қабрҳо аз гӯлаҷӯбҳои болояшон хокрехта иборат аст. Дар болои қабр оташ меафрӯхтанд. Дар қабрҳо пораҳои санги сурх мегузоштанд, ки рамзи оташ ба ҳисоб меофт.

Бозёфтҳо аз қабристонҳои сарматҳо нишон медиҳанд, ки онҳо бо халқҳои ориёии Осиёи Марказӣ, соҳилҳои баҳри Охшиён, Осиёи Сағир, Ориёнои Ғарбӣ робитаи маданӣ доштанд.

Ҷорӣ шудани ҳукумати сиёсии сарматҳо дар замини скифҳо. Тавре ки зикр карда будем, сарматҳо дар он тарафи рӯди Дану

якҷаҳоро) бо тиллогулҳо оро додан ривож дошт. Ориши занҳо аз гӯшвор, дастпона, пешонабанд ва гарданбанд иборат буд.

Мардони давлатманд гарданбандҳои тиллоӣ ва нуқрагин доштанд, ки баъди мурдан ҳамроҳашон гӯронда мешуданд. Дар ин давра сарматҳо ба давлатмандон ва камбизоатҳо тақсим шуда буданд. Саравлодҳо – сарлашқарон моликияти бисёр доштанд. Занҳо дар ҷомеаи сарматҳо баробари мардон ҳуқуқ доштанд.

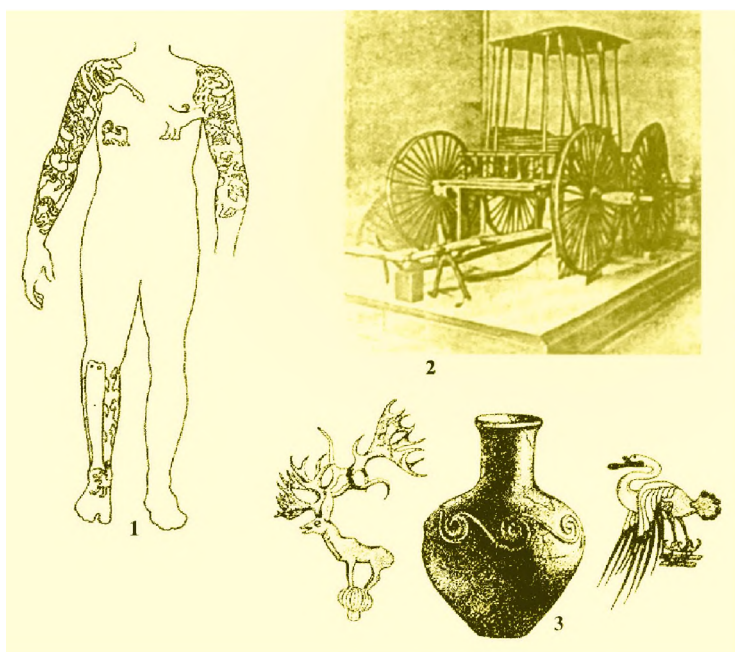
Сарматҳо дар асрҳои IV-II пеш аз милод. Сарматҳои ин давра дар асоси ёдгориҳои вилояти Оренбург ва ҷануби Дану омӯхта шуда, бо номи маданияти Прохоров машҳур шудаанд, яъне ав-

(Дон) мезистанд. Дар асрҳои IV-III пеш аз милод як иттиҳоди пурзӯри қабилаҳои сармат, исседон, даҳию массагетии ҷанубиҳои Даик (Урал) ба вучуд меояд, ки он ба сӯи Осиёи Миёна, Қафқози Шимолӣ ва баҳри Охшиён паҳн мешавад.

Тариқи гӯронидани сарматҳо тағйир меёбад, ки ба пайдоиши иттиҳод вобаста аст. Аксари гӯрҳо дар сабки нимкалпӣ канда шуда, сари мурда ба сӯи Шарқ нигаронида мешавад.

Скифҳо дар натиҷаи ҷангҳо бо мақдуноҳо, фракийҳо ва келтҳо рӯ ба сусти нӯҳоданд. Аз ин сусти ҳамсоия ҳамзабону ҳамхуни онҳо – сарматҳо истифода бурда, ба заминҳояшон ногаҳон ҳучум оварда онро забт мекунанд. Ин ҳодиса дар охири асри III ва аввали асри II пеш аз милод ба амал омадааст.

Дар ин ҳучум сарматҳои савдаратак (мардуми сиёхпӯш) ва фисамат иштирок кардаанд. Сарвари сарматҳо маликае бо номи Амога буд, ки бо ёрии херсонҳо ба пойтахти скифҳо дохил шуда, ҳукмрони заминашон гардид. Ҳукмронии сарматҳо то Днепр ва Қафқози Шимолӣ мерасид. Дар замони подшоҳии Сайтафарн

Расми 48. 1. Ҷасади шоҳи саконҳои сайнӣ аз гӯрхонаи Пазирики Олтой. Сарашро бо тоҷи тилло дуздон бурида бурдаанд. 2. Аробаи аз гӯр ёфтишуда. 3. Гавазни зарин, зарф ва қуи намадин аз гӯрхонаи Пазирик.

дастаҳои ӯ аз давлатҳои юнонии сохилҳои баҳри Охшиён боч меситонданд.

Аз ривоятҳои таърихӣ маълум мешавад, ки сарматҳо бо скифҳо ва кимериҳо омезиш ёфта, дар асри II пеш аз милод давлати пурзӯре ташкил додаанд. Бахше аз сарматҳо кишоварз буданд ва дар деҳаву шаҳрҳо зиста ба савдою ҳунармандӣ машғул буданд, бахши дигар чорводорони кӯчӣ буданд.

Сарматҳо ба монанди скифҳо барои пешвоёни худ қабри калон кофта, дар он ҳамроҳи шоҳ афзори анҷоми бисёр мегузоштанд. Бисёр бозёфтҳои тасодуфии замони сарматҳо ба даст омадаанд, ки аз сохти иҷтимоӣ, дараҷаи зисту зиндагонӣ, урфу одат ва доду гирифтҳои онҳо бо ҳамсоёхо шаҳодат медиҳанд. Дар байни онҳо деғҳои скифӣ, оинаҳои биринҷӣ, садафҳои тиллою нуқрагӣ, ханҷар, афзори асп, зарфҳо ва ғайра дучор меоянд.

Сарматҳо то омадани туркон ва славянҳо дар ин ҷо зиндагонӣ кардаанд. Аландҳо – осетинҳо бахше аз онҳо мебошанд. Дигар сарматҳо бо славянҳо (украинҳо, русҳо) ва туркҳо омезиш ёфтанд.

САВОЛҲО

1. Сарматҳо дар кадом ноҳияҳо зиндагонӣ мекарданд?
2. Машгулияти онҳо аз чӣ иборат буд?
3. Запон дар ҷомаи сарматҳо чӣ нақш мебозиданд?
4. Чаро сарматҳо дар болон қабрҳо отаи меафрӯхтанд? Ин одат дар байни тоҷикони кунунӣ вуҷуд дорад ё не?
5. Кадом халқҳои Қифқозро боқимондаи сарматҳо меҳисобанд?

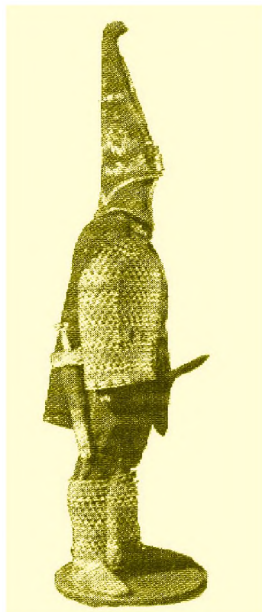
§ 35. САЙНИҲОИ ОРИЁИ ДАР СИБИРИ ҒАРБӢ ВА БАЙКАЛУ ОЛТОЙ ВА ТУВА ДАР ЗАМОНИ СКИФУ САРМАТҲО

Маълумоти умумӣ. Ноҳияҳои Сибири ғарбӣ ва ҷанубӣ барои чорводорӣ шароити хуб доранд. Дар ин ҷо кӯҳҳо ҷандон баланд нестанд ва доманаҳои онҳо серобу алаф буда дар фаслҳои баҳор, тобистон ва тирамоҳ чорворо бо хӯрок хуб таъмин менамоянд. Аз сабаби он, ки дар баҳор боришот кам аст, зироат дуруст амал намекунад.

Дар Олтой ва ноҳияҳои он аз қадим чорводорони сақоӣ зиндагонӣ доштанд. Чорводорон тобистон дар дараҳои кӯҳӣ ва баҳору тирамоҳ дар саҳроҳо ва доманачангалҳо чорвои худро меҷаронданд. Чорводорони Олтой зиндагонии нимкӯчӣ доштанд, яъне зимистон чорвои худро дар қӯтанҳои болопӯшида нигоҳ медоштанд. Дар Олтой ёдгориҳои сақоӣҳои асрҳои VII-VI пеш аз милод бисёр боқӣ мондаанд. Қабристонҳои ин давра дар ноҳияи Санги гавазнҳо омӯхта шудаанд.

Одамонро дар гӯр дар тобутҳои чӯбин бо сарулибос мегӯрониданд. Ҳамроҳи мурдагон ханҷар тиру камон ва дар қабрҳои занон оинаву чизҳои зинатӣ ва зарфҳо гузоштаанд. Гӯрҳои одамони бой хеле қалон буда, аз ғулачӯбҳо сохта шуда, 6-7 метр дарозӣ ва аз 4 то 7 метр чуқурӣ доранд.

Қабристони Пазирик дар Тува. Дар ин қабристон як қабри одами бой пайдо шуд, ки зану марди мумиёшуда дар тобути тахтагони пурнақш хобидаанд. Қабр аз ғулачӯбҳо сохта шуда, деворҳои он бо гилем ва намади гулдор ороиш ёфта буд. Дар як гӯша аспе бо афзораш меҳобид. Ҳамаи чизу чораи қабр хуб боқӣ мондаанд. Сабаби хуб боқӣ мондани ҷасадҳо ва ашё он аст, ки дар болои қабр девори сангине сохтаанд, ки паҳноии он 25 метр ва дарозии 50 метр мебошад. Вақте ки девор вайрон мешавад, болои қабр ба сангтӯдаи бузург табдил меёбад. Азбаски табиати ин ҷо сард аст, мурдагон бо ашёи дар қабр яхкарда вайрон на шудаанд.

Расми 49. *Либоси шохони сақоӣ аз гӯрҳои Исики Ҳафтрӯди асрҳои III пеш аз милод.*

Яке аз қабрҳои давлатмандони асрҳои V-III пеш аз милод дар ноҳияи Пазирик таҳқиқ шудааст, ки он ба қайқняз нисбат дошт. Мутаассифона, қабри асосӣ, ки дар он зану мард хобида буданд, ғорат шудааст. Дуздон ҳамаи либосҳои, ки тилловорӣ ва ашёи қиматбаҳо доштанд, аз бадани мурдагон қанда гирифтаанд. Аммо ба ҳонае, ки 10 асп бо афзорашон гӯронда шуда буданд, даромада натавонистаанд. Дар ҳонае 10 асп тиллоранг гӯронда шуда буданд, аз ҷумла яке аз

онҳо аз зоти бехтарини аспҳои ориёӣ буд ва 9 аспи дигар зотҳои гуногун аз ҷумла зотҳои олтойӣ ва майдаи мугули буданд. Аспҳо бо афзор ораста шуда, ба мурдагон тухфа шудаанд. Зин, лачом ва дигар афзори онҳо хеле қиматбаҳоянд. Бояд зикр кард, ки ихтироии зин ба сақоиҳо мансуб аст. Юнониён ва дигар халқҳо чанд асп баъд аз мавҷудияти зин огоҳӣ ёфтанд. Афзори ҳамаи аспон аз санъати баланди хунармандии сақоиҳои он замон ва меҳру муҳаббати онҳо нисбат ба аспони саворӣ гувоҳӣ медиҳанд. Қабри дуҷум низ ғорат шудааст, аммо бисёр чизҳо боқӣ мондаанд. Аз баски ҷасадҳо ва чизҳои дар қабр гузошташуда ях баста буданд, дуздон онҳоро гирифта натавонистаанд. Дар сар, дастҳои мурдагон чизҳои қиматбаҳо, аз ҷумла ашёи зинати тиллоӣ мавҷуд буданд ва дуздон онҳоро гирифта натавониста, сару дасту пойи мурдагонро бурида бурдаанд (расми 50).

Бадани кай ҳолқубӣ шудааст. Сина ва тахтапушташ бо расмҳои афсонавӣ, аз ҷумла бабри уқобсар, гавазни уқобсар, наргурм ва бабри болдор оро ёфтааст.

Мувофиқи ривояти маъхазҳои ҷинӣ, сақоиёни он диёр бадани худро бо нақши ҳайвонҳои афсонавӣ оро медоданд. Чунин одамро давлатманд меҳисобиданд. Деворҳои қабрро бо гилем, намадҳои нақшӣ ва палос оро додаанд. Дар қабр чизҳои рӯзгор, аз қабили чойник, табак, коса, ҷумча ва гайра гузоштаанд. Соҳибони қабр хеле сарватманд будаанд. Мурдагон дар тобутҳои сарпӯшдори аз ғӯлаҷӯбҳои бузург сохташуда меҳисобиданд. Бозёфтҳои қабристонии Пазирик нишон медиҳанд, ки сақоиҳои ин диёр бо тамоми ҳамнаҷодони худ дар Осиёи Марказӣ, Аврупо ва Шарқ наздик буда, робитаи тичоратӣ ва фарҳангӣ доштанд.

Асоси ҷорводории мардумони сайнии Олтойро галлаҳои аспон, подаи говҳо ва рамаи гӯсфандон ташкил медиҳанд. Иморотҳои деҳот аз ғӯлаҷӯбҳо сохта шуда буданд. Ҳар оила хонае болои ароба, яъне фойтун дошт, ки дар он аз қафои гала ва рама ҳаракат мекард.

Либоси мардон аз шалвор, камзӯл, мӯза; либоси занҳо аз курта ва камзӯли дарозу рӯймол иборат буд. Либосҳо гулдор буда бо маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳо оро дода мешуданд. Силоҳои сақоиҳои Олтойро тиру камон, табарзин, ханҷар, тирдон ва гайра ташкил медиҳанд.

Дар гӯрхонае гилеми қадимтарини пашмин пайдо шудааст, ки аз хунари баланди гилембофии онҳо шаҳодат медиҳад. Умуман,

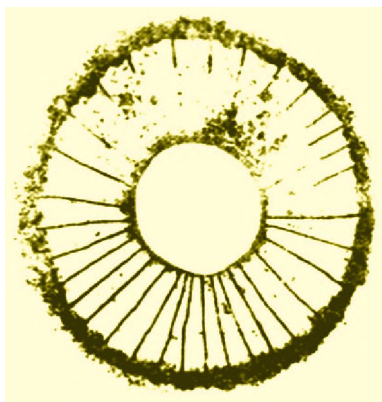
чорводорони ориёӣ соҳибфарҳанг буданд. Кайҳои чорводор дар ихтиёри худ на танҳо галаю рама, балки одамони хизматгор, дастаи ҳарбӣ, ҳунармандон доштанд. Нақшу ниғорҳои болои гилему намад нишон медиҳанд, ки онҳо дорои санъати баланди тасвирӣ, заргарӣ ва начҷорӣ (чӯбкорӣ) буданд. Ҷомеаи сайниҳои Олтой аз давлатмандон, миёнаҳолон, камбағалон ва гуломон иборат буд.

Манбаи асосии омӯзиши таърихи сайниҳо қабристонҳо мебошанд,

ки дар бисёр ноҳияҳои Тува омӯхта шудаанд. Қабрҳо, одатан, дар баландии соҳили рӯдҳо ва баъзан дар ҷойи қабристони асри биринҷӣ ҷойгиранд. Намуди зоҳирӣ ва дохилияшон гуногун аст. Муҳаққиқон зиёда аз 8 навъи онҳоро таҳқиқ кардаанд. Яке аз бузурттарини онҳо қабри Арчан дар водии Умко мебошад (расми 52).

Баъди таҳқиқ маълум шуд, ки дар марказ хонаи калоне аз ғӯлачӯбҳо вучуд дорад. Аз ин хона ба тариқи шуоъи Офтоб ба атроф 70 шоҳаи трапетсиямонанд паҳн мешаванд, ки болояшон аввал бо чӯбҳо ва баъд бо тахтасангҳо пӯшонида шудаанд. Дар марказ қабри саравлод – кай ҷой дошта, дар хонаҳои атроф 6 асп гӯронда шудаанд. Дар хонаҳои дигар низ аспон гӯр карда шудаанд. Ҷасадҳо, одатан, дар дохили тобути чӯбин якпахлу хобидаанд. Гӯрондан дар сандукҳои сангин низ маълум буд.

Одамони вобаста ба мартабаи иҷтимоӣ гӯронида шудаанд. Дар қабрҳо ашё кам аст, аммо се чизи асосии ба скифҳо тааллуқдошта: афзори аспҳо, ашёи дар шакли ҳайвонот сохташуда ва силоҳ вучуд доранд. Аз аслиҳа ханҷар, табарзину зогнӯлҳои дусара, ки нақши силоҳро мебозиданд, пайконҳо, ҳар гуна ороишҳо аз лаҷом, чизҳои зинатӣ, баргҳои тилло ва нукра барои ороиши афзори асп, гӯшвор, ангуштарӣ, марҷонҳо пайдо шудаанд. Касби асосии тӯрҳои сайнӣ чорводорӣ буд. Онҳо тобистон чорворо ба доманкӯҳҳо ва зимистон дар оғилҳои аз ғӯлачӯб сохташуда нигоҳ медоштанд. Худашон низ дар хонаҳои аз ғӯлачӯб сохташуда мезистанд. Девори хонаҳо аз ду қабат ғӯлачӯб бунёд шуда, байни ду девори ғӯлачӯбҳо бо хок пур карда шудааст. Ҷомеаи сайнӣ синфӣ

Расми 50. Маъбади ниёгон.
Улуг-Хорум.

буд. Кайҳо хеле давлатманд будаанд ва инро аз гӯрхонаҳои онҳо муайян кардан осон аст. Хунармандӣ, аз ҷумла заргарӣ ва савдо ривочу равнақ дошт. Рӯзгори сайниҳо бо рӯзгори ҳамнаҷодони ориёиашон монанд буд. Урфу одати онҳо низ ҳамоханги дигар ориёиҳо буд.

САВОЛҲО

1. Дар бораи зиндагии сайниҳои Тува ва Олтой чӣҳо медонед?
2. Кайҳо кӣҳо буданд? Аз қабристонҳои Пазирик чӣҳо ёфт шуданд?
3. Чаро кайҳо баданашонро бо усули халқӣ ба расми ҳайвонҳои афсонавӣ оро медоданд?

§ 36. ДАВЛАТИ ЭЛОМ

То омадани гурӯҳҳои ориёӣ ба сарзамини Ориёноӣ Ғарбӣ дар ин ҷо халқҳои дигар мезистанд ва дар ҳазораҳои IV–III пеш аз милод давлатҳоиашон вучуд доштанд, ки дар онҳо деҳа ва шаҳрҳои бисёре ба вучуд меоянд. Шаҳре бо номи Шуш ба яке аз марказҳои иқтисодӣ табдил ёфта, деҳаҳои гирду атрофро ба худ тобеъ мекунад. Дар ҳазораи IV сохтмонҳои боҳашамат, хунармандӣ, кулолии чархӣ равнақ меёбад. Дар Шуш бар бунёди хиштин бинои боҳашамат барои ҳукумат сохта мешавад. Дар харобаҳои он муҳрҳои пайдо шудаанд, ки дар болои онҳо ҳар гуна рақамҳову ишораҳои хатӣ вучуд доранд ва аз пайдо шудани хат ва идораи маъмури гувоҳӣ медиҳанд. Аммо ин хатҳо то ба ҳол ҳонда нашудаанд. Ғайр аз Шуш боз марказҳои дигари маъмури ва шаҳрҳои вучуд доштанд, ки дар қатибаҳои мехии акқодӣ бо номҳои Овон, Симаш, Барахша ва ғайра ёд мешаванд. Давлати Элом ба ғайр аз ноҳияи Шуш вилоятҳои кӯҳсори гирду атроф, ҳамвории шимолу ғарбӣ, Хузистон, шаҳри Аншан (имрӯз бо номи Тепшаи Мӯлиён дар масофаи 46 км дар шимолии Шероз воқеъ аст) дошт. Аз харобаи Аншан муҳрҳо ва ҳуҷҷатҳои ба даст омадаанд, ки бо хатҳои пеш аз эломӣ навишта шудаанд. Дар ибтидои ҳазораи III пеш аз милод дар он ҷо қасрҳои шохӣ, биноҳои маъмури ва маъбадҳои вучуд доштаанд, ки соҳибони онҳо дорони сарвати бузурге будаанд. Дар дарбор ва ибодатгоҳ садҳо хаттотон, дабирон, кормандони маъмури, динӣ, пешхизматон ва гуломон кор мекардаанд.

Шаҳрҳои марказӣ вуъят ёфта, сабаби тараққи навъҳои гуногуни хунармандӣ мешаванд. Дар он вақт истифодаи замин, аз ҷумла заминҳои обӣ дар водии Порс хеле раванқ меёбад. Ҷӯйҳо ва каналҳо канда мешаванд, миқдори заминҳои обӣ ва деҳаҳо меафзоянд.

Шаҳри Аншан дар охири ҳазораи III масоҳати 130 га заминро ишғол менамуд ва яке аз шаҳрҳои бузург ба ҳисоб мерафт.

Элом нисбат ба дигар ноҳияҳои Ориёнои Ғарбӣ ба монанди Байнаннырайн шароити хуби табиӣ дошт ва барои тараққи кишоварзӣ, хунармандӣ ва тичорат мусоидат мекард.

Сохти давлати Элом ғуломдорӣ буд. Дар ҳуччатҳо дар бораи ғуломоне сухан меравад, ки харида шудаанд ва дар заминҳои ғуломдорон кор мекунанд. Онҳо чандин хонадони ба ҳам хешро муттаҳид мекарданд. Ғуломдорон дар хочагиҳои подшоҳ ва ибодатгоҳҳо кор мекарданд. Дар заминҳои шохӣ ва ибодатгоҳҳо одамони озод зиёд буданд. Вазъи иҷтимоии онҳо қариб ба монанди ғуломон буд. Онҳо дар зери назорати одамони шох ё ибодатгоҳҳо кор мекарданд ва истисмор мешуданд. Сарлашқарон, кормандони давлатӣ ва шох аз замин қисми даромадашро мегирифтанд. Дар ин давра шумораи заминдорони бузург меафзоёд.

Дар ёдгориҳои Шуш дар қабатҳои марбут ба асрҳои XVIII–XVII-и пеш аз милод бостоншиносон хонасро ёфтанд, ки зиёда аз 50 ҳучра ва 10 ҳавлӣ дорад. Ин бино хонаи оилаи алоҳида будааст. Соҳиби он, одами давлатманд, оҳиста-оҳиста хонаҳои гирду атрофро ба тасарруф дароварда, онҳоро шаклан дигар карда, ба хонаи худ ҳамроҳ мекунад ва қадҳудои як маҳалла мешавад. Соҳибони хонаҳои гирду атроф ғулом ё хизматгори ин марди давлатманд мешаванд. Мувофиқи ҳуччатҳои бойгонӣ соҳибхона Темти Варташ буда, галлаву рама ва заминҳои кишту чарогоҳҳои бисёр дошта, аз наздикони подшоҳ будааст.

Дар асри XVI Элом аз қабилаҳои шимол – қассетҳо шикаст хӯрда, мавқеи худро аз даст медиҳад. Қассетҳо дар қўҳҳои Загрос мезистанд. Онҳо аввал Бобулро гирифта, баъд ба Элом сар мебароранд ва муддате ҳукмронӣ мекунанд, аммо Элом қассетҳоро ронда, давлати худро тақвият мебахшад. Дар асрҳои XIV–XII пеш аз милод Элом бо сарвариҳои шохони Аншану Шуш хеле пурзӯр мегардад. Маркази давлат шаҳри Шуш хеле пеш меравад, дар он давра биноҳои маъмурӣ ва қасрҳои бисёре пайдо мешаванд. Дар ин давра бинои ибодатгоҳи Зиккуратро сохта-

анд, ки бузургтарин иморати қалъамонанди бисёрқабатаи замони худ ҳисобида мешуд. Шоҳи Элом Кутир Наххунт ва Бобулро гирифта, сангеро, ки дар он қонунҳои шоҳ Хамураппӣ навишта шуда буданд, ба Шуш меоварад. Ҳоло ин санг дар осорхонаи Техрон мавҷуд аст. Бобул ба Элом товони калон медиҳад.

Элом дар замони шоҳ Инпушинак якчанд бор ба мамлакатҳои ҳамсоя ҳучум карда ғанимати бисёре ба даст меорад. Аммо дар замони подшоҳии Навухудоносори I дар ҷанги назди шаҳри Бадра Бобул эломиҳоро торумор мекунад ва Элом ба таназули дуру дароз гирифтгор мешавад.

САВОЛҲО

- 1. Давлати Элом дар кадом қисмати Эрони кунунӣ ҷой дошт?*
- 2. Сохти давлати Элом чӣ гуна буд?*
- 3. Бостоншиносон дар харобии кадом шаҳр хонаи давлатмандро пайдо кардаанд?*

§ 37. ДАВЛАТИ МИТАН

Бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, ки ориёӣҳо ба сарзаминҳои Эрони кунунӣ дар охири ҳазораи IV ва аввали ҳазораи III пеш аз милод омадаанд. Ба ҳар ҳол бозёфтҳои Алҷахуюк (Туркия) ва Осиёи Марказӣ, махсусан Олгинтеппа (Туркманистон) монандиҳои бисёр доранд. Аз ин рӯ ориёӣҳо ба кӯҳистони шимолу ғарбии Эрон дар охири ҳазораи IV ва ё аввали ҳазораи III пеш аз милод омада будаанд. Дар ҳазораи II пеш аз милод дар кӯҳистони Копетдоғ ҳайкали фариштагони ориёӣи Митро, Варуна, Индира ёфт шудаанд, ки ба асрҳои XVI–XIV пеш аз милод мансубанд. Ин ҳайкалҳо ва навиштаҷотро давлате ба мо ёдгор гузоштааст, ки номаш маълум нест. Дар осори давлати хетҳо ному нишонаҳои ориёӣён бисёр аст, аммо муаммои онҳо то ба ҳол қушода нашудааст.

Як чиз возеҳу равшан аст, ки дар садаи XVI дар қисми шимолу ғарбии Байнаннаҳрайн дар ҷойи шоҳигарии хурди Кумихо, Алшон ва Ямҳад давлати пуриқтидоре бо номи Митан ташкил меёбад. Маркази он шаҳри Вашуканки буд ва то ҳол пайдо карда

нашудааст. Аҳолии асосии давлати Митан хурриҳо буданд, ки бо сомиҳо омезиш ёфтаанд. Хурриҳо ба нажоди хиндуаврупоӣ нисбат доштанд ва дар асрҳои XVII–XVI пеш аз милод бо ориёӣҳо омехтаанд. Ин омезиш дар ноҳияҳои рӯди Урмияи Эрони кунунӣ ба амал омада буд. Аз ин рӯ: 1) забони ориёии Митан қадимтарин шоҳаи забони хиндуориёӣ; 2) он лаҳҷаи забони ояндаи хинду ориёӣҳост; 3) забони ориёии Митан ба шоҳаи забонҳои дардӣ-ву курдистонӣ мансуб аст. Дар байни номҳои ориёӣ аввал бо номи шоҳ Шуттари I писари Курт (асри XVI пеш аз милод), баъд Парратарн ва сеюм Соусадаттар дучор меоянд. Зохиран, ориёӣҳо дар ҷомеаи хурриҳо нуфузи зиёд доштаанд, ки ба сари қудрати сиёсӣ омаданд. Заминҳои Митан барои кишти лалмӣ ва чорводорӣ мувофиқ буданд. Дар кӯҳҳои он нукра, тилло, сурб, сангҳои сохтмонӣ, сангҳои нимқиматбаҳои ба лочвард монанд хеле бисёр буданд. Аз ин ҷост, ки митаниҳо дар сохтмони қасру хонаҳо, истихроҷи маъданҳо, тараққиёти ҳунармандӣ ва савдо нисбат ба ҳамсояҳои худ пеш рафта буданд.

Дар бораи сохти ҷомеаи Митан маълумот хеле кам аст. Аз катибаҳои хазинаи ошуриҳо, хетҳо ва фиръавнҳо пайдост, ки дар дижи шоҳони Митан даҳҳо толор, ибодатгоҳ ва дигар хонаҳои истиқоматӣ, маъмурӣ ва хочагӣ вучуд доштаанд. Хочагии шоҳӣ аз галлаи говон, рамаи чорвои хурд ва заминаҳои кишти иборат буд. Дар хочагии шоҳон гуломон, муздурону ҳунармандон қор мекарданд. Дар давлати Митан ҷамоаҳои ноҳиявӣ, деҳотӣ ва оилавӣ нақши муҳим доштанд. Ҳар яке ягон соҳаи хочагиро ривож меод. Масалан, ҷамоаи савдогарон дар савдои хориҷиву дохилӣ, ҳунармандон дар касбҳои гуногун, зироаткорон яке дар истеҳсоли гандум, дигаре ҷав, сеюм лубиё, ҷаҳорум мошу биринҷ, панҷум сабзавот қор мекарданд. Албатта, зироату боғдорӣ ба иқлим ва ҳоку оби ноҳияҳо вобаста буд.

Ҷамоа дар сохтори давлати Митан маъқеи асосӣ дошт ва як сохти иҷтимоиро ташкил мекард. Ҷамоа аз табақаҳо иборат буд ва табақаҳои поён аз ҷониби давлатмандон истифода қарда мешуданд. Махсусан, судхӯрӣ, яъне қарзи имтиёзнок ва иҷорадорӣ хеле раванқ ёфта буд. Бисёр қарздорон аз сабаби фоизи баланди қарз ва сари вақт барнагардонидани қарзи худ ба нимагулом ё гулом табдил меёфтанд. Давлатмандҳо ҷавонони камбағалу беқасро писархонд қарда, онҳоро оҳиста-оҳиста ба хизматгори хонагӣ, батрак ва ниҳоят ба гулом табдил меоданд.

Писархонд намудан як навъ фиреби мардум шуда буд. Яке аз воситаҳои зиёд намудани гуломон ғорат намудани ҳамсояҳо ва ноҳияҳои дигар буд. Баъзе одамон аз қашшоқӣ худро ба муҳлати муайян мефурухтанд. Агар ғаравмонда шартӣ имзошударо иҷро карда наметавонист, ба гулом табдил меёфт. Бо вучуди ин гулом ҳуқуқи ба қанзони ӯ занони озод хонадор шуданро дошт. Ӯ метавонист писархонд гирад ва ӯро вориси худ эълон намояд. Гуломони босавод низ буданд, ки дар дарбор вазифаи мирзоиро анҷом медоданд ва аз шох барои қори хуб тухфаҳо мегирифтанд. Гуломдор гуломро мезад ва агар ӯ аз соҳибаш ғурезад, гуломдор ҳақ дошт як чашмашро кӯр кунад.

Асрҳои XVI–XIV пеш аз милод давраи авҷи тарақиёти давлати Митан мешавад. Дар ин давра шохони Митан Осӣи Хурд, Сурия, Финикия ва Ошуру Фаластинро тобеи худ мегардонанд. Фиръавн Тутмоси III борҳо ба муқобили Митан лашкар кашид, аммо ғолиб нашуд. Фиръавн Аменхотеби II бар Митан ғолиб меояд, аммо пирузии он кӯтоҳмуддат буд. Митан чун пештара роҳҳои тичоратро дар даст дошт ва аз мисриён боқ меситонд, бинобар ин фиръавнҳои Тутмоси IV ва Аменхотеби II ба духтарони шохӣ Митан – Тушрат хонадор шуда, ӯро иттифоқчии худ мегардонанд ва барояш тухфаҳо мефиристонанд. Аз Миср барои шохони Митан ашӣи тиллоӣ ва нуқрагин мефиристанд. Шохони Митан дар навбати худ барои фиръавнҳои фойтунҳои ҷангӣ ва аспони саворӣ ҳада мекарданд.

Дар охири садаи XV пеш аз милод Миср султ мешавад ва Митан меҳоҳад заминҳои аздастдодаи Фаластинро баргардонад ва бо Бобул қарордод имзо мекунад. Миср бо Ошур иттифоқ мебандад, аммо дар ин давра аз шимол ҳетҳо ба сарзамини Митан ҳуҷум оварда, харобиҳо мекунанд. Дарбориён нисбат ба шох Тушрат норозигӣ намуда, ӯро қатл мекунанд ва ба ҷойи ӯ писараш Шативасро ба сари тахт шинонда, духтари шохӣ ҳетҳоро ба ӯ медиҳанд. Ин никоҳ мустақилият ва иқтисоди пешини Митанро барнагардонд, баръакс, дар дарбор таъсири ҳетҳо афзуд. Ошур аз султии Митан истифода бурда, худро мустақил эълон кард. Митан бо ёрии ҳетҳо ба Ошур лашкар мекашад ва шикаст меҷӯрад. Ошуриҳо пойтахти Митанро забт карда, онро ғорат мекунанд. Шативас ба Хет мегурезад ва тахти шохӣ бо ёрии ошуриҳо ба Артадам мерасад, ки баъд дастнигари онҳо мешавад. Дар асрҳои XIII–XI пеш аз милод Митан ба шохигарии хурд тақсим шуда,

ба зери таъсири ошурихо менад ва мустақилиятро аз даст медихад.

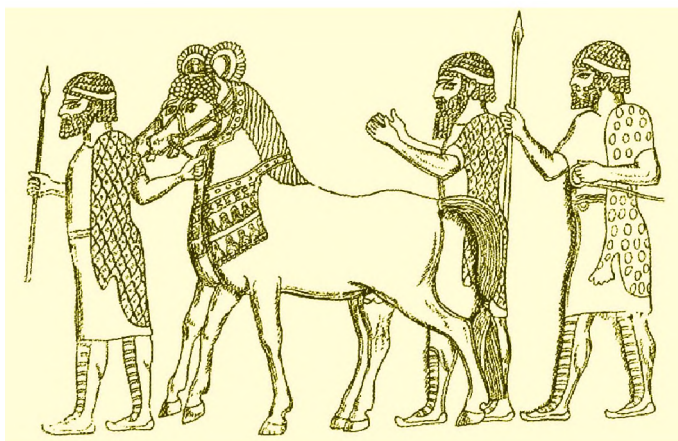

САВОЛҲО

1. Давлати Митан чӣ гуна давлат буд?
2. Олимон дар бораи ориёӣ будан ва набудани он чӣ фикрҳо доранд?
3. Ба давлати Митан кадом ноҳияҳо дохил мешуданд?
4. Забони митаниҳо ба кадом гурӯҳи забонҳо дохил мешавад?

§ 38. ДАВЛАТИ МОД

Дар бораи давлати Мод маълумот хеле кам аст. Мо баъзе маълумотро аз маъхазҳои ошурӣ ва юнонӣ пайдо кардем. Дар асрҳои IX–VIII пеш аз милод сарзамини Мод дар итоати давлати Ошур қарор дошт. Модҳо ба ошуриҳо андоз меоданд ва барои аз дасти онҳо халос шудан мубориза мебуданд. Дар катибаҳои ошурӣ дар бораи шӯришҳои модҳо ба муқобили ошуриҳо суҳан меравад ва зикр мешавад, ки онҳо аз халқҳои ориёӣ буданд ва асрҳои X–IX пеш аз милод дар деҳаҳои байни Дамованд ва Загрос мезистанд ва ба зироаткориву чорводорӣ (онҳо бо парвариши аспони саворӣ хеле шухрат доштанд) машғул буданд. Модҳо ба ошуриҳо асп андоз меоданд ва ба бобулиёну мисриён асп тухфа мекарданд. Ҳанӯз қаблан ҳам зикр карда будем, ки ориёӣҳо ром-

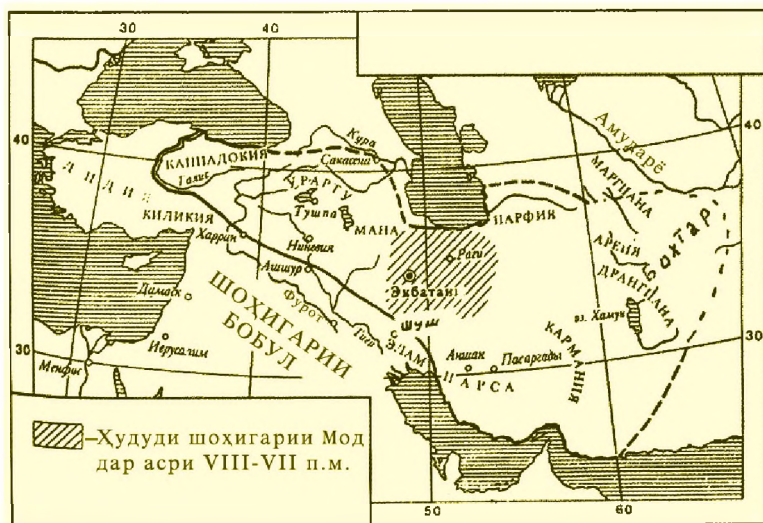
Расми 51. Акси модҳо дар девори қасри Дури Ошуриҳо.

кунандаи аспони гуногун буданд ва онҳо паҳнкунандагони аспони саворӣ ва фойтуни дучарха дар Осиё ва Аврупо ба шумор мераванд.

Давлати Мод чорумин давлати ориёӣҳо буд, ки дар Шарқи Наздик баъди Митан (асрҳои XVI–XIV), Кимер (асрҳои X–VIII) ва Мона (асрҳои XIII–VI) вучуд дошт. Катибаҳои ошурӣ шаҳодат медиҳанд, ки модҳо соли 760 пеш аз милод бо қabilaҳои ҳамзабони худ скифҳо, кимерӣҳо ва монаҳо якҷоя ба муқобили давлати Ошур шӯриш бардошта, худро мустақил эълон мекунанд. Шӯришро Паратуто сарварӣ мекард. Қувваи шӯришгарон неруманд буд ва ҳукумати ошуриҳо модҳоро эътироф менамояд. Баъди мустақил шудани модҳо дар байни скифҳо, кимерӣҳо ва монаҳо низоъ бармехезад ва иттиҳод пароканда мешавад. Ҳар қabila мехоҳад мустақил гардида, давлати худро дошта бошад. Соли 722 сарвари модҳо Даҳёкур маҷбур мешавад, ки халқҳои ҳамзабони худ сақоӣҳо (скифҳо) ва кимерӣҳоро зӯран ба итоат дарорад. Даҳёкур вилояти Порсро низ ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва барои дигар ноҳияҳои дар дасти ошуриҳо буда мубориза мебарад. Манбаъҳои юнонӣ номи 9 нафар шоҳони Модро овардаанд, ки онҳо 300 сол ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи ривояти Ҳеродот Даҳёкур (Диёкур) ё Девкас 53 сол (аз соли 726 то 673 пеш аз милод) подшоҳӣ карда, сарзаминҳои ориёиниширо аз ошуриҳо озод карда, оҳиста-оҳиста мулки худро васеъ мекунад. ӯ ба давлати Урарту ҳучум намуда, онро тобеи худ мегардонад.

Дар замони шоҳ Фароатас (646–624 пеш аз милод) давлати Мод қувват мегирад ва яке аз рақибони давлати Ошур шуда барои аз байн бурдани душмани деринаи худ бо ӯ ба ҷанг мебарояд. Ошурҳо дар Ғарб роҳҳои баромад ба баҳр ва Мисру дигар минтақаҳоро дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд. Давлати Мод дар замони шоҳ Хувахуштур (Кавоксар) писари Фароатас (624–585 пеш аз милод) хеле пуриқтидор мешавад. Скифҳо, ки дар ҷануби баҳри Охшиён мезистанд, иттифоқии модҳо дар ҷангҳои зидди Ошур буданд, аммо баъзан ошуриҳо ба воситаи игво онҳоро ба муқобили модҳо истифода мебарданд. Скифҳо мехостанд худашон ҳукмрон бошанд. Пеш модҳо ба скифҳо хироч медоданд ва онҳо аз ин даъво даст накашида буданд.

Хувахуштур хост скифҳоро ба худ тобеъ намояд, вале шикаст мехӯрад ва барои хироч додан ба скифҳо розӣ мешавад. Ҳеродот ривоят мекунад, ки Хувахуштур зиёфате ташкил мекунад ва ба он

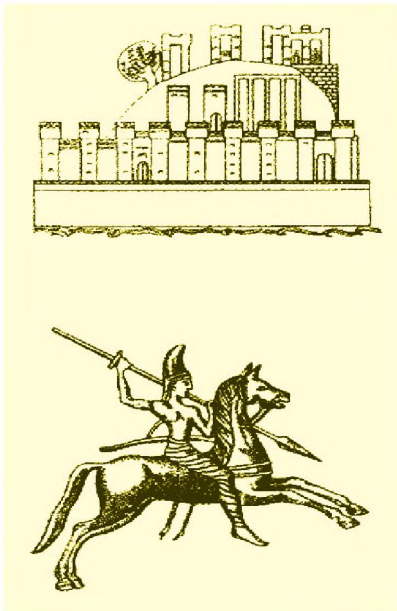

Расми 52. Давлати Мод дар асрҳои VIII-VI пеш аз милод.

сарварони кимерихоро даъват менамояд. Вақте ки онҳо ба дарбор меоянд, Хувахуштур онҳоро ба қатл мерасонад ва скифҳоро кимерихоро ба итоати худ мебарорад.

Хувахуштур барои иқтидори ҳарбии худро афзудан ислохот мегузаронад. Ӯ ба ҷойи дастаҳои кироя ва ихтиёри лашкари доимии найзадорон, тирандозон ва ғойтунсаворонро ташкил мекунад. Вай бо мисриён ва бобулиён иттифоқ баста, ба ҷанги муқобили Ошур тайёри мебинад. Ҷанг соли 616 пеш аз милод сар шуда, ошуриҳоро хеле заиф месозад. Модҳо сарзамини Монаро ғатҳ ва онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунанд. Хувахуштур ба духтари шоҳи Бобул Набополосар хонадор шуда, иттифоқи худро бо Бобул таҳким мебахшад.

Модҳо бо фиръавнҳо ва бобулиён доир ба муқобили ошуриён ҷанг кардан иттифоқ мебаранд ва соли 612 пеш аз милод ба ҳуҷум мегузаранд. Ошурҳо муқобилият нишон дода натавонистанд. Модҳо ба маркази давлати Ошур шаҳри Нинув ворид шуда, онро ғорату хароб намуда, аҳолиро ғулом мекунанд. Замини давлати Ошур дар байни Бобул, Миср ва Мод тақсим мешавад. Бештари сарзаминҳои Ошур ба ихтиёри модҳо мегузарад. Давлати Мод дар шимолии Байнаннаҳрайн ба яке аз давлатҳои пурзӯр табдил меёбад.

Расми 53. Сарбози найзани Мод.

Модҳо соли 590 ба Лидия, ки яке аз давлатҳои пуриқтидор дар шимолӣ Осийи Хурд буд, ҳуҷум мекунанд, аммо онро ғатҳ карда наметавонанд ва ҷанг то соли 585 давом мекунад. Соли 585 писари Хувахуштур Ихтивайгу (Астиак) бо лидиягӣҳо сулҳ баста, духтари Алиатта – шӯхи онҳоро ба занӣ мегирад.

Ҳарҷанд модҳо дар кӯҳҳои Эрони кунунӣ аз асри X то асри VI пеш аз милод зиста, зиёда аз 200 сол давлати паҳноваре доштанд, аз онҳо осори ками хаттиё боқӣ мондааст.

Дар Эрони имрӯза (дар наздикии Сари Пул, мобайни қасри Ширин ва Кирмоншох) дахмаест, ки дар санг қанда шуда ва дар миёни халқ бо номи Дукони Довуд машҳур мебошад. Дар ин ҷо сурати марде ба шакли ҳаққокии барҷаста боқӣ мондааст ва олимони онро ба модҳо нисбат медиҳанд, ки дар даст барсам ва дар тан либоси модҳо, ва дар ҳолати намоз акс шудааст.

Як дахмаи дигар ҳам дар наздикии Кирмоншох бо аломати Ахурамаздо боқӣ мондааст, ки олимони онро ба модҳо нисбат медиҳанд. Умуман, дар вилояти Кирмон дигар дахмаҳои хурду қалон низ ҳастанд, ки ба модҳо мансуб дониста мешаванд. Аз ривояти Ҳеродот маълум мешавад, ки модҳо дар сохтани шаҳрҳо ва маҳсусан обод намудани пойтахти худ – шаҳри Эқбатан (Ҳамадон имрӯза) ба ошӯриҳо ва дигар ҳамсоягон пайравӣ кардаанд, аммо меъмориҳои модҳо хусусиятҳои миллии ориёӣ доштаанд.

Масалан, дар оини ориёӣҳо рақами ҳафт муқаддас ҳисоб мешуд, бинобар ин, шаҳри Эқбатан (Ҳамадон) ҳафт қалъа ва ҳафт девори ҳафт бурҷи дарун ба дарун доштааст. Бо мурури ба даруни шаҳр даромадан деворҳо, бурҷҳо ва қасрҳо баландтар ва бузургу шукӯҳмандтар мешуданд. Кохи шӯҳӣ, ки дар дохили девори ҳафтум ҷой дошт, аз ҳамаи қалъаҳои дигар баландтар ва бузургу зеботар буд. Аз он тамоми ҳафт девори дигар назорат мешуданд.

Масалан, дар оини ориёӣҳо рақами ҳафт муқаддас ҳисоб мешуд, бинобар ин, шаҳри Эқбатан (Ҳамадон) ҳафт қалъа ва ҳафт девори ҳафт бурҷи дарун ба дарун доштааст. Бо мурури ба даруни шаҳр даромадан деворҳо, бурҷҳо ва қасрҳо баландтар ва бузургу шукӯҳмандтар мешуданд. Кохи шӯҳӣ, ки дар дохили девори ҳафтум ҷой дошт, аз ҳамаи қалъаҳои дигар баландтар ва бузургу зеботар буд. Аз он тамоми ҳафт девори дигар назорат мешуданд.

Ҳамаи қасру бурҷҳо бо ҳафт ранг оро дода шуда буданд. Қасри шоҳон ва девору кунгураҳои он бо тилло ва қасру бурҷи дуҷум бо нуқра, сеюму чаҳоруму панҷум ва ғайра бо рангҳои бунафш, арғувонӣ, сурх, кабуд, сафед оро ёфта буданд. Ҳар як ранг маънии ҳафт кишвар, ҳафт осмон, ҳафт сайёра, ҳафт фаришта, ҳафт рӯзи ҳафтарао ифода мекард. Оини модҳо оини Ориёи қадим буд. Онҳо оташ, замин, об ва хокро бузург медоштанд. Модҳо аз «Авесто» ва Зардушт огоҳӣ доштанд ва оташро чун нури илоҳӣ мепастиданд. Муғон мурдаҳои худро дар даҳмаҳо мегӯрониданд. Офтоб ва сайёраҳо бузург медоштанд. Дар эътиқоди онҳо ростӣ нақши муҳим бозида, дурӯғ саҳт маҳкум карда мешуд.

Соҳти давлати модҳо шоҳигарӣ буд. Дар қорҳои хоҷагӣ гуломон қор мекарданд, яъне давлат гуломдорӣ буд. Гуруҳи давлатмандони бузург дар идораи давлат даҳлат менамуданд ва шоҳ бо онҳо мубориза мебард. Мардуми заҳматкеш муборизаи шоҳро ба муқобили давлатмандон дастгирӣ мекард. Мардум ба табақаҳо тақсим мешуданд. Нуфузи лашкариён – саворагон хеле баланд буд ва онҳо ба табақаи ашрофон дохил мешуданд. Муғон, кишоварзон ва гуломон табақаҳои дуҷум, сеюм ва чорумро ташкил медоданд.

Шоҳи охирини модҳо Ихтивайгу ё Астиаг тайи 35 соли ҳукмронии худ бо қувваҳои марказгурез мечангид, аммо онҳоро мағлуб карда натавонист. Соли 550-и пеш аз милод ашрофони маҳаллӣ ўро сарнагун карда, ҳокимиятро ба намояндаи дудмони ҳахоманишӣ – Куруш доданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Модҳо кӣ буданд ва дар кадом ноҳияҳо зиндагонӣ доштанд?*
2. *Давлати Мод чӣ гуна давлат буд?*
3. *Моҳияти ислоҳоти ҳарбии Хувахуштур аз чӣ иборат буд?*
4. *Сабаби сукути давлати Модро нақл кунед.*

§ 39-40. ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИЁН

Ташкили империяи Ҳахоманишиён. Давлати қадимаи порсҳо буда, аз соли 550 то 330-и то милод вучуд дошт ва дар давраи таъвоноияш ҳудуди бузургро аз нимҷазираи Балқан то Ҳиндустони Ғарбӣ ва қисми қалони Осиёи Миёнаро дар бар мегирифт. Асос-

гузори ин давлат пешвои иттиҳоди қабилаҳои порс – Ҳахоманиш буд. Ханӯз аз асри 7 то милод дар ҷануби ғарбии Эрон давлати хурде, ки шоҳонаш аз сулолаи Ҳахоманишиён буданд, вучуд дошт. Он чанд муддат тобеи Мод буд. Миёнаҳои асри 6-и то милод шоҳи ҳахоманишӣ Куруши II ба муқобили шоҳи охиринаи Мод Астиаг шӯриш бардошт. Ашрофони Мод ба тарафи Куруши II гузашта, соли 550-и то милод порсҳо бар модҳо дар ҷанги шадид ғалаба карда, пойтахти Мод – Эқбатан (Ҳамадон)-ро забт карданд. Куруши II ҳокимияти худро дар вилоятҳои давлати пештараи Мод, аз ҷумла дар Порт ва Тирания мустақкам карда, ба забткориҳои нав шурӯъ кард.

Тасхири Лидия. Ба тахт омадани Куруш давлатҳои ҳамҷавору пуриқтидори он замон – Лидия, Миср ва Бобулро ба ташвиш андохт. Онҳо байни худ иттиҳоди сегона бастанд ва мувофиқи он агар ҳар кадоме аз онҳо ба хавфе гирифтور шавад ва ёрӣ талабад, дигарон бояд ба кумак бирасанд. Давлати Лидия дар Шимол дар Осиёи Сағир яке аз пурзӯртарин давлатҳо буд. Вай скифҳоро шикаст дода, бисёр шаҳрҳои юнанинишинро ба худуди худ ҳамроҳ намуд. Дар замони подшоҳии Карез (Карезус) ба авҷи тараққиёт мерасад. Пойтахти он Сард хеле обод буд, ки онро юнаниён Сарди Заррин меномиданд. Махсусан, дар бораи хазинаи подшоҳони Лидия ва сарвати онҳо таърифҳо вучуд доштанд.

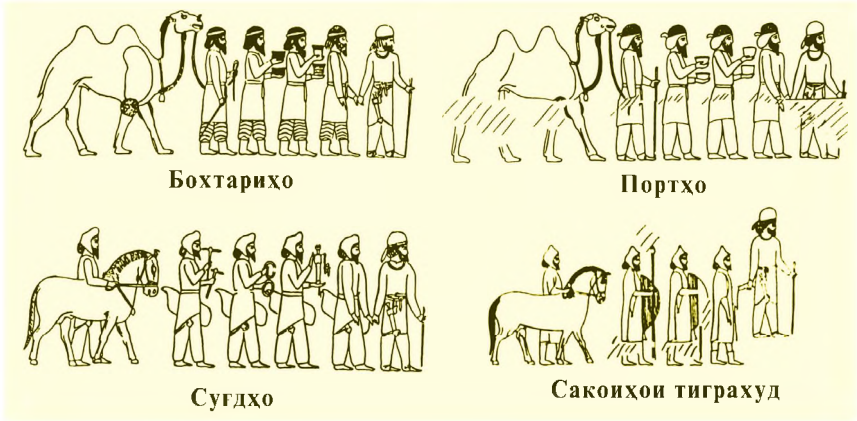

Расми 54. Давлати Ҳахоманишиён.

Карез аз муначчимон пурсид, ки агар ба Порс хучум намо-
яд, кӣ галаба хоҳад кард? Мубадони як маъбади юнонӣ ҷавоб до-
данд, ки шумо бар порсҳо ғолиб меоед. Бинобар ин, вай барои
забти мамлакати порсҳо лашкар кашид. Соли 549-и пеш аз милод
лашқари Лидия маҳали Бугозкӯйро гирифт ва дар Азмана байни
лашқари Куруш ва Карез ҷанги шадид рух дод ва ҳеҷ кадоме аз
тарафҳо ғолиб наомад. Азбаски зимистон фаро расида буд, лаш-
қари Лидия пас ғашт ва порсҳо онҳоро дунболагирӣ накарданд,
аммо Куруш ба хучум мегузарад ва Карез ба ин хучуми ногаҳонӣ
муқобилият нишон дода натавонист. Куруш ба осонӣ пойтахти
Лидия шаҳри Сардро муҳосира кард ва баъди чанде онро гирифт.
Карез бо наздиконаш асир афтод.

Баъди гирифтани Лидия, Куруш тамоми Осиёи Сағирро ба
давлати худ ҳамроҳ мекунад ва ба Ориёнои Шарқӣ лашкар мека-
шад. Ӯ дар тӯли солҳои 546–539 пеш аз милод ба Хоразм меояд ва
бо массагетҳо меҷангад. Ӯ ба Арахоз, Гедарос ва Гандҳара лаш-
қар кашида, марзи шарқии давлати худро то шимоли Ҳиндустон
ва рӯди Сир расонида буд. Июли соли 530 то милод Куруш кӯшуни
худро бар зидди массагетҳои Осиёи Миёна раҳсипор кард, вале
дар ҷанги шадид бо массагетҳо ҳалок шуд.

Ҷанги Бобул. Куруши Кабир баъди ташкили империяи бу-
зург ният кард, ки Бобулро низ забт намояд. Бобул бо девори
муҳофизатӣ ва бурҷҳои ҷимоявии худ дар байни мардум ҳамчун
қалъаи дастнорас машҳур буд. Куруш наметавонист, ки дар
ҷанубии давлати худ душмани зӯре чун Бобул дошта бошад. Ӯ
соли 539 пеш аз милод баъди омодагии хуб ба Бобул лашқар ка-
шид. Моҳи августи соли 539 пеш аз милод лашқари ориёӣҳо дар
назди шаҳри Опис (соҳили рӯди Даҷла) бо сипоҳи Бобул, ки онро
писари шоҳ Набонид – Балтасар фармондеҳӣ мекард, ба ҷанг да-
ромад. Баъди андаке муҳориба бобулиҳо ба дохили шаҳр паноҳ
бурданд. Девори қалъа на танҳо шаҳр, балки баҳши дехот, боғот,
заминҳои қорамро ихота мекард ва рӯди Фурут аз дохили шаҳр
мегузашт. Бобулиён метавонистанд мудати зиёд бо хӯроку об таъ-
мин бошанд. Бинобар ин, Куруш фармон дод, ки маҷрои рӯди Фу-
ротро дигар кунанд ва лашқар бо роҳи оби хушкіда вориди шаҳр
шавад. Дар натиҷа шаҳр бе ҷанг таслим шуд. Дар шаҳр ғорат ва
куштор рух надод. Мардум аз Куруш меҳрубонӣ диданд. Шоҳи
Бобул Набонид асир афтод, аммо Куруш ӯро озод кард ва дар
ҷояш боз монд, вале писарашро ба қатл расонд.

Расми 55. Аксҳо аз Тахти Чамшед.

Омилҳои зерин кори Курушро дар фатҳи Бобул осон гардониданд. 1. Куруш ҳамаи роҳҳои тиҷоратии бобулиёро баста, норозигии табақаи шаҳриёни машғули тиҷоратро бар зидди Набонид ба вуҷуд овард. 2. Дар Бобул асирони зиёде аз ҳар гӯшаю канори Осиёи Наздик нигоҳ дошта мешудаанд. Онҳо тайёр буданд, ки ба қувваҳои зидди Набонид ёри диҳанд. 3. Дар Бобул муносибатҳои иҷтимоии байни табақаҳои гуногуни ҷомеа хеле тезтунд гардида буд. Муборизаи ғуломон ба муқобили ғуломдорон, зироаткорону ҳунармандони бузург хеле авҷ гирифта буд. Ҳамин тавр, табақаҳои поёнии ҷамъият аз омадани лашкари ориёӣҳо хурсанд шуда, дигаргуниҳои иҷтимоиро умед доштанд. Барои ҳамин лашкари Куруш бе хунрезӣ вориди Бобул гардид, мардумро аз зулми Набонид наҷот дод ва мардум ӯро чун шоҳи нав пешвоз гирифт ва мувофиқи русуми онҳо дар ибодатгоҳ тоҷгузорӣ кард. Ӯ халқҳои Шумер ва Аккадро, ки дар остонаи нобудӣ қарор доштанд, наҷот дод. Куруш ба тамоми мардум ваъда дод, ки амнияти онҳо таъмин карда мешавад. Маъбади худии бобули – Мардук муҳофизат ва аз ғорат нигоҳ дошта шуд. Куруш дар он ҷо посбонҳо гузошт ва амнияти ҳамаи шаҳрвандонро таъмин кард. Ҳамаи маъбадҳои Бобул, Элом ва Ошурро аз нав обод кард. Асирони Бобуло озод кард ва иҷозат дод, ки ба ватанашон баргарданд. Дар Бобул махсусан яҳудиёни асир бисёр буданд. Куруш ба онҳо рухсат дод, ки ба Исроил раванд ва чун пештара зиндагонӣ ба сар баранд. Куруш озодии пайравӣ аз дину оинро эълон кард, яъне ҳар касе мутобиқи дини худ ибодат мекард.

Куруши Кабир шохигарии Бобулро нигоҳ дошт ва онро яке аз нишастгоҳҳои худ хонд. Ҳукумати Куруш дар Бобул на чун ҳукумати бегона, балки қонунӣ ба ҳисоб мерафт, зеро ӯ давлатро аз дасти худои бобулиҳо – Мардук ва бо розигии ӯ гирифта буд. Куруш унвони «шоҳи Бобул ва мамлакат»-ро гирифт ва ҳуқуқи меросиро то Хашпёршоҳ нигоҳ дошт. Бобул мустақилиятро аз даст дода, ба яке аз хушатрҳои давлати Ҳахоманишиён табдил ёфт. Вазифаҳои маъмурию ҳарбию дар дохили мамлакат ашрофони порсӣ дар дасти худ нигоҳ медоштанд.

Баъди Байнаннаҳрайнро забт кардани Куруш тамоми шохигарии минтақа то марзи Миср ихтиёран худро тобеи давлати Куруш эълон намуданд. Тоҷирони ҳамаи кишварҳои тобеи империя хурсанд буданд, ки барои тичорат майдони васеъ ба вучуд омад.

Андешаҳои муаррихон ва бузургони илм дар бораи Куруши Кабир. Худуди давлати ориёӣҳо дар замони Куруши Кабир дар ғарб гулӯгоҳи Дарданел, баҳри Мағриб, дар шарқ рӯдҳои Синду Сир, дар шимол баҳри Гургон, кӯҳҳои Қафқоз ва дар ҷануб халиҷи Порс ва нимҷазираи Арабистонро фаро мегирифт. Ин аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки онро Куруш бунёд гузошта буд ва ҳеҷ ҳукуматдоре пеш аз Куруш давлате бо чунин пахноварӣ ва камхунрезие таъсис карда натавониста буд. Дар бораи Куруши Кабир муаррихони қадим фикрҳои ҷолибе гуфтаанд: Дар «Курушнома» омадааст: «Куруш нобиғаи бузург буд, ки дар тамоми умр ба ҳадафе муқаддас ва олий пайравӣ мекард. Ӯ дӯсти инсонҳо ва толиби илму ҳикмат, ростӣ ва дурустӣ буд. Куруш ақида дошт, пирӯзӣ ба ҳеҷ кишваре ба ҳеҷ миллате ҳуқуқ намедихад, ки халқи мағлубро асир кунад. Ҳангоми ҷанг бояд кӯшид, ки кишоварзон ва мардуми ғайрисипоҳӣ зарар набинанд. Шаҳри шикастхӯрдаро набояд ғорат кард. Куруш муваффақ шуд, ки миллатҳои шикастхӯрдаро шефтаи худ созад. Тавре ки порсҳо ӯро падар хондаанд, миллатҳои мағлуб ӯро Худовандгор ҳисобидаанд. Куруш бузургтарин, бахшандатарин, покизатарин, рӯддилтарин марди таърихи дунё буд. Куруш бузургтарин ҳаводори фарҳанг ба шумор мерафт».

Дар Таврот (китоби муқаддаси яҳудиён) дар бораи Куруш гуфта мешавад: «Худованд дар бораи Куруш мегӯяд, ки шубони ман аст ва ҳар чӣ ӯ кунад, он аст, ки ман хостаам».

Афлотун мегӯяд: «Куруш сарвари бузург буд. Дар замони ӯ ориёӣҳо аз озодӣ бархурдор буданд ва бар бисёр миллатҳои дунё

фармонравой мекарданд. Ба илова ӯ ба ҳамаи миллатҳое, ки зери фармони ӯ буданд, ҳаққу ҳуқуқи озодӣ бахшид, аз ин рӯ, вайро ҳама дӯст медоштанду эҳтиром мекарданд». Ҳеродот дар бораи Куруш навиштааст: «Ӯ подшоҳи сода, баландҳиммат ва родмарди шучоъ буд. Ӯ порсҳоро аз хироч додан раҳонид ва соҳиби империяи ҷаҳонӣ ва миллати нерумандтарин гардонид».

Дар адабиёти таърихӣ се подшоҳро бузургтарин подшоҳони ҷаҳон номидаанд: Куруш, Искандар ва Сезарро, аммо дар амал на Искандар ва на Сезар ба пояи Куруш расида наметавони-станд. Аввалан, Искандар қотил буд ва аз дасти ӯ ҳазорҳо мардумони бегуноҳ ҳалок шудаанд. Ӯ садҳо шахрро хароб кард, сӯзонд. Сезар ҳамчунин. Куруш ободгари шахрҳои вайрону роҳҳо буд. Куруш дар давоми фугҳоти худ мардумозорӣ накардааст. Ӯ ғамхори ҳама буд. Ӯ барои эҷоди осоиши мардумони ғайриориейӣ низ кӯшишҳо ба харҷ дод. Куруш худро аз мардум ҷудо намекард. Хулоса, ӯ падари ҳамаи мардумони дохили империяи худ буд. Хислатҳои писандидаи инсондӯстӣ, ҷавонмардӣ, озодипарастӣ, додгустарӣ, ростқавлӣ, ободкории Куруши Кабир натиҷаи тарбияи ӯ дар рӯҳи анъанаҳои ориейӣ буданд.

Ёддошт: Барои хубтар бо қору пайкори Куруш ошноӣ пайдо кардан, мутолиаи романи «Куруши Кабир»-и Барот Абдурахмонро тавсия медиҳем.

Подшоҳии Камбучӣ. Куруши Кабир ду писар дошт, яке Камбучӣ валиаҳд дар Бобул буд ва дигареро юнониён Асмир-диз гуфтаанд ва Дориюш дар катибаи худ ӯро Бардӣ навиштааст. Дар таърихномаҳо ҳамин номи Бардӣ қабул шудааст. Баъди вафоти Куруш Камбучӣ ба тахти ориейӣ нишаст (солҳои 530–522 пеш аз милод). Куруши Кабир андеша дошт, ки Мисрро забт кунад, аммо дар ҷанги зидди массагҳо дар соҳилҳои баҳри Хоразм ҳалок гардид. Камбучӣ ба тахт нишаста, ин нақшаи падарро амалӣ намуд.

Ӯ соли 525 пеш аз милод ба Миср лашкар кашид. Сарлашқари кироҳои юнонии дар Миср буда Фанат бе ҷанг бо лашқараш ба тарафи Камбучӣ гузашт. Боқимондаи дастаҳои Миср торумор карда шуданд ва фиръавн Псамметих асир афтод. Камбучӣ шоҳи Миср шинохта шуд ва ба сулолаи 27-ум асос гузашт. Камбучӣ ин забткории худро ба расмият даровардани шуда, худро писари маликаи Миср аз зани мисрии Куруш эълон намуд ва бо тамоми қоида ва қонуни мисриён тоҷгузорӣ кард. Ӯ шоҳи Миср ва мамлакатҳо аз насли худоён Ра ва Осирис шинохта шуд. Камбучӣ

бо либосу тоҷи фиръавнӣ ва мутобиқи расму одати фиръавнҳо дар ибодатгоҳҳо қурбонӣ ва намозгузорӣ мекунад.

Баъд ба сӯи Ҳабашистон ва Нубия лашкар мекашад, аммо аз сабаби ба ин ҷанг тайёрии хуб надидан муваффақ нашуда, боз мегардад.

Ӯ соли 523 пеш аз милод дар Миср огоҳӣ меёбад, ки дар Порс бародараш Бардӣ худро шоҳи Ориёно эълон кардааст. Камбучӣ шитобон ба сӯи Порс меояд ва дар роҳ вафот мекунад.

Шӯриши Бардӣ дурӯғин (сохта). Бардӣ бародари ҳамтани Камбучӣ даъвогари тахту тоҷ буд. Камбучӣ барои он ки ӯ дар набуданаш табаддулот накунад ва шоҳ нашавад, пеш аз сафари Миср ӯро пинҳонӣ мекушад. Аз ин ҳодиса мубаде бо номи Гавмата огоҳӣ дошт. Гавмата ба Бардӣ монанд будааст. Вақте ки Камбучӣ чанд сол дар Миср мемонад, Гавмата худро ба номи Бардӣ шоҳи Ориёно эълон мекунад. Гавмата соли 522 пеш аз милод тахти Порс ва Модро ба даст меорад ва мардум ӯро ба шоҳӣ мепазиранд.

Дар муддати кӯтоҳе ҳамаи кишварҳои империя Бардиरो ҳамчун шоҳи қонунӣ эътироф мекунанд. Ӯ мардумро аз андози сесола ва хизмати ҳарбӣ озод мекунад. Ислоҳоти Бардӣ ба муқобили ҳукмронон ва давлатмандони Порс нигаронда шуда буд. Аз ҳамин сабаб баъди 7 моҳи ҳукмронии Бардӣ давлатмандони Порс бо сарвари Дориюши I шӯриш бардошта, Бардиरो ҳалок намуда, Дориюши I-ро шоҳаншоҳ эълон менамоянд. Дориюш, Дору номи чанд подшоҳ (Дориюши I – писари Виштасп), Дориюши II (писари Ардашери I), Дориюши III (писари Арсам) аз сулолаи Ҳахоманишиён мебошад.

САВОЛҲО

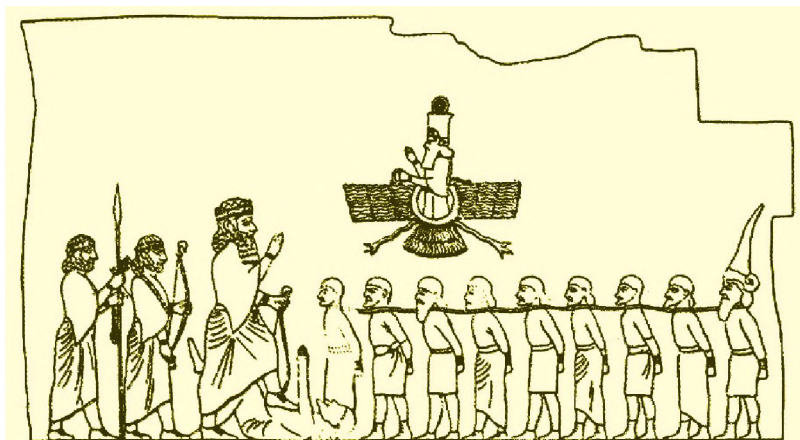
1. Оид ба давлати қадимаи порсҳо империяи Ҳахоманишиён маълумот дода метавонед?
2. Таъхири (забтшавии) Лидия чӣ тавр сурат гирифт?
3. Аҳамияти империяи Куруши Кабир барои мардуми ориёӣ дар чист?
4. Сабабҳои галабаи Куруши Кабирро номбар кунед.
5. Корҳои хайри Куруши Кабирро номбар карда метавонед?
6. Куруширо таърихнависони қадим чӣ тавр сифат кардаанд?

§ 41-43. ДОРИЮШИ КАБИР

Маълумоти умумӣ. Сентябри соли 522-и пеш аз милод баъд аз ҳафт моҳи ҳукмронии Бардӣ салтанати ориёиҳо ба дудмони (хонавода, авлод) Ҳахоманишиён, ба Дориюш боз гашт. Дориюш дар он вақт 28 сола буд. Баъди ба сари ҳокимият омадани Дориюш тамоми мамлакат ба муқобили ӯ шӯрид ва хушатрҳо (вилоятҳо) худро мустақил эълон карданд.

Аввал Бобул шӯрид ва як нафар худро писари шоҳ Набонид эълон кард ва тахтро соҳиб шуд. Дориюш моҳи декабри соли 522 пеш аз милод ба Бобул лашкар кашид ва шӯришгаронро торумор намуда, сарварони онро қатл кард. Вақте Дориюш дар Бобул буд, Порс, Мод, Элом, Марғиён, Порт ва сақоиҳо шӯриш бардоштанд.

Дориюш ба муқобили Марғиён-ҳокими Бохтар, бародарашро фиристод ва ӯ ба шӯришгарон голиб омад ва одамони бисёреро кушт. Дар дохили Порс Ваҳяздод ном шахс худро писари Бардӣ гуфта, ба мубориза бархост ва бисёр вилоятҳо то Арахоз ӯро ҷонибдорӣ карданд. Ӯ соли 521 пеш аз милод ба лашкари Дориюш, ки сарвари он Ваймис буд, ҷангид, аммо касе голиб омада натавонист. Мубориза давом кард ва танҳо баъди нӯҳ моҳи ҷанг ба Дориюш муяссар гардид, ки Порсро аз шӯришгарон пок созад. Дориюш ба Элом лашкар кашид ва онро гирифт ва ба Мод бозгашт ва онро низ забт кард. Дориюш бештар аз як

Расми 56. Ақсҳои барҷаста дар кӯҳи Бесутун. Дар самти аввал Доро ва дар зери пояш Гавматаш муғ. Баъд сарварони асиришудаи шӯришгар: Ассин, Нидинт-Бел, Фчавартиш, Марта, Чисатахма, Ваҳяздод, Арах, Фчад ва доҳии сақоиҳо Сқунҳа.

сол бо шӯришгарон чангид ва тамоми вилоятҳои империяро аз нав муттаҳид намуд. Солҳои 520-519 пеш аз милод Дориюш бо сақоиҳои Осиёи Марказӣ мечангад ва бар онҳо голиб омада, сарвари онҳо Скунҳаро асир мегирад.

Баъд Дориюш фармон медиҳад, ки ҳамаи музаффариятҳои ӯро дар кӯҳи Бесутун бо хатти меҳӣ нависанд. Дар болои матнҳо ва аксшудагон аввал расми Ҳурмуз – Худованди бузурги ориёӣҳо кандакорӣ шудааст. Дар поён дар навбати аввал Дориюш ва дар зери пояш Гавмата, дар пушташ ду наздиконаш ва дар пеши рӯи ӯ нӯҳ нафар сарварони шӯришҳои империя ду даст ба пушт баста ва завлона (занҷир) дар гардан доранд, акс шудаанд. Шахсе аз ҳама охир марди қавиҷусса бо қулоҳи тирхурд дохили сақоиҳо-Скунҳа мебошад.

Дар поёни аксшудагон катибае бо хатти меҳӣ ба забонҳои ориёӣ (порсии қадим), бобули ва эломӣ ҳаққокӣ шудааст. Катиба яке аз манбаъҳои нодиртарин дар бораи таърихи империя ва забони қадими ориёӣ мебошад. Катиба дар бораи қаҳрамониҳои Дориюш дар барқарор намудани империяи Ҳахоманишиён ҳикоят мекунад. Дар матнҳо номи мавзӯҳои шӯрида, сарварони онҳо ва чӣ тавр аз ҷониби Дориюш паҳш намудани шӯриши онҳо ҳикоят мешавад. Катиба бо хатти меҳӣ навишта шудааст ва яке аз хатҳои қадими мо ба ҳисоб меравад.

Дориюш солҳои 518-512 пеш аз милод ба муқобили Фракия ва Македония лашкар кашид ва онҳоро таслим кард, аммо ҳучум ба муқобили сақоиҳои назди баҳри Охшиён (Сиёҳ) бенатича анҷомид. Дориюш шимолӣ Ҳиндустонро низ забт кард. Ҳамин тавр, дар замони Дориюши Кабир ҳудуди давлати ориёӣҳо аз рӯди Ҳинд то баҳри Охшиён ва аз Қарғоз то остонаи якуми рӯди Нилро дар бар дошт. То ин вақт дар дунё чунин давлати бузургро касе таъсис надода буд. Ин аввалин давлати бузурги ҷаҳонӣ буд, ки онро подшоҳони ориёӣи дудмони Ҳахоманишиён–Куруш ва Дориюши Кабир бунёд ниҳоданд.

Ислоҳоти Дориюши Кабир. Давлати Ҳахоманишиён аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки беш аз 70 халқи дорои забону дини гуногунро дар бар мегирифт. Баъзе халқҳо, ба монанди мисриёну бобулиён дар дараҷаи фарҳанги баландпояи он замон қарор доштанд, соҳиби шаҳрҳои бисёр ва алифбою китоб буданд. Баъзе халқҳои дигар кӯчӣ ва дар дараҷаи пасти маънавиёт алифбою хат ва давлат надоштанд.

Шӯришҳое, ки баъди ғавти Куруши Кабир дар империя ба вучуд омаданд, нишон доданд, ки халқҳои ҳайати империя мустақилият меҷаҳанд. Шӯришҳои солҳои 522–518 пеш аз милод Дориюшо водор карданд, ки барои мустақамии империя ислоҳоти ҷиддӣ гузаронад, то ки идораи он осон ва бардавом бошад.

Ислоҳот дар сохтори давлат. Дориюш тамоми мамлакатро ба хушатрабон (сатрап), ки маънояш нигоҳдорандаи давлат аст, тақсим кард. Тибқи катибаи Нақши Рустам, шумораи онҳо ба 30 ва бо навиштаи Ҳеродот ба 20 мерасад. Хушатрабонҳо аз ҷиҳати ҳудуд гуногун буданд, дар баъзе мавридҳо ҳудуди хушатра ба ҳудуди давлати пеш мустақилбуда рост меомад. Масалан, Миср як хушатраро ташкил меод, ки ба он ҳудуди давлати пешинаи ғиръавно ворид мешуд. Вазифаи хушатрабон асосан байни аъён ашрофи Порс ва ҳешовандони дудмони шоҳ тақсим мегардид. Баъзе хушатраҳо хеле бузург буданд ва ба ҳайати онҳо чандин давлатҳои пеш мустақил дохил мешуданд.

То Дориюш хушатрабон вазифаҳои ҳарбӣ ва маъмуриро ба уҳда дошт. Дориюш вазифаи ҳарбиро аз маъмури ҷудо кард. Хушатрабон танҳо вазифаи маъмури, хоҷагӣ, додситонӣ ва ғайраро ба уҳда дошт. Вай ҳақ дошт дар ҳудуди хушатра тангаҳои нуқра ва мисӣ барорад. Вай ба масъалаҳои андоздихӣ, андозситонӣ ва кори ҳокимони маҳаллӣ назорат мекард. Хушатрабон дар ихтиёри худ дастаи ҳарбӣ дошт, ки идора ва ҳифзи марзу буми хушатра бар зимаи ӯ буд.

Дар натиҷаи ислоҳот сохтори идоравии марказии калоне бо сарварию шоҳаншоҳ ташкил ёфт. Маркази идораи давлат дар пойтахти империя шаҳри Шуш ҷой дошт, лекин дар Экбатан (Ҳамадон), Бобул, Мемфис ва дигар шаҳрҳои марказӣ дафтари давлатӣ бо шумораи зиёди дабирон фаъолият мекард, ки ба рӯйбардор ва интишор кардани қарору фармонҳои ҳукумати марказӣ дар музофот машғул буданд.

Забони давлатӣ дар Осиёи Ғарбӣ забони оромӣ буд, зеро дар он замон ба ин забон шумораи бисёри оромӣҳо ҳарф мезаданд. Забони оромӣ дар Ориёнои Шарқӣ низ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ ба он забон навишта мешуданд. Забонҳои маҳаллӣ дар қорҳои дохилӣ истифода мешуданд. Дар хушатраҳо вазифаҳои дуҷум ва сеҷумдараҷаи давлатиро ба маҳаллиён низ меоданд. Дар заминҳои шохӣ ҳисобу китоб дар

дасти эломихо буд ва назорати ҳарби ро порсхо ба уҳда доштанд. Дар сохтори корҳои додситонӣ ва додгоҳӣ аз қоида ва қонунҳои бобулиён истифода мебуданд.

Ислоҳоти роҳ ва алоқа. Дориюши Кабир барои идораи мунтазами империяи бузург ба соҳмони роҳҳои мамлакат пардохт. Машхуртарини онҳо роҳи Сард – маркази Лидия аз Осиёи Сағир то Шуш ва аз он ҷо то пойтахт – Посоргод буд, ки дарозии он 2400 километрро ташкил меод. Дуюмин роҳи бузург аз пойтахти Миср – Мемфис то Курушкадаи соҳили рӯди Сир тӯл мекашид. Дар фосилаҳои роҳи якрӯза истгоҳҳо–лангарҳо сохта шуда буданд, ки дар он ҷо барои истироҳати мусофирон қорвонсаройҳо вучуд доштанд. Дар ҳар қорвонсарой ҷопархонаҳо мавҷуд буданд, ки дар сурати таъҷилии қор ҷопар аспҳои худро иваз мекард ва роҳро шабонарӯз давом меод. Дориюш роҳҳои алоқавари байни мамлақатро обод меод, онҳоро таъмир ва беҳтаринро низ таъмин мекард. Ин аввалин ҷорабини давлатӣ буд, ки барои раванқи идора, тиҷорат, хунармандӣ ва робитаи байни халқҳои мамлакат ва ҷаҳон аҳамияти бузург дошт. Ҷопархонаҳо шабонарӯз ва тамоми сол амал мекарданд.

Ислоҳоти ҳарбӣ. Идораи мамлақати бузург бе қувваи ҳарбӣ имкон надорад. Дориюш дар ин бахш низ тадбир ҷуст. Вай лашқари доимӣ ташкил дод. Ин қўшун бо шумораи муайяну қомил нигоҳ дошта мешуд ва ҳама вақт барои иҷрои вазифа омода буд. Дар қадом мамлакат норозигие рух меод, як қисми лашқари доиман амалқунанда ба он ҷо фиристода мешуд ва амнияти он ҷоро барқарор мекард.

Ҷаҳор ҳазор нафар сипоҳиёни зудамақ ба қосбонии пойтахт машғул буданд. Шоҳаншоҳ қорди ҳазорнафара дошт, ки аз саворақони найзадор иборат буд ва ба он ҳазорпат роҳбарӣ мекард. Қорди шоҳӣ бар дигар лашқариён назорат мекард. Сарбозону афсарони қорд аз ашрофзодақони поре интиқоб меқардиданд. Нигоҳбонҳои шоҳаншоҳ низ аз ҳамин дастаи ҳазорнафара интиқоб меқардиданд. Лашқар ба дастаҳои 100-нафарӣ тақсим мешуд, ки онро садопат фармон меод. Баъзан дастаи садиро бо номи қумондонаш ном меқарифтанд.

Мамлақат ба топарҳои (мисли округ) ҳарбӣ тақсим шуда буд, ки шумораи онҳо аз қор то ба ҳафт меқасид. Хизмати ҳарбӣ аз синни 20-солақӣ шуруъ мешуд. Бештари марқони поре дар лашқар хизмат мекарданд. Дар лашқари ориёҳои шарқӣ, аз қумла

тирандозони сакоӣ мавқеи калон доштанд. Вазифаҳои муҳим дар дасти порсҳо буданд. Лашкар аз пиёдаҳо ва саворагон иборат буд. Саворагонро аз ашрофзодагон ва пиёдаҳоро аз кишоварзон мегирифтанд. Аз асри V пеш аз милод сар карда пиёдаҳои ориёиро ба кироиягони юнонӣ иваз намуданд. Мавқеи кироиягон дар лашкар хеле афзуд. Ин яке аз хатоҳои сарварони ҳахоманишӣ буд. Кироиягони юнонӣ дар мавриди зарурӣ хиёнат карда, боиси шикасти лашкари ориёӣҳо шудаанд. Силоҳҳо асосан аз найза, жупин, сипар, тиру камон ва табарзин иборат буданд.

Дар вақти ҷанг савораҳо ва пиёдагон ба гурӯҳҳо тақсим шуда, якҷоя мечангиданд. Дар ҳамаи мамлакатҳои забтшуда лашкар нигоҳ дошта мешуд ва дар мавриди норозигӣҳо онро истифода мебарданд. Дар мамлакатҳои забтшуда лагерҳои калони ҳарбиён вучуд доштанд ва дар он ҷо низомиён бо зану фарзандашон мезистанд. Онҳо дар замин кор карда, аз ҳосили он рӯз мегузарониданд.

Дар замони Дориюш дар халиҷи Порс ва баҳри Миёназамин қувваҳои ҳарбӣ Мисрро ба тасарруф дароварда, лашкари хуби баҳрӣ ба вучуд оварданд, ки дар баҳри Миёназамин ва уқёнуси Ҳинд ҳукм меронд. Дастаҳои доимӣ ва кироия ҳар моҳ маош мегирифтанд.

Ислоҳоти молӣ ва пулӣ. Пеш аз Дориюш дар соҳаи молиёт тартиби муайян вучуд надошт. Сарварони хушатраҳо ва деҳаҳо ҷунонки мехостанд, ҳамон тавр аз мардум андози молӣ мегирифтанд. Дориюш барои ин кори муҳим тадбирҳо андешид. Аз гуфтаҳои таърихнависони юнонӣ бармеояд, ки андози молӣ ва пулӣ барои ҳар хушатра мувофиқи ҳосилонокии замин муайян мегардид. Масалан, Осиёи Хурд ба чор бахш тақсим шуда, ҳар кадоми ин мувофиқ ба даромадаш ҳар сол ба ҳазинаи давлат аз 400 то 500 талант андоз месупорид.

Талант андозаи вазни бобули буда, ба 30 кг нуқра баробар аст. Вазни пули Ориёно ду навъ буд: таланти тилло ва таланти нуқра. Тилло 25 кг ва нуқра 33 кг-ро ташкил меод. Дориюш барои ба тартиб овардани муомилот дар империяи худ сикка задани тангаҳои тилло, нуқра ва мисро бо вазни муайян таъйин кард.

Сиккаҳои тилло, ки онро дорик мегуфтанд, танҳо бо иҷозати шоханшоҳ дар зарробхонаи шоханшоҳӣ бароварда мешуданд ва 8,4 грамм вазн доштанд. Сиккаҳои нуқраро хушатрабонҳо ва мисро дар маҳаллаҳо мебароварданд. Аз соли 515 пеш аз милод дар тамоми мамлакат вазни якхелаи пул ҷорӣ карда шуд. Тангаҳои

тиллоии дорик дар тӯли чандин аср арзиши умумичаҳонӣ доштанд ва дар муомилот мавриди истифода қарор гирифта буданд. Аммо муомилоти бештар бо тангаи нукра сурат мегирифт, ки ченаки вазни он 5,6 граммро ташкил меод. Дар Бобул бештар пули бобулӣ, ки аз хиштчаҳои нукра иборат буд, истифода мекарданд. Дар рӯи хиштчаҳо муҳри вазни хоси нукраи тоза навишта шуда буд ва дар вақти хариду фурӯш бар кашада мешуд.

Муомилот бо хиштчаҳои муҳрзада хеле раванқ дошт, аммо бештари тангаҳои тилло дар ҳазинаи шох меҳобиданд ва рӯи муомилотро намедиданд. Вақте ки юнониён ҳазинаи шоҳии Шушро гирифтанд, дар он 40 ҳазор талант мавҷуд буд, ки бештари онро пули тилло ташкил мекард. Дар арафаи вожгунии империя дар ҳазинаи он 235 630 талант вучуд дошт. Шох метавонист аз ин ҳисоб чорабиниҳои ҳарбӣ гузаронад ва давлатро аз ҳучуми аҷнабиён начот диҳад. Сиккаҳо фақат барои маоши кироҷгон ва дарбориён истифода мешуданд. Тангаҳои тилло аз муомилот бардошта шуда буданд, ки ба иқтисодиёти мамлакат зарари калон доштанд.

Бозоргони дохилӣ ва хориҷӣ. Дориюши Кабир барои тичорати дохилӣ ва хориҷӣ чораҳои бисёре ба сомон расонд, ки пеш аз он вучуд надоштанд.

а) ӯ давлати бузурге ташкил дод, ки бисёр давлатҳои чудоғонаи қадим ба он ҳамроҳ гардиданд. Ин давлатҳо соҳиби муомилоти пешрафтаи дохилӣ ба ҳисоб мерафтанд, аммо бо давлатҳои дигар савдо карда наметавонистанд. Ин давлатҳо баъди тобеият ба як империя шароити хуби тичорати дохилӣ ва хориҷиро ба даст оварданд. **б)** Дориюш пули яғонаро ба муомилот баровард, ки он на танҳо дар дохили империя, балки берун аз он раванқ дошт. **в)** Дориюш роҳҳои тичорати роҳро таъмир ва амнияти онҳоро таъмин кард. Ҳамаи ин чорабиниҳо майдони фаъолияти тоҷирони ҷаҳонро вусъат бахшид. Соли 218 пеш аз милод бо фармони Дориюш канали Суеи таъмир шуд ва киштиҳо ба ҳаракат даромада ба воситаи баҳри Сурх бо халиҷи Порс ба баҳр роҳ ёфтанд. Дориюш ҳангоми лашкаркашиҳо ба Ҳинд дид, ки роҳи хушкӣ барои рафтуомад хеле мушкул аст. ӯ роҳи баҳрро бо воситаи укёноси Ҳинд ва Мисру Порс омода сохт. Ба ин тариқ тамоми роҳҳои хушкӣ ва баҳрӣ барои тоҷирон кушода шуданд ва онҳо барои хариду фурӯш ба сафарҳои дур мерафтанд. Дар роҳҳои корвонгард корвонсаройҳо сохта шуда буданд, ки дар онҳо барои одамон ва сутурон шароити зист муҳайё

буд. Дар яке аз қабристонҳои Олтой матоъ ва ашёҳои замони Ҳахоманишиён ёфт шудаанд, ки онҳоро тоҷирони ориёӣ ба Сибир дар асри V пеш аз милод оварданд. Барои бозаргонӣ табиати пурфайзи мамлакатҳои дохили империя аҳамияти калон дошт. Масалан, дар Осиёи Сағир оҳан, сурб, мис, масолеҳи чӯбин, дар Миср ва Сурия рангҳо, ғалла, матоъ, машрубот, равгани зайтун, тилло, устухони фил, дар Либия ва Яман масолеҳи чӯбу тахта, мрамор, руҳом, дар Кипр мис, дар Ҳиндустон тилло, устухони фил, ақик, дар Бохтар лочвард, дар Юнон зарф ва ғайра истехсол мекарданд ва ба минтақаҳои гуногуни мамлакат мебарданд. Дар замони Ҳахоманишиён Роҳи Бузурги Абрешим кушода мешавад, ки дар давраҳои минбаъда шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кард. Дар савдои дохилии рустоҳо тангаҳои мисӣ, байни хушатраҳо нуқра ба қор мерафту тилло дар бозаргонии байналмилалӣ.

Вазъияти дохилӣ. Аз минбаъҳои хаттӣ бармеояд, ки дар замони Дориюши Кабир барои равнаку ривочи зироаткорӣ боғдорӣ, чорводорӣ ва хунармандӣ шароити мусоид фароҳам омад. Шоҳони ориёӣ барои ободонии мамлакат каналҳо, пулҳо ва сохтмонҳои бисёреро анҷом доданд. Шаҳрҳо ободу деҳаҳо пурфайз буданд. Дар мамлакат тартибу низоми қатъӣ ҷорӣ буд. Аз болои сарварони хушатраҳо, рустоҳо назорати давлатӣ бурда мешуд, то ки бедодгариҳо руҳ надиханд.

Дориюш дар қатибаҳои Нақши Рустам ва Бесутун номи мамлакатҳоеро овардааст, ки ба империяи ӯ итоат доштанд. Мо дар ин ҷо номи кишварҳои Ориёноро меорем: Мод, Ҳувовача (Ҳузистон), Парсува (Порс), Ҳарайва (Ҳирот), Бохтириш (Бохтар), Сугда (Сугд), Хворазмиш (Хоразм, Хева), Заранг (Систон), Ҳарахувотиш (Қандаҳор), Сатегуш (Панҷоб), Гандҳара (Кобул), Ҳиндуе (Синд), Сакоҳумварг (Сақоҳои дӯстдори ҳум), Сакотир, Бобирус (Бобул), Осуро (Ошур), Ормина (Армания), Капедука (Туркияи имрӯза), Сакотин, Тарарӯд, сақоҳои соҳилҳои баҳри Хоразм – Азов ва ғайра. Дар ҳамаи ин вилоятҳо ориёӣҳо суқунат доштанд ва ба ғайри Бобул аҳолии асосиро ташкил менамуданд.

Вазъияти иҷтимоӣ. Тавре ки қаблан зикр кардем, дар империяи қоида ва қонунҳои бобули бештар ҷараён доштанд. Дар замони Дориюши Кабир моликияти шахсӣ ба ҳукми қонун даромад. Аз мамлакатҳои забтшуда заминҳои бехтаринро гирифта, ба хонадони шоҳӣ, ашрофони порс ва давлатмандони бузург тақсим мекарданд. Ин гуна мулкдорон аз пардохти андоз озод буданд.

Баъзе давлатмандон як вилояти бузургро соҳибӣ мекарданд ва андоз намедоданд. Дар Бобул як нафар марди порс бо номи Бағомир заминҳои қорами худро ба тичоратхонаи Бобул – Мураш ба муҳлатаи 60 сол иҷора дода буд. Дар Конетдоғ шахсе, ки дар дастгир қардани Гавмата иштирок дошт, заминҳои ҳамаи вилоятро соҳиб шуда буд. Ин одамон бо номи «пуштибони шоҳ» маъруф буданд, ки заминро шахрҳо ва сарватҳои бисёр, лашкар ва додситону маъмурияти шахсии худро доштанд.

Яке аз заминдорони бузург ҳуди шоҳ буд, ки заминҳояшро ба иҷора медод. Дар ихтиёри шоҳ каналҳои бисёр, аз ҷумла дар Бохтар канали Окес, дар Сурия қангали қалғӯза, моҳиёни (рӯди) Мероид дар Миср ва даҳҳо қонҳо, боғот ва қасрҳои қорвонсаройҳо дар хуштраҳо қарор доштанд.

Дар қасри Персеполис (Тахти Ҷамшед) ҳаррӯза 15000 одам беғул хӯрок меҳӯрданд ва бештари онҳоро бенавоён ташкил медоданд.

Забону ҳатти давлатӣ оромӣ буд, аммо дар Миср забони маҳаллӣ ва дар Шуш забони эломӣ низ истифода мешуданд. Баъди ислоҳот тамоми вазифаҳои муҳими давлатӣ дар дасти порсҳо буданд. Дар вазифаҳои дуҷум ва сеҷумдараҷа маҳаллиён қор мекарданд. Барои тартиб додани қонуну қоидаҳои қазоиву маъмурий мутахассисони мисриву бобулиро истифода мебарданд. Дар қорҳои ҳуқуқиву додситонӣ асосан аз қонунҳои бобулиён қор мегирифтанд. Қоидаву қонунҳо барои тамоми мамлакатҳо як буданд. Оилаҳои давлатманди порс дар ҳар як ғӯшаву қанори империя заминҳои хубу ҳосилхезро соҳибӣ мекарданд.

Шоҳ ва дудмони ӯ дар тамоми сатрапҳо соҳиби замин, қанал ва боғу биноҳо буданд, ки онҳоро ба иҷора медоданд. Дар заминҳои шоҳ даҳҳо ҳазор ғуломон, мардикорон ва иҷорагирон қор мекарданд. Бояд гуфт, ки ориёҳо то ташкили давлати Ҷаҳоманишиён аз заҳмати ғуломон қам истифода мебарданд, аммо баробари ба ҳайати он ворид шудани давлатҳои ғуломдорӣ меҳнати ғулом ва ғуломдорӣ раванқ ёфт. Давлати Ҷаҳоманишиён давлати ғуломдорӣ буд. Ғулом, ба монанди ҳайвонот молиқияти шахсӣ ба ҳисоб мерафт, ӯро мефурӯхтанд, тухфа мекарданд ва ин расм аз насл ба насл мегузашт. Дар тарошидани сангҳо ва сохтмони шахрҳои Посоргод, Шуш, Персеполис (тахти Ҷамшед), қӯшқу қасрҳои шоҳӣ ҳазорҳо ғуломон шабу рӯз қор мекарданд.

Дар ҳуччатҳо вожаҳои «гарда» гуломи хонагӣ ва «курташ» гулом ё кироия машгул ба корҳои сахро ва дигар сохтмонҳо дучор меоянд. Бахше аз курташҳо оиладор буданд ва гурӯҳ-гурӯҳ кор мекарданд. Қасрҳои Персеполис дар тӯли 50 сол сохта шуданд, ки дар онҳо се ҳазор одам машғули кор буданд. Ҳар курташ мувофиқи қораш музди молӣ, яъне орд, равшан, ғалла ва ғайра мегирифт. Музди қори занон сеяк ва музди наврасон ними музди мардонро ташкил медод.

Андозҳо. Дориюш соли 518 пеш аз милод қонун баровард, ки ҳамаи сатрапҳо мувофиқ ба заминашон ва ҳосили он андози пулӣ медоданд. Дар муддати як сол аз 20 сатрап 7740 талант ба ҳазина ворид мешуд. Суғд, Бохтар, Хоразм, Порт ва Ориён (Ҳироту Систерон) 300 ва сақоӣҳо 250 талант андоз медоданд. Вилоятҳои мазкур ба сатрапҳои 14-15 ворид буданд. Мамлакатҳое, ки нуқра надоштанд, моли худро ба нуқра иваз карда, андоз месупориданд. Ғайр аз ин, ҳар сол дар рӯзҳои чашни Наврӯз ва иди Меҳргон барои шоҳ гов, асп, муҷассамаҳои аз тилло ва нуқра сохташуда, инчунин, сангҳои қиматбаҳо тухфа мекарданд.

САВОЛҲО

- 1. Дар бораи даврани аввали ҳукмронии Дориюш маълумот дода метавонед?*
- 2. Ислоҳот дар сохтори давлат, роҳ ва алоқа, ислоҳоти ҳарбӣ ва ислоҳоти моливу пулии Дориюш чӣ аҳамият дошт?*
- 3. Дориюш дар бораи тиҷорати дохилӣ ва хориҷӣ кадом чораҳо андешид.*

§ 44. ҶАНҲО БО ЮНОНИЁН

Дориюши Кабир империяи бузурге сохт, ки аз халқҳои гуногунаҷод ва дину оин ва урфиятҳои мухталиф иборат буд. Онҳо намехостанд тобеи империяи шоҳ бошанд. Дар он замон бештари шаҳрҳои давлати алоҳидаро ташкил медоданд ва сохтори демократӣ доштанд. Махсусан мустамликаҳои юнонии халиҷи қазираҳои соҳили Осиёи Сағир ба муқобили давлати порсҳо шӯришҳо бардошта, тиранҳо (шоҳҳо)-и Дориюш таъинкардари мекуштанд ва ба ҷойи онҳо намояндагони худро мегузоштанд. Чунин шӯриш дар Милет сар зад. Шӯришчиён ба шаҳри Сард ҳучум

карда, онро хароб ва тороч карданд. Лашкари хушатриаш (сатрапи) Лидия Артафан дохили қалъа шуда, аз он ҷо бо шӯришиён мечангад. Соли 490 пеш аз милод лашкари ориёиҳо Милетро аз баҳр ва хушкӣ муҳосира карда, шаҳро хароб мекунад; қисме аз шӯришгаронро кушта, қисмеро ба асирӣ мегирад. Аз шӯришҳои шаҳру деҳаҳои юнонии таҳти тасарруфи ориёиҳобуда Дориюш ба хулоса омад, ки то Афинаро сарқӯб накунад, оромӣ дар ноҳияи Осиёи Сағир ба вучуд намеояд. Бинобар ин, Дориюши Кабир ба хучуми қатъӣ ба Юнон тайёри мебинад.

Соли 492 пеш аз милод лашкари пиёдагард ба воситаи Фракия ва Македония ва аз роҳи баҳрӣ бо киштӣ ба сӯи димоғи Афон ҳаракат мекунад. Лашкари баҳрӣ дар назди нимҷазираи Халкид ба тӯфони шадид дучор меояд ва 300 киштиву 90 ҳазор одам талаф меёбанд. Лашкари ориёӣ ночор ба Осиёи Сағир пас мегардад ва аз нав тайёри мебинад.

Соли 491 пеш аз милод сафирони ориёӣ аз ҳукумати Юнон «замину об» талабиданд. Ин маънои онро дошт, ки бояд юнониҳо ба империяи ориёиҳо тобӣ бошанд ва андоз бидиҳанд. Бештари шаҳру вилоятҳо ғайр аз Афина ва Спарта ба итоат розӣ шуданд, аммо афиниҳо ва спартаиҳо сафирони ориёиҳоро куштанд ва ба ҷанг тайёри диданд. Ин баҳонаи дуҷумин маротиба лашкар кашидани Дориюш ба Юнон гардид.

Дориюш мегуфт: «Мо барои танбӯх додани саркашон ва он касоне, ки заминҳои Ориёнро дар Осиёи Сағир хароб кардаанд, меравем». Сарфармондеҳии лашкари баҳрро Донис ва хушкӣгардро Артафарн ба уҳда доштанд. Лашкар дар аввалҳои моҳи меҳр (сентябр) бо киштиҳо ба воситаи баҳр рафта, дар дашти Марафони Юнон лангар партофтанд. Марафон дар масофаи қариб 40 километрии Афина ҷой дошт. Лашкари ориёиҳо 10–15 ҳазор нафар буданд. Лашкари юнонӣ бештар 10 ҳазор нафар бо сарвари Милтиад дар мавқеи бештари ҷангӣ ҷой дошт. Ба ёрии афиниҳо боз ҷанг ҳазор нафар аз шаҳрҳои иттифоқчиён омаданд. Рӯзи 13 меҳрмоҳ муҳориба бо хучуми юнониҳо оғоз ёфт. Ориёиҳо қаҳрамонона мечангиданд, аммо бо сабаби он ки дар ҷойи тангу номувофиқ амал мекарданд, талафоти зиёд доданд. Маҷбуран ақиб нишастанд. Сабабҳои шикасти лашкари ориёиҳо бисёр буданд: яқум, лашкар имконияти гирду атрофро дидан ва мавқеи ҷангии бештарро ишғол кардан надошт, дуюм, тирандозон, ки дар лашкари ориёиҳо нақши муҳим мебозиданд, ба муқобили

чавшанпӯшҳои (гоплитҳо) Юнон ҳеҷ қор қарда наметавонистанд, яъне тирандозон дар ҳучумҳои пешравӣ – шамшеру найзазанӣ амалиёти самарабахш қарда натавонистанд, сеюм, инро ҳам бояд фаромӯш нақард, ки юнониҳо дар ватани худ барои истиқлолият ва ҳаёту мамоти худ меҷангиданд. Онҳо медонистанд, ки агар лашқари Дориюш ғолиб ояд, сарзамини онҳо ғорат ва мардум гулом мешавад.

Ғалабаи афиниҳо рӯҳияи мардуми Юнонро баланд бардошт ва дигар ноҳияҳо низ ба қанг ҳамроҳ шуданд.

Дориюш ба Ориёшаҳр баргашта, ба ҳучуми навбатӣ тайёрӣ мебинад. Барои ин вақт лозим буд. Соли 486 пеш аз милод дар Миср шӯриш сар зад ва дар ҳамин вақт Дориюш вафот қард. Баъди кашмақашҳои дуру дароз дар бораи писари ӯ аз духтари Куруши Кабир – Отсо Хашёршоҳи 35 сола ба тахт нишаст. Ӯ шӯриши Миср ва махсусан Бобулро бераҳмона пахш қард. Хашёршоҳ, шоҳигарии Бобулро барҳам дода, мамлақатро ғорат қард ва ҳайқали Мардуқро ба Посоргод овард.

Сипас Хашёршоҳ (Ксеркс) фармон баровард, ки барои ҳучум ба Юнон аз тамоми ҳушатраҳо сипоҳ дар шаҳри Сард гирд оварда шавад. Муаррихони қадим навиштаанд, ки лашқар аз бисёр халқҳои гуногуни мамлақати паҳновар гирд омад. Шумораи онҳоро тахмин мекунанд. Ба ҳар ҳол, лашқари Хашёршоҳ, хеле бисёр буд ва миқдори он то ба 100 ҳазор мерасид. Ӯ фармон дод, ки аз димоғи Афон то нимқазираи Халкид канал кананд, то ки киштиҳо ба монанди бори аввал ба тӯфон дучор наоянд ва дар қӯҳ дар намонанд.

Барои пиёдагон дар обҳои байни гулӯгоҳ ва қазираҳо аз киштиҳо пул сохтанд, то ки бе душворӣ роҳ раванд. Юнониҳо низ тайёрии хуб диданд. Ин навбат юнониҳо ҳамма ба муқобили ориёиҳо муттаҳид шуда, ба мубориза бархостанд.

Баҳори соли 480 пеш аз милод лашқари Хашёршоҳ бо баҳр ва хушкӣ ба сӯи Юнон ҳучум қард. Юнониҳо қарор доданд, ки лашқари ориёиро дар тангии қӯҳи Фармоил пешвоз гиранд. Паҳнои роҳ барои гузаштани як ароба қифоят меқарду бас. Роҳро аз ду тараф дастаҳои Афино Спарта бо сарвариин Леонид ҳимоя меқарданд. Дар давоми се рӯз юнониҳо ҳучумҳои пай дар пайи ориёиҳоро зада ғардонданд. Баъд ориёиҳо ба воситаи қосусон фаҳмиданд, ки роҳи дигар низ вучуд дорад. Сипас лашқари юнониёнро аз қафо печониданд ва онҳо маҷбур шуданд ақибшинӣ ку-

нанд. Спартаиҳои бисёре ба ҳалокат расиданд. Лашкари ориёиҳо Афинаро гирифт, аҳоли ба гирду атрофи қазираҳо гурехт.

Киштиҳои юнонӣ бо дарназардошти тамоми хусусиятҳои техникаи ҷангии он замон сохта шуда, дар суръат ва ҳаракат аз киштиҳои вазнини ориёиҳо хубтар ба ҳисоб мерафтанд. Ба кӯшуни баҳрии юнониён Фемистокл фармондеҳӣ мекард. Рӯзи 28 меҳрмоҳи соли 480 пеш аз милод дар назди қазираи Соломин дастаҳои ҳарбии баҳрии ҳар ду тараф рӯ ба рӯ омада, задухӯрд карданд. Кӯшуни ориёиҳо аз сабаби бисёрӣ дар халиҷ ба якдигар ҳалал расонда, қобилияти ҷану рост ҳаракат кардан надоштанд ва хуб ҷанг карда наметавонишанд. Аз ин рӯ, юнониҳо қомилан ғалаба ба даст оварданд, Хашёршоҳ бо бахше аз лашкари хушкигарди худ ба Осиёи Сағир омад. Қисми дигари лашкар бо сарвари Мардонӣ зимистонро дар Фесал гузаронида, баҳор ҷангро идома дод. Соли 479 пеш аз милод кӯшунҳои ҳар ду тараф бо ҳам бархӯрданд. Аз сабаби мавқеи номувофиқ ишғол намудани Мардонӣ саворагони ориёӣ ҷанг карда натавонишанд ва юнониён ғалаба карданд. Мардонӣ ҳалок шуд ва лашкар ба талафоти зиёд дучор омада, ақиб нишаст. Сипас юнониён ба Осиёи Сағир ҳамла карданд. Ҷанг бо танаффус то соли 449 пеш аз милод давом кард. Соли 449 пеш аз милод байни юнониён ва ориёиҳо сулҳ ба имзо расид.

Сабабҳои шикасти лашкари Хашёршоҳ:

1. Лашкариёни ориёӣ, ба ҷуз аскарони доимӣ, назария ва амалияи ҷангиرو намедонишанд. Онҳо машқҳои ҳарбӣ намекарданд ва ҷӣ будани онро намедонишанд.

2. Мардуми ғайриориёӣ забони якдигарро намедонишанд ва дар ҷанг амалиёти худро бо ҳамбастӣ карда наметавонишанд.

3. Мардуми ғайриориёӣ чандон манфиатдори ғалабаи Хашёршоҳ набуданд ва бо дили нохоҳам амал мекарданд.

4. Ғалабаи юнониҳоро аслан қувваҳои баҳрӣ таъмин карданд. Лашкари онҳо бо киштиҳои хурд дар мавридҳои лозима дар гирди киштиҳои ориёӣ пайдо шуда, онҳоро тирборон карда боз фирор мекарданд.

5. Юнониҳо, чи дар баҳр ва чи дар хушкӣ, дар мавқеъ ва муҳити ба онҳо хуб шинос мечангиданд. Ориёиҳо аз сабаби надонишани майдони ҷанг ба мушкилиҳо дучор омада, талафоти зиёд меоданд.

САВОЛҲО

1. Чаро лашкари ориёиҳо дар ҷанг бо юнониҳо ба шикаст дучор омад?
2. Назария ва амалияи ҷангии юнониҳо аз ориёиҳо чӣ фарқ дошт?
3. Лашкари Хашёршоҳ аз юнониҳо чандин баробар зиёд буд, аммо шикаст хӯрд. Чаро?

§ 45. КИШОВАРЗӢ ВА ҲУНАРМАНДИ

Зироат. Дар китобҳои таърихӣ доир ба зироаткорӣ ва ҳунармандии ориёиҳои замони Ҳахоманишиён маълумоте нест, вале аз кофтуковҳои бостоншиносон дар ҳудуди Осиёи Марказӣ: Хоразм, Фарғона, Суғд, Бохтар ва Марғиён даҳҳо канал ва корезҳои замонҳои гуногун, аз ҷумла асрҳои VI–IV пеш аз милод таҳқиқ шудаанд, ки баъзе аз онҳо то 40–50 км тӯл кашидаанд.

Шоҳони Ҳахоманишӣ ва хушатраҳо ба раванқи зироат ва боғу чорводорӣ аҳамияти махсус меоданд. Онҳо азхуд намудани заминаҳои навқорамро сарчашмаи муҳими иқтисодӣ меҳисобиданд ва аз ин рӯ, ба мулкҳои кишоварзон рафта, ба шахсони ободгари заминҳо, боғпарварон тухфаҳо меоданд ва онҳоро ба кори худ дилгарм мекарданд. Ҳеродот менависад, ки дар замони Ҳахоманишиён дар рӯди Ахшоҳ, ки онро бо Ҳарирӯд як меоданд, дар тангии дарае сарбанд сохта буданд ва бо на-вбат ба заминҳои кишт об тақсим мекарданд.

Ба ривояти Полибий дар Порт барои обёрӣ корезҳо вучуд доштанд. Ҳамин тавр, манбаҳои хаттӣ ва бозёфтҳои бостонӣ ба он далолат мекунад, ки дар замони Ҳахоманишиён зироаткорӣ ва

Расми 57. Бозубандҳои заррин аз «Ҳазинаи Амударё»-и Қубодиёни Тоҷикистон.

боғдорӣ хеле равнақ ёфта буд. Кишоварзон гандум, чав, зағир, нахуҷ, наск, лӯбиё, шолӣ ва ғайра мекоштаанд.

Дар боғҳо дарахтони себ, анор, анҷир, олу, шафтолу, зардолу, чормағз ва амсоли инҳо парвариш меёфтанд. Заминҳои васеъ барои тоқзор ҷудо буданд, ки дар онҳо навҳои гуногуни ангур парвариш мешуданд. Аз ангур хелҳои мухталифи май ва шарбат тайёр мекарданд.

Мо дар дарсҳои гузашта гуфта будем, ки ҳукумати Ҳахоманишиён андозро мувофиқи ҳосилнокии заминҳо ва боғҳо меситонд. Аз ин рӯ, навҳои замини серҳосил, миёнаҳосил ва камҳосил вучуд доштанд ва мувофиқи ҳосил аз онҳо боҷ меситонданд. Даромад аз заминҳо ба ҳазинаи шоҳ ворид мешуд. Дар заминҳои шоҳӣ бештар гуломон ва камтар кироғон кор мекарданд.

Ҳунармандӣ. Дар ин вақт зарфсозӣ хеле равнақ дошт. Кулолон зарфҳои худро дар чархи кулолӣ месохтанд ва бо рангҳои сафедчатоб оро медоданд. Зарфҳо хеле гуногун буданд ва онҳоро дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои маъмулии ин давра шакли устунавӣ (шакли геометрии цилиндрӣ) ва махрутӣ (шакли конусӣ) доштанд. Ин хели зарфҳо гуногунҳаҷм буда, дар Ориёнои Шарқӣ хеле равнақ доштанд Бозёфтҳои «Ҳазинаи Амударё», ки бештар аз тилло, нукра, мис, биринҷӣ, сангҳои қиматбаҳо, пайконҳои оҳанӣ, ханҷару шамшерҳои оҳанӣ, ғилофҳои устухони фил иборатанд, бар он шохиданд, ки санъати оҳангарӣ, маҳсусан заргарӣ, ба дараҷаи олӣ расида буд. Дар байни бозёфтҳо фойтуни заррине пайдо шуд, ки дар он чор асп баста шудаанд. Дар болои фойтун як нафар бо қулоҳи миллий дар курсӣ нишаста ва дигаре рост истода, аспҳоро меронад. Дар фойтун акси Ахурамаздо нақш ёфтааст. Олимон чунин ақида доранд, ки он фойтунсавор фариштаи Меҳр – Митро мебошад.

Дар миёни бозёфтҳои «Ҳазинаи Амударё» даҳҳо хайкали биринҷӣ, тиллоӣ ва тиллою нукрагии одам, бузи кӯҳӣ, даспонаҳо мавҷуданд. Маҳсусан, бозубанди тилло дар акси ду симурғи шохдор ҷолиби диққат аст. Гардан, шохҳо, болҳо ва бадани симурғҳо бо сангҳои қиматбаҳо хотамкорӣ шудаанд, аммо имрӯз бисёр сангҳо афтидаанд. Бозубанд, бешубҳа, яке аз шохкорҳои заргарони бохтарӣ – аҷлоди тоҷикон мебошад (расми 58).

Дар ҳазина чандин зарфҳои заррин, мучассамаҳои аспон, одами чавгонбоз, гавазн, мурғон, моҳӣ, лаълӣ ва миқдори зиёди тангаҳои тиллоӣ ва нукраи замонҳои гуногун ҳастанд. Бозёфтҳо

аз санъати баланди тасвирии замони Ҳахоманишиён гувоҳӣ медиҳанд. Аксари чизҳои тасвиришуда инъикоси мавзӯҳои асо-тирии мардуми ориёӣ мебошанд.

Деҳаҳо ва шаҳрҳо. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар ҳудуди Ориёноӣ Шарқӣ нишон медиҳад, ки дар замони Ҳахоманишиён садҳо деҳаҳои хурду калон вучуд доштаанд, ки дар баландихо сохта шуда, атрофшон девори муҳофизатӣ доштанд. Сарчашмаҳои юнонӣ Бохтарро, ки ба он Суғд низ дохил мешуд, «Кишвари ҳазоршаҳр» номидаанд. Албатта, мафҳуми шаҳр дар он давра аз ҳозира фарқ мекард, лекин рақами ҳазор далели он аст, ки миқдори шаҳрҳо дар арафаи ҳуҷуми мақдунӣён бисёр будаанд. Аз ахбори сарчашмаҳои юнонӣ ба ҳубӣ бармеояд, ки юнонӣён дар Суғду Бохтар бо деҳа ва шаҳру қалъаҳои хеле устувор ва сернуфус чангидаанд. Мувофиқи таҳқиқоти бостоншиносӣ шаҳри онвақтаи маркази Бохтар – Зарринасп, ки ҳоло бо номи Болоҳисор маъруф аст, 120 га заминро дар бар мегирифт ва хеле устувор буд.

Масоҳати Самарқанди замони истилои юнону мақдунӣҳо бештар аз 200 га заминро ишғол менамуд. Шаҳр девори химоявӣ қавӣ ва дижи (қалъа) устувор дошт. Ба ривояти маъхазҳо шаҳри Марғиён (Марв) яке аз бузургтарин шаҳрҳо ба ҳисоб мерафт ва аз шаҳристон ва диж иборат буд.

Искандар дар вақти чангҳои хунини худ дар ҳудуди Истаравшан ҳафт шаҳрро пай дар ҳам хароб кард, ки бузургтарини онҳо Курушкада буд. Мувофиқи гуфтаи Ариан, дар Курушкада 18 ҳазор нафар гирд омада, ба муқобили Искандар чангидаанд.

Дар маъхазҳои юнонӣ шаҳри бузурги Навкат зикр мешавад, ки дар Нахшаби Суғд будааст. Дар ин шаҳр Искандар зимистонро мегузаронд.

Кофтуковҳои бостоншиносӣ дар харобаи Тахти Сангин дар ноҳияи Қубодиён, аз он ҷое, ки соли 1878 «Ҳазинаи Амударё» ёфт шудааст, нишон доданд, ки шаҳр масоҳати 100 га заминро дар бар мегирифт. Дар ин ҷо маъбади бузургдошти рӯди муқаддаси ориёӣҳо Вахш (Охшо) сохта шуда буд. Маъбад дар соҳили рост, дар ҷойи бо ҳам пайвастанӣ рӯдҳои Панҷу Вахш ҷой дорад. Рӯди Вахш (Охшо)-ро олимони ба рӯди муқаддаси авестоии Вангуҳи Доитиё як медонанд, ки дар Арианавазӣ ҷой дошт.

Бостоншиносон танҳо дар ноҳияи Қубодиён панҷ шаҳри замони Ҳахоманишиёнро пайдо кардаанд, ки дорой тамаддуни баланд будаанд.

Осори шаҳрҳои замони Ҳахоманишиёнро дар Данғара, Кӯлоб ва Фархор низ таҳқиқ кардаанд. Сарчашмаҳои юнонӣ аз ду истехкоми кӯҳҳои Суғд ва Бохтар ёдовар шудаанд, ки дар онҳо мардумони зиёд гирд омада, зидди юнону мақдунӣҳо ҷангидаанд ва муқобилияти саҳт нишон додаанд.

Аз кофтуковҳои бостоншиносӣ ва ахбори маъхазҳои юнонӣ, махсусан ҷойҳои муҳорибаи ориёӣҳо бо ғоратгарони юнону мақдунӣ маълум мешавад, ки сарзамини Ориёнои Шарқӣ дорои садҳо шаҳр ва ҳазорҳо қалъаҳои устувор будааст. Тавре ки баъдтар мебинем, баъзе қалъаҳо чунон устувор будаанд, ки душман дар гирифтани онҳо очиз мондааст. Мамлакат ободу хуррам ва зиндагонии мардум хеле хуб буд.

САВОЛҲО

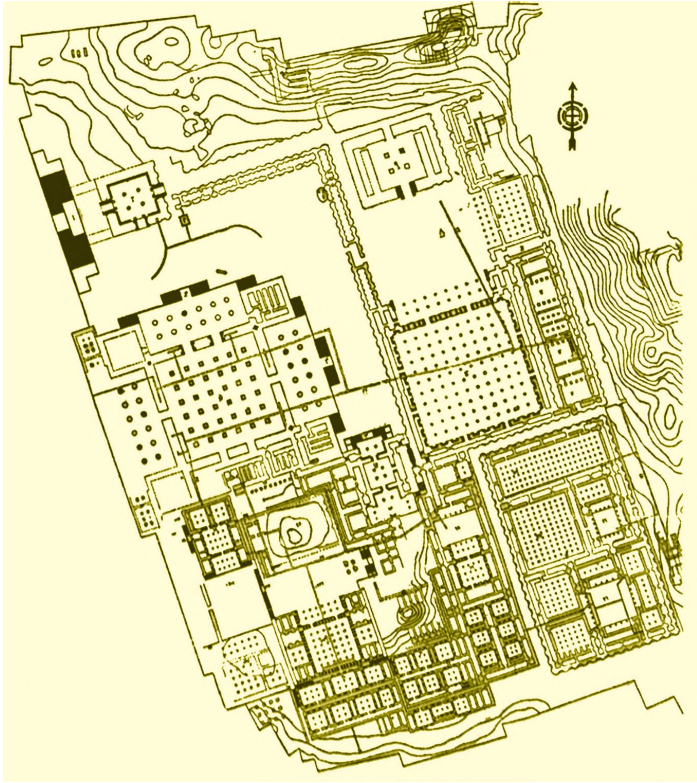

1. *Кадам навъи зироатҳо кишт карда мешуданд?*
2. *Шоҳони Ҳахоманишӣ чаро ба ободонӣ ва махсусан дар ҳаққи барзгарону боздорон ғамхорӣ мекарданд?*
3. *Таърихшиносони юнонӣ чаро Бохтарро «кишвари ҳазоршаҳр» номиданд?*
4. *«Ҳазинаи Амударё» аз кадом минтақаи кишварамон пайдо шуд ва он кадом бозёфтҳо дошт?*

§ 46-47. ФАРҲАНГИ ОРИЁИҲО ДАР ЗАМОНИ ҲАХОМАНИШИЁН

Маълумоти умумӣ. Тавре ки аз дарсҳои гузашта огоҳӣ доред, Куруш ва Дориюш Кабир дар ҷаҳони онвақта аввалин давлати бузурги ориёӣхоро ташкил карданд, ки дар ҳаёти он 70 халқи дорои забону дину оинҳои мухталиф мезистанд. Шоҳони ориёӣ ба ҳамаи онҳо муносибати демократӣ доштанд. Онҳо мувофиқи дину оини худ озодона зиндагонӣ мекарданд. Дар ҳудуди давлати паҳновари ориёӣҳо муносибатҳои дӯстонаи иқтисодӣ ва тичоратӣ ҳукмфармо буданд. Ин вазъият ба омезиши фарҳангҳо, таъсири мутақобилаи ривочи онҳо ва раванги иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳунармандӣ сабаб гардид.

Дини ориёӣҳо. Дар бораи дини шоҳони Ҳахоманишӣ, махсусан Курушу Дориюш ақидае вучуд дорад, ки онҳо аз оини Зардушт огоҳӣ надоштанд. Аммо як чиз мусаллам аст, ки онҳо таас-

Расми 58. Тахти Чамшед (Персеполис).

суби динӣ надошанд ва халқхоеро, ки ба зери тасарруф медавроварданд, ба эътиқодоти онҳо эҳтиром мегузошанд, яъне худоёни бузурги онҳоро бузург ва одобу тоату ибодати ононро ба ҷо меоварданд. Ин буд, ки ҳамаи халқҳои ғайриориёӣ Курушу Дориюшро ҳамкешӣ худ меҳисобиданд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки барои онҳо ҳамаи динҳои худро багона як буданд. Куруши Кабир ва Дориюш сиёсатмадорони дурандеш буданд, онҳо аз лиҳози сиёсат ба зердавлатони худ муносибати одилона дошанд, то дар империя низоъу нооромӣ рӯй надиҳанд.

Аз тарафи дигар, аз маъхазҳои юнонӣ ва катибаҳои хахоманишӣ чунин бармеояд, ки порсҳо ва модҳо мувофиқи табақоти иҷтимоӣ пайрави дини зардуштӣ буданд. Шохон Аҳурамаздоро офарандаи Замину Осмон ва олами ҳастӣ медонистанд. Онҳо меғуфтанд, ки Аҳурамаздо моро ба дунё барои ҳукмронӣ мефири-

Расми 59. Оромгоҳи Куруиш Кабир.

ва мугон низ мурдахоро дар дахма мегузоштанд ё ба парандагон меоданд.

Таҳқиқоти илмӣ дар боби дини қадими ориёҳои ғарбӣ шаҳодат медиҳанд, ки шоҳони Ҳахоманишӣ аз Зардушт ва «Авесто» огоҳӣ доштанд. «Авесто»-ро бо хати меҳӣ китобат намуда буданд.

Меъморӣ ва сохтмон. Шоҳони Ҳахоманишӣ, махсусан Дориюши Кабир ва Хушоршоҳ барои худ қасрҳои боҳашамат сохтаанд. Осори биноҳои онҳо дар Тахти Чамшед, Шуш ва Посоргод боқӣ мондаанд. Ҳеродот менависад, ки порсҳо аз мероси дигарон хуб истифода мекунанд. Дар ҳақиқат, санъати сангтарошӣ ва истифодаи онро ориёҳои ғарбӣ аз

Расми 60. Чом.

ҳамсоягони худ ошуриҳо ва дигарон касб кардаанд.

Шоҳони Ҳахоманишӣ дар сохтмони қасрҳои худ аз меъмории Бобулу Ошур, Мисру Юнон ва Осиёи Сағир истифода кардаанд. Аммо дар сохтани дар, аркҳо, сарсутунҳо, паллаҳои бисёрзина, ороиши намоҳои бино инъикоси асотири маллии ориёӣ мушоҳида мешавад. Масалан, сарсутунҳо бо мучассамаҳои барзагов ороиш доранд, ки хоси меъмории ориёӣҳост. Гов дар асотири

стад. Оташ ин нури ӯ дар Замин аст. Офтоб (Митро) байни олами боло ва поён қарор дорад.

Ситоиши Аҳурамаздо хоси дини Зардушт мебошад. Дар диёнати Маздаясно хок, об, оташ ва бод чор унсури бузург ба ҳисоб мерафтанд. Ҳайвонотро қурбон намекарданд.

Диёнати мугон умумияти хиндуориёӣ дошт. Масалан, шоҳон мурдагони худро дар дахмаҳои сангин гӯр мекарданд

меъморӣ ва сохтмон. Шоҳони Ҳахоманишӣ, махсусан Дориюши Кабир ва Хушоршоҳ барои худ қасрҳои боҳашамат сохтаанд. Осори биноҳои онҳо дар Тахти Чамшед, Шуш ва Посоргод боқӣ мондаанд. Ҳеродот менависад, ки порсҳо аз мероси дигарон хуб истифода мекунанд. Дар ҳақиқат, санъати сангтарошӣ ва истифодаи онро ориёҳои ғарбӣ аз хамсоягони худ ошуриҳо ва дигарон касб кардаанд.

161

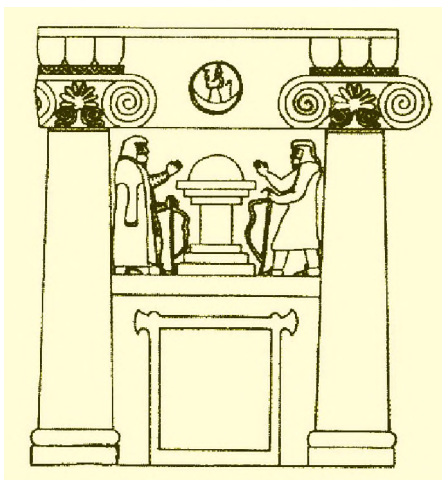
ориёӣ рамзи бузургӣ, тавоноӣ ва қудрати наҷодии ориёӣҳо мебошад. Аксҳои симурғ, шер, мурғон, моҳӣ низ аз асотирӣ ориёӣҳо омадаанд, ки дар меъмории Ҳахоманишиён ва минбаъд истифода гардидаанд. Дар сохтмонҳо, бешак, устоҳои ошурий, бобулий, мисрий ва юнонӣ иштирок доштанд ва сабки онҳоро мо дар сохтмони биноҳои сангӣ мушоҳида мекунем.

Ҳамаи шохон барои худ қаср ва ҳарамсарои ҷудогона сохта буданд, аммо аз сабаби он ки онҳо аз хишти хом буданд, то ба замони мо нарасидаанд.

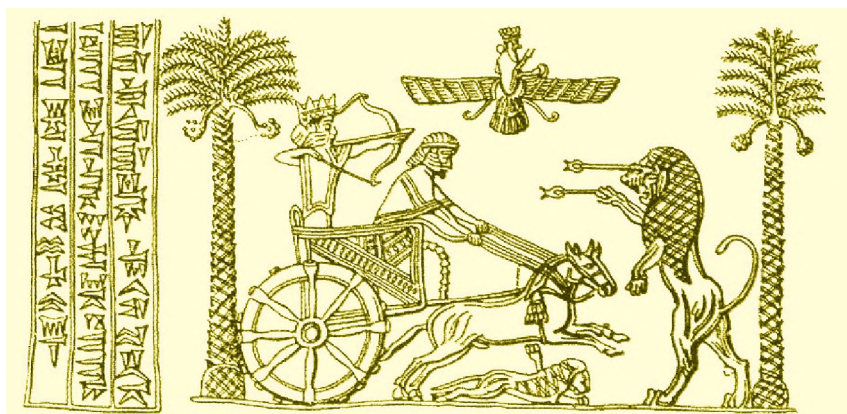
Дар меъмории шохони Порс, пеш аз ҳама, таъсири меъмории модҳо ба назар мерасад, ки инро мо дар нақшаи шаҳрҳо, намуди сохтмони қасру хонаҳои истиқоматӣ мушоҳида мекунем. Масолеҳи асосии сохтмонро хишти хом, сангҳои тарошида ва пӯшишро ҷӯб ташкил меод.

Дар қасри Дориюш (дар Шуш) ҷӯби дарахти чалғӯзаро аз Лубнон ва обнуро аз Миср овардаанд. Сангҳои тарошида ро дар бунёди деворҳо, паллаҳои бисёрзина, дар сутунҳои баланд, муҷассамаҳо ва ғайра истифода кардаанд. Сангҳои тарошидаи бузургро бо меҳҳои оҳанӣ мепайвастанд. Биноҳо, шаҳрҳо ва қасрҳо бештар бо девору бурҷҳои ғимоявӣ сохта мешуданд. Намунаи беҳтарини меъмории замони Ҳахоманишиён қасрҳои Тахти Чамшед мебошад.

Шаҳри Персеполис (Тахти Чамшед) маркази дуҷуми империя ба ҳисоб мерафт. Дар он осори қасрҳои бузурги замони Дориюш ва Ҳашёршоҳ ба монанди толори 100, 40, 36 сутуна, биноҳои 40–30 сутундор боқӣ мондаанд. Дар сутунҳо муҷассамаи барзаговҳо, говшох (яъне гови бо рӯйи одами ришдор), шер ва амсоли инҳо вучуд доранд, ки рамзи бузургии ориёӣҳоро ифода мекунанд. Дар девори зинаҳои ба қаср воридшаванда расмҳои барҷастаи халқҳои дар ҳаёти империя буда қандакорӣ шуда-

Расми 61. Акси порсҳо ва модҳо дар девори Тахти Чамшед.

Расми 62. Мухри Дориюши Кабир, ки дар он шеронро шикор кардани шоҳ тасвир ёфтааст.

анд. Мучассамаҳо бо либосҳои миллий ва тухфаҳои барои шоҳ оварда акс гардидаанд (расми 56 а).

Дар Посоргод макбараи Куруши Кабир боқӣ мондааст, ки аз сангҳои тарошида дар болои бунёди сезина сохта шуда 3,16 ба 2,13 м қаду бар дорад. Баландии макбара 11 м аст.

Шоҳони Ҳахоманишӣ баъди Куруш мувофиқи дини аҷдодияшон қабрҳои худро дар кӯҳ кандаанд, ки пешайвони онҳо бо сутунҳои бошукӯҳ, нақшоҳо ва расму катибаҳо оро дода шудаанд. Иморат, қаср, қабр, катиба ва мучассамаҳо ҳама осори моддии замони бузургии ин империяи ҷаҳониро дар худ таҷассум кардаанд.

Хат дар даврани Ҳахоманишиён. Хатҳо аз лиҳози шаклу тақомул ба се навъ тақсим мешаванд: ҷумлаві, ҳичой ва ҳарфӣ-овозӣ, ки ҳар қадом марҳалаеро аз сар гузаронидааст. Аввал хатти аксӣ ба вучуд омад, ки барои ҳодисаро фаҳмондан чандин расм мекашиданд. Баъд хатҳои ҳичой пайдо шуданд. Охирон хатҳои ҳарфӣ овозӣ пайдо шуданд. Аввалин катибаҳои шоҳони Ҳахоманишӣ бо хати меҳӣ навишта шудаанд ва ин хати меҳӣ-форсӣ дар асоси хатти меҳии оромӣ тартиб ёфтааст. Масалан, катибаи машҳури кӯҳи Бесутун бо хатти меҳӣ ба забонҳои қадими ориёӣ (порсии қадим), эломӣ ва ошурӣ навишта шудааст. Ҳар забон дорои аломатҳои худ будааст. Масалан, хатти эломӣ дорои 300 ва ошурӣ 700 аломатанд. Хатти ба забони ориёӣ навишташуда 43 аломат дорад ва хати ҳичой мебошад.

Тангаҳо. Таърихнигорон чунин ривоят мекунанд, ки бори аввал сикказанӣ дар Осиёи Сағир дар асри VII пеш аз милод ба вучуд омадааст. Баъзеҳо онро ба шоҳи Лидия ва баъзеҳо ба юнониёни ҳамин минтақа нисбат медиҳанд. Дар давлати Ҳахоманишиён аввалин тангаҳои тиллоӣ бо номи «дорик» пайдо шуданд. Дар болои он аксе тасвир шуда, тирандозии ориёӣ Ораш якзону ба замин зада, зеҳи камонро мекашад.

Дар замони Ҳахоманишиён забони оромӣ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт. Хат аз чап ба рост навишта мешуд.

Ғайр аз ин, тангаҳои нуқрагӣ модели дорой буданд. Тангаҳои биринҷиро дар вилоятҳо мебароварданд. Тангаҳои дороии тилло ва нуқра пули байналмилалӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Воҳидҳои андозагирӣ. Инсон аз қадим кӯшидааст, ки вақти кор ва рафтори худро муайян созад. Масалан, юнониҳо аз вақти баромадани аввалин шуоъи офтоб то намоён шудани доираи он ба воситаи қадам муайян карда, онро стади номидаанд, ки ба 192 м баробар аст. Ориёӣҳо масофаи роҳро бо парсанг (фарсанг) муайян кардаанд, ки он ба 5760 м рост меомад. Ин масофа роҳи яксоатаи пиёдагард мебошад ва он масофаи биниши чашм аст, яъне одам бо чашм масофаи як фарсангро хуб мебинад.

Андозагирии вазн аввалин бор дар Миср ба вучуд омадааст. Дар Ориёно «ман» мегуфтанд, ки аз ду бахш иборат буд: мани модӣ – 561 грамм ва мани порсӣ – 418 гр. Ченаки вазни «ман» то рӯзгори мо боқӣ мондааст.

Дар замони Ҳахоманишиён таланти тилло аз 25 кг ва нуқра аз 33 кг иборат буд.

Барои воҳиди маводи мосъро муайян сохтан ченаки артаба чорӣ буд, ки модии он 52 литр ва порсии он ба 55 литр рост меомад.

САВОЛҲО

1. Дини ориёӣҳои ғарбӣ аз шарқӣ чӣ фарқ дошт?
2. Шаҳрҳои марказии давлати Ҳахоманишиён кадомҳоянд?
3. Хусусиятҳои миллии ориёиро дар меъмории Ҳахоманишиён чӣ тавр фаҳмидан мумкин аст?
4. Кадом навъи тангаҳо - сиккаҳо дар давлати ориёӣҳо ба кор мерафтанд?

БОБИ V ДАВЛАТИ ЭЛЛИНҲО ДАР ОРИЁНО

§ 48. ҲУЧУМИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ БА ОРИЁНОИ ҒАРБӢ

Маълумоти умумӣ. Подшоҳоне, ки баъди Дориюши Кабир ба тахти ориёӣҳо нишастаанд, дар бораи тараққиёту бехатарии империя ғамхории лозима зоҳир намекарданд. Онҳо саргарми кайфу сафо ва банди муноқишаҳои дарборӣ ва машғул ба куштани ҳарифони наздики худ буданд. Соли 358 пеш аз милод баъди марги Хашёршоҳи II Хашёршоҳи III ба тахт нишаст. Ин марди шучоъ буд ва хост ҳудуди империяро барқарор кунад. Ӯ ба шӯришҳои Осиёи Сағир, Ошур ва Миср хотима бахшида, касеро итоат намекард, чазо дод. Аммо соли 337 пеш аз милод бо фармони ҳочасарои шохӣ – Бағия табиби шахсӣ ба Хашёршоҳи III захр дода, ӯро мекушад. Баъди як сол писарашро мекушанд ва дудмони шохиро ба нестӣ мерасонанд.

Дар ҳамин вақт авчи тараққиёти давлати Македония (Мақдуния) шурӯъ мешавад. Шоҳи он Филиппи II Юнонро гирифта, лашкари бузурге гирд меоварад ва барои аз ориёӣҳо қасоси лашкаркашиҳои Дориюш ва Хашёршоҳро гирифтанд, тайёрӣ мебинанд. Сийёсатмадорони юнонӣ бо сарварии Аристобус бехбудии мардуми Юнонро дар забт намудани Осиёи Сағир ва лашкаркашиҳо ба давлати ориёӣҳо медиданд. Юнониҳо аз суғуст шудани давлати Ориёно хуб огоҳӣ доштанд, дарбори Ҳахоманишиён пур аз ҷосусон ва ғуломони юнонӣ буд, ки ҳаррӯза воқеаҳои мамлакатро ба Юнон хабар медоданд.

Соли 334 пеш аз милод лашкари Искандар ба Осиёи Сағир даромад ва аввалин муҳориба дар назди рӯди Сраник бо қувваи якҷояи хуштраҳои ин ҷо ба вуқӯъ пайваست, ки бо ғалабаи мақдуниҳо хотима ёфт. Муҳорибаи дуюм соли 333 пеш аз милод дар назди Исса ба амал омад, ки ба он Дориюши III сарварӣ мекард. Дар ин ҷо лашкари ӯ шикаст хӯрд, зану фарзандаш асир афтоданд ва худаш гурехт. Дар ин ҷанг хазинаи ҳарочоти ҷангии Дориюш ба дасти мақдуниҳо ғанимат афтод. Искандар ба Миср рафта, онро бечанг гирифт ва шахри Искандарияро бунёд кард.

Дар ин ҳучумҳо Искандар ба Куруш пайравӣ мекард, мардумонро озод менамуд ва дар Миср бо русуми онҳо тоҷгузорӣ кард.

Дар ин муддат Дориюш III лашкари бисёре гирд овард ва меватонист муқобилият нишон диҳад, аммо ӯ тасид ва Искандарро ба сулҳ ва додани Мисру Осиёи Сағир бо 10 ҳазор талант даъват кард. Искандар тамоман таслим шуданро шарт гузошт. Соли 331 пеш аз милод муҳориба дар назди Гавгамел рух дод. Дар ин ҷанг лашкари ориёӣҳои шарқӣ, ки аз сақоҳо ва бохтарӣҳо иборат буданд, ба сипоҳиёни Искандар борҳо шикаст медиҳанд, аммо баъзе бахшҳои дигар шикаст хӯрда, Доро боз мегурезад. Искандар Шуш, Бобул ва Тахти Ҷамшедро мегирад. Тахти Ҷамшедро тороҷ карда, комилан месӯзонад. Хазинаяи шоҳӣ, ки дар он даҳҳо ҳазор тангаи тилло ва нуқра буд, ба дасти душман меафтад. Дориюш ба Шарқ мегурезад.

Вазъият дар лашкари Искандар баъди ғатҳи Ориёнои Ғарбӣ. Тавре ки қаблан зикр карда будем, мақсади ҷанги юнониён ба муқобили ориёӣҳо ин қасоси юнониён ва харобиҳои дар Эллада кардаи Хашёршоҳи аввалро гирифтанд буд. Ғорат ва сӯзонидани маркази салтанати ориёӣҳо шаҳри Персополис (Тахти Ҷамшед), кушта шудани Дорои III ва ба даст омадани хазинаяи империя ин нишонаи ба мақсад расидани юнониён ва мақдуниҳо ба ҳисоб мерафт. Онҳо ҷангро бас карданӣ буданд, аммо Искандар ҳудагро подшоҳи порсҳо ҳисобида, ҷангро давом доданӣ шуд. Ӯ мақсад гузошт, ки тамоми хоки империяро бояд забт намояд. Сарбозон аз ҷангҳои дуру дароз монда шуда, ба муқобили давом додани ҷанг баромаданд. Искандар сарлашқарон ва гурӯҳҳои зид баромадаро ҷазои саҳт дод. Хушатраи Порт мамлақатро бечанг ба Искандар таслим кард ва ҷояро нигоҳ дошт. Искандар ашрофони Порсро боз ба вазифаҳояшон барқарор мекард. Таҷаммули шоҳони Ҳахоманишӣ ба Искандар хуш омад. Порсҳо ӯро чун худо мепарастиданд. Минбаъд хост, ки юнониҳо ва мақдуниҳо низ ба ӯ таъзим кунанд. Ин рафтори Искандар ба ҳамразмонаш маъқул наафтад ва борҳо ба ӯ суиқасд карданд.

Вақте ки Искандар ба Бохтару Суғд даромад, сипоҳиёни ин диёр ба ӯ муқобилияти ғайриҷашмдошт нишон медоданд. Ба хотир оред, ки дастаҳои Ориёнои Шарқӣ дар ҷанг хеле афзалият доштанд.

Назария ва амалияи ҷангии юнониён дар Ориёнои Шарқӣ. Юнониву мақдуниҳо ба ҷанги зидди ориёӣҳо хуб тайёри дида бу-

данд. Онҳо тарзи разморои (чангкунӣ)-и ориёӣхоро хуб медонистанд ва барои шамшерзанони савора сафи қаторай найзадоронро (дарозии найзаҳо 4–5 - метр) пешниҳод карданд, ки саворагон ба онҳо наздик шуда наметавонистанд. Барои тирандозони сақой чавшанпӯшии сар то пойи аспон ва саворагонро омода намуданд, ки тир аз масофаи дур ба он таъсир намерасонд. Искандар барои аз паҳлуҳо раҳна накардани саворагон ва тирандозони ориёӣ ҳамин зирехпӯшон ва найзадоронро мегузошт, ки қувваҳои сабуксилоҳи ориёӣ дар муқобили онҳо ҳеҷ қор қарда наметавонистанд. Юнониён ва мақдуниён чанговарони қасбӣ ва қисман бақуввату тобовар ба чангҳои дурудароз буданд. Лашкари ориёӣҳо барои бо чунин душман чангидан тайёр набуданд. Барои сафи юнониёни вазнинсилоҳро раҳна намудан ягон чора надиданд. Акнун вақте ки лашкари Юнону Мақдунӣ ба Сугду Бохтар омад, назария ва амалияи чангии ориёӣҳои шарқӣ тағйир ёфт. Онҳо дар чангҳои Ориёноӣ Ғарбӣ иштирок намуда, назария ва амалияи лашкари Искандарро омӯхта, бо онҳо ҷӣ тавр рафтор қарданро медонистанд. Силоҳи юнониҳо шамшер ва сипару найзаи дароз буд. Силоҳҳои ҳимоявӣ аз сипар, чавшан, тоскулоҳи оҳанӣ иборат буд. Ориёӣҳои шарқӣ тиру қамон, жӯпин, табарзинҳои дусара ва яқсара, (сагарис), найза, шамшерҳои дароз ва қанҷар (қарта, ақинак), либоси ҳимоявии чавшан, тоскулоҳ ва сипар доштанд. Бояд гуфт, ки чавшан ва зирехҳои юнонӣ сифатан беҳтар буданд. Искандар низ аз назария ва амалияи чангии ориёӣҳои шарқӣ огоҳӣ дошт. Юнониҳо махсусан аз гурезчангии сақоӣҳо метарсиданд. Сақоӣҳо гӯё шикаст хӯрда мегурехтанд ва вақте ки сафи душман

Расми 63. Ҳуҷуми горагзонаи Искандар ба Ориёно.

парешон мешуд, боз гапта ба чобукӣ тир меандохтанд ва жӯпин мезаданд.

Муборизаи Бесс ба муқобили мақдуниҳо. Ҳамаи нобарориҳои ориёӣҳо дар ҷанг бо лашкари Юнону Мақдунӣ ба дӯши Дорои III гузошта шуд. Ӯ ҳамчун шахси тарсончаку нолоиқ аз тарафи сарварони лашкари ориёӣ сарнагун гардид ва ба ҷойи вай Бесс – хуштраи Бохтар, ки дар ҷанги юнониҳо ба дастаҳои ориёӣҳои Суғд, Бохтар ва сақӣ фармон меод ва ба лашкари Юнону Мақдунӣ борҳо шикаст дода буд, ба унвони Хашёршоҳи Осӣ эълон гардид. Бесс мегуфт, ки мо қувва ва имконият дорем, ки лашкари Искандарро шикаст диҳем ва ӯро аз мулки худ дур андозем. Вай аз сақоӣҳо, бохтариҳо, суғдиҳо ва ҳиротиҳо лашкар гирд овард. Лашкари Искандар дар Гиркан (Гургон) муқобилияти саҳт дид, аммо Портро бечанг гирифт ва хуштраи он Пратофарнро боз дар вазифааш монд.

Искандар аз Порт ба воситаи роҳи Ҳарирӯд ба Ҳирот омад ва азбаски хуштраи он Сатибарзан ба ҷанг тайёр набуд, сулҳ хост ва дар ҷояш монд. Вақте ки лашкари Искандар ба Бохтар наздик омад, хабар расид, ки Сатибарзан дастаи юнониҳоро торумор карда, ба муқобили мақдуниҳо шӯридааст. Искандар таъҷилан ақиб гапта ба маркази Ориён–Артан омад, аммо Сатибарзан бечанг бо роҳи дигар барои ҳамроҳ шудан ба лашкари Бесс меравад. Искандар шаҳрро хароб карда, аҳолиро қисман кушта. қисман ғулом мекунад. Баъд ҳамаи шаҳрҳои Ориёноро ба харобазор табдил медиҳад. Ӯ ба ноҳияҳои Дарангиён, Хедрос ва Арахос лашкар қашида, онҳоро низ хароб мекунад. Дар ин вақт Бесс Сатибарзанро боз бо 2 ҳазор нафар аскар мефиристад, ки қувваҳои Искандарро нигоҳ доранд. Дар ҷанг Сатибарзан кушта мешавад. Лашкари Искандар ба воситаи Ҳиндукӯҳ ба Бохтар меояд. Дар ағабаҳои мушқилгузари ин кӯҳ Бесс ба Искандар монё нашуд, ки ин яке аз хатоҳои ӯ буд.

Искандар маркази Бохтар – шаҳри Зарринаспро гирифта, ба гузаргоҳи Килеф омад. Бесс на дар Бохтар ва на дар гузаргоҳ роҳи сипоҳи Юнону Мақдуниро нагирифт ва ба Навкати Суғд омад. Ин боиси норозигии шарикони ӯ шуд. Бинобар ин, Спитамен сарлашқари Суғд ӯро ба беғайратӣ гунаҳгор сохта, дасту пояшро баста, ба сарлашқари Искандар – Птолемей месупорад. Спитамен бо ин восита мехост ҳучуми юнониҳоро кашол диҳад ва ҳудаш тайёри бинад.

САВОЛҲО

1. *Сабабҳои шикасти лашкари Дороти III дар чӣ буданд?*
2. *Чаро юнониҳо баъди Переспolis (Тахти Чамшед)-ро гирифтанд дигар ҷанг кардан намехостанд?*
3. *Назария ва амалияи ҷангии ориёиҳо аз юнониён чӣ фарқ дошт?*
4. *Чаро Бесс бо Искандар ҷанг накард?*

§ 49. МУБОРИЗАИ СПИТАМЕН БО ИСКАНДАР

Забт шудани Самарқанд. Спитамен дар натиҷаи муноқиша бо Бесс ва дигарон ба муқобили Искандар қувваи лозима ҷамъ карда натавониста, ба сӯйи номаълуме меравад. Искандар ба осонӣ Навкат – маркази Суғди Ҷанубиро гирифта, шаҳро ғорат кард, аз маҳаллиён хӯрок ва алафи барои чорво захира кардашонро ситонида, деҳаҳои ҷанубро хароб мекунад. Ориёиҳо фаҳмиданд, ки ғоратгарони мақдунӣ нисбат ба онҳо ҳамчун ғулом муносибат мекунанд ва заминашонро соҳиб шуданианд. Қуштори мардум ва ғорати шаҳро деҳаҳои осоишта ориёиҳои кишоварзро бо тӯрҳо (сақоҳои чорводор) муттаҳид ва ба мубориза сафарбар сохт. Искандар ба сӯйи маркази Суғд – шаҳри Самарқанд ҳаракат карда, дар роҳ деҳаҳоро ғорат мекарду месӯзонд. Искандар дар натиҷаи ҷанг шаҳро ишғол ва деҳаҳои гирду атрофро хароб мекунад. Дар Самарқанд дастаҳои худро гузошта, ба сӯйи Фарғона равон мешавад. Ориёиҳо дар роҳҳо ба дастаи пешрави Искандар ҳуҷум карда, онҳоро нобуд сохта, худ дар қуллаи кӯҳ камин мегирифтанд. Ба ривояти Ариан, қувваҳои Искандар қӯшиши зиёд ба харҷ доданд, ки яке аз қалъаи ишғолнамудаи суғдиёноро фатҳ кунанд. Азбаски онҳо дар ҷойи мувофиқ камин доштанд, ба лашкари Юнону Мақдунӣ талафоти зиёд мерасонданд. Баъди муҳосира ва ба даст омадани қалъа аз 30 ҳазор ҳимоягари зану мард танҳо 8 ҳазор боқӣ монданд. Мардон тақлим шуданро нахоста, худро аз кӯҳ мепартофтанд.

Муҳориба бо ҳафт шаҳри водии Силас (Сир). Лашкари Искандар то Хучанд омада, бо сақоҳои ин диёр мечангид ва дар ин ҷо шаҳри Искандарияи Ақсоро бунёд мегузорад. Ин нуқтаи охирини империяи ӯ шуд. Вай аз тарси тӯрҳо дигар ба дохили Паракана (Фарғона) рафта натавонист. Вақти дар Хучанд буданаш ҳафт шаҳри соҳили рӯди Сир шӯриш бардоштанд. Маъхазҳои юнони танҳо дутои он – Газа ва Куркатро ном бурда, панҷтои дигар-

ро ном нагирифтаанд. Аз ҳамин ҷиҳат дар байни олимони дар бораи дар кучо ҷой доштани онҳо фикрҳои мухталиф мавҷуданд. Аз матнҳои ӯноӣ бармеояд, ки шаҳрҳо дар ҳатти роҳи қорвонгард дар масофаи наҷандон дур аз соҳили ҷаби рӯди Сир ҷой доштанд. Аз ҳама қалонтарин ва устувортарини онҳо Куркат буд, ки онро ӯноии Киropol (Қурушобод) ном доданд. Шаҳр дар болои кӯҳ ҷой гирифта гирдаш девори мустаҳкам дошт.

Дар Куркат қанон ва мардони шӯришгари бисёре гирд омада буданд. Бинобар ин, Исқандар ба он ҷо лашқарқашӣ ботаҷриба Қаратерро мефиристад, то ӯ Киropolро муҳосира намояд ва ба он ҷо омадани шӯришгарони дигар ноҳияҳоро монест шавад. Худи Исқандар, бо лашқараш аввал ба шаҳри Газа меояд. Дар зери борони тирӣ деворшиқанҳо, фалаҳмонҳо, пайқонҳо деворҳои шаҳр шикаста меафтанд, хунхӯрони мақдунӣ вориди қалъа шуда, мардҳоро қушта, қанон ва кӯдақонро ғулом қарда, бо ғанимати зиёд ба шаҳри дигари наздики Газа ҳуҷум меқунанд ва он рӯз онро низ ба даст меоранд. Исқандар мардонро қатл ва қанону кӯдақонро ғулом меқунанд. Лашқари гарони ӯнону Мақдунӣҳо дар муддати ду рӯз панҷ шаҳри шӯридаро ҳароб намода, мардонро қатл ва қанону кӯдақонро ғулом меқунанд.

Муҳорибаи Куркат (Қурушқада). Исқандар баъди ғорату торочи панҷ шаҳр бо ғазоби даҳқанд сӯии Куркат мешитобад. Дар ин ҷо аз гирду атроф ба миқдори бисёр мардон ва қанону кӯдақон гирд омада буданд. Девори муҳофизатии шаҳр нисбат ба дигар шаҳрҳо устувортар буд, бинобар ин, душман дар гирди девор мошинҳои деворшиқанро гузошта, онро зери борони тир мегирад, вале муваффақ намешавад. Исқандар мебинад, ки бештари муҳофизон дар ҳимояи он ҷойҳое истодаанд, ки мақдунӣҳо зери оташи манҷаниқ гирифтаанд. Вай бо як даста аз обмӯрии хушкӣ рӯд ба осонӣ вориди шаҳр шуда, дарвозаро меқушояд. Ариан менависад, ки бошандағони қалъа аз қушодани дарвоза ва даромадани душман наҳаросида, марду зан мардонавор мечангиданду ҳалок мешуданд. Дар ҳарбу зарби шадид на танҳо ҳимоягарон, балки аз лашқари ӯнону Мақдунӣҳо одамони бисёре қушта шуданд. Исқандар дар сар ва дасту гардан, Қратер ва дигар сарлашқарон низ захм бардоштанд. Шумораи шаҳидони ориёӣ низ бисёр буданд. Боқимонда ба диҷ даромаданд, аммо азбаски дар миёни онҳо захмиён ва қанону кӯдақон бисёр буданд, аз ташнагӣ баъди як рӯзи дигар қангидан таслим шуданд. Мардон қушта ва қатл гардида, қанону кӯдақон ғулом мешаванд.

Таърихнигор Квинт Курсий боз шаҳри Мимакантро ном бурдааст, ки аҳолии он ба монанди Куркат саҳт муқобилият нишон додаанд. Ҷойи он маълум нест, аммо яке аз ҳафт шаҳри шӯрида буд.

Ҳангоми дар Хучанд будани Искандар хабар расид, ки Самарқанд аз тарафи Спитамен муҳосира шудааст ва дастаҳои дар Самарқанд мондаи Юнону Макдуниҳо дар зери хатар мондаанд. Искандар бо лашкараш барои наҷоти онҳо ба Самарқанд мешитобад.

Спитамен шаҳристони Самарқандро гирифта, юнониёни дар диҷ бударо муҳосира мекунад, аммо аз қувваи 2500 нафараи дастаи пешгарди Искандар огоҳӣ ёфта, шаҳрро монда, ба сӯи поёнби рӯди Суғд меравад. Лашкари Юнону Макдунӣ дар таъқиби ӯ то биёбоне (ҳоло Ҷӯли Малик) рафта, Спитаменро пайдо мекунад. Ин амалиёти гурезчанги Спитамен махсус буд, то душманро аз қувваҳои асосӣ дур бурда, маҳв созад. Дар ин ақибнишинӣ дастаҳои ориёӣ борҳо баргашта, ба душман зарба заданд. Вақте душман тактикаи Спитаменро фаҳмид, дер шуда буд. Бинобар ин, ба сӯи рӯди Суғд рафт, ки дар он ҷо парадизи шоҳони Суғд ҷой дошт. Ин парадиз (боги шикорӣ) имрӯз ҷазираи Миёнкол ном дорад. Душман умед дошт, ки дар ин ҷанг Спитамен онҳоро дунболгирӣ намекунад, аммо вай аз шикасти душман моҳирона истифода бурда, аз ҷану рост зарба зада, душманро торумор мекунад. Ин ғалабаи ориёӣҳо бо сарвари сарлашқари моҳир Спитамен ба рӯҳияи мағлубнашавандаи лашқари Искандар зарбаи саҳте зад. Маҳв гардидани як дастаи бузург барои сипоҳиёни Юнону Макдунӣ ҳодисаи ғайриҷашмдошт буд, зеро лашқари онҳо ҳеҷ гоҳ чунин талафот надода буд. Искандар ҳарчанд мехост лашқари Спитаменро муҳосира ва нобуд созад, вале ин кор ба ӯ муяссар намешуд. Спитамен ғайб мезад ва ногаҳон пайдо шуда, ба душман зарба мезад. Искандар дар самтҳои ҳуҷуми Спитамен тамоми деҳаю шаҳрҳо ва одамонро нобуд месохт, водии Суғд аз одам ҳолӣ гардида буд.

Давраи дуоми ҷангҳои озодихонаи ориёӣҳо. Искандар аз тарс барои зимистонгузаронӣ дар Суғд наистода, зимистони соли 329 пеш аз милод ба шаҳри Зарринаспи Бохтар меравад. Мувофиқи ривояти манбаҳои юнонӣ вақти дар Зарринасп будани Искандар шоҳи Хоразм бо дастаи 1500 нафара ба назди ӯ омада, сулҳ мебандад. Дар ин ҷо намояндаи сақоҳои аврупоӣ ва тӯрҳои он тарафи рӯди Сир низ ҳузур доштанд ва аз Искандар

сулҳ хостанд. Искандар аз бузургии давлати Хоразм огоҳӣ дошт ва хеле хурсанд шуд, ки бо вай сулҳу дӯстӣ мецоханд. Акнун танҳо Сугду бахши кӯхистони Бохтар монда буд, ки дар он чо Катан ва Овсен бо паратакҳо бо ӯ дар ҳолати ҷанг қарор доштанд. Сулҳ хостани хоразмиён ва тӯрҳо ба манфиати юнониҳо ва бар зарари ҳамватанонашон буд.

Хучуми Спитамен ба Бохтар. Искандар гумон дошт, ки Спитамен ба Сугд хучум мекунад, аммо Спитамен ногаҳон ба яке аз шаҳрҳои Бохтар ҳамла карда, дастаи Юнони Мақдуниро аз байн бурд. Искандар барои ёрӣ гурӯҳеро фиристод, ки онро дастаи муттаҳидаи тӯрҳо ва ориёҳои Спитамен нобуд сохтанд. Сипас Искандар кӯшуни Кратерро фиристод. Баъди задухӯрди хуни-не Спитамен ба биёбон ақиб нишаст, аммо Кратер аз таре ӯро таъқиб накард. Тобистон ва тирамоҳ низ кӯшуни бисёрҳазораи Юнону Мақдуниҳо талафот меод, аммо Спитамен ба даст намеафтод. Соли 327 пеш аз милод Искандар зимистонро дар Навкати Сугд гузаронд ва бо Спитамен ҷангид.

Дар Ксенин (Нахшаб, Насаф) дастаи бохтариҳо бо сарвари Катан ва Овсен ба дастаи юнониҳо ногаҳон хучум оварда, ҷандин нафарро куштаву захмӣ карда, боз ақиб рафтанд. Дар ҳамин вақт дар атрофи Спитамен як гурӯҳи суғдиҳо, бохтариҳо ва сақоҳои тӯр ҷамъ омада, ба муқобили юнониҳо дар Боғ ном чо, ки сарҳади тӯрҳо буд, ба ҷанг даромаданд. Қӯшуни ориёҳо ба муҳосира афтада бошад ҳам, мардонавор меҷангид, аммо қувваҳо аз ҳад зиёд нобаробар буданд. Дастаи Спитамен тамоман пароканда гардид. Худи Спитамен аз дасти хоини зархариде ба ҳалокат расид. Баъди марги Спитамен боқимондаи лашкари ӯ ба ҳар тараф пароканда шуд. Бохтариҳо бо сарвари Катан ба ватанашон Бохтар омада, боз ба ҷанг тайёр мешаванд.

САВОЛҲО

1. *Сабабҳои муваффақияти кӯшуни Искандар дар Ориёнзамин кадомҳоянд?*
2. *Муҳорибаи 7 шаҳри соҳили рӯди Сир чиро нишон дод?*
3. *Агар ҳамин ориёҳо, ба монанди Спитамен, Катан ва Овсен мубориза мебуданд, тақдири Искандар чӣ мешуд?*

§ 50. МУҲОРИБА БА МУҚОБИЛИ ЛАШКАРИ ИСКАНДАР ДАР КҶҲИСТОНИ СУҒДУ БОХТАР

Фатҳи қалъаҳо аз тарафи Искандар. Назар ба ривоятҳои таърихнависони юнонӣ лашкари Искандари Мақдунӣ ҳангоми ҷангҳои дар Суғду Бохтар ду қалъаи дастнорасро забт мекунад, ки дар онҳо зану фарзандони мардумони ориёии ин диёр паноҳ мебуданд.

Лашкари Юнону Мақдунӣ зимистонро дар шаҳри Навкати Суғд гузаронда, баҳор барои муҳосираи қалъа мераванд, ки дар он Ориёмиз бо тарафдоронаш паноҳ бурда буданд. Агарчи баҳор буд, барфи хеле бисёри кӯҳ ба ҷанг кардан душворӣ меовард. Атрофи қалъаро кӯҳи дастнорас ихота мекард ва ба он як роҳи бориқ мерафт, ки онро дастаҳои Ориёмиз муҳофизат менамуданд. Искандар бо лашкараш дар зери кӯҳ лангар зада, илочи гирифтани онро нашофт.

Искандар ба воситаи Каф – писари Ориёмиз бо бошандагони қалъа ба гуфтушунид даромад, онҳоро ба таслим шудан даъват кард, аммо онҳо таслимшавиро напазируфтанд. Муҳофизатгарони қалъа ба Искандар бо тамасхур мегуфтанд, ки барои гирифтани ин кӯшк сарбозони парвозкунанда лозиманд, аммо ту онҳоро пайдо карда наметавонӣ, бехтар он аст, ки аз мамлақати мо берун рави. Ин суханон Искандарро, ки ҳудро мағлубнашаванда меҳисобид, ба ғазаб меовард. Вай аз лашкариёнаш 300 нафар кӯҳнавардро ҷудо карда, бо таъйини подош супориш медиҳад, ки қалъаро фатҳ кунанд. Ин корро шабона кардан лозим аст, то ки муҳофизони қалъа пай набаранд. Кӯҳнавардон дар ҷое, ки ҳимоятгарони қалъа интизор набуданд, кӯшиши баромадан карданд. Атрофи қалъа хеле сард буд ва об ба замин нарасида, ях мебаст. Онҳо намадро бурида лӯла намуда, дар об тар мекарданд ва дар кӯҳ мечаспониданд; намад ҳамона ба зинаи яхӣ табдил меёфт. Ҳамин тавр, ба воситаи намад ва бандҳои ба намадҳо баста зина месозанд ва субҳ қисми аз лашкариён ба болои қалъа мебароянд. Искандар ҳамона ба шӯришгарон хабар медиҳад, ки сарбозони болдор пайдо шуданд ва акнун бояд таслим шаванд. Бошандагони қалъа гумон мекунанд, ки ҳамаи сарбозони Искандар ба он ҷо роҳ ёфтаанд ва ночор таслим мешаванд. Искандар 30 нафар сарварони шӯридаро дар кӯҳ чормех месозад ва дигаронро асиру гулом мекунад. Амволи шӯридагонро

ба яғмо мебаранд. Қалъаи кӯҳи Суғд ба Қалъаи кӯҳи Сиёми Кеш, ки дар он Муқаннаъ пинҳон шуда буд, рост меояд.

Баъд Искандар сӯйи Бохтар меояд, то ки қалъаи кӯҳи Сисимифарро ба даст орад. Вай дар тангие ба барфбод дучор меояд ва бисёр одамонаш ҳалок мешаванд. Ин тангӣ ҳоло Дарбанд ном дорад ва дар наздикии Бойсун ҷойгир аст.

Искандар аз он ҷо ба сӯйи қалъае меравад, ки дар он қувваҳои бохтариён пинҳон шуда буданд. Аслан дар қалъаҳои зикршуда замон, кӯдакон ва мӯсафедон паноҳ бурда буданд. Муаррихони юнонӣ шумораи одамони дохили қалъаҳоро аз будаи зиёд нишон додаанд.

Мувофиқи ривояти Страбон, қалъаи Ориёмиз дар Суғд ва Сисимифар дар Бохтар ҷой доштаанд. Қалъаи Сисимифар, ки онро Хориён низ мегӯянд, ба монанди қалъаи кӯҳи Суғд хеле мустаҳкам буд ва Искандар ҳамон тавре ки қалъаи Ориёмизро гирифт, ҳамон тавр ин ҷо низ рафтор кард. Қалъа дар болои кӯҳи дастнорас ҷой дошт. Роҳе, ки ба он мерафт аз тарафи шӯришгарон муҳофизат мешуд ва Искандар маҷбур буд, ки боз кӯҳнавардонро бо ваъдаи пули зиёд ба фатҳи он водор намояд. Кӯҳнавардон он қалъаро низ забт карданд. Дар байни асирон Рухшонаки зебо – духтари шоҳи Бохтар – Оксиярт низ буд ва Искандар ба ӯ хонадор мешавад. Ба ривояти муаррихони юнонӣ, зани Дориюши III зеботарин зани он вақт ба ҳисоб мерафт ва асири Искандар буд, аммо Рухшонак аз вай хушрӯйтар буд.

Муборизаи Катан ва Овсен ба муқобили юнониҳо ва макдуниҳо. Дар мубориза ба муқобили Искандар дар Бохтар ду қаҳрамони дигари ориёӣ – Катан ва Овсен ғаёлона иштирок доштанд. Катан ва Овсен шоҳзодагони бохтарӣ ҳамроҳи Спитамен дар ҷангҳои Дорои III дар Осиёи Сағир ва Ориёнои Ғарбӣ ғаёлона иштирок доштанд. Онҳо дастаи тирандозони Суғду Бохтар ва сақоихоро раҳнамоӣ менамуданд. Дар муҳорибаи Гавгамел дастаҳое, ки Катан ва Овсен роҳбарӣ менамуданд, ба лашкари юнониҳо борҳо шикаст дода буданд. Онҳо дар ҳамаи муҳорибаҳои бохтариён ба муқобили Искандар иштирок доштанд.

Искандар, вақте ки қалъаи Суғдро гирифт ва ҷангро дар он хотима бахшид, ба муқобили дастаҳои дар кӯҳистони Бохтар буда, ду дастаи калонро бо сардории сарлашкарони боварибахши худ – Кратер ва Полиперхон мефиристад. Кратер ба воситаи водии Ҷисор, Норак ва Полиперхонт ба водии Вахш ҳаракат

кардаанд. Дар ин хучум ду номи географии сарзамини Хатлони кадим – Паратак ва Бубакен ёд мешаванд. Паратак ба Паркамчии Донғара ва Бубакен ба Булён рост меоянд ва Катан ва Овсен муборизони ин диёрро сарварӣ менамуданд. Дар ин ҷанги нобаробар, ки ҷанд моҳ давом намуд, Катан ҳалок гардид ва Овсен захмӣ шуда, бо ҷандин нафар асир меафтад.

Полиперхон ҷамаи асиронро ба қатл мерасонад ва дар ҷойи Кӯлоби имрӯза шаҳри Искандарияро бино менамояд.

Полиперхон ва Кратер дар роҳ ба сӯи Балх ба дастаи Искандар ҳамроҳ мешаванд.

Вақте ки Оксиярт аз асирии духтари худ огоҳ мешавад, ба назди Искандар меояд. Искандар ўро хуб пешвоз мегирад ва гиромӣ медорад. Ҳамроҳи Рухшонак духтарони бисёри Бохтар ва Сугд низ буданд. Искандар аз духтарони асирафтадаи Сугду Бохтар 100 нафарро ҷудо намуда, тўй мекунад ва худаш ба Рухшонану сарлашкаронаш ба дигар духтарҳо хонадор мешаванд. Селевк сарлашқари бузурги Искандар духтари Спитамен – Апама (Обона)-ро ба занӣ мегирад. Ба духтарони шоҳзодагони Сугду Бохтар хонадор шудани Искандар ва сарлашкаронаш маънои онро дошт, ки вай фаҳмид, ки ин мардуми озодидўстро бо зўрии шамшер ба итоат даровардан имкон надорад. Бехтар он, ки бо онҳо хешутабор шавад, урфу одати онҳоро қабул намояд. Ба ривояти таърихӣ тўй бо русуми маҳаллиён сурат гирифт ва Искандару ёронаш либоси ориёӣ пӯшида буданд.

Сабаби ғалабаи Искандар бар ориёиҳои шарқӣ ин парокандагӣ, вучуд надоштани давлату лашқари бузург, сарвари ягона ва нақшаи умумии ҷангӣ буд. Искандар бо лашқари бузургу бонизоми касбӣ бо дастаҳои хурди вилоятҳо ҷангида, ба осонӣ ғолиб меомад. Бо вучуди ин, ў дар Сугд ва Бохтар аз муборизаи шадид ва қаҳрамононаи мардуми он тарсид. Вақте ки Спитамен дастаи ҷандҳазорнафараи ўро дар марғзори Сугд нобуд сохт, Искандар фармон дод, ки деҳа ба деҳа рафта, ҳамаро қатл кунанд ва хонаҳоро оташ зананд, то ки марду зани муборизе дар ин диёр намонад, зеро аз Юнон то Сугд касе ба ў чунин талафот надода буд.

Ў ҳодисаи аз тарафи Спитамен нобуд сохтани сарбозонро бо ҳар баҳона пинҳон медошт. Аз чунин рафтори бераҳмонаи Искандар нисбат ба аҳолии бесилоҳ ёронаш тарсида буданд. Ёрони Искандар ҳамчунин ўро барои хароб кардани мамлақати обод гунаҳгор карданд.

Ба ривояти Диодор, Искандар 120 ҳазор ориёиҳои Суғдро ба қатл расонд, аммо чапши часурони онро тарсонидани натавонист. Сарбозони ориёӣ бо суруди Ватан маргро пешвоз мегирифтанд. Нотарсӣ, матонат ва ҷонфидоии ориёиҳо Искандар ва ёронашро ба воҳима андохт. Вай баъди ин ҳодисаҳо кӯшиш кард бо роҳи дипломатӣ сарварони ориёиро ба худ ҷалб намояд. Ӯ худро вориши тахти Ҳахоманишиён мешуморид ва бо тибқи расму оини онҳо амал мекард. Минбаъд чандин ҳазор ҷавонони ориёӣ ба лашкари Искандар ҳамроҳ карда мешаванд.

Таърихнависони хориҷӣ дар асарҳояшон Искандарро шоҳи одил ва лашкаркашиҳои шарқии ӯро ба манфиати мардуми ин диёр меҳисобанд. Гӯё мардуми ин диёрро бо тамаддуни пешқадам ошно кард. Дар амал вай ба монанди арабҳо ва муғулҳо яке аз таҷовузгарони ғаддор буд. Ӯ ба мамлақати мо қуштор ва харобиҳои беандоза овард. **Садҳо ҳазор занон бева ва фарзандон бе падар монданд. Ҳазорҳо шаҳру деҳаҳо сӯхтаву хароб гардиданд ва садҳо ҳазор нафар ғулом шуданд. Ин буд лашкаркашиҳои «судманд» ва «фарҳангманди» ин таҷовузгари ҷаҳонӣ.**

Таҷовузи Искандар ба ориёиҳо нишон дод, ки парокандагии давлату миллат сабаби пирӯзии душманони беруна мегардад. Истилои юнониён ва мақдуноҳо иродаи мардуми моро нашикаст, балки онҳоро водор сохт, ки муттаҳидан ба муқобили душмани госиб мубориза баранд. Лашкари юнониҳо мамлақатро ғорат ва зиндагонии мардумро вазнинтар намуд. Онҳо ба сари мардум забони бегона ва урфияти бегонаро оварданд, ки мардуми ориёӣ онро қабул надовшт. Бисёр сатрапҳо, хушатраҳо аз юнониён таъйин шуда буданд, ки ба ориёиҳо низ маъқул набуданд. Бинобар ин, вақте ки соли 323 пеш аз милод хабари вафоти Искандар ба гӯши мардум расид, мубориза барои озодии Ориёшаҳр оғоз меёбад.

Искандар нахустин китоби муқаддаси аҷдоди ориёии мо – «Авесто»-ро сӯзонд, шаҳру деҳоти ободу зебои моро ба харобазор табдил дод, нисфи мардуми моро қушт ва ними дигарашро ғулом кард. Ин аст, ки аз адабиёти паҳлавӣ «Мотикони Йовишти Фриён», «Ардавиरोфнома», «Занди воҳумак яшн», «Бундаҳишн», «Шаҳристони Эрон» ва амсоли инҳо сар карда, дар саҳифаҳои тамоми осори адабии асили мо Искандар чун шахси ғоратгари малъун ёд мешавад.

САВОЛҲО

1. Қалъаи Ориёмиз дар куҷо буд? Худи Ориёмиз кӣ буд?
2. Барфбоде, ки ба лашкари Искандар талафот овард, дар куҷо рӯй дод?
3. Рухшонак кӣ буд ва қалъаи пинҳоншудаи ӯ дар кучост?
4. Катан ва Овсен дар куҷо ба муқобили юнониҳо ҷангиданд?
5. Чаро лашкари Искандар бар ориёиҳо ғолиб омад?

§ 51-53. ДАВЛАТИ ЮНОНУ БОХТАР

Давлати ғуломдорие буд, ки ба худуди он Бохтар, Суғд, Марғуш ва қисман Шошу Фарғона дохил будаанд. Ин давлатро ҳокими Бохтар – Диодот таъсис додааст. Дар натиҷаи ҷанги тӯлонии байни сарлашкарони Искандари Мақдунӣ сарзамини ориёиҳо ба дасти Селевк расид. Баъди Селевк писараш Антиох подшоҳ шуд. Антиох писари Апама – духтари Спитамен буд, хуни ориёӣ дошт ва худро вориси Ориёншаҳр меҳисобид. Аммо мубориза дар байни сарлашкарон идома дошт ва тақсимои империя ба таври ноғузир пеш омад. Сарвари мардуми Деҳистон – Арсак (Аршак) аз норозигиҳо ва кашмакашиҳои сарлашкарону сатрапҳои юнонӣ истифода бурда, сатрапи юнониро аз байн бурд ва Портро давлати мустақил эълон кард. Лашкаркашиҳои Селевк ба муқобили Ашкониён бе натиҷа анҷомиданд. Аршак вилояти Гургонро низ ба қаламрави худ ҳамроҳ намуд. Дар як вақт, яъне соли 226 пеш аз милод сарлашқари сатрапии Суғду Бохтар Диодот шӯрида, Бохтарро давлати мустақил эълон менамояд. Маркази давлат шаҳри Зарринасп (Балх) ба ҳисоб мерафт. Аз ҳамин сабаб Диодотро шоҳи «ҳазор шаҳри Бохтар» медонистанд. Суғд низ ба Бохтар ҳамроҳ буд.

Баъди марги Диодоти I подшоҳӣ ба Диодоти II мерасад. Ӯ барои мустаҳкам шудани давлати худ ба муқобили селевкиҳо бо Ашкониён сулҳнома имзо менамояд ва барои мустаҳкамии давлати худ мекӯшад, аммо зиддиятҳои дарборӣ дар байни саркардаҳои юнонӣ ба он овард, ки Диодотро Евтидем ном кас сарнагун мекунад ва худаш подшоҳ мешавад. Дар замони ҳукмронии Евтидем ба давлати ӯ шимолии Ҳиндустон ҳамроҳ карда мешавад.

Дар замони подшоҳии Евтидем шоҳи Селевк–Антиохи III ба давлати Юнону Бохтар ҳучум овард. Лашқари Антиох гӯё аз 100 ҳазор пиёда ва 20 ҳазор савора иборат буд. Евтидем шоҳи Бохтар

ҳамагӣ 10 хазор савора дошт, ки аз ориёиҳо ва юнониён иборат буд. Онҳо дар лаби рӯди Ҳирот сангар гирифтанд ва бояд ба душман дар вақти гузаштан зарба мезаданд.

Рӯзона лашкар гузаргохро муҳофизат мекард ва шабона аз он дур мешуд ва танҳо якчанд посбон мемонд. Антиох инро аз ҷосусонаш фаҳмида, шаб ба гузаргоҳ наздик шуда, субҳдам ба убури он шуруъ менамояд. Бохтариён аз ин кор огоҳ шуда, ба сӯйи рӯд метозанд. Ба гузаштани лашкар аз рӯд худи Антиох сарварӣ менамуд. Дастаҳои бохтариён ба се гурӯҳ, тақсим шуда ба ҳучум мегузаранд. Талафот дар қўшуни Антиох бисёр буд, вале азбаски шумораашон афзун буд, онҳо ба гурӯҳҳои дуҷум ва сеюми бохтариён шикаст доданд. Танҳо дастаи яқум тавонист, ки аз ихотаи душман баромада, бо талафоти камтар ба шаҳри Зарринасп ақибнишинӣ намуда, ба қувваҳои асосии Евтидем ҳамроҳ шавад. Антиох Зарринаспро муҳосира менамояд.

Мувофиқи ривояти таърихнавис Полибий зимистон фаро расида буд ва ҳар ду гурӯҳ ба гуфтушунид даромаданд. Евтидем ба Антиох фаҳмондани шуд, ки дар марзи давлати мо гурӯҳҳои бисёри сақоӣ гирд омада, нияти ҳучум кардан доранд, агар онҳо зада дароянд, ҳам давлати Юнону Бохтар ва ҳам Селевки шумо аз байн меравад. Азбаски аз нооромии дохилӣ дили Антиох пур набуд, ба сулҳ розигӣ дод. Дар гуфтушунид писари Евтидем – Деетрий иштирок менамояд ва бо зебӣ ва танумандии худ дили Антиохро нарм мекунад. Вай духтари худро ба Деетрий дода, сулҳнома баста, давлати Юнону Бохтарро ба расмият мешиносад. Евтидем ба Антиох тухфаҳои бисёр, аз ҷумла филҳои чангии худро мебахшад. Бо ҳамин Евтидем мустақилияти давлати худро нигоҳ медорад. Дар идораи давлат ва лашкар ориёиҳои Сугду Бохтар фаъолона иштирок мекунанд.

Равнақи давлати Юнону Бохтар. Давлати мазкур дар замони ҳукмронии Деетрий хеле тараққӣ мекунад. Тангаҳои Деетрий дар Ҳиндустон пайдо шуданд, ки дар рӯйи онҳо сурати шох бо тоҷ ва фил акс ёфтаанд. Дар баъзе ҳуччатҳо Деетрий шоҳи ҳиндувон номида шудааст. Вақте Деетрий дар Ҳиндустон саргарми ба тасарруфи худ даровардани шаҳру деҳаҳо буд, дар Бохтар давлатро Евкратит соҳиб мешавад. Деетрий ба муқобили ӯ лашкари бузург мефиристад, аммо аз сабаби парокандагии амалиёт Евкратит бо 300 нафар чанговар ба онҳо шабохун зада, ғолиб меояд ва худро подшоҳ эълон мекунад. Ӯ аз номи худ тангаҳо сикка меза-

над, ки муддати дароз дар муомилот буданд ва бостоншиносон онҳоро аз харобаҳои шаҳрҳои замони Юнону Бохтар ёфтаанд.

Дар нимаи асри II пеш аз милод баъзе ноҳияҳои давлати Юнону Бохтарро шоҳи Ашкониён Митридоди I забт менамояд. Дар ин давра дар давлати Юнону Бохтар парокандагӣ ва сустӣ ба вучуд меояд.

Соҳти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ. Дар бораи соҳти дохилии давлати Юнону Бохтар маълумоти аниқ нест. Олимон тахминдоранд, ки тарзи идорагии он ба монанди селевкиҳо буд. Шоҳ худро ҳокими мутлақ меҳисобид, дар идораи давлат зану фарзандонаш ба вай ёрӣ медоданд. Яке аз маъхазҳо хабар медиҳад, ки дар бахши ҳиндустони давлати Юнону Бохтар подшоҳ 6 нафар ёвар дошт: сарлашкар, сарвазир, сарқозӣ, сархазинадор, чатрбардор ва шамшербардор, яъне дар идораи давлат усули мудирияти ориёӣ вучуд дошт.

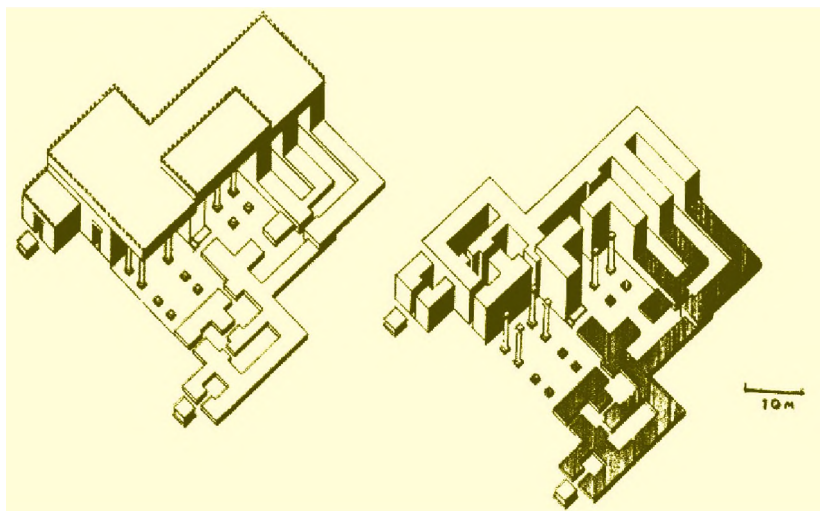
Шаҳрҳо ва деҳаҳо ҳокимони худро доштанд ва шоҳ худро «ҳокими ҳазор шаҳри Бохтар» меҳисобид. Ин унвон пеш аз истилои юнониён дар Бохтар вучуд дошт ва юнониён онро қабул кардаанд. Шаҳрҳо ба тарзи худмухтор идора мешуданд. Шумораи шаҳрҳо далели он аст, ки дар ин давра миқдори онҳо бисёр будааст. Ба ҳар ҳол дар замони давлати Юнонии Бохтар, яъне асрҳои III–II пеш аз милод дар водии Ҳисори кунунӣ даҳҳо шаҳри хурду калон вучуд доштанд.

Аз рӯи бозёфтҳои бостоншиносӣ ва ахбори хаттӣ дар Ориёншаҳри Шарқӣ шаҳрҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: 1) шаҳрҳои кӯхнатарин, ки пеш аз Ҳахоманишиён вучуд доштанд, монанди Зарринасп, Кубодиён, Самарқанд, Навкат, Курушкат ва амсоли инҳо; 2) шаҳрҳои дар замони истилои Искандар ва баъди он бавучудомада, ки шумораи онҳо низ бисёр буд. Дар замони ҳукмронии юнониҳо шаҳрҳо бо усули юнонӣ арзи вучуд менамоянд. Шаҳрҳо маркази савдо ва ҳунармандӣ, аз ҷумла кулолгарӣ, заргарӣ, оҳану мистгарӣ, чармгарӣ, камонсозӣ, бофандагӣ ва дигар ҳунарҳо буданд. Аз бозёфтҳои археологӣ маълум мешавад ки дар ин давра санъати меъморӣ, аз ҷумла биноҳои боҳашамати аз санг сохташуда, сутун ва сарсутуну зерсутунҳо бо сабки юнонӣ пайдо мешаванд. Ковишҳои бостоншиносӣ дар маркази давлати Юнону Бохтар–шаҳри Зарринасп нишон медиҳанд, ки он яке аз шаҳрҳои калонтарини ҳамин давра будааст. Ғафсии девори Ҳимоявии он 31 метр паҳноӣ дошт. Шаҳри замони Юнону

Бохтар ва қадимтарини Зарринасп баъдҳо бо номи Балх машҳур мешавад. Харобайи Балхи асрҳои III–II пеш аз милод ҳоло бо номи Болоҳисор дар Афғонистон маъруф буда, масоҳати 120 гектарро дар бар мегирад. Деворҳо чандин қатор тиркашҳои пайконшакл доранд. Маҳз ҳамин девори ғафс ва устувор муҳосираи чандинмоҳаи Антиохи III-ро рафъ намуд ва ўро бовар кунонд, ки ин шаҳрро гирифтани мумкин нест ва ба хубӣ сулҳ бояд кард.

Солҳои 1956–1964 бостоншиносони фаронсавӣ дар шаҳри давраи Юнону Бохтар дар соҳили рӯди Харноб (Панҷ) ва Ҷароб (Кукча) кофтуков карданд. Шаҳрро аз як тараф рӯди Харноб ва аз тарафи дигар Ҷароб ҳимоя менамоянд. Шаҳр нақшаи секунҷа дошта, дар он мактаб, театр, маъбад, биноҳо бо меҳроби оташ, хонаҳои истиқоматӣ пайдо шудаанд. Дар сохтмон сангҳои тарошида, хишти хом ва пухта истифода шудаанд. Сутуни биноҳо дар сабки эллиний ва коринфӣ (юнонӣ) сохта шуда, зарфҳо ва ҳайкалҳои худоёни юнонӣ ёфт шуданд. Дар шаҳр аксаран юнониҳо ба тарзи юнонӣ мезистанд, аммо бохтариёни маҳаллӣ низ буданд. Дар сохтмон усулҳои маҳаллии бохтарӣ, аз ҷумла истифодаи хишти хом нишони он аст, ки юнониҳо бисёр урфиятҳои ориёиро қабул карда буданд. Номи ҳозираи шаҳри Нушор–Ойхонум аст, аммо дар гузашта яке аз 8 шаҳри асосгузаштаи Искандар дар Ориёнзамин мебошад. Мо ҳоло ду шаҳри асосгузаштаи Искандар: Нушор – Ойхонумро дар Афғонистони кунунӣ ва Искандарияи Ақсоро дар Хучанд медонем. Шаҳрҳои дигари он ёфт нашудаанд. Нушор дар замони Кушонӣ низ обод буд. Дар он замон ибодатгоҳи Охшо (Вахш) (ҳоло бо номи Тахти Сангин машҳур аст) дар ҳаволии ноҳияи Кубодиён хеле пуришукӯҳ будааст. Дар ин ҷо шаҳре буд, ки масоҳати даҳҳо гектар заминро ишғол намуда, дар соҳили рости рӯди Ому (Аму) ҷой дошт. Алҳол бостоншиносони тоҷик дар дизи шаҳр (масоҳаташ 240x170м) маъбади рӯди Вахш (Ому)-ро таҳқиқ карданд. Тавре ки аз таърих, маҳсусан, аз китоби «Авесто» бармеояд, рӯди Ому дар қадим Вахш ном дошт. Ин рӯд дар «Авесто» бо номи Вангухи Дойтиё ёд мешавад ва барои ориёиҳо муқаддас ба шумор мерафт. Юнониён онро Окс меномиданд.

Ин маъбад дар ҷойи ба ҳам пайвастанӣ ду рӯди азим – Панҷ (дар қадим Ҷароб) ва Вахшоб сохта шудааст. Дар болои яке аз мичмарҳо ҳайкали биринҷии худӣ оби юнониён ёфт шуд, ки дар даст най дорад ва садои он садои обро ифода мекунад. Дар мичмар бо хатти юнонӣ навишта шудааст: «Ин тухфа ба ибодатгоҳи Вахш

Расми 64. Маъбади рӯди Вахш.

(Окс) аз номи Артосак», яъне оварандаи он назр бохтарӣ-ориёӣ будааст. Ин бозёфт далели раднопазир дар бораи он мебошад, ки маъбад дар ҳақиқат ба хошири фариштаи оби Вахш бунёд шуда буд.

Ибодатгоҳ аз толори марказӣ бо чор сутуни бузург ва дар миёнаҷойи он мичмар ва хонаҳои паҳлӯӣ, ки вазифаи ганҷи урро доштанд, иборат буд. Қисми пеши толори марказӣ 8-сутуна буда, хонаҳои паҳлӯӣ барои оташгоҳ буданд ва мичмарҳои бузурги сангину пешайвони боҳашаматаш рӯ ба сӯйи рӯди Вахш нигаронда шуда буданд.

Деворҳои маъбад аз 3 то 5 м баландӣ доштанд ва бо расмҳо оро ёфта буданд. Ибодатгоҳ дар замони Ҳахоманишиён ва шояд аз он ҳам барвақттар сохта шуда буд, аммо дар замони Юнону Бохтар вай пуршукӯҳтар ва ба он сутунҳо ва пешайвони боҳашамат сохта мешаванд. Азбаски юнониён дини суннатӣ ё китоби яккахудовандӣ надоштанд, ба дини зардуштӣ эҳтиром гузошта, худоёни ориёиро чун худои худ меҳисобиданд. Онҳо ибодатгоҳҳои миллиро обод нигоҳ медоштанд ва хароб намекарданд. Онҳо Ахурамаздоро Зевс, Митроро Гелиос гуфта эҳтиром менамуданд.

Дар ибодатгоҳ ҳайкали фариштаи рӯди Вахш ва даҳҳо муҷассамаҳои дигар буданд. Аз ибодатгоҳ осори фаровони санъ-

ати тасвирӣ, пайконҳо, найза ва шамшерҳо ба даст омаданд, ки манбаи арзишманд барои омӯзиши таърихи бисёрасраи халқамон мебошанд. «Ҳазинаи Амударё», ки аз 1200 ашёи заррин, симин, тангаҳои гуногундавр иборат аст ва дар Осорхонаи Британия ҷой дорад, соли 1878 аз харобаи ҳамин маъбад ёфт шуда буд.

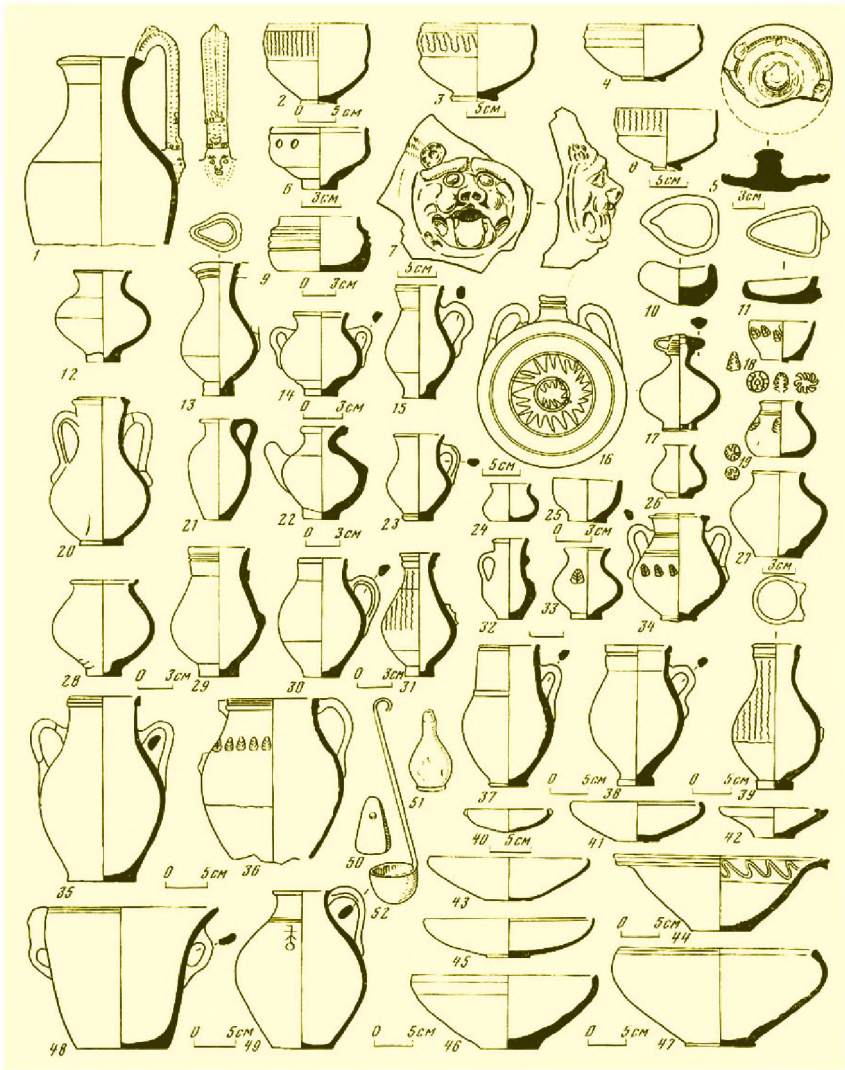
Дар Кӯлоб боқимондаи шаҳри Юнону Бохтарро ёфтанд, ки масоҳати 20–30 га-ро дар бар дошт. Номии ӯ дар шакли Искандара дар адабиёти асрҳои IX–XII ёд мешавад.

Ғайр аз ин, дар ноҳияи Фархор шаҳри замони Юнону Бохтар кашф шудааст. Ин шаҳр масоҳати 5 гектар заминро ишғол намуда, бо номи Саксанохур маъруф мебошад. Дар ин маркази шаҳрча бинои 27,7x27,7 м сохта шуда буд, ки аз се тараф пешайвони бисёрсутона дошт. Аз сутунҳо танҳо асосҳои аз оҳаксанг тарошидааш боқӣ мондаанд. Бино қасри ҳокиме буд, ки хеле боҳашамат сохта шуда буд. Дар харобаи он як қуфли заррин ёфтанд, ки дар болояш савораи бо найза ба гуроз (хуки ваҳшӣ) ҳучумоварда тасвир шудааст.

Дар баъзе минтақаҳои шаҳри Душанбе низ харобаҳои шаҳри қадима пайдо шудаанд. Харобае, ки масоҳати 20 га заминро ишғол менамуд, аз ҷойи ҳозираи Амфитеатр, яъне нишебии кӯчаи Исмоили Сомонӣ то Донишгоҳи педагогӣ тӯл мекашид. Дизи он дар вақти сохтмони истгоҳи барқии Душанбе ва канали он зарари бисёр дидааст. Ҳафриёти боқимондаҳои он нишон доданд, ки шаҳр дар асри III пеш аз милод арзи ҳастӣ карда, то асри V милод вучуд доштааст. Шаҳри Душанбе ҳамчун нуқтаи тичоратӣ ва ҳарбии юнониён дар канораи империяи онҳо пайдо шуда буд. Аз Душанбе болотар сақоиҳои ориёӣ мезистанд ва ба лашкари Искандар зарба зада буданд. Аз харобаи шаҳри Душанбеи замони Юнону Бохтар зарфҳои бо сабки юнонӣ сохташуда, сари фариштаи майпарастии юнонӣ Дионис ва осори дигари ҳунармандӣ, санъати тасвирӣ, аз ҷумла садафи аз зару сим сохтаи Дионис пайдо шудаанд (расми 66).

Душанбе–пойтахти давлати тоҷикон таърихи на кам аз 2200 сол дорад. Дар ҳамин давра шаҳри Тирмиз бо номи Тармид низ аз ҷониби юнониҳо бунёдгузори мешавад. Дар харобаи шаҳри қадимаи Шаҳринав сарсутунҳои оҳак-сангӣ ва зерсутунҳо (пойсутунҳо) ёфт шуданд, ки ба замони Юнониёну Бохтар нисбат доранд.

Ҳамин тавр, дар водии Ҳисор якчанд шаҳрҳои замони Юнону Бохтар пайдо шуданд. Водии Суғд аз тарафи Искан-

Расми 65. Зарфҳои замони Юнону Бохтарӣ.

дар саҳт хароб шуда буд, аммо баъд боз обод гардид. Шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва Навтак ҳамчун марказҳои тиҷоратӣ раванқу ривоч доштанд. Деҳаҳо дар водии Суғд хеле бисёр буданд.

Осори асрҳои III–I пеш аз милод дар бисёр шаҳрҳо, аз ҷумла Зомин, Савод, Бағкат (Истаравшан), Куркат, Хавост, Хучанд,

Фаргона ва Чоч ёфт шудаанд ва аз равнаку ривочи онҳо гувоҳӣ медиханд.

Дар қисмати ғарбии Бадахшон харобаҳои якчанд қалъаҳои мустаҳками бурҷдор, ки ба давраи Юнону Бохтарӣ мансубанд, кашф шудаанд. Инҳо қалъаҳои Ратм, Ямчун ва Қаҳқаҳа мебошанд.

Санъати эллиний. Мо пештар дар баъзе мавридҳо ба фарҳанги эллиний ишора намудем. Таъсири маданияти юнониён пеш аз ҳама дар ҳунари тасвирии расмкашӣ ва ҳайкалсозӣ мушоҳида мешавад, зеро юнониён дар сохтани расмҳои воқеии аз ҳаёт гирифташуда – олимон, нотикон, варзишгарон, паҳлавонон, қаҳрамонҳо ба дараҷаи баландтарин расида буданд. Рассомони юнонӣ бисёр кӯшидаанд, ки инсонро бо тамоми нозуқиҳои ҷисмонии ӯ инъикос намоянд. Инъикоси узвҳои бадан ба тарзи воқеӣ санъати баланди тасвириро металабид ва юнониҳо онро ба авҷи аъло расонида буданд. Санъати тасвирий дар байни мардумони ориёӣ ба дараҷаи юнониён нарасида буд, бинобар ин сабки юнонӣ дар асарҳои тасвирий ба хубӣ мушоҳида мешавад. Бисёр фариштагон ва худоёни ориёӣҳо расму ҳайкалҳо надоштанд, образи худоёни юнонӣ дар ташаккули симои фариштагони ориёӣ таъсири муайян расонд. Дар ёдгориҳои Юнону Бохтар расму ҳайкалҳои қаҳрамони юнониён Геракл пайдо мешавад. Ориёӣҳо ин образро ба Баҳром, худои бузург Зевсро ба Хурмуз, Селена – Мах, Гефест – Отар, Даная – Нана шабеҳу мансуб медонистанд. Юнониён дар вақти шиносонидани худоёни худ ба ориёӣҳо ном ва вазифаи худро мегуфтанд. Масалан, мегуфтанд, ки ин расм ё ҳайкали худои офтоб аст ва Гелиос ном дорад. Аз доираи гирди сари Гелиос ламбаҳои нур мебароянд ва нишонаи офтоб будани онро муайян менамоянд. Ориёӣҳо ба монанди Гелиос худои худ Митра – Меҳрро доштанд. Ҳамин тавр, ҳар ду тараф ба ҳулоса меомаданд, ки Гелиос Митра асту Митра – Гелиос. Ҳар ду тараф бо вучуди фарқи этикодӣ дар ҳамакнун як расм худои худро медиданд. Ин гуна парастии маъноӣ онро надошт, ки юнониҳо ба дини маздопарастӣ ва ё ориёӣҳо ба оини юнониён ғаравида буданд. Ҳаргиз чунин набуд. Ҳар кас мувофиқи дини худ худои офтобро мепарастид. Масалан, дар урфият мегӯянд, ки Худо як аст, аммо ҳар халқ ёро бо номҳои гуногун ва симоҳои гуногун мешиносанд. Яке ёро Худо, дигаре Аллоҳ, сеюм Бог ва чаҳорум Яхво ва ғайра меноманд ва намоз мегузоранд.

Ҳамин тавр, ҳамаи худоёни юнонӣ дар Ориёншаҳр дар оини Маздаясно ҳамоҳангии худро пайдо карда, дар симои онҳо ориёӣҳо парвардигорони авестоиро мепарастиданд.

Хатту фарханг. Дар замони Юнону Бохтар хатти қадими бохтарӣ ба хатти юнонӣ иваз мешавад, зеро забони давлатӣ забони юнонӣ буд. Аз ин лиҳоз, барои бохтариён аз хат ва забони модарӣ даст кашидан мушқил буд. Албатта, хатту забони юнонӣ дар байни мардуми ориёӣ паҳн нашуд, шахсони дар қорҳои давлатӣ ҷалбшуда забон ва ҳуруфи юнониро медонистанд. Тавре дар хусуси маъбади Вахш сухан рафт, Артосак – яке аз ашрофони бохтарӣ тухфаи худро бо забону хатти юнонӣ навиштааст. Хатти юнонӣ дар замони Кӯшониён низ дар қорҳои давлатӣ истифода мегардид, аммо забони юнониро Канишкаи Кабир ба забони ориёӣ-бохтарӣ иваз мекунад.

Тавре ишора рафт, олимони Ғарб менависанд, ки шарқӣён то истилои Искандар дар сатҳи пасти фарҳангӣ қарор доштанд ва юнониён омаданду онҳоро бофарҳанг намуданд. Ин ақида қомилан ҳақиқат аст. Юнониҳо дар Ориёншаҳр бо фарҳанги баландпоя, дини соҳибқитоб, ки худ надоштанд, давлатдори мутараққӣ ва расму оини фарҳангии устувор вохӯрданд ва онҳоро қабул намуданд. Бинобар ин, таъсир дучониба буд ва аз ориёӣҳо арзишҳои бештар ба юнониён рафтааст. Зикр карда будем, ки Искандар ли-

боси ориёӣ пӯшид, бо русуми ориёӣ дар дарбор қору зиндагониро қорӣ сохт. Идораи давлатро бо тарзи ориёӣ қабул кард.

Мо аз юнониён дар соҳаи санъати тасвирӣ сабақ гирифтаем. Таъсири санъати театрии ва ҳунармандии юнониён дар мо ҳеле бисёр ба назар мерасад.

Тичорати дохилӣ ва хориҷӣ. Дар замони империяи Исқандари Мақдунӣ майдони тичорат ҳеле вусъат ёфт. Шохони юнонии Бохтар ва Селевк тангаҳои тилло, нуқра ва мисро ба муомилот мебароварданд, ки мувофиқи вазн ва тозагии маъдан қурб доштанд. Дар

Расми 66. Тангаҳои шоҳони Юнону Бохтар.

болои тангаҳо дар як рӯяш расми аз гардан болои шоҳ ва дар рӯи дигар расми худои бузурги онҳо Зевс бо навиштаҷот чой дошт. Тангаҳои тилло ва нукра моҳияти байналмилалӣ ва мисӣ муомилоти дохилиро доштанд.

Тичорат дар давраи мазкур хеле раванқ меёбад. Масалан, аз шаҳри Душанбе гӯшмоҳии калон ва устухони фил ёфт шуданд, ки аз Ҳиндустон овардаанд. Аммо ҳайкалчаи худо Дионисро юнониён сохтаанд ва шояд аз Ҳиндустон оварда бошанд. Аз харобаи Душанбеи замони Юнону Бохтарӣ садафи аз тиллою нукра сохтаи ҳамин Дионисро ёфтанд, ки кори заргарони Юнон мебошад.

Дар «Ҳазинаи Амударё» бисёр тангаҳои шоҳони Селевк ва Юнону Бохтар ҳастанд, ки аз муомилоти васеи онҳо гувоҳӣ медиҳанд.

Ҳамин тавр, тичорати хориҷӣ ва дохилӣ дар замони ҳукмронии юнониён дар Ориёншаҳр хеле афзуда буд.

САВОЛҲО

1. Давлати Юнону Бохтар чӣ гуна ташкил ёфт?
2. Шукуфои давлати Юнону Бохтар ба замони кадом шоҳҳо рост меояд?
3. Тарзи идораи он давлат чӣ тавр буд?
4. Маркази давлат дар кадом шаҳр буд?
5. Чаро Бохтарро «кишвари ҳазор шаҳр» мегӯянд?
6. Санъати эллиний чист?
7. Чаро ориёиҳо рӯди Ваширо муқаддас меҳисобиданд?
8. Кадом шаҳрҳоро медонед, ки Искандари Мақдунӣ сохтааст?

БОБИ VI АШКониён

§ 54. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ АШКониён

Маълумоти умумӣ. Вилояти Порт (Парфия) дар шимоли шарқи Хуросон дар байни Гиркония (Гургони асримӣнаві) ва Марғиён (Марв) ҷойгир буд. Дар шимол бо Дехистон, дар ҷанубу шарқ бо Ҳирот ва дар ҷануб бо Сакистон (Систон) ҳамсарҳад буд. Баъди марги Искандар давлати ӯ байни сарлашқаронаш тақсим шуд ва Ориёншаҳр ба дасти Селевк афтод. Ӯ Бохтарро ба Диодот, Сугдро ба Евтидем ва Портро ба Андрогор супурд, аммо сарлашқарон мехостанд, ки давлати алоҳида дошта бошанд. Аз нуоромии дохилии империя истифода бурда, дар як вақт Диодот дар Бохтар ва қabilaҳои ориёӣ дар Порт муборизаро сар намуданд. Иттиҳоди қabilaҳои сақой-тӯрҳои Портро Арсак-Аршак сарварӣ менамуд. Онҳо бо лашқари юнониҳо, ки ба он Андрогор рохбарӣ менамуд, ҳучум оварда, онро торумор месозанд ва сатрапии Портро соҳиб мешаванд. Ин ҳодиса соли 247 пеш аз милод рух дода буд. Аршак – асосгузори сулолаи нави ориёҳо бо номи Ашқониён машҳур мешавад.

Маркази онҳо шаҳри Нусай (дар назди шаҳри Ашқободи Туркменистони кунунӣ) буд ва харобаи онро бостоншиносон таҳқиқ кардаанд, ки ҳоло бо номи Нисо маълум аст. Нисо шакли арабишудаи калимаи тоҷикии Нусай мебошад.

Мубориза бо Селевскиён. Давлати навбунёди ориёӣ ду душмани бузург дошт: яке Селевскиён ва дигаре давлати Юнону Бохтарӣ. Дар ҳар дуи ин давлатҳо қувваҳои зиёди лашқари юнониён мавҷуд буданд ва онҳо мехостанд мустақилияти Портро аз байн баранд. Бинобар ин, Ашки I ба вилояти Гургон ҳучум намуда, юнониёро ронда, онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва сиккаҳои (тангаҳо) худро ба муомилот мебардорад. Солҳои 230-227 пеш аз милод Селевки II марзҳои ғарбии худро мустаҳкам намуда, барои забти сатрапҳои шарқӣ лашқар мекашад. Дар ибтидо лашқари Селевкиён баъзе ноҳияҳоро гирифтанд, аммо сақоиҳо ба ёрии Ашқониён омада, ба қувваҳои душман зарбаи марговар расонда, ҳамватанонашонро ғолиб намуданд. Дар ин давра дар Сурия шӯриш ба вучуд омад ва Селевк маҷбур шуд, ки боз ба сӯйӣ

гарб равад. Аршак дар шаҳри Арсак маъбади оташи муқаддасро шуълавар намуда, тоҷи шоҳиро ба сар мениҳад. Дар давраҳои минбаъд Аршак барои бунёди шаҳру дехоти мамлакат кӯшиш ба харҷ медиҳад. Лашкари бонизом ташкил медиҳад. Ташкили давлати ориёӣ ва эҳёи тозаии русуми миллӣ аҳамияти бузург дошт. Ин огози аз байн бурдани давлати Юнонӣ-Мақдунӣ буд. Соли 209 пеш аз милод Антиохи III боз барои сарнагун намудани давлати Ашкониён лашкар кашид ва ба ривояти таърихнигорони юнонӣ, Аршаки II бо Антиох сулҳ мебандад ва ба давлати Антиохи III итоат мекунад. Аммо ашрофони ориёӣ ба ин аҳднома розӣ нашуда, табаддулоти дарборӣ гузаронида, Аршаки II – Тирдодро сарнагун намуда, писари амаки Аршак – Фариопатро ба тахт мешинонанд, аммо дере нагузашта ба сари давлат Тирдоди I меояд. Дар замони Тирдод давлати Ашкониён ба шарқу ғарб васеъ мешавад. Аз шӯришҳои дохилӣ ва кашмакашҳои дарбории Селевкиён дар ғарб баъзе вилоятҳо, монанди Элом ва Порс худро мустақил эълон мекунанд, Тирдод (171-139 пеш аз милод) ба давлати Юнону Бохтарӣ ҳучум намуда, баъзе вилоятҳои ғарбии онро ба худ тобеъ менамояд. Соли 148 вилояти Модро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва унвони шоҳи бузургро мегирад.

Гирифтани Мод барои Тирдод ба сӯйи шимол ва ҷануб барои ҳамроҳ намудани вилоятҳои Порс, Элом ва Бобул роҳ кушод. Ин вилоятҳо ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён дохил буданд, аммо дар давраи ҳукмронии юнониён мардуми ориёии эллинишуда ба вучуд омаданд, ки мададгори юнониён ба шумор мерафтанд. Бинобар ин, Тирдод соли 141 пеш аз милод ба ҷануб лашкар кашид, шаҳри Селевкро дар соҳили рӯди Фурут ба даст меорад. Шумш ва Бобулро низ тобеъ менамояд. Дар ин ҷойҳо лашкари Тирдод ба муқобилати шадиди юнониҳо ва тарафдорони онҳо дучор меояд. Ҳатто порсҳо ва бобулиён ва бохтариён ба ёрии селевкиҳо омаданд, аммо лашкари Тирдод қувваҳои иттифоқчиёноро бо сарвариини шоҳи Селевк – Деметрии II мохирона торумор месозад ва соли 139 пеш аз милод бештари вилоятҳои ориёнишинро зери назорат медарорад.

Солҳои 138–137 пеш аз милод бар тахти шоҳӣ писари Тирдод – Фарҳоди I менишинад ва ҳамаи диққати ӯ ба сӯйи Шарқ – ба давлати Юнону Бохтарӣ нигаронида мешавад, зеро дар ин вақт қабिलाҳои ориёии йуҷиҳо – тахорҳо аз шарқ ба заминҳои давлати Юнону Бохтар даромада буданд ва аз лашкари он талафо-

ти зиёд дида, дар ҳолати аз байн рафтан буд. Дар ин вақт Антиох вазъиятро дар Сурия ором намуда, барои вилоятҳои аздастрафтаи шарқӣ ба ҳучум мегузарад ва боз қувваҳои Бобул, Байнанахрайн, Порс ва ғайра ба юнониҳо ҳамроҳ мешаванд ва дар се муҳориба голиб омада, бисёр заминҳои ҷанубӣ, аз ҷумла Элом, Бобул, Порс ва ҳатто Мод ба дасти юнониён мегузаранд.

Дар мавсими зимистон ҷанг қатъ шуда, лашкари юнониҳо барои дамгирӣ ба шаҳрҳо тақсим мешавад. Фарҳоди I аз ин вазъият мохируна истифода намуда, мардуми ориёиро шӯронида, лашкари калон ташкил намуда, ба қувваҳои парокандаи юнониён ҳучум меорад ва онҳоро ба осонӣ торумор месозад. Антиох лашкар ҷамъ намуда, ба ёрии қувваҳои дар Порт буда меояд, аммо дер шуда буд. Фарҳод лашкари омадаи Антиохро набуд мекунад, худи император низ кушта мешавад. Ин зарбаи ҳалокатовари ориёӣҳо сабаби вожгунии империяи Селевкиён таҷовузгар гардид.

Ҳамин тавр, империяи бузурги Селевкиён соли 130 пеш аз милод комилан аз байн меравад. Акнун Фарҳод мехост ба сӯи Сурия ва Осиёи Сағир лашкар кашад, аммо тавре ки қаблан зикр

Расми 67. Давлати Порт.

намудем, йучиҳо дар солҳои 40-30 асри II пеш аз милод давлати Юнону Бохтариро торумор намуда, ба қаламрави давлати Ашкониён наздик мешаванд. Фарҳод аз ҳучуми ғарбии худ даст кашада, ба сӯи шарқ меояд ва дар мухорибаҳо худӣ ӯ ва ворисаш Ардувон ҳалок мешаванд. Ҷангҳои шарқӣ давлати Ашкониёнро хеле бемадор кард, дар ғарб қувваҳои марказгурез мекушиданд, ки ҷудо шаванд. Вазъият дар замони подшоҳии Митридоди II (123–87 пеш аз милод) тағйир меёбад. ӯ дар давраи подшоҳии дуру дарози худ ба қувваҳои марказгурез зарба зада, вазъияти мамлакатро ором месозад. Қувваҳои юноние, ки аз Сурия ёрӣ мегирифтанд ва сабаби нооромиҳои давлат мешуданд, ночор ба сиёсати ҳукумат мутеъ гаштанд.

Митридоди II ҳаракати сакоихоро ба Ғарб боздошт. Сакоихо дар заминҳои атрофи Ҳомун муқимӣ шуда, давлати худро таъкил доданд, ки минбаъд бо номи Сакистон (Систон) машҳур гардид.

Дар замони подшоҳии Митридоди II давлати Ашкониён дар аввали асри I пеш аз милод ба авҷи тараққиёти худ мерасад.

Ҷанг бо римҳо. Дар асри I пеш аз милод империяи Рим дар шарқу ғарб забткориҳои бисёреро анҷом дод. Ашкониён дар забткориҳои Осиёи Сағир, соҳилҳои баҳри Охшиён ва ҳатто Қафқози Шимоли ба қорҳои Рим даҳлат намекарданд. Аммо римҳо таҷовузро давом дода, ба заминҳои ориёӣ ворид шуда, манфиати давлати Ашкониёнро ба эътибор намегирифтанд. Ашкониён аз роҳҳо ва тичорат бо шаҳрҳои соҳили баҳри Миёназамин даромади қалон мегирифтанд. Ба ихтиёри Рим (Рум) гузаштани минтақаҳои он сабаби норозигии тоҷирони ориёӣ ва қам шудани даромади онҳо гардид. Бинобар ин, Ашкониён дар қашмақашҳои дарбории римҳо фаъолона иштирок намуда, барои барҳам додани империяи онҳо мекушиданд.

Римҳо низ дар ҳукумати мамлақати Ашкониён, махсусан дар полисҳои юнонӣ, тарафдорони зиёд доштанд ва онҳоро барои суёт намудани империяи ориёӣ истифода мебарданд. Дар асрҳои II–I пеш аз милод дар Порт ду қувваи ба ҳам зид мавҷуд буд: яке иттиҳоди шаҳрҳои, ки аҳолии юнонӣ доштанду ҷонибдори соҳти ғуломдорӣ ва мустақилият буданд ва Рим онҳоро дастگیرӣ мекард, гурӯҳи дуҷум аз давлатмандони ориёӣ иборат буд, ки бо саҳронавардони шарқӣ алоқа доштанд. Дастаҳои тирандозии сакоихо дар лашқари Ашкониён мавқеи қалон доштанд ва онҳо мехостанд ҳучумро ба ғарб давом дода, ғанимати бештар ба даст

оранд. Инчунин, онҳо мехостанд тамоми заминҳои дар тасарруфи Ҳахоманишиёни дар Осиёи Хурд бударо баргардонанд.

Солҳои 57–53 пеш аз милод чангҳо давом карданд. Мохи майи соли 53 пеш аз милод дар назди шаҳри Ҳаррон ҳар ду қўшун ба задухӯрди хунин шурӯъ намуданд. Дар лашкари Ашкониён махусан, дастаҳои сақой, сугдӣ ва бохтарӣ қаҳрамонӣ нишон дода, лашкари римихоро бо сарвари сарлашқари машҳур Марк Красс торумор карданд ва ҳуди сарлашқар ҳалок гашт. Ин зарбаи марговар, ки лашқари Рим ҳеҷ гоҳ надида буд, дар таърихи римихо то сарнагун шудани империя фаромӯш нашуд. Ашкониён метавонишанд ҳучумро дар қаламрави Рим идома диҳанд, аммо муноқишаҳои дарборӣ барои тамоман суғуст намудани Рим имконият надоданд. Дар замони император Антоний ҳучумҳо аз нав оғоз шуданд, аммо римихо боз шикаст хӯрданд. Давлати Порт дар замони ҳукмронии Ардувони II хеле мустақкам мешавад.

САВОЛҲО

1. Ашки I кӣ буд ва чӣ тавр Селевкиёро ронд?
2. Вазъияти давлати Ашкониён дар замони подшоҳии Тиродод чӣ хел буд?
3. Фарҳод бо лашқари Антиох чӣ кард?
4. Лашқари императори Римро кадом дастаҳо торумор намуданд?

§ 55–56. СОҲТИ ИҚТИСОДИ ВА СИЁСИ ДАВЛАТИ АШКОНИЁН

Сиёсат. Тавре ки маълумот доред, асосгузори давлати Ашкониён Ашки I буд ва дудмони онро Ашқонӣ меномиданд. Ғалабаи Ардавони II бар Антоний ба римихо сабақ шуд, ки дигар ба замини ориёӣҳо ҳучум накунанд. Дар замони император Октавиан сулҳу оромӣ дар байни ин ду давлати ҷаҳонӣ вучуд дошт. Ардавон фаҳмид, ки шаҳрҳои юнонӣ бо ҳукумати марказӣ душманӣ мекунанд, бинобар ин, вай сардорони шаҳрҳоро ба дарбори худ оварда, вазифа медиҳад ва ба ҷойи онҳо аз хонадони Ашкониён сардорони шаҳр таъйин менамояд. Вай бо ин восита таъсир ва худмухторияи шаҳрҳо–полисҳоро суғуст мегардонад.

Ашкониён, ашрофон ва рӯхониёни зардуштӣ кӯшиш менамоянд, ки ба русуми миллии худ баргашта, аз оинҳои эллини даст кашанд. Эҳёи расму одатҳои ориёӣ авҷ мегирад. Ин сиёсати Ардувони II дар тамоми империя раванқ гирифт ва эллиниҳо охишта-охишта ба мардуми ориёӣ табдил меёфтанд.

Ашкониён мекӯшиданд дар мақомҳои давлатӣ кӯшуни ориёӣҳои сахронавард, яъне тӯрхоро ҷалб намоянд, то ки хавфи хучумҳои онҳо ба давлат аз байн равад. Ҳамин тавр, Ашкониён сиёсати миллии сохтани давлатро пеш гирифтанд, ки он барои устувории давлат хеле муҳим буд. Ашкониён зери шиорҳои «империяи бузурги Ҳахоманишиёноро барқарор менамоем, сарзаминҳои гузаштаамонро боз бармегардонем» амал мекарданд ва ин равия аз ҷониби ашрофи ориёӣ тарафдорӣ карда мешуд.

Оромӣ дар мамлакат боиси раванқи зироат, боғдорӣ ва хунармандию тиҷорат гардид. Дар ин замон шаҳрҳо ва деҳаҳо меафзоянд ва обод мешаванд. Бисёр каналҳои обёрӣ сохта мешаванд, киштзорҳои зироатҳои обӣ раванқ мегиранд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дар заминҳои паҳновар тоқзорҳо ба вучуд меоянд. Кишти пахта, зағир, кунҷид хеле густариш меёбад. Чорводорӣ низ раванқ ёфта, муносибати чорводорон бо кишоварзон ва додугирифтӣ байни онҳо ба авҷи аъло мерасад.

Тиҷорати хориҷӣ. Дар замони Ашкониён тиҷорати хориҷӣ хеле авҷ гирифт. Либосҳо ва матоъҳои катонии Ашкониён, махсусан аз шаҳри Борсипи Бобул, шухрати ҷаҳонӣ доштанд ва дар ҳудуди империяи Рим бо арзиши баланд ба фурӯш мерафтанд. Аспҳои портӣ, ки имрӯз бо номи зоти ахалтекинии туркманӣ машҳуранд, дар замони Ашкониён бо нархи баланди тилло фурӯхта мешуданд. Шоҳони ашконӣ тангаҳои тилло – динор ва нуқраро сикка мезаданд ва дар муомилоти дохилӣ ва хориҷӣ истифода мебарданд.

Афзорҳои оханини марвӣ, махсусан, силоҳҳо ва гилемҳои истеҳсоли маҳаллӣ ба тамоми Шарқи Ҷарб бурда мешуданд. Давлати Палмир дар Осиёи Хурд воситагии муомилоти Риму Порт буд. Тоҷирони ориёӣ ва римӣ ин ҷо ҷамъ шуда, моли худро иваз менамуданд ё ба воситаи тоҷирони палмирий ба Ҷарб, ба империяи Рим мефиристанданд.

Барои ба Ҳиндустон рафтан аз роҳҳои баҳрӣ (халиҷи Форс ва уқёнуси Ҳинд) ва хушкӣ (пеш аз Ҳама Систон ва Қандаҳор) истифода мебарданд. Роҳи тиҷоратии Шарқи Ҷарб ба воситаи им-

перияи Кӯшониён ба Чин пайваст мешуд. Роҳҳо таҳти назорат ва бехатарии корвонҳо аз тарафи ҳукумат таъмин мегардид. Ба Миср, Карфаген тичорат ба воситаи баҳри Миёназамин, баҳри Сурх ва роҳҳои хушкӣ сурат мегирифт. Умуман, дар он замон чор империяи ҷаҳонӣ буд: Рим, Порт, Кӯшон ва Чин. Тичорат асосан дар дасти ду империяи бузурги ориёӣҳо: Ашкониён ва Кӯшониён қарор дошт. Савдогарони ин ду давлат дар байни Чину Рум миёнарав буданд ва аз ин кор ҳам тоҷирон ва ҳам давлат даромади зиёд мегирифтанд.

Соҳтори давлатӣ. Соҳти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеаи Ашкониёро бехато муайян намудан мушкил аст, аммо дар бораи он ки мардум ба табақаҳо тақсим шуда буд, шубҳае нест. Мувофиқи ҳуҷҷатҳо ва маълумоти «Авесто», ҷомеа ба чор гурӯҳ – озодагон ё саворагон, кишоварзон, мубадон ва ғуломон ҷудо мешуд.

1. Озодон (азатҳо) ё саворагон табақаи ашрофоне буданд иборат аз шоҳон ва лашқариён. Ба ин табақа наҷибон, олинаждон, ҷавонмардон ва бузургон дохил мешуданд. 2. Кишоварзон сершумортарин гурӯҳ буданд. Онҳо нисбатан озод буданд, заминро об доштанд ва низ ба давлатмандон, миёнаҳолон ва камбизоатон тақсим мешуданд. Ба ин гурӯҳ хунармандону касибон низ дохил буданд. 3. Мубадон – муғон қорҳои дину мактаб ва дабири, додситонӣ ва ғайраро анҷом медоданд. 4. Ғуломон якҷанд навъ буданд: Ғуломони азали, ки аз насл ба насл ғулом омадаанд ва «бандак» гуфта мешуданд; Ғуломони асир – ҳарбиён ва шаҳрвандони асир, ки дар натиҷаи ҷангҳо ба даст афтадаанд, «аншаҳрик», яъне бегона гуфта мешуданд. Ҳақ ва ҳуқуқи онҳо низ ғуногун буд. Соҳти ғуломдорӣ дар байни ориёӣҳо шаклҳои ғуногун дошт. Дар вилоятҳои ғарбӣ, аз ҷумла Ориёноӣ Ғарбӣ, Бобул, Байнаннаҳрайн ва Осиёи Хурд, ки ба Юнону Рим наздик буданд, ғуломдорӣ дар шакли классикӣ амал мекард. Дар деҳоти шарқӣ, аз ҷумла Ориёноӣ Шарқӣ султтар буд. Дар ин ҷо ба монанди Ориёноӣ Ғарбӣ навъҳои бисёри ғуломон набуданд. Омадани юнониён ба Ориёноӣ Шарқӣ соҳти ғуломдориро тақмил дод ва навъҳои ғуломонро афзуд.

Ҳудуди давлати Ашкониён дар охири асри I пеш аз милод ва аввали милод хеле густариш ёфта буд. Дар шимол баҳши Қарқоз, баҳше аз Осиёи Сағир то уқёнуси Ҳинд ва дар шарқ баҳши Бохтар ва баҳши Систонро то водии Ҳинд дар бар мегирифт, Сарвари умумӣ шоҳаншоҳ ба ҳисоб мерафт, аммо дар дохили ин империя

давлатҷаҳои худмухтор вучуд доштанд, агарчи дар бештари онҳо намояндагони хонадони ашконӣ ҳукм меронданд. Сохтори давлат ва тарзи идораи он дар ибтидо муназзаму якхела набуд.

Дар вилояти Порс шакли идораи Ҳахоманишиён, дар дигар манотиқ шаклҳои идораи демократии полисҳои юнонӣ ва демократияи ҳарбии ориёӣҳои шарқӣ амал мекард. Дар қорҳои идоравии давлат аксаран намояндагони дудмони ашконӣ ширкат доштанд.

Дар назди шоҳ ду шӯро амал мекард; а) шӯрои намояндагони хонадони шоҳӣ, ки масъалаи таъйини шоҳро (яъне дар ҳолати зарурат аз ин хонадон кӣ бояд шоҳ шавад) ҳал менамуд; б) шӯрои мубадон, ки дар қорҳои давлатӣ ва динӣ таъсири бузург дошт. Ғайр аз ин дар қорҳои идоравӣ намояндагони 6 хонадони бузург, ба монанди Ҳахоманишиён ширкат меварзиданд. Бахше аз империя ба сатрапҳо тақсим мегардид, ки роҳбарони онҳоро шоҳ таъйин мекард. Бахши дигарро ҳокимони мутеъ, ки дар онҳо намояндагони полисҳои юнонӣ, ғайриориёӣ ва ориёӣ иштирок доштанд. Шаҳр–полис худмухтор буд ва деҳаҳои гирду атроф ба вай тобеъ буданд. Шаҳрро раис ва идораи ӯ сарварӣ менамуданд. Аз ҳамин лиҳоз дар империя ниммустақилият вучуд дошт ва ин сабабгори марказгурезӣ мегардид.

Ҳамаи заминҳо вобаста ба ҳосилнокӣ ба давлат андоз меоданд. Аз ҳуччатҳои аз Нусай – шаҳри бобоии Ашқониён ёфтшуда маълум мешавад, ки ду навъи андоз: узборӣ ва патибож мавҷуд буд. Патибож барои шоҳ гирифта мешуд. Аз ҳамаи навъҳои муомилоти харидуфурӯш андоз мегирифтанд. Табақаи мубадон ва озодагон андоз намесупориданд.

Муборизаи дохилӣ дар империяи Ашқониён. Баъди вафоти Артабони II дар дарбор мубориза барои тахту тоҷ байни ду писари ӯ – Вордон ва Гударз оғоз ёфт, ки боиси сусти мамлакат гардид. Ниҳоят сулҳ қарданд ва Вордон шоҳ шуд. Вазифаи ӯ шикасти Селевк ва паст намудани нуфузи румиён дар шаҳрҳои юнонишин буд. Шаҳрҳое, ки аҳолии юнонӣ доштанд, аз нооромии дарбор истифода бурда, ба муқобили Ашқониён шӯриш мебардоштанд. Артабон шӯришҳоро паҳш кард ва мустақилияти он шаҳрҳоро барҳам дод, шаҳри Селевкро низ забт кард. Аз байн бурдани мустақилияти шаҳрҳои зери таъсири румиён барои амнияти дохилӣ аҳамияти калон дошт. Шаҳрҳое, ки ҳанӯз дар замони юнониён мустақилият меҳостанд, минбаъд мавқеи пешинро

аз даст дода, дар зери назорати давлати Ашкониён афтоданд ва охиста-охиста ориёӣ ва ҷонибдори ҳукумати Ашкониён шуданд. Аммо даҳолати Рим ба корҳои дохилии Ашкониён хотима наёфт. Рим аз муноқишаҳои дарборӣ моҳирона истифода менамуд. Рим аз норозигии бародарон истифода бурда, бо дасти дарбориён Артабанро ба қатл расонд. Даре нагузашта Гударз низ кушта шуд ва Вологези I подшоҳ мешавад. Вай кӯшиш кард Арманистонро, ки ба тасарруфи римиҳо даромада буд, боз гардонад. Бештари ашрофи Арманистон тарафдори ба Ашкониён итоат намудан буданд. Баъди муборизаи дуру дароз лашкари Ашкониён дар соли 63 милодӣ бар римиҳо ғолиб омада, бародари шоҳ – Гирдорро шоҳи Арманистон таъйин карданд. Аммо ҳучуми аланду массагетҳо аз тарафи шимол ва Кӯшониён аз шимоли шарқ вазъиятро душвор гардониданд. Лашкари Ашкониён дар шарқ низ сарҳади давлати худро нигоҳ дошта тавонист. Умуман, замони подшоҳии Вологези I замони пурзӯршавӣ ва болоравии империяи Ашкониён ба ҳисоб меравад. Дар ин давра шаҳрҳои нави ориёӣ ба вучуд омаданд. Дар рӯ ба рӯи Селевк шаҳри Вологезгирд сохта шуд, ки вай бояд ҳамчун маркази тижоратӣ ва маъмури нақши Селевки дар дасти римиҳо бударо коҳиш меод. Дар ҳамин давра барои маънавиёт ва расму оини миллиро ҷорӣ ва мустақкам намудан мубадон ба гирдоварӣ ва китобати «Авесто» шурӯъ намуданд. Ойини Маздаёно ба сатҳи давлатӣ бардошта шуд. Дар болои сиккаҳои шоҳони ашконӣ ҳамчун рамзи дини милли мичмари оташ бо шоҳ акс гардид. Ба ҷойи хатту забони юнонӣ хатту забони ориёӣ-пахлавӣ ҷорӣ гардид.

Лашкаркашии императори Рим ба муқобили Ашкониён. Дар аввали асри II милод дар дарбори шоҳони Ашконӣ боз кашмакашиҳо барои тахт авҷ мегирад ва соли 114 императори Рим аз ин вазъият истифода бурда, ба мамлақати Ашкониён лашкар мекашад. Вай аввал Арманистонро мегирад ва сипас сӯи Байаннаҳрайн роҳ мекушояд. Кашмакашиҳои дарборӣ ба лашкари ориёӣҳо имкони ҷангу муқобилияти ҷиддӣ карданро намедоданд. Дастаҳои хурде, ки дар марз ва шаҳрҳо буданд, ба муқобили лашкари бузурги римиҳо истодагарӣ карда наметавонистанд. Мубориза байни даъвогарони тахту тоҷ – Хусрав ва Вологези II давом дошт. Бисёр шаҳрҳои Байаннаҳрайн бе мубориза таслим мешуданд. Соли 115 римиҳо дар шимоли Байаннаҳрайн вазъияти худро устувор намуда, баҳори соли 116 ба сӯи марка-

зи Ашкониён – шаҳри Тайсафун хучум карданд ва онро ба осонӣ ишғол намуданд. Дар баробари ганиматҳои бисёр, тахти заррини бо сангҳои қимат ва чавохирот орододаи Ашкониёнро ба яғмо бурданд. Римӣҳо ба воситаи Фурут ба халиҷи Порс роҳ ёфтанд.

Римӣҳо дар ҳамаи ноҳияҳои ишғолкарда андози вазнин ва русуми худро қорӣ намуданд. Бинобар ин, соли 117 қариб дар тамоми шаҳру деҳаҳои ишғолнамудаи римиён шӯришҳо сар заданд. Шӯришчиён дастаҳои римиёнро нобуд мекарданд. Соли 117 римӣҳо аз давлати Ашкониён ронда шуданд. Троян, императори Рим, боз ба ҳучуми навбатӣ тайёрӣ медид, аммо вафот кард. Императори нав – Адриан бо шоҳи Порт – Вологези II (129–147) нисбатан ором буданд ва кашмакашҳои дарборӣ низ кам шуданд.

Дар аввали солҳои 90-ум боз муборизаҳои дарборӣ авҷ мегиранд. Лашкари римиён аз ин вазъият истифода бурда, Арманистон ва шимолии Байнаннаҳрайнро забт менамояд. Шоҳони вилояти Порс аз ҳукмронии Ашкониён норизо буданд. Онҳо Ашкониёнро саҳроӣ номида, ҳамеша кӯшиши аз итоати онҳо баромаданро доштанд. Вилояти Порс дар замони Ардашер пурқувват шуда буд. Вай ба муқобили лашкари Артабон мечангад ва ғолиб меояд. Ҳамин тавр, давлати Ашкониён баъди 480 соли ҳукмронӣ ба осонӣ аз байн рафт ва дудмони Сосониён ба сари қудрати сиёсии Ориёнзамин омад.

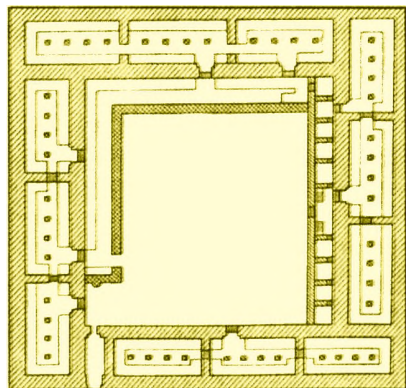
§ 57–58. ФАРҲАНГИ ДАВРОНИ АШКОНИЁН

Хат ва забони Ашкониён. Забони Ашкониён ориёӣ буд, аммо бо шеваи худ аз дигар забонҳои ориёӣ, аз ҷумла порсӣ фарқ дошт. Аз ин лиҳоз он дар адабиёти ориёӣ, аз ҷумла авестой бо номи «пахлавӣ» маъруф аст. Дудмони онҳо аз номи саравлодашон – Ашк ном гирифтааст. Тавре ки аз дарсҳои гузашта медонед, Ашкониён аз сарзамини кунунии Туркменистон, аз худуди Ашқобод (Ашқобод) буданд. Харобаи шаҳри аҷдодии онҳо бо номи Нусай дар масофаи 18 км ғарбтари Ашқобод воқеъ мебошад. Мувофиқи гуфтаи забоншиносон дар қадим ин мардум «паржав» ё «парҳав» ном доштанд ва вожаи «пахлавӣ» аз онҳо баромада, маънояш дар забони имрӯза пахлавон мебошад.

Вақте Ашкониён лашкари Селевкиёнро шикаст доданд ва дар сарзамини бобоияшон – Деҳистону Гургон мустақил шуданд, ба ҳукмронии юнониҳо сад сол пур шуда буд. Ашкониён забону хатти юнониро хуб медонистанд. Мардуми аҳли илму адаб ва сиёсат ҳама ба хатту забони юнонӣ шинос буданд ва аз ҳамин лихоз, онҳо дар давлати навбунёди худ муддати зиёде аз забону хатти юнонӣ истифода намуданд. Вақте ки онҳо юнониёнро аз қаламрави Ориёно ронданд ва комилан мустақил шуданд, ба хатту забони модарии худ баргаштанд. Азбаски хатти «Авесто»-ии замони ҳахоманишии фаромӯш шуда буд, Ашкониён хатти оромиро қабул намуда, ба забони худ мутобиқ карданд. Хат оромӣ ва забон паҳлавӣ буд. Хатти оромӣ дар болои сиккаҳои Мехрдоди IV бо забони паҳлавӣ навишта шудааст. Ашкониён дар муддати 200 сол хатту забони юнониро истифода мебуданд ва баъди ин дар аввали асри якуми милодӣ ба хатту забони худ мегузаранд. Дар ватани падарияшон шаҳри Нусай (Нисо, Насо), 2000 ҳуҷчат дар болои пораҳои сафол бо хатти оромӣ ва забони паҳлавӣ ёфт шуданд, ки онҳо оид ба даромаду баромади дарбор маълумот медиҳанд. Алифҳои паҳлавӣ 22 ҳарф дорад ва дар асоси он матнҳои авестой ва дигар китобҳои навишта шудаанд. Забони паҳлавӣ ба забони имрӯзаи мо хеле наздик аст. Дар он бисёр калимаҳои забони тоҷикӣ, ба монанди хона, май, шодиён, моҳ, зан, одам, жарф ва ғайра истифода мешаванд. Аҳамияту нақши давлати Ашкониён пеш аз ҳама дар гирд овардан ва ба забони паҳлавӣ навиштани матнҳои авестой ва садҳо китобҳои дигар буд, ки дар замони истилои араб нобуд карда шуданд. Шоҳномаи пеш аз ислом бо номи «Худойнома», «Форнома», «Ардавирофнома», «Дарахти Асурик» ва чандин китоби дигар ба ин забон навишта шудаанд. Забони паҳлавӣ дар ташаккул ва тақомули забони имрӯзаи форсии тоҷикӣ нақши бузург дорад.

Хунари меъморӣ. Дар замони давлати Ашкониён, ки зиёда аз 400 сол арзи вучуд кард, бисёр шаҳрҳои бузурги марказӣ, маъмурӣ ва тичоратӣ пайдо шуданд, ки дар тамаддуни ҷаҳон нақши бузург бозиданд. Нусай дар даврони исломӣ бо номи Нисо машҳур шуд. Ин шаҳри Ашкониён, яъне Нисо яке аз марказҳои маъмурӣ, хунармандӣ, санъати тасвирӣ ва тичоратӣ буда, дар марзи кӯчиёни массагетҳо ва хоразмиён воқеъ буд. Шоҳони Ашкониён ҳар сол ин ҷо меомаданд ва дар ободии он кӯшишҳо мекарданд.

Харобаи Нусай аз тарафи бостоншиносон таҳқиқ шудааст ва мо дар бораи қасри шоҳони он мушаххас суҳан гуфта метавонем. Ҳоло харобаи қасри подшоҳони ашқонӣ бо номҳои Нусайи Куҳан ва Нусайи Нав маъруфанд. Нусайи Куҳан дар баландии теппаҳо бунёд гардида, 14 гектар заминро дар бар мегирад. Атрофи онро девори Ҳимоявӣ бо 43 бурҷ иҳота мекард. Дохили шаҳр бо хонаҳои боҳашамат обод шуда буд. Бостоншиносон ибодатгоҳ ва баъ-

Расм 68. Қасри шоҳони Ашқонӣ дар ватани падариашон Нусай.

зе ҳучраву толорҳои шоҳиро кашф карданд, ки дар шеваи миллии ориёӣ бо истифодаи сабки юнонӣ ва анъанаҳои маҳаллӣ сохта шудаанд. Дар бахши борхона ҳучраҳои бо хумҳои май, ханбаҳои гандум, ҷав, биринҷ ва ғайра вучуд доштанд. Ибодатгоҳ ва толору ҳучраҳои қаср бо сутунҳои сангин, поя ва сарсутунҳои боҳашамат сохта шудаанд. Толорро ҳайкали одамони ростистода, нимпайкараи худоёни юнонӣ ва ориёӣ оро медоданд. Биноҳои шаҳро аз хишти хом ва поҳса якҷабата ва дуҷабата бо пӯшиши Ҳамвор сохтаанд. Хишти пухтаро дар сутунҳо, нимсутунҳо ва фарш истифода бурдаанд. Ғаҷ барои нақшҳои барҷаста ва сафед намудани деворҳо ба кор рафтааст. Деворҳои ибодатгоҳ ва қасрҳо бо рангҳои сурху чигарӣ оро дода шудаанд. Аз харобаи қасрҳо бостоншиносон ҳайкатони худоёну олиҳаҳоро пайдо кардаанд.

Дар замони Ашқониён шаҳри Марв яке аз марказҳои фарҳангӣ, тичоратӣ ва маъмури буда, даҳҳо қасру биноҳои боҳашамат дошт. Дар ин ҷо деҳу биноҳои замони Ашқониён низ таҳқиқ шудаанд.

Ашқониён якҷанд бор пойтахти худро иваз намудаанд. Дар ибтидо маркази шаҳри аҷдодии онҳо Нусай буд. Вақте онҳо ба сӯйи ғарб худуди давлати худро васеъ карданд, пойтахтро ба Ҳекатомпил, шаҳри Саддарвоза, ки дар домани кӯҳи Домгон аст, кӯчониданд. Вақте ки вилояти Модро аз истилогарони Юнону Мақдунӣ озод карданд, пойтахтро ба шаҳри Рай ва дар охир ба Тайсафун кӯчониданд. Ашқониён Тайсафунро дар соҳили чапи рӯди Дачла, дар муқобили Селевкия сохта, мехостанд, ки аз он

бохашаматтар бошад. Онҳо дар бисёр шаҳрҳо маъбади оташи муқаддас, худовандони Митро ва Анохитаро сохтаанд. Дар шаҳри Кичовар маъбади Анохитаро таҳқиқ намудаанд, ки ҳаҷман хеле бузург аст. Гирдогирди онро се қатор сутунҳои бузург, ки миқдорашон ба 258 мерасид, ихота мекардаанд.

Бинои маъбадро 32 сутуни бузургу бохашамат оро меоданд. Ин бино аз мақоми олиҳа – Анохита (Ноҳид), дар оини Ашкониён шаҳодат медиҳад.

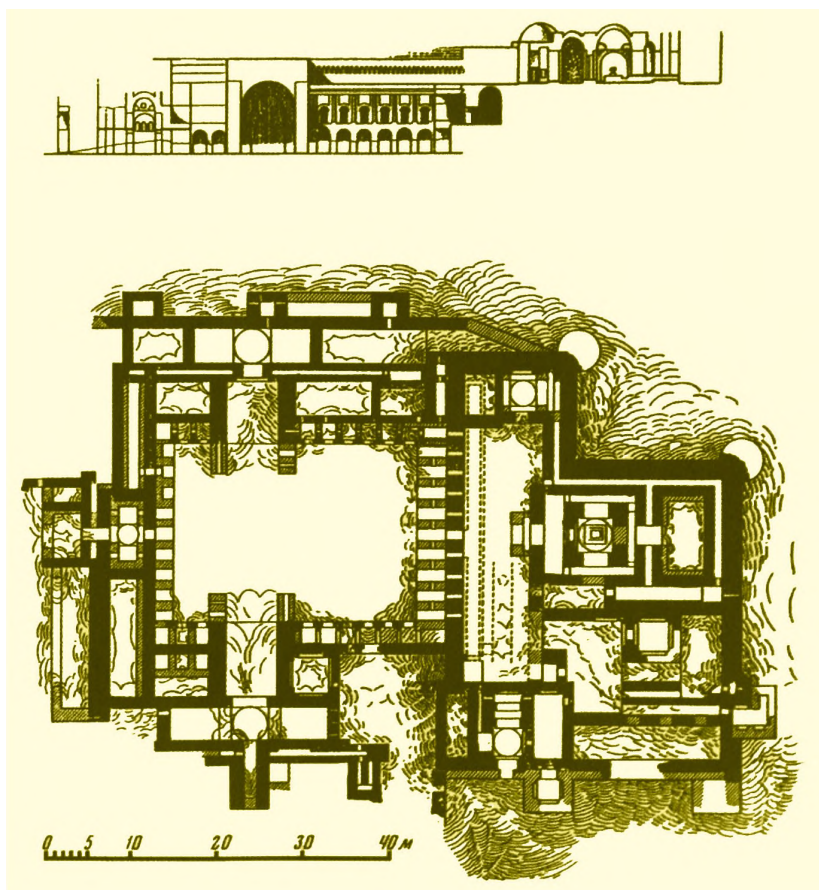
Дар Бобул ва дигар шаҳрҳо театрҳои аз юнониён боқимонда амал мекарданд ва бо биноҳои зебою бохашамати худ аз хунари баланди меъморӣ он замон гувоҳӣ медиҳанд. Яке аз хусусиятҳои меъморӣ ориёӣ ин давра равнак ёфтани пешайвон мебошад, ки дар тамоми қасру маъбадҳо ба назар мерасад.

Яке аз қасрҳои бисёр машҳурӣ замони Ашкониён харобаи Кӯҳи Хоҷа дар Систон аст. Дар қаср намоёндаи дудмони Ашкониён–суриёниҳо мезистанд. Қаср дар қазираи кӯли Хомун сохта шудааст. Вай даҳҳо хонаи истиқоматӣ, толорҳои қабули меҳмонон, гармоба ва маъбади оташ дорад. Маркази қасрро ҳавлии бузург ва гирди онро ҳучраҳо бо пешайвонҳои равоқпӯш ихота мекунад. Деворҳои толорҳои қаср бо нақшҳои барҷастаи ғачӣ ва расмҳои рангаи одамон ороиш доштанд.

Хунари тасвирӣ. Ривояте машҳур аст, ки нақшунигор дар ғач бори аввал дар Систон (дар Кӯҳи Хоҷа) пайдо шуда, баъдан ба Бобулу Рим рафтааст. Бояд тазаккур дод, ки нақшунигори барҷастаи Кӯҳи Хоҷа санъати баланд дорад, аммо расмҳои дар деворҳо кашидаи рассомони ориёӣ Систон ҳам ҷанбаи миллий ва ҳам эллиний доранд. Дар расмҳои ёдгории Дураевропос сабки нава пайдо мешавад, ки худоён ба бинанда нигоҳи ҷозибанок доранд. Ин нигоҳ эътиқоду бовари бинандаро ба худоён зиёд мекунад, ё барои парастии онҳо даъват менамояд, яъне бинандаи парастандаро бо худоён мепайвандад.

Ғайр аз ин, дар ин расмҳо кудрати бузурги худовандон нисбат ба инсонӣ камкудрат нишон дода шудааст. Хусусияти дигар он аст, ки расмҳои одамон якранг ифода шуда, камкудратии одами одиро нисбат ба бузургон нишон медиҳанд. Дар санъати ҳайкалтарошӣ таъсири хунари юнониён бештар ҳис мешавад. Масалан, ҳайкалҳое, ки аз тоқҳои маъбади гирди Нусай ёфт шуданд, на танҳо симои юнонӣ, балки либос, кулоҳ ва мӯйи сарашон низ ба юнониён монанд мебошанд.

Масалан, хайкали мармарини олиҳаи Нусай аз миён боло урён буда, рӯй, мӯй ва тарзи истодани он ба худоёни юнонӣ шабохат дорад. Хайкали дуҷум дар либоси дарози хитонӣ то болои пойхо низ дар сабки юнонӣ сохта шудааст Махсусан, расмҳои барҷастаи болои полуғаҳо (ҷомҳои аз устухони фил ба шакли шохи гов сохташуда) хеле зебо тасвир шудаанд. Дар гирдо-гирди гардани ҷомҳо сахнаи хурсандӣ бо муганниёну одамони нимурён, урён, марду зан, хурду калон, нимодаму нимхайвон бо иштироки худои май – Дионис акс ёфтаанд. Дар ин сахнаҳо бешак, мазмуну мундариҷаи замони эллиний таҷассум гардидаанд. Ин полуғаҳо дар асри II пеш аз милод дар дарбори Ашкониён сохта шудаанд. Муҷассамаҳо ва асарҳои дар сабки эллиний сох-

Расми 69. Қасри замони Портҳо. Кӯҳи Хоҷа дар Систон.

ташуда аз он гувоҳӣ медиханд, ки таъсири маданияти Юнон дар атроф хеле зиёд будааст, аммо ҳайкал, расмҳо ва дигар ашӯҳое ҳастанд, ки онҳо хоси тамаддуни ориёӣҳо, яъне Ашкониён мебошанд. Чунин мучассамаҳо дар шаҳри Ҳатраи замони Ашкониён, дар Байнаннаҳрайн пайдо шудаанд. Масалан, бар рӯи санге ҳайкалҳои се олиҳаи дар болои шер ростистода тасвир шудаанд, ки дар сар қулоҳи ориёӣ, яъне нӯгтез ва дар дасти ростии яке гулчанбари давлат, дар дасти дигаре асо ва дасти сеюмӣ мичмари оташ аст. Дар синаи олиҳаи мобайнӣ расми шер қашида шудааст. Шерсаворӣ ба олиҳаи – Нана хос будааст. Ҳамин тавр, ҳудозанҳо образи олиҳаҳои авестойӣ буда, либоси ориёӣ доранд.

Дар болои пояи баланде дар курсӣ шоҳзана бо либоси миллии ориёӣ нишастааст. Вай як дасташро боло бардошта гӯё оромии бинандагонро талаб мекунад. Аз ҳамин Ҳатра ҳайкали сарҳанге пайдо шудааст, ки дар тан либоси миллии ориёӣ камзул, кандиз, шалвор, дар пой мукӣ ва дар дасти чап шамшер дорад. Ҳайкал симои таърихии сарфармондеҳи кӯшуни Ашкониёнро ифода мекунад. Аз ҳамин ҷо ҳайкалҳои бисёре аз мрамор, санги хоро ва биринҷии мутааллиқ ба шоҳон, шоҳзодагон ва ашрофи Ашкониён ба даст омадаанд, ки бо ҳунари баланд сохта шудаанд.

Расми 70. Намуди барқароркардаи маъбади Гад аз Дураевронос.

Дар Ҳатра на танҳо расму хайкали худоёни авестой, юнонӣ, бобули, ошури, суриёни ёфт шудаанд, балки симоҳои худоёни бадии оини Маздаёсно, аз ҷумла Аҳриманро низ ёфтаанд. Аҳриман дар сар ду шох, дар дасти чапаш банди саги сесара ва либосаш, пойафзорҳояш ҳама аз мору қажум ва унсурҳои бадӣ ороиш доранд. Дар дасти рости Аҳриман табарчае ҳаст, ки сунбаи он дар шакли сари мор аст. Аз ду китфи Аҳриман ду мор баромадаанд. Рӯи Аҳриман хеле даҳшатовару марговар тасвир шудааст. Дар паҳлуи росташ рамзи шаш кишвари бадӣ, дӯзах ва дар паҳлуи чапаш худозани бадӣ акс гардидаанд. Рассом симои Аҳриманро мувофиқи ривоятҳои авестой кашидааст.

Дар яке аз санҳо нақши барҷастаи худо – Зурвон тасвир шудааст. Ҳайкали худоёни некӣ, бадӣ ва Зурвон аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дини Ашкониён зурвонӣ буд. Танҳо дар оини зурвонӣ сачда ба қувваҳои бадӣ ба назар мерасад.

Аз замони Ашкониён ёдгориҳои зиёди марбут ба динҳои масеҳӣ, буддоӣ ва митроӣ пайдо шудаанд. Ин ёдгориҳо нишон медиҳанд, ки дар худуди давлати Ашкониён пайравони динҳои мазкур низ зиндагонӣ доштаанд. Ёдгориҳои марбути оини калимӣ (яхудӣ) низ вучуд доранд. Худи шоҳони ашконӣ ба оини

Расми 71. Намуди дохилии маъбади Зевс аз Дураевропос.

Расми 72. Худозанҳои шерсавор аз Ҳатра.

Расми 73. Ҳайкали Аҳриман аз шаҳри Ҳатра

падари худ – Маздаясно этикод доштанд. Онҳо дар симои худоёни юнонӣ худоёни авестоиро медиданд. Масалан, дар симои худои бузурги юнониён Зевс – Ахурамаздо, Аполлон – Митро, Геракл – Варахран (Баҳром), Гелиос – Хуршед ва ғайра худоён ва фариштагони авестоиро мепарастиданд. Баъзе олимони дини портиёно дини омезишёфтаи образҳои худоёни юнонӣ ва ориёӣ маънидод мекунанд.

Дини Ашкониён. Вақте ки Ашкониён дар ватани худ мезистанд, дини онҳо зардуштӣ буд. Вақте ки онҳо ба ҳайати империяи Селевкиён дохил шуданд, баъзе унсурҳои дини юнонӣ бо дини онҳо омезиш ёфт. Аммо вақте ки портҳо Селевкиёно сарнагун намуданд, боз оини Зардушт ривоч мегирад. Дар замони шоҳ Билош «Авесто» аз даҳони мубадон гирдоварӣ ва китобат мешавад, ки он нусха то замони мо нарасидааст. Портҳо бисёр худоёни юнониро ба монанди Аполлон дар радифи раббуннавьӣ офтоб Гелиус (Меҳр), Геракл дар образи Баҳром, худои чанг ва ғайра мепарастиданд. Аммо Ахурамаздо, Анохид ва Меҳро аз рӯйи «Авесто» мепарастиданд. Аз рӯйи ҳайкали Аҳриман, ки дар яке аз марказҳои порти шаҳри Ҳатра пайдо шуд, маълум мешавад, ки дини онҳо зурвонӣ равияи диниест, ки дар асоси зардуштия ба вучуд омадааст. Зурвонро худованди Замон, падари Ахурамаздо

ва Аҳриман медонистанд, яъне пайрави санавият (духудоӣ) буданд. Баъди нух ҳазор сол Аҳриман худоиашро аз даст медиҳад ва Ахурамаздо дунёро аз бадӣ пок месозад.

Хатти портиҳо «пахлавӣ» ном дошт, ки дар асоси хуруфи авестой тартиб ёфта буд. Забони портиҳоро «пахлавӣ» меномиданд. «Авесто»-и ба дасти мо расида бо забону хатти пахлавӣ навишта шудааст.

САВОЛҲО

1. Дар бораи навъи хат ва забони Ашкониён маълумот диҳед. Забони Ашкониён ва забони тоҷикӣ чӣ наздикӣ ва умулият дорад?
2. Доир ба равнақи санъати меъморӣ ва хунари тасвирии давраи Ашкониён чиҳро медонед?
3. Дар бораи ақидаҳои динии Ашкониён маълумот дода метавонед?

§ 59. ҲУНАРМАНДИЌ ВА ТИҶОРАТ

Кишоварзӣ. Порт мамлакати паҳновар буд ва заминҳои он барои кишоварзӣ, чорводорӣ ва тиҷорату хунармандӣ мусоид буданд. Дар тӯли зиёда аз 400 соли ҳукмронии дудмони Ашкониён шароити хуб барои равнақи кишоварзӣ ва шаҳру деҳот фароҳам омад. Асоси хоҷагии вилоятҳои шарқии Ашкониёро заминҳои барои кишоварзӣ ва боғдорӣ мувофиқ таъкил менамуданд. Сарчашмаҳои чинӣ дар бораи давлати Ашкониён навиштаанд, ки онҳо зиндагонии бумӣ доранд ва ба зироаткорӣ машғуланд. Онҳо гандум, чав, биринҷ ва май истеҳсол менамоянд. Аз сарчашмаҳои авестой ва бостоншиносӣ маълум аст, ки ба ғайр аз зироатҳои номбурда зағир, нахӯд, наск, мош, аз боғдорӣ: себ, нок, зардолу, дар бахши Луристон хурмо ва зайтун; аз сабзавот: харбуза, тарбуз, бодинҷон, бодиринг ва ғайра; аз сабзавот: шибит, райҳон, хулоса ҳамаи зироатҳо ва обҷакоҳҳои имрӯза парвариш мешудаанд. Махсусан бозёфтҳои бостоншиносӣ ва сарчашмаҳои хаттӣ аз хусуси тоқпарварӣ маълумоти фаровон медиҳанд. Дар минтақаҳои – Ҳирот, Систон, Марв тоқпарварӣ ривож ёфта буд. Заминоҳо обӣ ва лалмӣ кишт мешуданд. Маъхазҳо дар бораи аспони портӣ бо

таъриф сухан мегӯянд. Аспҳои портӣ хеле даванд будаанд. Шароити кӯҳҳои Копетдоғ, ки дар домани онҳо шаҳри Нусай ҷой дорад, барои парвариши асп хеле мувофиқ аст. Ин ҷо обҳои раво ва чарогоҳҳои сералаф бисёранд. Аспони зоти портӣ имрӯз бо номи аспони тездави ахалтекинии туркманӣ машҳуранд.

Дар ҳамон давра дар сарзаминҳои Марв, Бохтар ва Суғд шутурпарварӣ ва умуман, парвариши чорвои шохдори калон ва хурд хеле раванқ дошт. Дар шимолу шарқии давлати Ашкониён қабिलाҳои чорводори массагетҳо – сақоиҳои тӯр мезистанд ва зиндагии кӯчӣ ба сар мебуданд.

Хунармандӣ. Азбаски дар қаламрави Ашкониён чорводорӣ, аз ҷумла гӯсфандпарварӣ ва шутурпарварӣ ривож дошт, пашм хеле зиёд буд, ки аз он чакман, кандиз, намад ва гилему дигар матоҳо тайёр мекарданд. Маъхазҳо аз гилембофии Ашкониён ёдовар мешаванд. Гилемҳо – қолинҳои имрӯзаи туркманӣ, ки хеле машҳуранд, дар асоси анбанаҳои он замон бофта мешаванд.

Кулолгарӣ. Дар ин давра санъати кулолгарӣ хеле раванқ меёбад. Зарфсозон дар коргоҳи худ аз хунари юнониён, бобулиён, ошӯриён ва гузаштагонӣ худ – Ҳахоманишиён хуб истифода кардаанд. Кулолгарон ҳайкалсозони моҳир низ будаанд. Ҳайкали бисёр худоён аз гил бо тамоми нозукиҳои санъати тасвирӣ сохта шудаанд. Дар гил муҳрҳо, расмҳои барҷастаи гов, асп, паранда, бози давлат, шер ва гайра сабт шудаанд.

Дар соҳаи заргарӣ устодони ориёӣ ба хунари баланд соҳиб шуда буданд. Онҳо аз тилло, нуқра, биринҷӣ зебу зинати занона, мардона ва дигар ашёи зиндагии рӯзгор месохтанд. Дар он давра мардону занон гарданбанд, бозубандҳо ва гӯшворҳо аз маъданҳои қиматбаҳо доштанд ва заргарон мувофиқи фармоиш барои онҳо ашёи ороишӣ месохтанд.

Маъдангудозӣ. Дар замони Ашкониён истехсоли маъданҳои зеризаминӣ низ раванқ мегирад. Истехсоли ранг, санги мармар, сангҳои сохтмонӣ ва дигар сангҳои қиматбаҳо барои сохтмони биноҳои боҳашамат ва зарфсозӣ ва ҳайкалтарошӣ ашёи ороишӣ ривож доштанд. Дар Хуросон сангтарошҳо мичмар, дегу табак ва косаю пиёла месохтанд.

Дар ин давра истехсоли мису биринҷӣ ва оҳан низ раванқ ёфта, аз онҳо афзорҳои рӯзгор, аслиҳа, чавшан, шамшер, корд, ханҷар, пайкон, найза, бел, каланд, дос, табар, теша ва испор сохтаанд.

Тичорат. Замони хукмронии Ашкониён замони равнақу ривочи Роҳи абрешим ва тичорати дохилию хориҷӣ буд. Дар замони Ашкониён пули асосии муомилот сиккаҳои нукра буданд, ки дирҳам ном доштанд. Дар аввал онҳо дар асоси анъанаи пули Юнону Мақдунӣ амал мекарданд. Дар асри II пеш аз милод Ашкониён дирҳамҳои хоси худро бо вазну ҳаҷми муайян мебароварданд. Аммо пули давлати Порт ба муомилоти байналмилалӣ, аз ҷумла Рим вобастагӣ дошт ва онро мувофиқи динори римиён сикка мезаданд. Дар асри I милодӣ Рим ба муомилоти сиккаҳои тиллоӣ мегузарад ва сифати тангаҳои нукра коҳиш меёбад.

То ин вақт тангаҳои портӣ сифатан аз тангаҳои римиён беҳтар буданд ва арзиши онҳо аз пули римиён баландтар буд. Аз ин ҷост, ки сиккаҳои нукраи портӣ дар Аврупо, Қафқоз, Миср, мамлакатҳои Шарқи Наздик, соҳилҳои баҳри Сиёҳ, қошғару Хутан ва Чин пайдо шудаанд. Харитаи тангаҳои ёфтшудаи портӣ далели муносибатҳои васеи тичоратии портиён дар он замон мебошад.

Ҳар сол аз Чин аз 5 то 12 қорвони бузург ба сӯи Ғарб мерафтанд. Онҳо дар фурӯшгоҳҳои шаҳрҳои ориёӣҳо иштирок менамуданд. Дар бозорҳо оҳан, устухони фил, биринҷии Ҳиндустон, шохӣ ва коса, табақ ва пиёлаҳои чинӣ, порча, гулдӯзиҳо, аспони ориёӣ, чӯбҳои ороишии Шарқи Наздик, матоъҳои пахтагину пашмӣ, кандизҳо барои саворагон, чизҳои ороишӣ зебу зинатӣ фурӯхта мешуданд.

Аз Хоразм то Тирмиз роҳи тичоратии киштигард амал мекард. Бозёфтҳои бостоншиносӣ аз Нусай нишон медиҳанд, ки ашрофи Ашконӣ дар рӯзгори худ молҳои хориҷӣ – аз Рим зарфҳои шишагин, аз Чин шохӣ ва чиниворӣ, аз Ҳиндустон устухони фил, ҷавохирот ва амсоли инҳоро истифода мекарданд ва зиндагонии бошукӯҳ доштанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Кадом навъи зироатҳо, сабзавот ва мевачотро ориёӣҳои давлати Порт истеҳсол мекарданд?
2. Ҳунармандӣ дар кадом сатҳ қарор дошт? Номбар кунед.
3. Ориёӣҳои портӣ кадом навъи маҳсулоти ватаниро ба бозори хориҷа мебароварданд?

БОБИ VII КЎШОНИЁН

§ 60–61. ИМПЕРИЯИ КУШОНИЁН

Пайдоиши Кӯшониён. Дар асри II пеш аз милод дар марзи шарқии империяи Порт кӯчиёни сақой, аз ҷумла Кӯшониён пайдо шуданд. Онҳо давлати Юнонии Бохтариро барҳам дода, ба давлати Ашкониён таҳдид доштанд. Мувофиқи ривояти таърихӣ қабилаҳои ориёии сақой, ки дар сахроҳои Тӯрон мезистанд, мададгори асосии Ашкониён дар ҷангҳои зидди юнониён буданд. Дар солҳои подшоҳии Фарҳоди II (138 пеш аз милод) Селевкиён ба сарзамини Ашкониён ҳуҷум оварда, Бобулро гирифтанд, аммо аҳолии Ориёнои Ғарбӣ шӯриш бардошта, ба лашкари Фарҳод ёрӣ доданд ва юнониёни омадаро торумор намуданд. Фарҳод сақоиҳоро ба ёрӣ талабида буд, аммо вақте онҳо омаданд, юнониҳоро аз мамлакат пеш карда буданд. Сақоиҳо аз Фарҳод харҷи омаданро хоستانд, аммо ҷавоби рад гирифтанд. Сақоиҳо ба ғазаб омада, дар бозғашт шаҳри деҳаҳои Ашкониёнро ғорат карданд. Фарҳод ба муқобили онҳо лашкар кашид, аммо шикаст хӯрд. Ҷанги байни Ашкониён ва сақоиҳо то соли 120 пеш аз милод давом мекунад ва танҳо ба шоҳаншоҳ Мехроди II (123–87 пеш аз милод) муяссар гардид, ки марзҳои шарқии худро мустаҳкам намояд.

Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дар асри III пеш аз милод дар Муғулистон, Олтой ва шимолии Чин иттиҳоди хунҳо пайдо мешавад. Дар ҳамсоягии онҳо ҳалқе бо номи йуҷиҳо мезист. Дар нимаи дуюми асри III пеш аз милод иӯҷиҳо ба номи «ҳионҳои сафед» ёд мешаванд, чунон пуркудрат шуда буданд, ки аз хунҳо хироч мегирифтанд. Хунҳо дар замони ҳукмронии Модун хеле неру мегиранд ва ба муқобили йуҷиҳо мубориза мебаранд ва онҳоро шикаст дода, ба сӯйи Ҷануб – Хутану Қошғар ва Ғарб меронанд.

Йуҷи ба сӯйи Қошғару Суғд меоянд. Онҳое, ки ба тарафи Суғд меоянд, Йуҷиҳо бузург ва онҳое, ки ба Қошғару Хутан мераванд, Йуҷиҳои хурд ном мегиранд.

Дар асри II пеш аз милод Йуҷиҳо ба Суғд омада, ҳукмронии юнониёнро барҳам дода, ҳокимияти худро барқарор менамоянд.

Дар бораи дигаргуниҳои сиёсӣ дар давлати Юнонии Бохтар Страбон менависад, ки қабилаҳои кӯчии тахориҳо ва сақаруҳо

омада, Сугду Бохтарро аз дасти юнониён гирифтанд. Ҳамаи қабилаҳои омада аз кӯчиёни ориёии тӯр буданд, ки заминҳои ориёнишини бумиро аз таҷовузгарони юнонӣ озод намуданд.

Дар маъхазҳои чинии даврҳои минбаъд номи усун, ксуен ва гайра пайдо мешаванд, ки мурод аз ҳамон кӯшонихову йучихо – сақоихо-тахориҳо мебошад. Қабилаҳои омада номҳои гуногун доштанд ва баъдан номи умумии тахориҳоро мегиранд. Кӯшон номи саравлоди дудмони шохон будааст ва йучӣ ба маънои сақоӣ меояд.

Озод намудани Бохтар аз истилогарони юнонӣ. Ҷунбиши қабилаҳои ориёӣ–тӯрҳо аз шимолу шарқ дар масоҳати хеле васеъ сар шуда буд. Гурӯҳи якум аз шимол аз атрофи рӯди Хоразм ва ҳатто шимолтар ҳам аз сӯйи Даҳия ҳаракат намуда, ба империяи Ашкониён таҳдид мекунад. Гурӯҳи дуум сақаруқҳо сақоихоӣ тӯри поёноби рӯди Сир ба Сугд ворид шуда, то ба Бохтар меоянд. Гурӯҳи сеюм ба сӯйи Синду Ҳинд то ба Помир ва Сакистон меравад ва ин ноҳияҳоро ба тасарруф мебарорад. Гурӯҳи чорум тахориҳо аз Қошғар омада, Даван (Паркана) – Фарғонаро мегирад. Вақте ки гурӯҳҳои мазкур бахшҳои давлати Бохтарро аз Сугду Фарғона то соҳили Ому ва Синду Ҳинд аз юнониён гирифтанд, давлати юнониён фақат дар бахши Бохтари Марказӣ боқӣ монда буд. Қабилаҳои омада дар бахши Фарғонаву Сугд панҷ шоҳигарӣ – бағуя ташкил менамоянд. Аммо ҷӣ тавр ҷанг карда, давлати онҳоро гирифтани Кӯшонӣ маълум нест. Аз сарчашмаҳои юнонӣ бармеояд, ки давлати Бохтар ба шаҳр-давлатҳо (полисҳо) тақсим буд. Вақте ки ҳукумати марказӣ суғ гардид, ин полисҳо худро мустақил ҳисобиданд. Вақте ки кӯчиёни йучӣ бо қувваи даҳчанд зиёд вориди давлати Юнону Бохтарӣ шуданд, ин полисҳо бе ҷанг ба ҳукумати кӯчиён таслим мешаванд.

Ташаккули давлати Кӯшонӣ. Аз ривояти маъхазҳои чинӣ ва сиккаҳои дар ҳар ғушаю канори Ориёнои Шарқӣ ёфтшуда маълум мегардад, ки ба ҳудуди давлати Кӯшонӣ Бузург ҳамаи сарзаминҳои ҳозираи Афғонистон, Покистон ва шимоли Ҳиндустон, Қошғару Хутан ва Осиёи Миёна дохил мешуданд. Бостоншиносон аз – Тирмиз то Покистону шимолии Ҳиндустон сиккаҳое ёфтаанд, ки дар як рӯйи онҳо нимпайкараи марде тасвир шудааст. Мард мӯйлаб, мӯйҳои дарози ба қафо шоназадаи бо тасма баста дорад. Қиёфаи мард аврупоӣ буда, либосаш ба

либоси Кӯшониён монанд аст. Дар рӯи дигари дирҳам савораи аспе тасвир ёфтааст. Дар миёни савора камарбанд, тирдон ва камонгулак овезон аст. Дар пушти сари савор олиҳаи зафар – Хушатра акс шудааст. Дар гирдогирди танга навиштаҷоти «тиран» – шох Герай, Кӯшон Санаб навишта шудаанд. Калимаи тирани ба забони юнонӣ «шоҳи хурд» мебошад. Герай кӯшидааст, ки тангаҳои худро дар муомилот ҳамчун пули давлати мустақил дар дохили мамлакат қорӣ намояд. Аз рӯи бозёфти тангаҳо давлати Герай дар тамоми Бохтар то шимолии Ҷиндустон доман паҳн карда буд. Бобоҷон Ғафуров тахмин менамояд, ки Герай номи ориёӣ набуда, таҳаллуси юнонии шоҳи кӯшонӣ мебошад. Шояд ҳамин тавр ҳам бошад, лекин ба ҳар ҳол Кӯшониёни Кабир – дудмони Канишка баъди Герай ба сари қор омадаанд. Аз шаҷараи Канишка бармеояд, ки ӯ ба Герай хешовандӣ надошт. Дудмони Канишка Герайро аз тахт бенасиб карда, Кӯшонзаминро муттаҳид сохтаанд ва ин қор дар нимаҳои асри II пеш аз милод сурат гирифтааст.

Расми 74. Империяи Кӯшониён.

Давлатдории Кӯшониён ба ду давра тақсим мешавад: давраи якум аз асри III пеш аз милод то подшоҳии бобокалони Канишкаи Кабир – Кучула Кадфиз, яъне то нимаи дуоми асри II пеш аз милодро фаро мегирад; замони дуум – замони бузургӣ ва равнақи давлатдории Кӯшониён аст, ки асосгузори он Кучула Кадфиз аст.

Шоҳаншоҳ Кучула Кадфиз. Олимон дар асоси сиккаҳои дар маҳалҳои мухталифи Осиёи Марказӣ ва шимоли Ҳиндустон ёфта муайян намуданд, ки Кучула Кадфиз шоҳи якуми Кӯшониёни Бузург аст.

Кучула Кадфиз бобокалони Канишкаи Кабир – асосгузори империяи Кӯшониён мебошад. Вай Герайро, ки аз дигар дудмон буд, сарнагун карда, давлатро ба даст гирифтааст. Мувофиқи хабари маъхазҳои чинӣ Кучула давлати Ашкониёнро шикаст дода, заминҳои дар баҳши Зобул бударо ба тасарруфи худ мебарорад ва сипас Кобул, баъд аз он Пактиёрро мегирад. Дар ин ҳуҷум Кучула баҳши Панҷоб ва шимоли Ҳиндустонро ба давлати худ ҳамроҳ месозад. Ҳамин тавр, империяро Кӯшониёни Кабирро ташкил менамояд ва дар болои сиккаҳои герайӣ номи худро «Кучула Кадфиз, бағои Кӯшон комилимон» сабт менамояд.

Аз рӯйи тангаҳои ёфтшудаи Кучула Кадфиз ба империяи ӯ шимоли Ҳиндустон, Покистон, Бохтар ворид буд. Баъди Кучула Кадфиз писари ӯ Вима Такту Кадфизии II ба сари ҳокимият меояд. Дар тангаҳои Вима Такту унвони шоҳаншоҳи Кӯшон – ҳукмрони ҷаҳон, наҷотбахш навиштаанд. Аз рӯйи тангаҳо ва катибаҳои дар шимоли Ҳиндустон ёфтшуда, Вима Такту дар Ҳиндустон худуди давлати худро боз ҳам васеътар намудааст. Тамоми шимоли Ҳиндустони Шимолӣ, аз ҷумла Кашмир низ ба империяи Кӯшониён итоат мекард.

Ислоҳоти пулии Кадфизии II. Баъди Вима Такту подшоҳӣ ба писараш Вима Кадфиз мегузарад. Дар давраи подшоҳии Вима Такту тангаҳои мисин ва шояд симин камбаҳо мегарданд, зеро дар ин вақт дар империяҳои ҷаҳонӣ – Рим ва Порт дар муомилот тангаҳои тилло бароварда мешуданд. Дар дарсҳои гузашта дар бораи рақобати сӣсӣ ва тичоратии империяҳои Риму Порт маълумот гирифта будед. Ин рақобат махсусан барои ба даст даровардани Роҳи Бузурги Абрешим ба сӯйи Чин, ки аз худуди империяи Кӯшониён мегузашт, шоҳаншоҳони Кӯшонро дар канор монда наметавонист. Бинобар ин, Кадфизии II ислоҳоти пулӣ мегузаронад. Вай ба муомилот тангаҳои тиллоиро мебарорад, ки

вазни хоси онҳо 8 г буд. Ғайр аз ин нимдинор ва чорякдинор баровард ва онҳоро низ дар муомилот қорӣ кард. То сиккаҳои тиллоии Қадфизӣ II дар муомилот тангаҳои нуқра ва мисин буданд. Баъди баровардани тангаҳои тилло сиккаҳои нуқра аз муомилот бароварда шуданд. Олимон тахмин менамоянд, ки аз сабаби кам шудани истехсоли нуқра тангаҳои ин маъдан аз муомилот хориҷ мешаванд ва ба ҷойи онҳо сиккаҳои тиллоӣ ба истифода мебароянд. Тангаҳои тилло дар муомилоти байналмилалӣ ва мисин дар дохили мамлакат ба қор мерафтанд.

Ислоҳоти пулии Қадфиз як чорабиниҳои муҳими давлатӣ, иқтисодӣ ба муқобили воридоти пулҳои Риму Порт дар бозори Кӯшонзамин буд. Подшоҳии Қадфизӣ II давраи пуриқтидор ва болоравии империяи Кӯшонӣён ба ҳисоб меравад. Қадфизӣ II то асри I милод подшоҳӣ кардааст.

Канишкаи Кабир ва равнақи империяи Кӯшонӣён. Аз катибаи Работак (Афғонистон) маълум мешавад, ки Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол (дар асри якуми милод) ҳукмронӣ кардааст. Дар катибаи Работак Нуқунзук Каралранг ном одам зикр мешавад, ки вай дар катибаи Сурхкӯтал унвони Каралрангро надошт. Нуқунзук дар соли 31-уми шоҳии Канишка бо фармони ӯ дар таъмир ва обод намудани маъбади оташи оилавии Кӯшонӣён дар Сурхкӯтал иштирок менамояд. Ҳамин тавр, Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол

Расми 75. 1. Тангаи шоҳ Қадфизӣ II. 2. Тангаи Канишкаи Кабир.

подшоҳӣ намуда, даврони вай замони ба авчи бузургӣ расидани давлати Кӯшониён мебошад.

Канишкаи Кабир дар ноҳияи Ҳиндустон се шохигарии дигар: Сакет, Кавсанбӣ ва Паталипутр то Сари Чампаро гирифта, тамоми Ҳиндустонро ба итоати худ даровардааст. Шох Канишкаи Кабир дар ин ноҳия якчанд ибодатгоҳ обод менамояд.

1

2

3

4

Расми 76. 1. Сиккаи шох Канишкаи Кабир. 2. Сиккаи шох Васудеяи I. 3. Муҷассами Канишкаи Кабир. 4. Муҷассами Кадфизи II.

Аз хуччатҳои таърихӣ бармеояд, ки дар замони Канишка тамоми Ҳиндустон, Покистон, Қошғар, Хутан, Осӣи Марказӣ, гайр аз Марв ва Систон, ба давлати ӯ тобеъ буданд.

Дар замони шоҳаншоҳ Канишкаи Кабир бисёр тағйироти иқтисодӣ, сиёсӣ, забонӣ ва маъмурӣ ба вуҷуд меоянд. Дар замони падари Канишка – Вима Кадфиз дар болои сиккаҳо худоёни Маздаясно пайдо мешаванд. Дар сиккаҳои Канишкаи Кабир ва писари ӯ Хувишка расмҳои худоёни Маздаясно – Митро, Фарро, Нана, Отар, Бод, Вараҳран (Баҳром), Исфандаромӯз, Хушатра ва гайра тасвир шуда, худоёни Ҳинду – Буддо ва Шива хеле кам ба назар мерасанд. Ин кори Канишка ва ворисони ӯ ба он далолат мекунад, ки онҳо тақвиятдиҳандаи анъанаҳои милли-ориёӣ буданд.

Канишкаи Кабир расман аз забони юнонӣ даст кашида, забони бохтариро забони ориёӣ, забони расмии давлатӣ эълон менамояд. Канишкаи Кабир ва ворисони ӯ кӯшидаанд, ки урфу одатҳои аҷдоди худро аз унсурҳои юнонӣ озод намоянд.

Таназзули империяи Кӯшонӣ. Баъди Канишкаи Кабир писараш Хувишка ба тахт нишаста, зиёда аз 30 сол подшоҳӣ намулдаст. Агар ӯ то солҳои 35–40 ҳукумат ронда бошад, баъди вай писараш то солҳои 70-уми асри I милод подшоҳӣ мекунад. Баъди Хувишка писараш Канишкаи II ба сари қудрат меояд. Махсусан, дар давраи шоҳаншоҳии Васудейва Кӯшонзамин комилан иқтисодӣ худро нигоҳ медошт.

Аз ахбори маъхазҳои аҳди Сосониён, махсусан, замони Шопури I (солҳои 242–272 м.) бармеояд, ки ӯ солҳои 40-уми асри III милодӣ ба шарқ лашкар кашида, Сакистону Ҳиротро мегирад. Дар катибаи «Каъбаи Зардушт» гуфта мешавад, ки «Ҳиндустон ва Кӯшоншаҳр ба ман итоат доштанд». Аммо бозёфтаҳои бостоншиносӣ ва тангаҳо нишон медиҳанд, ки як муддат бахше аз Кӯшонзамин, аз ҷумла Бохтарро Шопури I гирифта буд. Аммо Кобул, Қандаҳор ва вилоятҳои шимоли Ҳиндустон ба Кӯшонӣни Хурд итоат доштанд. Аз манбаҳои хаттӣ бармеояд, ки Кидоршоҳи диловар ба панҷ мулки дар он тарафи Ҳимолой буда хучум оварда онҳоро тобеи худ мегардонад. Аз ин ривоят маълум мешавад, ки дар охири асри III милод давлати Кӯшонӣни султони шуда, шоҳигарии водии Синд аз итоати ҳукумати марказӣ баромада буданд ва Кидоршоҳ онҳоро аз нав ба давлати худ ҳамроҳ менамояд.

Таърихи Кӯшониёнро ба се давра тақсим кардан лозим аст. Давраи якум то подшоҳии Кучула Кадфиз. Давраи дуум аз Кучула Кадфиз то Васудейва. Ин давраи ҳукмронии Кӯшониёни Кабир буд. Давраи сеюм давраи Кидориён ё Кӯшониёни Хурд номида мешавад ва онҳо аз нимаи асри III то асри IV ҳукм рондаанд. Дар нимаи дууми асри IV милод ба сари қудрати сиёсӣ Ҳайтолиён меоянд.

САВОЛҲО

1. Империяи Кӯшониён чӣ тавр таъкил ёфт?
2. Чӣ тавр Бохтар аз дастии юнониён озод карда шуд?
3. Дар бораи Кучула Кадфиз маълумот диҳед?
4. Кадфизии II кӣ буд ва ислоҳоти пулии ӯ чӣ тавр гузашт?
5. Доир ба нақши Қаншикаи Кабир дар рабнақи давлати Кӯшониён чӣҳо медонед?
6. Таназули давлати Кӯшониён чӣ тавр сурат гирифт?

§ 62. ШАҲРҶ ДЕҲОТ, ИҚТИСОДИЁТ ВА ТИҶОРАТ ДАР ДАВРАИ КҶШОНИЁН

Давлати таъсисдодаи Кӯшониён зиёда аз 400 сол арзи вучуд дошт. Дар ин муддат дар ҳудуди давлати онҳо шаҳрҷ деҳоти бисёре пайдо шуда, вусъат ёфтаанд. Дар қисмати Синду Ҳинд Тақсила, Матхура, Пешовур, Паталипутра, Чампа, Сақат ва ғайра рабнақ ёфта, ба шаҳрҳои марказӣ ва ҳунармандию тижоратӣ табдил шудаанд. Дар замони Кӯшониён Қобул, Бағром, Каписо ва дигар шаҳрҷ даҳҳо биноҳои боҳашамати маъмурӣ, динӣ, истиқоматӣ доштанд.

Дар Бохтар даҳҳо шаҳрҷ, ба монанди Балх, Бағлон, Тирмиз, Руб, Работак, Самангон, Бағром, Қобул, Бомиён, Чағониён, Толиқон, Қундуз, Душанбе, Қўлоб ва амсоли инҳо дар авҷи тарраққӣ буданд. Ҳафрийёт дар харобаи яке аз шаҳрҳои замони Кӯшониён, ки имрӯз бо номи Дилварзинтеппа машҳур аст, нишон дод, ки шаҳр масоҳати 40 га заминро дошт. Дар шаҳр қасрҳои мўхташам сохта шуда, деворҳои дохилии онҳо бо расмҳои ашрофзанҳо, мардон дар гирди дастархон, саворағони харбӣ ва қаторӣ бо либоси ранга оро ёфта буданд. Дар шаҳр маъбади оташ ва дигар хонаҳои истиқоматӣ вучуд доштанд. Гирди шаҳрҷоро де-

вори химоявӣ бо тиркашҳо, бурҷҳо ва дарвозаҳо ихота мекарданд.

Яке аз шаҳрҳои бузурги тичоратӣ Тирмиз буд, дар ин ҷо даҳҳо биноҳои боҳашамати маъмурӣ ва динӣ, аз ҷумла маъбади калони шохӣ – Ҳадивака дар Қаратешпаи имрӯза амал мекарданд. Шаҳр аз диж ва шаҳристон иборат буд.

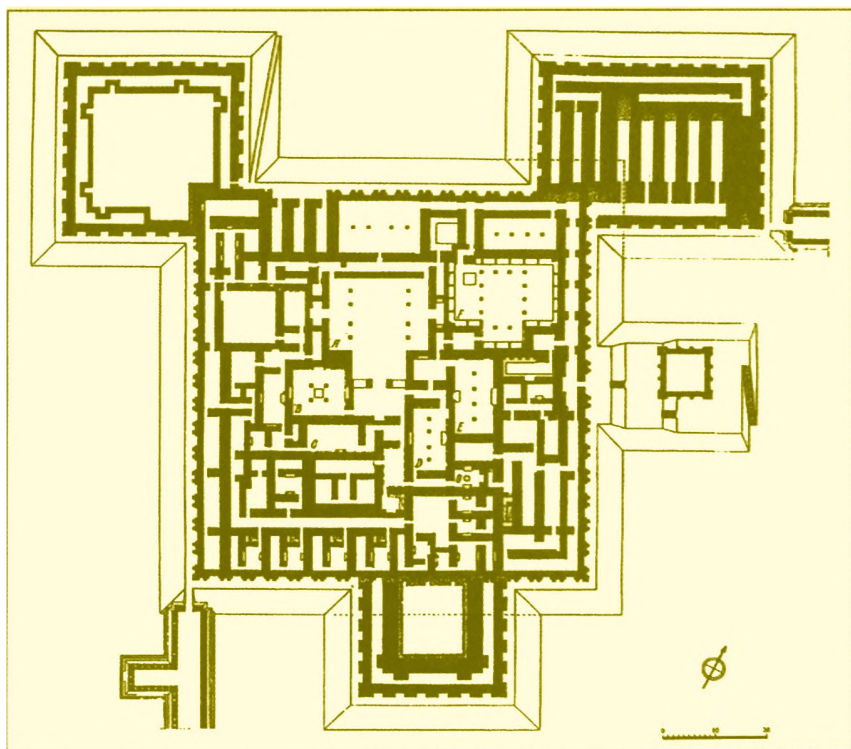
Шаҳрҳо мутобиқи лоиҳаи пешакӣ кашидашуда сохта мешуданд. Бинобар ин, шаҳрҳоро ба кӯча, маҳалла ва гузарҳо тақсим менамуданд. Бузургтарин шаҳри империя Балх – модари шаҳрҳо ҳисоб мегардид.

Яке аз шаҳрҳои калони водии Ҳисори кунунӣ – Ҳамоварон дар назди Деҳнави Тоҷикистон буд. Шаҳр масоҳати зиёда аз 350 га дошт. Шаҳр аз диз ва шаҳристон иборат буд. Атрофи шаҳрро девори химоявии 7 км дарозидошта бо бурҷҳои чоркунча муҳофизат мекард. Аз харобаи шаҳр ҳайкалчаҳои гилин, зарфҳо ва сарсунгҳои сангин бо нақшҳои барҷаста ва сари шер пайдо шуданд. Шаҳр хеле обод буда маркази ҳунармандӣ ва тичорат ҳисобида мешуд. Дар ноҳияи Кубодиён деҳаҳо, шаҳрҳо ва биноҳои мухташам вучуд доштаанд.

Деҳаҳои замони қушони кам омӯхта шуданд, аммо онҳо бисёр буданд. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар водии Суғд нишон доданд, ки Суғд яке аз ободтарин ноҳияҳо буд. Шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Навкат, Хучанд, Бағонкат (Ўротешпа) ва садҳо деҳаи обод то Кӯҳистони Мастҷоҳ вучуд доштаанд.

Яке аз шаҳрҳои хуб омӯхташуда Фир – маркази Хоразм буд. Масоҳати вай 17 га буд. Шаҳр нақшаи чоркунҷаи дарозрӯя дошт. Онро кӯчаҳо ба қисмҳо тақсим мекарданд. Аксари хонаҳо дуқабата сохта шуда, дар ҷойи аз ҳама баланд қасри шох бунёд ёфта буд. Бинои қаср 28 м баландӣ дошта, бо девори химоявии алоҳида ихота шуда буд. Қаср садҳо хонаҳои истиқоматӣ, толорҳои боҳашамати чор-ҳаштсеутуна бо суффаю девори пурнақшу ҳайкалча, маъбади оташ ва амсоли инҳо дошт. Дар байни шаҳристон ва диз маъбади бузурги оташ ҷой дошт. Аз Фир бойгонии (архив) калони ҳуҷҷатҳои бо хатту забони хоразмӣ навишташуда ёфт шудаанд, ки дар онҳо дар бораи оила ва ғулумони онҳо нақл мекунанд. Ҳуҷҷатҳо дар бораи сохти иҷтимоии хоразмиёни замони Кӯшониён маълумоти муҳим медиҳанд.

Иқтисодиёт дар замони Кӯшониён. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар Ориёнзамини Шарқӣ – Хоразм, Марв, Суғд, Бохтар, Фарғона

Расми 77. Кохи хоразмишоҳон дар шаҳри Фир (ҳоло Тӯпроққалъа).

ва ғайра нишон медиҳанд, ки аксари заминҳои қорам обӣ буданд. Дар водии Вахш аз мавзеи Сарбанд канали қалон ҷағрафӣ буд, ки рӯди Вахшоб то заминҳои ноҳияҳои Леваканд (Лабканд) ва Ҳаловард (ноҳияи имрӯзаи Чалолитдини Румӣ) мерафт. Чунин каналу ҷӯйборҳо дар ҳудуди Ориёнои Шарқӣ ҳазорҳо адад буданд. Зироатҳо ҳам обӣ ва ҳам лалмӣ буданд. Кӯшониён тамоми зироатҳоро, аз ҷумла гандум, ҷав, наск, биринҷ, лӯбиё, пахта, кунҷид мекарданд. Аз меваҷот себ, ангур, нок, анор, анҷир, зардолу, шафтолу, полезиҳо, харбуза, тарбуз, бодиринг, каду ва ғайра парвариш мекарданд. Шудгори заминҳо бо ҷуфти гов ва юғу сипор сурат мегирифт, қариб ҳамаи олоти меҳнат, аз қабилҳои дос, табар, теша, қаланд аз оҳан сохта мешуданд.

Дар замони Кӯшониён ҷорҳои хонагӣ ва рамаю галлаи кӯчиён хеле бисёр буданд. Дар даврони Кӯшониён кӯчиёнро сақоиҳои тӯр ташкил мекарданд.

Тичорат. Давраи Кӯшониён, замони оромӣ, амонӣ ва равнаки шаҳру деҳот, хунармандӣ ва махсусан савдои дохилию хориҷӣ буд. Тангаҳои сершумори мисӣ ва тиллоӣ, ки бостоншиносон ва мардум дар харобаи шаҳру деҳоти замони Кӯшониён меёбанд, аз вусъату ривочи савдои дохилӣ ва хориҷӣ шаҳодат медиҳанд. Тангаҳои мисӣ чун анъана дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ ва тилло дар бозори хориҷӣ истифода мешуданд. Ҳар як шох дар болои тангаҳо расми худ, мичмари оташ ва дар рӯйи дигараш расми асп ё гов бо олиҳаи Давонасп ё фариштаи дигаре-ро сикка мезад.

Дар он замон дунё дар зери назорати чор империяи бузург: Рим, Порт, Кушон ва Чин буд. Робитаҳои тичоратии байни империяҳои мавҷуда ривоч дошт. Аз чор империя дутоаш ба ориёҳо нисбат доштанд. Бозёфти тангаҳои римӣ дар Кӯшонзамин далели он мебошад, ки муносибатҳои тичорат бо римӣ хеле дар авҷ буд. Таърихнигори римӣ Плиний менависад, ки маъдан, аз ҷумла оҳанро ба Рим аз Кӯшонзамин меоварданд. Роҳи Бузурги Абрешим аз қаламрави Кӯшониён мегузашт ва моли оварда аз Ҳинду Чин пеш аз ҳама дар бозорҳои Суғд, Бохтар, Кобулу Зобул савдо мешуд ва баъд ба Ориёнои Ғарбӣ ва Рим мерафт. Либоси шоҳон ва давлатмандон бештар аз шохӣ буд. Бофандагони Кӯшонзамин шохҳои гуногун, матоъҳои пашмӣ, пахтагин, гилемҳо ва ғайра мебофтанд ва зардӯзию гулдӯзӣ мекарданд. Дар яке аз гӯрҳо аз ноҳияи Фархор камзулчае пайдо шуд, ки дар пушти он бо сим нақши дарахтро бо булбулҳои дар шохи он нишаста акс кардаанд. Дар Бохтар кандизҳо (чакман) барои саворагон дӯхтаю бофта мешуданд. Дар Бадахшон лочварду лаъл, аз кӯҳҳои Буттамон навшодир, аз водии Чағониён заъфарон ва ғайра ба бозорҳои ҷаҳонӣ мерафт.

Аспони хатлонӣ ва фарғонию портиро бехтарин ва хуштарин моли ҷаҳонӣ меҳисобиданд. Дар васфи аспони ориёӣ афсонаю ривоятҳо мегуфтанд ва бо нархи тилло харидорӣ мекарданд. Савдо на танҳо бо шарқу ғарб ва ҷануб, балки бо шимол – соҳилҳои рӯди Охшиён, Сибир ва Қафқоз хеле авҷ гирифта буд. Дар Кимерия (Қрим) Суғдак ном шаҳре пайдо мешавад, ки то ҳоло вучуд дорад ва бунёди он ба савдогарони Суғд нисбат дорад. Алҳол онро Суғдак меноманд.

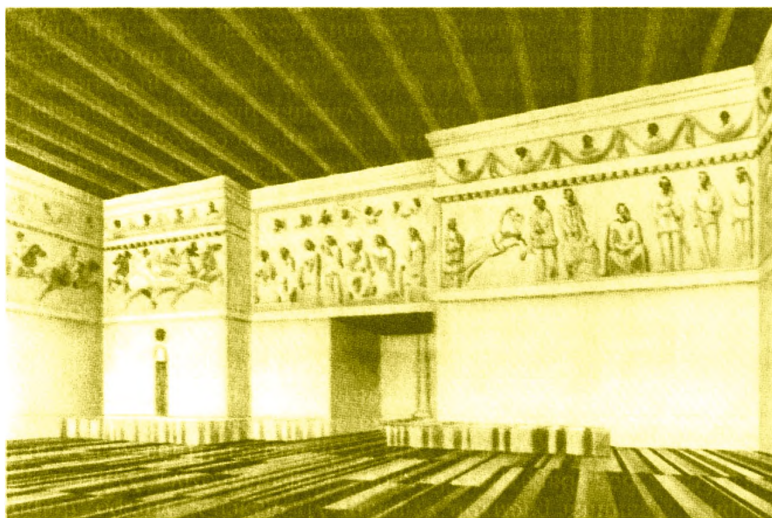
САВОЛҲО

- 1. Кадом шахрҳои давраи Кӯшонӣро медонед ва онҳо дар кадом зинаи тараққиёт буданд?*
- 2. Иқтисодиёт дар замони Кӯшонӣён дар кадом ҷароғ қарор дошт?*
- 3. Робитаҳои тиҷоратии дохиливу хориҷии Кӯшонӣро номбар карда метавонед?*

§ 63-64. ФАРҲАНГИ ЗАМОНИ КӢШОНИӢЁН

Меъмори ва ҳунармандӣ. Меъмори кушонӣ дар сохтмони қасрҳо, маъбад, биноҳои маъмурӣ сабки эллиниро истифода кардаанд. Биноҳо як, ду ва ҳатто се қабат буданд. Деворҳо хеле ғафс сохта мешуданд, Ғафсии баъзе деворҳо то 1,5 м мерасид. Масолеҳи бинокорӣ вобаста ба захираҳои табиӣ маҳалҳо буд.

Расми 78. Қасри замони Кӯшонӣён дар Бохтар (Холҷайн).

Расми 79. 1-2. Осорҳои модҳо аз Бағром.

Дар кӯхистон аз санг, дар ҷойҳои хокдор аз поҳса ва хиштҳои хом истифода кардаанд. Маъбаду қасрҳо бо пешайвон, долонҳои бисёрестуна оро дода мешуданд. Сутунҳо аз оҳаксанг тарошида шуда, бо расмҳои барҷастаи одамон, ҳайвонҳои афсонавӣ ороиш доштанд. Сарсутунҳо гуногун буда аз бузургӣ, шахомат ва зебоии санъати меъморӣ он замон шаҳодат медиҳанд. Намоҳои даруну беруни қасру маъбадҳоро ҳайкалу расмҳои худоён ва бузургони ориёӣ оро медоданд. Дар ин бора ҳафриёти Холҷаён

дар Бохтар, Бағром (назди Кобул), Мадхура дар Ҳиндустон шаҳодат медиҳанд. Дар сохтмони иморатҳо усулҳои арқбандӣ, пӯшишҳои гунбазӣ, харпушт (равокӣ), ҳамвор ба воситаи ҷӯбу сутунҳо хеле маъмул буд. Ҳунармандӣ ҳамчун касб дар шаҳру деҳот раванак дошт.

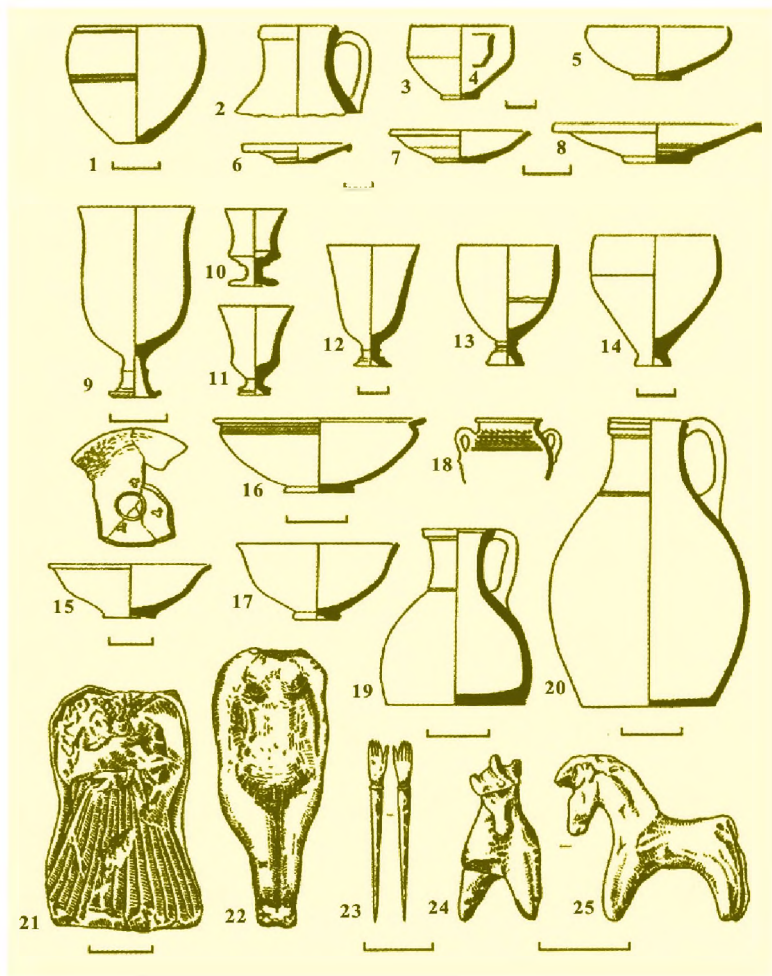
Кулолӣ яке аз касбҳои машҳури замони Кӯшонӣён буд. Онҳо дар чархи кулолӣ зарфҳои гуногун, аз қабилӣ хурмаҳои дугӯша, коса, ҷомҳо, қадаҳои пошнабаланд, ҳайкалчаҳои олихаҳои авестӣ,

Расми 80. Акси меъморӣ дар устухони фил (Бағром).

аз ҷумла Нана ва дигаронро месохтанд ва бо ранги сурху сафед оро дода, дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои замони Кӯшонӣ ён хеле босифат буда, аз санъати баланди кулолии он замон шаҳодат медиҳанд. Махсусан қадаҳу ҷомҳо ҷунон нозук сохта шудаанд, ки кас аз дидани онҳо лаззат мебарад.

Зебу зинат аз гӯрхонаҳои кӯшонӣ (қабрҳои Тиллотешпаи Бохтар) бо санъати баланди зарғарии худ касро ба ҳайрат меоранд. Ин қабрҳо ба шохзодагони кӯшонӣ нисбат доранд. Ли-

Расми 81. 1-20. Зарфҳо. 21-22. Муҷассамаҳои худоён.
23. Фарк росткунак. 24. Ҳайкалчаи асп.

бос, гардан, дасту ангушт, гӯш ва каллапӯшу пойафзори зану марди гӯронидашуда бо тилловорӣ зинат ёфтаанд. Дар гӯшхо гӯшворҳои гуногун, аз чумла қафасӣ, зирадор, гарданбандҳои шаддадор доштанд.

Санъати заргарӣ, мисгарӣ, симгарӣ, оҳангарӣ хеле тараққӣ карда буд. Аз маъданҳои оҳан асбоб, афзорҳои қорӣ ва яроқҳои ҷангиро бо маҳорати баланд месохтанд. Махсусан дар ин давра сохтани камони мураккаб вусъат меёбад. Камон аз панҷ пайванди пулакчаҳои устухонӣ ё шохӣ иборат буд ва хеле зебо

хотамқорӣ мешуд. Агарчи ин камон дар Кӯшонзамин такмил ёфтааст, дар Аврупо онро «камони сосонӣ» ном ниҳодаанд, ки дуруст нест. Ин камон ба воситаи тӯрҳои сармат ба Аврупо то ба Шотландия ва дар Ҷануби Шарқ ба Чину Ҳинд паҳн мешавад. Лашкар бо ханҷар ва камону шамшер, сипар, ҷавшану тоскулҳои зирехдори оҳанӣ таъмин буд.

Осори хаттии замони Кӯшониён.

Дар яке аз дарсҳо маълумот пайдо карда будед, ки халқҳои ориёии Бохтар, Хоразм, Сугд, Порс, Сако-Хутан дар асри IV пеш аз милод дар асоси хати оромӣ алифбои худро тартиб дода буданд. Ориёӣҳои ноҳияҳои зикршуда агарчи як халқ буданд ва як забон доштанд, бо вучуди ин бо лаҳҷаҳои ба худ хос ҳарф мезаданд ва аз ҳамин лиҳоз мувофиқи лаҳҷаашон алифбо сохтаанд.

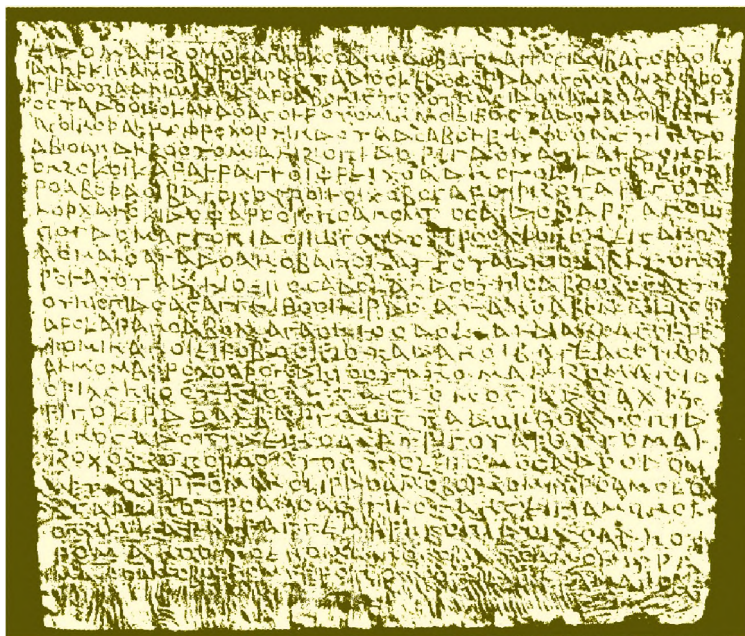
Мактубҳои қуҳнаи сугдӣ аз Хутан, ки ба солҳои 312–313-уми милод мансубанд, ба даст омаданд ва ин ҳуҷҷатҳо на танҳо осори бузурги таърихи мо мебошанд, балки намунаи беҳтарини насли он замон низ ба ҳисоб мсраванд. Дар ин мактубҳо зисту зиндагии сугдиёни шаҳрҳои атро-

Расми 82. Либоси шохзани кӯшонӣ аз гӯрҳои Тиллотепна.

фи Рохи Абрешим инъикос ёфтаанд. Масалан, дар яке аз мактубҳо дар бораи омадани хиёниён, тарсу ваҳму хароси мардум, ғорату харобкорихо кардани онҳо сухан меравад. Мактуби дигаре аз номи Майвандча ном зани ҷавоне ба модараш мебошад, ки ӯ дар бораи одами бад будани шавҳараш – Намадод ба модараш шикоят кардааст. Дар мактуби сеюмӣ Майвандча ба иштибоҳи худаш – дар бораи аслан нашинохтани шавҳараш, ки одами хуб будааст, иқрор мешавад.

Осори хаттии бохтариён пеш аз истилоҳи Искандари Мақдунӣ боқӣ намондааст. Мақдунӣ дар худуди империяи худ хатту забони юнониро ҷорӣ намуданд ва ба хатту забони бохтарӣ эҳтиҷи камтар монд. Аввалҳо Кушониён хати забони юнониро дар қорҳои давлатдорӣ васеъ истифода мекарданд, вале дар давраи салтанати Канишкаи Кабир ҳарчанд хатти юнонӣ нигоҳ дошта шуда бошад ҳам, вале ҷойи забони юнониро забони бохтарӣ гирифт. Далели ин гуфтаҳо катибаи аз Работак ёфтшуда мебошад. Баъди барҳам хӯрдани империяи Кӯшониён забони бохтарӣ камаш боз 600 соли

Расми 83. Катибаи Сурхкӯтал. Фармони Канишкаи Кабир дар бораи таъмири маъбади оташ.

дигар забони ҳукмрон, яъне забони давлати Ҳайтолиён буд ва то истилои араб забони умуман тоҷикон ҳисоб мешуд. Ин забон дар давраи истилои араб бо номи дарӣ, яъне забони расмии адабӣ маъруф шуда, бо номи порсӣ ё порсии дарӣ дар замони Сомониён дар тамоми Тоҷикзамин паҳн гардид.

Аз замони ҳукмронии Канишкаи Кабир ду катибаи бузург пайдо шудаанд. Катибаи якум бо номи Катибаи Сурхкӯтал маъруф буда, соли 1957 аз тарафи бостоншиносони фаронсавӣ дар Сурхкӯтал ном ҷойи назди Бағлони Афғонистон ёфт шуд. Катиба ба соли 31-уми подшоҳии Канишка тааллуқ дорад. Дар он дар бораи таъмири маъбади оташи оилавии шоҳони Кӯшон суҳан меравад, ки беоб монда хароб шуда буд. Канишка ба Нуқунзук ном амалдори худ фармон медиҳад, ки маъбадро таъмир намояд, чоҳҳои обро тоза кунад, то ки дубора хароб нашавад ва ҳудоён онро тарк нақунанд.

Дар харобаи марказии Хоразмшоҳон – Фир осори ҳаттии хоразмӣ ёфт шудааст, ки бисёри онҳо ҳонда шудаанд.

Дар Дилварзинтеша ном ёдгории замони Кӯшониён катибаҳо ба хати бохтарии оромиасос ёфт шудаанд, ки ба замони Кӯшониёни Кабир, аз ҷумла Хувишка – писари Канишкаи Кабир нисбат доранд. Ин хат дар замони Кӯшониён арзи вучуд дошт, аммо ҳуҷҷатҳои расмии давлатӣ ба ҳатти юнонӣ навишта мешуданд.

Дини Кӯшониён. Дар бораи эътиқодоти динии Кӯшониён фикру мулоҳизаҳои муҳталиф вучуд доштанд, ки ба онҳо навиштаҷоти катибаи Работак хотима бахшид. То кашфи катибаи Работак бисёр олимони дини қушоншоҳонро буддоӣ меҳисобиданд. Аммо ин ақидаро тангаҳои шоҳони кӯшонӣ рад менамоянд. Дар болои сиккаҳои бештар симои худоёни авестой акс ёфтаанд. Аз парвардигорони ҳинду фақат ду нафар – Шива ва Буддо як бор акс ёфтаанду ҳалос.

Таҳлили маъхазҳои сугдӣ, хоразмӣ ва катибаҳои бохтарӣ ба он далоят меқунанд, ки дини ориёӣҳои шарқӣ як буд, яъне онҳо ба Аҳурамаздо ва бағҳои бисёри авестой, аз ҷумла қувваи бадӣ – аҳриманӣ бовар доштанд. Ба ғайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои худоён вучуд доштанд. Мо инро аз катибаи Работак фаҳмидем, ки дар он гуфта мешавад: «Подшоҳ Канишка ба шофар Нуқунзук фармон медиҳад, ки маъбаде барои худоён (бағон) бисозад ва дар он ҳайкалонии худозанҳо Умма дар ҷойи аввал, худои Хурмуз офарандаи хушиҳо, Сурушард, Нарса, Мехр, Маҳашон

ва Висакха тарошида гузошта шаванд». Ва боз дар фармон гуфта мешавад, ки ҳайкалони шоҳони зерин: шоҳ Кучула Кадфиз, бобокалонаш шоҳ Вима, Такту бобояш, шоҳ Вима Кадфиз падараш ва худаш – Канишқаро тайёр карда, дар ибодатгоҳ гузоранд. Бигуздор... худоёни зикршуда шоҳаншоҳ Канишқаро мададрасон бошанд». Дини ориёиҳои шарқӣ аз оини ориёиҳои ғарбии замони Сосониён фарқ дошт. Аммо нақшаи маъбадҳои оташи Ориёнои Шарқӣ ба монанди Ориёнои Ғарбӣ буданд.

Дар маъбади оташи Ориёнои Шарқӣ расму ҳайкалони худоён гузошта шуда буданд. Ғайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои бағистонҳо буданд, ки дар онҳо ҳайкалу расмҳои худоён ва фариштагони «Авесто»-и оини Маздаясно, аз ҷумла Ҳурмуз, Меҳр, Моҳ Оташ, Бод, Амшосипандон, Маздован, Охшо (Вахш – худои обу рӯд ва рӯдҳои укёнух), Анохита – Нана ва шоҳон, ки мартабаи худой доштанд, гузошта мешуданд.

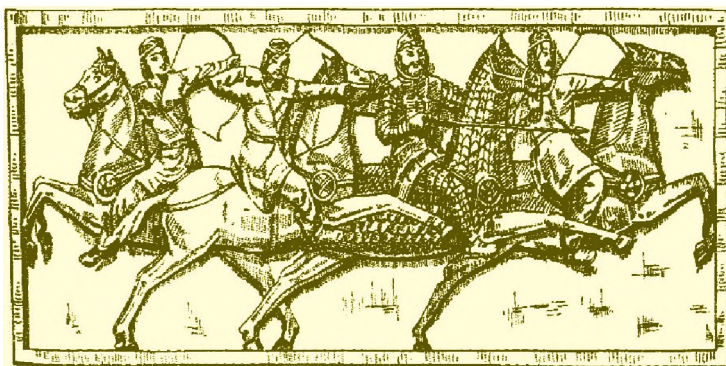
Дар замони Кӯшонӣ расми гӯронидан дар байни мардуми Ориёнои Шарқӣ қариб якхела буд. Дар Суғд, Хоразм, Фарғона ва Бохтар мурдагонро дар дахма мегузоштанд ва баъд устухонҳояшонро дар танбарҳо (сандуқҳои тобутшакл) гирифта, дар фарвартиқҳо (мақбара, мазор) нигоҳ медоштанд. Дар деҳаҳо баъзеҳо мурдаро дар хумҳо мегӯрониданд.

Ҳафриёти қабристони Тиллотеппа дар Бохтари Шимолӣ нишон дод, ки як авлоди кӯшоншоҳон бо камзӯл, курта, шалвор ва каллапӯшхояшон, ки бо тиллобаргҳо, ҷавохирот ороиш доштанд, гӯр карда шудаанд. Тилло рамзи покии наҷодӣ ва динии ориёӣ буд. Сарулибоси бо тилло ородошта ба дини Маздаясно нисбат доштани онҳоро нишон медиҳанд. Дар болои тангаҳои мисин ва тиллои кӯшоншоҳон мичмари оташ ҳаққокӣ шудааст, ки шоҳ дар оташ чизҳои хушбӯӣ илова мекунад. Акси мичмари оташ дар тангаҳо далели ба дини Маздаясно тааллуқ доштани кӯшоншоҳонро нишон медиҳад.

Ҳунари тасвири ва ҳайкалтарошӣ. Замони Кӯшонӣ давраи

Расми 84. Ҳайкали шоҳзода.

Расми 85. Расми барҷаста аз қасри Холчаён.

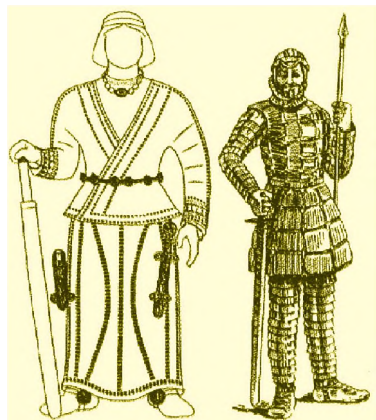
эхё ва шукуфоии санъати қадими мардуми ориёӣ буд. Дар дарсҳои гузашта борҳо дар бораи расму ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон, катибаҳои Сурхқӯтал ва Работак, дар бораи муҷассамаҳои дар маъбади оташ ва багон буда маълумот пайдо карда будед ва дар бораи санъати меъморӣ, заргарӣ ва хунармандӣ низ хабар доред. Ҳоло аз санъати тасвирии замони Кӯшонӣ ён огоҳӣ пайдо мекунед. Баъзе олимони Ғарб кӯшиш менамоянд, ки санъати тасвирӣ, аз ҷумла рассомӣ ва ҳайкалсозии давраи Кӯшонӣ ёнро таъсири тамаддуни юнонӣ ён маънидод намоянд, аммо ин фикр нодуруст аст. Албатта, бархурдорӣ ва таъсири тамаддуни юнонӣ ён бар ориёӣҳо ҳаст, лекин онро қомилан ба аврупоӣ ён нисбат додан нодуруст аст. Ҳамчунин он фикр, ки то омадани юнонӣ ён ориёӣҳои Осиёи Марказӣ хунари тасвирӣ надоштанд, хато мебошад. Қофтуқови бостоншиносӣ дар ғӯшаю қанорҳои гуногуни Ориёнои Шарқӣ ба он далолат мекунанд, ки ориёӣҳо ҳамеша тамаддуни ҳоси худро доштанд. Масалан, тасвири як гурӯҳи занҳои мусикинавози дар арақай (марзаи сангин) Ориёнаи (Айртам) Тирмиз ёфтшударо мисол овардан қифоя аст. Дар ин ҷо симои ҳамаи занҳо, ороиши мӯйи сар, гарданбанд, сарулибос, созиҳои мусиқӣ – уд, таблаки дусар ё духул, рубоб, барбат ҳама ҳоси мардуми ориёӣ маҳаллӣ мебошанд. Ҳайкалҳое, ки дар Холчаён аз маъбад ёфтаанд, низ симои ориёӣ дошта, ҳоси мардуми маҳаллӣ мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои ориёӣҳои қорводор мӯйсари худро бо тасмаи заррин бастан буд. Мо инро дар ҳайкалҳои Холчаён ва расмҳои сафирони ҷағонӣ дар қабули шох Ваҳуман дар деворнигори Самарқанд мушоҳида карда будем.

Либос дар замони Кӯшонӣён. Дар бораи либосҳои замони Кӯшонӣён мо аз расмҳои дар деворҳо, ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон марбут ба он замон маълумот пайдо карда метавонем.

Аз рӯйи бозёфтҳои Тиллотеппа занҳо камзӯли беостин ва куртаю шалвор ва рӯмоли то кифтҳо, каллапӯши гунбазии бо зеварҳо оро ёфта доранд. Остинҳо, подоман, гирди гардан, китфҳо ва пешак бо тилло оро доранд. Қисми занон дар пой кафш ва мӯзаи бепошна доранду баъзеҳо куртаи дарози то пушти по. Мардҳо ҷомаи то зону бо шероза, куртаи дароз ва шалвор доранд. Ҷомаҳо аз тарафи чап гиребон дошта, ба тарафи рост бо тугма маҳкам мешуданд. Шохон чакман, камзӯлча, яктах ба бар карда, дар пойҳояшон мӯзаи пошнадор ва бе пошна мепӯшиданд.

Каллапӯшҳо гуногунанд, бештар кулоҳҳои нӯгтез маъмул буданд. Дар Бохтар мардон ва занон мӯйҳои дароз дошта, тасмаи заррин ё симин аз пешони боло мебастанд. Тасмаҳои занҳо аз матои гаронбаҳои бо ҷавоҳирот оро дошта иборат буд. Марду зан гӯшвор, гарданбанд, даспона ва дигар зинатҳоро истифода мебуданд.

Расми 86. 1. Либоси шоҳзода, ки бо тиллобаргҳо оро дода шудааст. 2. Сарбози ҷавшанпӯши кушонӣ.

САВОЛҲО

1. Дар бораи санъати меъморӣ ва ҳунармандии давраи Кӯшонӣён чӣҳо медонед?
2. Осори хаттии боқимондаи катибаҳо чӣ аҳамияти таърихӣ доранд?
3. Дар бораи эътиқодоти динии Кӯшонӣён чӣҳо медонед?
4. Санъати тасвирӣ ва ҳайкалтарошии аҳди Кӯшонӣён дар кадом пояи тараққӣ буданд?
5. Кӯшонӣён чӣ навъ сарулибос мепӯшиданд ва он бо сарулибоси миллии тоҷикон умумият дорад?

§ 65. ВАРЗИШ

Варзиш дар мардуми ориёӣ аз қадим вучуд дошт, умуман одами ҷомеаи қадим ҳамавакт дар ҳаракат буд, зеро он либос на-дошт ва танҳо давидану ҳаракати бардавом онро аз сардиҳову офатҳо начот меод. Пайгамбари ориёӣҳо Зардушт таълим ме-од, ки «тани солим ақли солим», яъне танҳо тани солим метаво-над корҳои солимро анҷом диҳад. Бинобар ин ориёӣҳо кӯдакони худро аз 8 солагӣ хондан, поки, бозиҳои спорти машғул менаму-данд, то онҳо ҷобуку солим бошанд.

Бозёфти бучул ва сангҳои нард дар ёдгориҳои бостонӣ ба он далолат менамоянд, бозии нард ва бучул дар ҳазораҳои 3 пеш аз милод дар байни ҷавонон роиҷ буд. Дар яке аз гӯрҳои писарба-чае, ки ба ҳазораи 2 пеш аз милод нисбат дошта, ҳалтаи бучулҳо ёфт шуданд ва аз қадимии бучулбозӣ дар байни бачаҳо гувоҳӣ медиҳад.

Тирандозӣ. Дар урфияти гузаштагони мо мард пеш аз ҳама муҳофизи марзу буми хона, зану фарзанд ва деҳу Ватан меҳисобад. Аз ҳамин сабаб вақте дар хона фарзанди нарина таваллуд меша-вад, аз тирандозӣ бехтарин хоҳиш менамоянд, ки ба сӯи душмани рамзӣ тир паронад ва падару модар шукронаи ба дунё муҳофизи навро мекунанд. Ориёӣҳо аз синни 8-сола аз вақти ба мактаб раф-тан писаронро ба аспсаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ, баҳодурӣ ва ростгӯӣ меомӯзониданд. Сарчашмаҳои таърихӣ менависанд, ки ориёӣҳои сақои тирандозии беҳамто буданд, онҳо дар този асп рӯяшонро ба пушт гардонида, ба душмани дунболгирашон тири беҳато мезаданд. Дар дастаҳои Искандари Мақдунӣ танҳо аз ти-рандозии бохтарӣ ва сугдӣ метарсиданд. Ориёӣҳо на танҳо мар-дон, балки занон низ савору тирандозии хуб буданд.

Аспсаворӣ. Яке аз навҳои варзишии ин савори хубӣ асп будан ҳисобида мешуд. Аспро савор шудан ва идора намудан ин кори осон нест, бинобар ин марди аспро савор шудае, ки бо ҳариф му-бориза бурда наметавонад он марди майдон шуморида намешуд. Ориёӣҳо ромкунандаи асп мебошанд ва онро ҳайвони худовандӣ мешуморанд. Дар «Авесто» фариштаи Драваспа, сарвари ҳай-вонҳо ба шумор меравад. Фарри илоҳӣ дар намуди асп пойдо мешавад ва рамзи баҳодурӣ, тавонӣ мебошад. Аспи хуб барои ҷанговар мададгори футухоти ӯст. Савор бояд шамшерзан, гурз-зан, найззан ва тирандозии хуб бошад.

Муборизаи тан ба тан. Дар қадим чангҳо бо муборизаи ду нафаряктой аз ҳар тараф оғоз мешуданд. Онҳо бо якдигар найзасанӣ, шамшеру гурзсанӣ менамуданд. Баъд аз он ки ин силоҳҳо корношоям мешуданд, муборизон даст ба камари якдигар мезаданд ва ҳар ки аз болои зин ба замин меафтид, асир ё кушта мешуд. Вақте мешуд, аспҳо монда мешуданд ва чанговарон пиёда мубориза мекорданд ва касе зур мебуд бо усулҳои гуногун, аз ҷумла гуштии харифро мағлуб менамуд.

*Касе, к-ӯ ба гӯштии набард оварад,
Сари меҳтаре зери гард оварад.
(Фирдавсӣ)*

Чавгонбозӣ. Яке аз бозиҳои қадими варзишӣ ин чавгонбозӣ буд, ки то асри 16 милод раванқ дошт ва баъди ба тасарруфи ўзбакҳо афтидани Осиёи Миёна аз байн меравад. Бози чавгон бо асп ва пиёда буд. Ин бозӣ ихтирои ориёӣҳо мебошад ва чи тавре аз «Шоҳнома» бармеояд, дар замони Каёнӣён маъмултарин бозии шоҳону паҳлавонон меҳисобид. Дар ин бора мо ҳикояти ҳаким Фирдавсиро дар бораи Сиёвуш меорем. Мувофиқи ин ривоят Сиёвуш аз макри зани падари худ Судоба тарсида, ба назди шоҳи тўронӣён Афросиёб меояд ва мехоҳад дар хизмати ӯ бошад. Афросиёб омадани Сиёвушро хуб пазирой мекунад ва ин сабаби рашки бародари ӯ Гарсеваз мешавад. Гарсеваз ба Афросиёб мегӯяд, ки Сиёвуш шоҳзодаи Ориён аст ва шояд ҳамчун ҷосус омада бошад ва бо дилёбву фиреб мехоҳад соҳиби тахти Тўрон шавад. Мо бояд ўро дар майдони чавгон санҷем ва аз ҳунару маҳораташ оғох шавем. Бинобар ин, Афросиёб Сиёвушро ба бозии чавгон даъват менамояд:

*Шабе бо Сиёвуш чунин гуфт шоҳ,
Ки «Фардо бисозем ҳарду пагоҳ.
Або гӯю чавгон ба майдон шавем,
Замоне битозему хандон шавем.
Зи ҳар кас шунидам, ки чавгони ту,
Набинанд гурдон ба майдони ту»...
Сиёвуш чунин гуфт бо шаҳрёр,
Ки «Кай бошад дасту чавгон ба кор.
Баробар наёрам задан бо ту гӯӣ,*

*Ба майдон ҳамоварди дигар бичӯй.
Аз аро, ки ҳамроҳу ёри туем,
Ба ин паҳнмайдон савори туем.»
Сипаҳбад зи гуфтори ӯ шод шуд,
Сухан гуфтани ҳар касе бод шуд.*

Ин мисраъҳо шоҳид таърихи на кам аз ҷаҳор ҳазор сол доштани бозии чавгон мебошад. Шумораи бозингарон одатан 16 нафар 8 нафарӣ аз ҳар тараф, ду ҳимоятгар ва 6 нафар дар ҳучум иштирок менамуданд. Шумораи бозингарон гоҳе 10 ба 10, 12 ба 12 ва гоҳе гурӯҳи калони лашкар иштирок менамуданд. Майдони чавгонбозӣ бо тамоми ҷузиёташ дар маркази шохнишини Дарвози қадим – шаҳри Карон боқӣ мондааст. Майдон 300 м дарозӣ, 70 м паҳноӣ дорад. Дар бахшҳои шарқ ва ғарб ҷойи дамгирии аспон, баҳши ҷануб ҷойи нишаст барои 2 ҳазор одам вучуд дорад. Дарвозаҳо аз ду тараф 4 м паҳноӣ ва 2 м баландӣ доштанд. Чавгонбозӣ бозии маҳорат, паҳлавонӣ, часурӣ, чобукӣ, ва донишҷуи назария ва амалияи ҷангӣ шуморида мешуд. Чавгон бозии миллии мо буд ва имрӯз эҳёи он зарур мебошад. Дар Бохтар шаҳре бо номи Чавгон буд ва дар он ҳар сол мусобиқаҳои чавгонбозӣ гузаронида мешуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Дар қадим ҷавонони ориёӣ ба кадом навъи варзишҳо машғул мешуданд?*
- 2. Бо асп кадом навъи бозиҳо варзишӣ ва ҳарбиро иҷро мекарданд?*
- 3. Чавгон чӣ гуна бозист?*
- 4. Майдони чавгонбозӣ дар қучо боқӣ мондааст?*

§ 66. ЭТНОГЕНЕЗИ (ПАЙДОИШ) ОРИЁИҶО

Шумо дар бораи ориёиҷо, ватани онҳо, давлатҳои ориёӣ ва нақши онҳо дар тамаддуни ҷаҳонӣ ва таърихи ватани мо маълумот гирифтед. Ҳоло дар бораи этногенези онҳо нақд мекунем. Калимаи “этногенез” аз забони юнонӣ гирифта шуда, аз ду бахш: этнос – халқ ва генезис – пайдоиш (яъне пайдоиши халқ) иборат аст. Давраи ташаккули ин ва ё он халқ таърихи дуру

дароз дорад. Вай аз замонҳои хеле қадим, яъне чомеаи ибтидоӣ, авлодӣ ва қабилавӣ шуруъ мешавад. Бунёди он бар асари омезиши авлод бо роҳи бастанӣ муносибатҳои хешовандӣ, ҳамзабонӣ, расму оини як сарзамини муайян ба вучуд меояд. Аммо дар ин давраи тӯлонӣ раванди ташаккули ягон халқи ҷаҳон ба осонӣ ва якранг намегузарад. Он аз муборизаҳои хунин, омезишҳои фарҳангӣ, забонӣ ва наҷодӣ бо дигар халқҳо иборат аст. Халқҳои ориёӣ – тоҷикон низ аз ин набардҳо дар канор набуданд.

Тоҷикони кунунӣ ду номи этникиро аз сар гузарониданд. Дар ибтидо миллати мо ориёӣ ном дошт. Барои халқ ё миллат шудан чор шарт зарур аст. Якум, номи он, дуҷум забони умумӣ, сеюм фарҳанги ба худ хос, чаҳорум дар худуди муайяне сарҷамъ ва яклухт зистан.

Пайдоиши номи «ориёӣ». Дар бораи кадом вақт пайдо шудани мафҳуми ориё маълумоти дақиқ нест. Аз маъхазҳои ҳатти Ҳиндӣ маълум мешавад, ки ориёӣҳо дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод шимолӣ Ҳиндустонро гирифта, ба маҳаллиёни он ҷо – дравидҳо худро бо номи «ориёӣ» муаррифӣ кардаанд. Ҳамин тавр, дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод гузаштагони тоҷик худро «ориёӣ» номидаанд. Ориёӣҳо ба наҷоди аврупоӣ мансубанд. Забони онҳо низ як шохҳои забонҳои аврупоист. Маълум нест, ки ориёӣҳо қай ва дар кучо аз халқҳои дигари Аврупо: немисҳо, англисҳо ва славянҳо ҷудо шудаанд. Чаро гузаштагони мо худро «ориёӣ» гуфтаанд? Калимаи «ориёӣ» маънои халқи воломақом, покнаҷод, наҷиб, шохӣ ва ғайраро ифода мекунад.

Одатан, вақте ки намоёндагони ду халқи гуногун ба ҳам вохӯранд, худро бо номи, ки халқашон дорад, муаррифӣ менамоянд. Ориёӣҳо то рафтани забт намудани Ҳиндустон ин номро доштанд. Дар ин бора ҳикояи сақои (скифӣ) се бародарон, ки онро Ҳеродот овардааст, шаҳодат медиҳад. Дар он гуфта мешавад, ки «бори нахуст ин кишвари беохир аз он шахсе буд бо номи Таргитай. Падару модари ӯ худовандони бузурги баҳру бар буданд. Ӯ се писар дошт, ки якеро Липоксайс, дигарро Арпоксайс ва сеюмиро Калоксайс меномиданд. Рӯзе дар заминҳои онҳо аз осмон сипору юғ, табар ва ҷоми заррин меафтанд. Аз ҷамаи пештар афтидани чизхоро писари калонӣ мебинанд ва ба онҳо наздик мешавад, аммо аз онҳо аланга бар меҳезад ва ӯ пас мегардад. Сипас писари дуҷум барои гирифтани чизҳо меравад ва боз аз онҳо оташ мебарояд ва ӯ низ тарсида қафо меравад. Вақте бародари

хурдӣ ба назди онҳо меояд, чизхоро ба осонӣ мегирад ва бародарони бузург розӣ мешаванд, ки ӯ подшоҳ шавад. Аз ин бародар се фарзанд ба дунё меояд, ки онҳо худро мардумони шоҳӣ меноманд, яъне гӯё худованд вайро барои ҳукмронӣ ба замин фиристода бошад. Мувофиқи ақидаи забоншиносон, номҳои бародарон «ориёӣ» буда, маънои хушатраро (подшоҳ) медиҳанд». Дар миёни халқияте бо номи аланҳо афсонае ҳаст, ки гӯё онҳо аз се бародар (оила) пайдо шудаанд. Дар зери таъсири афсонаи сақӣ ривояти славянӣ (русӣ) дар бораи се шоҳигарӣ ба вучуд омадааст. Мувофиқи ривояти славянӣ, бародари хурдӣ, ки соҳиби ашӣ тилло буд, номи шоҳи офтобиро мегирад, чунки ӯ дар аснои тулӯи Офтоб ба дунё омада буд.

Аввалин шоҳи ориёӣҳо – Ҷам (Ҷамшед) писари шоҳи Офтоб буд ва номаш Ҷам, Ҷамшед маънои Офтобро дорад. Аз ин ҷост, ки Ҷамшед лақаби хушатра (ҳукмрони тоҷи нурдор, шуоъдор, фуруғ)-ро дошт. Ҷамин тавр, шачараи ориёӣҳо ба худоён рафта мерасад ва аз ин сабаб онҳо худро аз авлоди худо, пок, бузург ва начибу шоҳӣ номидаанд. Албатта, ин ривоят афсона аст. Аслан ҳамаи инсонҳо як мебошанд ва аз ин ҷо он наҷод будан афзалияту бартарию ақлӣ ва истеъдодро намедихад. Бартарию одам аз одами дигар фақат дар ақлу заковат, дониш ва меҳнати ҳалоли бошууронаи пурсамар мебошад. Касе хуб меҳнат мекунад аз танбал беҳтар зиндагонӣ мекунад. Ин аст бартарию одам аз одами дигар.

Худуди зисти ориёӣҳо. Аз рӯи бозёфтҳои бостоншиносӣ, дар шимол аз кӯли Байкал то рӯди Дунай, Қрим, Қафқози Шимолӣ, дар ғарб вилояти Порс ва дар шарқ то ноҳияи худмухтори Шинҷони кунунии Чинро фаро мегирифт. Дар ҷануб Ориёнзамин то Ҳиндустони Марказӣ мерасид. Дар ин худуд қабिलाҳо ва халқҳои ориёӣ дар сатҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва давлатдорӣ мезистанд. Дар худуди мазкур дар ҳазораи дуоми пеш аз милод давлатҳои зерин ба вучуд омадаанд: дар ҳавзаи рӯди Урал давлати Аркаим (асрҳои XVIII–XIV пеш аз милод), дар поёноби рӯдҳои Дунай, Днепр, Дон ва Қриму соҳилҳои баҳри Сиёҳ давлати Кимериён (асрҳои XII–VIII пеш аз милод) ва давлати Митан (асрҳои XVI–XII пеш аз милод), дар Осиёи Миёна давлати Каёнӣён (Бохтари Бузург) (асрҳои XVIII–VIII пеш аз милод).

Мувофиқи ривоятҳои авестойӣ, дар шарқ иттиҳоди тӯрҳои сахронавард вучуд дошт (асрҳои XV–VII пеш аз милод). Дар асо-

сии анъанаҳои давлатдории Каёниён баъдҳо давлати Мод (IX–VI пеш аз милод), Ҳахоманишиён (VII–III пеш аз милод) ва Ашкониён (III–I пеш аз милод, I–III милод) ба вучуд меоянд.

Тамаддуни ориёӣ. Мутахассисони бостоншинос, ки шаҳрҳои Аркаимро таҳқиқ намудаанд, маълумот медиҳанд, ки ориёӣҳои он дар арафаи ихтирои хат будаанд, зеро баъзе аломатҳои он вучуд доранд. Ҳамчунин, онҳо хунари баланди шаҳрсозӣ, кишоварзӣ ва хунармандӣ доштанд. Онҳо соҳиби сохтори муайяни давлатӣ буданд. Давлати бузурги Кимерия, ки баҳши зиёди Украина ва шимолӣ Қафқозу кишварҳои Ставропол ва Поволжияи Русияи кунунро фаро мегирифт, зиёда аз ҳазор сол умр дид, аммо дар бораи хати бошандагони он маълумоте нест. Кимериҳо аз худ тамаддуне боқӣ гузоштаанд, ки баъдан бо скифҳо омезиш ёфтааст.

Давлати Митан, ки аҳолии он аз ориёӣҳо ва хуриҳо иборат буд, адабиёт, хат ва тамаддуни хос дошт.

Дар ҳудуди Осиёи Миёна дар асрҳои XVII–VIII пеш аз милод давлати бузурги Каёниён ташкил меёбад, ки ба он ҳудуди кунунии Афғонистон, қисми Эрон, Марву Сугду Фарғона дохил мешуданд. Маркази ин шаҳр Зарринасп буд ва бо номи Бохтари Бузург маъруф буд. Дар он замон ин бузургтарин давлат дар Шарк ба шумор мерафт. Дар ин давра давлати мутамаркази шоханшоҳ бо дини ягонаю Худованди ягона ба миён меояд. Дар ташкили ин давлат Зардушт нақши бузург бозид. Маҳз бо ташаббуси Зардушт Гуштосп – шоҳи Бохтар ба таъсиси давлати ягонаи ориёӣ қарар бафт ва давлати бузургро бо дину оини яктохудовандӣ ташкил дод. Зардушт ҳамроҳи Гуштосп, Исфандиёр 17 сол дар ҷангҳо ширкат кард ва тарғиби зарурати давлати бузург ва дини яктопарастиро барои ориёӣҳо ташвиқ кард. Аммо сарзамини онвақтаи ориёӣҳо хеле паҳновар буд ва Каёниён тавонистанд дар як пораи он давлати миллии худро ташкил диҳанд. Зардушт барои онҳо «Авесто»-ро тартиб дод, ки дастури таърихӣ, динӣ, пандомӯзӣ, ҳулуқатвори пок барои ҳамаи инсонҳои рӯи дунё ба ҳисоб мерафт. Ташкили давлати ягона дар рустоҳои кишоварзии Ориён ба ҷангҳои дохилии қайҳо хотима бахшид ва сабаби раванҷи ривочи деҳу шаҳрҳо гардид. Пайдо шудани шаҳрҳо ба пешрафти хунармандӣ ва савдо таъсир дод. Қашғу таҳқиқи шаҳрҳои ҳазораи дуҷум ва якуми пеш аз милод дар Бохтари Шимолӣ, аз ҷумла Ҷарқӯтан, Софолтеппа, Даштлии 1-3 ва Олтинтеппа ба он дало-

лат мекунанд, ки ориёиҳо дар ин давра фарҳанги баландпояе доштанд.

Заргарӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, кишоварзиву чорводорӣ рӯ ба раванқ мениҳанд. Тамаддуни ориёиҳо дар замони Ҳахоманишиён, Портҳо ва Кӯшониён ҷаҳонӣ мешавад.

Забони ориёиҳо. Ориёиҳо забони худро «ориёӣ» мегуфтанд ва мувофиқи ривояти таърихӣ «Авесто»-и қадим бо ин забон дар 12 ҳазор пӯсти гов навишта шуда буд. «Авесто»-и дар замони Ҳахоманишиён таълифёфтаре дар замони ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ сӯзонданд. «Авесто»-ро дар замони Ашкониён ва Сосониён дубора чамъ оварда, бо забони ориёӣ–пахлавӣ китобат мекунанд.

Дориюши Кабир дар катибаи кӯҳи Бесутун (сутуни 4-ум) худро ориёинаҷод ва ориёизабон меномад, аммо минбаъд Ҳахоманишиён худро зодаи Порс мегӯянд забонашон бо номи «порсӣ» шуҳрат меёбад. Бояд донем, ки забони порсӣ низ забони ориёист. Онро танҳо порсӣ номидан хатост, зеро Порс номи географӣ буда, номи забони халқ шуда наметавонад. Номи забони ориёиҳо бояд ориёӣ гуфта ва навишта мешуд. Дар замони истилои юнониён забони давлатии Ориёншаҳр забони юнонӣ шуд. Вақте ки Ашкониён давлати Селевкиёни юнониро барҳам доданд, забони модарии худро, ки забони паҳлавӣ ном дошт, чорӣ намулданд. Забони паҳлавӣ низ забони ориёист. Бо забони паҳлавӣ, Занд ва бисёр матнҳои боқимондаи «Авесто» навишта шудаанд. Забони порсии миёна низ забони ориёӣ мебошад.

Аз катибае, ки соли 1995 аз Работакӣ назди Бағлони Афғонистон ба даст омад, маълум мешавад, ки вақте Кӯшониён давлати Юнону Бохтарро аз байн бурданд, забони давлатӣ юнонӣ буд. Шоханшоҳи Кӯшониён Канишкаи Кабир онро барҳам дода, забони бохтариро бо номи забони ориёӣ забони давлатӣ эълон мекунад. Дар ин ҷо Канишкаи Кабир забони бохтариро дуруст забони ориёӣ номидааст, зеро ҳамаи забонҳои вилоятҳои ориёнишин: Порс, Бохтар, Хоразм, Сугд ва ғайра шоҳаҳои забони ориёӣ ба ҳисоб мерафт.

§ 67–68. ТАКРОРИ ДАРСҲОИ ГУЗАШТА

ТАҒСИРИ БАЪЗЕ НОМҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ГЕОГРАФӢ

«**Авесто**» – китоби муқаддаси мазҳабӣ ва адабии ориёӣ, ки маънояшро муҳаққиқон дониш, илм таъйин кардаанд. «Авесто»-ро «Асто», «Усто», «Апастак», «Вистак» низ ном мебаранд.

Австралопитек – калимаи юнонӣ буда аз ду бахш иборат: авусиралис – чанубӣ ва питекос–маймун, яъне одаммаймуни чанубӣ. Австралопитекҳо аввалин инсонҳо мебошанд, ки аз 6 то 1 миллион сол пеш зистаанд.

«**Ардавирофнома**», «**Артавириознома**» – яке аз осори адабиёти паҳлавист, ки аз тарафи муаллифи номаълуме дар асрҳои 6–7 ба забони форсии миёна (паҳлавӣ) навишта шудааст. Чанд нусхаи «Ардавирофнома» то замони мо расидаанд.

Антрополог – мутахассиси илми одамшиносӣ (антропология).

Бар – ченаки вазн. 1 бар баробари 10 литр об.

Бостоншинос – археолог.

Бошишгоҳ – ҷойи зисти одамони қадим.

Бохтар – номи яке аз вилоятҳои қадими ориёӣ – тоҷикон мебошад. Маънояш шимол аст, номи шаҳри Балх аз вожаи «бохтар» гирифта шудааст. Дар «Авесто» бо номи Бахдӣ зикр шуда, яке аз сарзаминҳои офаридан Ахурамаздо мебошад. Ватани Зардушт ва Каёнӣён аст.

Бахшу – номи қадими Ёхсу аст. Вожаи «ёхсу» шакли харобшудаи калимаи «Вахшо» (Вахш) мебошад.

Варустан – номи ориёии рӯди Днепр буда маънояш рӯди пахновар мебошад.

Вахш – номи қадими рӯди Ому – Аму ва Панҷ будааст. Рӯди Вахш барои ориёӣҳо муқаддас будааст. Дар «Авесто» бо номи Ванахгуҳа Дойтиё зикр мешавад. Юнониҳо онро Окс номидаанд. Дар замони Кушонӣён фариштаи Охшо, Вахшо буд. Ҳоло яке аз шохобҳои рӯди Ому мебошад.

Вашгирд – номи вилоят ва шаҳр дар Тоҷикзамини шарқӣ.

Вар – қалъа. Вар аввалин бинои зеризаминӣ, ки Ҷам барои инсонҳо, ҳайвонҳо ва рустаниҳо дар замони яхбандӣ сохтааст. Дар адабиёт бо номи Ҷамқард низ ёд мешавад.

Вахуманак – фариштаи пиндори нек дар «Авесто».

Виспрад – номи бахше аз «Авесто» аст.

Гарда – гулом дар замони Ҳахоманишиён.

Гомозректусҳо – гузаштагони бевоситани инсонӣ кунунианд, ки 2600 ҳазор сол пеш пайдо шудаанд.

Гелиокс – Ҳудои Офтоб ба забони юнонӣ.

Готҳо – номи бахши қадимтарини «Авесто» мебошад.

Гохонбор – номи чашнҳои офариниш дар дини Маздаясно мебошад.

Говмард – саравлоди олами ҳайвонот ва рустанӣ дар оини Маздаясно аст.

Дабир – котиб, мирзо, сафир.

Дабирпат – сарвари дастгоҳи ҳукумат.

Дарик – сикка (пӯл).

Девлох – ҷойи айлоқи тобистонаи молу гову деҳа.

Динкард – китобе аз «Авесто» дар бораи оини Маздаясно.

Диндабира – хати авестой иборат аз 44 ҳарф.

Дионис – фариштаи хуши юнониён.

Дугдуга (Дугдор) – модари Зардушт.

Дангара – Дангара маънояш оби аз даҳони кӯҳ меомадагӣ, номи ноҳия дар Тоҷикистон.

Данук – номи ориёии рӯди Урал.

Дану – номи ориёии рӯди Дон. Имрӯз осетинҳо рӯдро «дон» меноманд.

Рӯди Гургон – ҳоло баҳри Каспӣ, баҳри Мозандарон ва Хазар низ гуфтаанд.

Занд – тафсири «Авесто».

Зардушт – пайғамбари Худо, ки мардумро ба яктопарастӣ даъват кардааст. Номи Зардушт дорандаи шутури заррин ё зардро дорад.

Зобул – яке аз вилоятҳои қадимтарини ориёинишин.

Истаравшан – Уструшана, Истаравшан дар ибтидои асри миёна яке аз вилоятҳои тоҷикнишин буд. Ҳоло бахши он бо шаҳрҳои Ҷизах, Зомин, Хавос ба Ўзбекистон ва баҳше аз ноҳия Лайлак ба Қирғизистон дохил аст. Рустоҳои Шаҳристон, Ғонҷӣ, Ўротепша (Истаравшан) ва Зафарободу Нов (Спитамен), Пролетар (Ҷаббор Расулов) ба Истаравшан дохил буданд.

Кай – унвони шоҳони аввалини ориёӣ.

Каёнӣ – номи сулолаи таърихӣ шоҳони ориёӣ, ки дар Бохтар ҳукм рондаанд.

Капол – чумчума, косахонаи сар.

Кимерия, гамера – серхаракат.

Кошгар – дар даврони қадим ноҳияи ориёинишин буд. Баъд туркон онро ғасб намуданд ва ҳоло қавми ӯйгурҳо зиндагӣ доранд. Вожаи «кошгар» дар забони қадимаи сакохутанӣ бағали кӯҳ, кӯҳдоманро ифода мекунад.

Кӯшон – номи дудмон аст.

Маданияти Андроново – ин ном аз унвони деҳаи Андроново дар Сибири Ғарбӣ пайдо шудааст. Дар Андроново бостоншиносон кабрҳои мардуми кӯчии ориёиро ёфтаанд.

Маданияти Сруб – гӯрҳое, ки саҳронавардони сакоӣ (скифӣ) аз гулаҷӯбҳо сохта будаанд.

Маданияти Ҳисор – номи бошишгоҳҳои замони неолит, ки бостоншиносон бори аввал дар назди қалъаи Ҳисори Тоҷикистон пайдо намуданд.

Ман – ченаки вази дар Порси қадим баробари – 418 гр. Модӣ – 561 гр.

Мезолит – вожаи юнонӣ буда аз ду бахш: мезос – миёна, литос – санг иборат аст. Яъне асри санги миёна. Мезолит дар Аврупо аз ҳазораи 12 то 6, Осиёи Маркази – аз 10 то 6, Шарқи Наздик аз 14 то 7 давом кардааст.

Нахчирпат, парадиз – шикоргоҳ. Шохон дар замонҳои қадим барои шикор қардан ҷойҳои махсус доштанд, ки тахти назорати ҳукумат қарор дошт. Дар нахчирпат ё худ парадиз ғайри шох ҳеҷ каси дигар ҳуқуқи шикор қарданро надошт.

Ориёнои Ғарбӣ ва **Ориёнои Шарқӣ**. Забоншиносон забонҳои ориёиро (эрониро) ба гурӯҳҳои Ғарбӣ ва Шарқӣ ҷудо намудаанд. Аз ҳамин лиҳоз мо ёдгориҳои қадими Эрони кунуниро ба Ориёнои Ғарбӣ ва Осиёи Марказиро бо Ориёнои Шарқӣ ҷудо намудаем.

Порс (Форс) – номи вилоят дар Ориёнои Ғарбӣ, аз ин вилоят ду дудмони шохон: Хахоманишиён ва Сосониён баромадаанд.

Полуга – ҷоми аз шохи ҳайвонот ва тилло сохташуда.

Ра – номи сакоии рӯди Волга.

Рӯйинтан – бадани оҳанин, гӯё Худованд Исфандиёрро рӯйинтан офарида буд ва дар вақти ҷанг тир дар бадани ӯ раҳна наменамудааст. Ин афсона аст ва ҳеҷгоҳ бадани инсон оҳанин намешавад.

Силас – номи аслии Сиррӯд аст.

Сугд – номи яке аз вилоятҳои қадимаи ориёист. Дар замонҳои хеле қадим Сугд ҳамаи навоихҳои водии рӯдхонаи Сир, Зарафшон ва Қашқарӯдро фарогир буд. Дар «Авесто» Гава Сугда ватани Говмард мебошад.

Тӯр – номи тотемавии ҳамаи ориёӣҳои чорводор.

Тӯрон – унвони ноҳияҳое, ки дар онҳо саҳронавардони кӯчи ориёӣ зиндагонӣ мекарданд.

Тешиктош – номи ғоре дар ноҳияи Бойсун, ки аз он устухонҳои писарбачаи 10-солаи неандерталро ёфтанд, ки 40–50 ҳазор сол пеш мурда будааст.

Фиръавн – унвони шохони Мисри Қадим.

Фаргона – яке аз вилоятҳои қадимаи ориёиёнишин, ки дар «Авесто» ба шакли Паркана (яъне гӯша, канора) омадааст.

Ҳеродот – падари таърих, таърихнигори машҳури Юнони қадим

Хутан, Турфон – номи вилояти таърихии қадимаи ориёинишин дар Синсиняни Чин.

Чоч – номи яке аз вилоятҳои қадими ориёинишин – тоҷикон мебошад. Маънои он чандон равшан нест. Вақте ки арабҳо омаданд, онро забт намуданд, ба ҷойи чоч шош гуфтанд. Дар асрҳои 14–15 ба ҷойи шош, чоч номи шаҳри Тошканд пайдо мешавад.

Шибар – номи сақои Сибири аст. Маънои шибар ҷойи обдор аст.

Эронзамин – мамлақати мардуми ориён–эронӣҳо.

Ясно – бахше аз китоби «Авесто» буда, аз гуфтаҳои хирбадҳо, шояд шогирдони пайгамбар иборат мебошад.

Цароб – номи рӯди Панҷ аст.

Хароб – оби қалон, номи рӯди Кӯкча аст.

САНАҲОИ МУҲИММИ ТАЪРИХӢ

612 пеш аз милод, иттифоқи модҳо бо фиръавнҳо ва бобулиён ва ибтидои ҷанги онҳо ба муқобили ошуриён.

550 то милод – порсҳо бар модҳо ғалаба карда пойтахти Мод – Эқбатанро (Ҳамадон) забт карданд.

530 то милод – Куруши Кабир бо массагетҳои Осиёи Миёна ҷангида дар ҷанги шадиде ба ҳалокат мерасад.

530-522 пеш аз милод – баъди Куруши ба сари ҳокимият омадани Камбучӣ.

522 – ба дудмони (авлод) Ҳахомонишиён (Дориюш) баргаштани ҳокимият.

486 пеш аз милод – Дориюш вафот кард ва ба ҷояи Хаушёршоҳи 35-сола соҳибтаخت мешавад.

480 пеш аз милод – Хаушёршоҳ бо баҳр ва хушкӣ ба Юнон ҳучум мекунад.

449 пеш аз милод – байни юнониён ва ориёӣҳо сулҳ ба имзо мерасад.

334 пеш аз милод – лашкари Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Сағир ворид шуд.

**САВОЛҲОИ ТЕСТӢ БАРОИ
ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК (СИНФИ 5)**

1. Замони Пешдодиён кадом давраҳоро дар бар дорад?
А) Асри миёнаро; В) Асри сангро; С) Асри биринҷро; Д) Асри оҳанро;
2. Асри санг ба чанд давра тақсим мешавад?
А) 1 Давра; В) 2 Давра; С) 3 Давра; Д) 4 Давра;
3. Қадимтарин бошишгоҳи асри санг дар Тоҷикистон, ки як миллион сол умр дорад?
А) Кӯлдара; В) Шугнов; С) Шаршар; Д) Лоҳутӣ;
4. Дар ғори Тедшиктош бостоншиносон кадом одаммаймуноро ёфтанд?
А) Неандерталро; В) Пикантропро; С) Синантропро; Д) Гомоэректусро;
5. Одами имрӯза «Ҳомо Сапиенс» чанд ҳазор сол пеш пайдо шудааст?
А) 300 ҳазор сол пеш; В) 200 ҳазор; С) 100 ҳазор; Д) 50 ҳазор сол пеш;
6. Дар «Шоҳнома» кашфи оташ ба кадом шоҳ нисбат дода шудааст?
А) Ҷамшед; В) Ҳушанг; С) Таҳмурас; Д) Фаридун;
7. Чашни Сада ба кадом муносибат ташкил шудааст?
А) Ба кашфи оташ; В) Ба фарорасии зимистон; С) Сада чашни сол; Д) Сада чашн нест;
8. Туда инсонҳо дар кадом асрҳо зиндагонӣ намудаанд?
А) Дар асри санги боло; В) Дар асри мезолит; С) Дар замони неолит; Д) Дар асри биринҷ;
9. Дар таърихи инсонҳо чанд яхбандӣ буд?
А) 1 яхбандӣ; В) 2 яхбандӣ; С) 3 яхбандӣ; Д) 4 яхбандӣ;
10. Дар «Авесто» замони яхбандихоро ба кадом шоҳ нисбат медиҳанд?
А) Заҳҳок; В) Ҷамшед; С) Фаридун; Д) Ҳушанг;
11. Боварӣ ба дин дар ҷомеаи қадим кай пайдо шудааст?
А) Дар палеолити қадимтарин; В) Дар палеолити миёна; С) Дар палеолити боло; Д) Дар мезолит;
12. Ихтирои тиру камон ба кадом замон мансуб аст?
А) Палеолити миёна; В) Палеолити боло; С) Мезолит; Д) Неолит;
13. Асри санги охир (неолит) кадом ҳазораҳоро дар бар мегирад?
А) Аз ҳазораи 8 то 4; В) Аз ҳазораи 5 то 3; С) Аз ҳазораи 6 то 2; Д) Аз ҳазораи 4 то 3;
14. Одамони «маданияти Ҳисор» ба чӣ қор машғул буданд?
А) Чорводорӣ; В) Зироаткорӣ; С) Моҳигирӣ; Д) Шикорчиғӣ;
15. Тамаддуни кишоварзӣ дар Ориёни Ғарбӣ (Эрон) дар кадом ҳазораҳо пайдо шудааст?
А) Ҳазораи 10-6; В) Ҳазораи 10-12; С) Ҳазораи 12-8; Д) Ҳазораи 4-3;
16. Тамаддуни кишоварзӣ (Ҷайтун) дар Ориёни Шарқӣ дар кадом ҳазораҳо пайдо шудааст?
А) Ҳазораи 6; В) Ҳазораи 4; С) Ҳазораи 3; Д) Ҳазораи 2;
17. Маданияти Калтаманор ба чӣ гуна мардумон тааллуқ дорад?
А) Ба моҳигирон ва шикорчиён; В) Ба кишоварзон; С) Ба шаҳриён; Д)

Деҳотиён;

18. Худованд Ахуромаздо дунёро дар чанд муддат офарид?

А) Дар 1 сол; В) Дар ним сол; С) Дар 70 рӯз; D) Дар як ҳафта;

19. Дар «Авесто» дар бахши Вандидод аз чанд кишвари офаридаи Ахура-маздо ёд мешавад?

А) Аз 16 кишвар; В) Аз 20 кишвар; С) Аз 10 кишвар; D) Аз 5 кишвар;

20. Кадоме аз шоҳони пешдодӣ ҷаҳонро ба писаронаш тақсим намуд?

А) Ҷамшед; В) Кайхусрав; С) Фаридун; D) Горшосп; E) Афросиёб;

21. Мувофиқи ривояти авестой Ҷамшед чанд бор дунёро васеъ кардааст?

А) Се бор; В) Ду бор; С) Чор бор; D) Як бор;

22. Сохти ҷомеаи ибтидоӣ кай аз байн рафт?

А) Дар асри мисусанг; В) Дар асри биринҷ; С) Дар асри оҳан; D) Дар замони ориёӣ;

23. Шаҳри марказӣ, маъмурӣ ва хунармандӣ дар замони мису санг дар Ориёни Ғарбӣ?

А) Шуш; В) Техрон; С) Балх; D) Бағдод;

24. Шаҳри мису санг дар Ориёни Шарқӣ?

А) Саразм; В) Самарқанд; С) Бухоро; D) Балх;

25. Гузариш аз модаршоҳӣ ба падаршоҳӣ дар кадом аср баргузор шудааст?

А) Дар асри оҳан; В) Дар асри биринҷ; С) Дар асри миёна; D) Ин урфият набуд;

26. Тақсимои меҳнат дар кадом давра шудааст?

А) Дар асри биринҷ; В) Дар асри оҳан; С) Дар асри миёна; D) Дар асри неолит;

27. Номи «ориёӣ» ҳамчун номи халқ кай пайдо шудааст?

А) Дар ҳазораи 2 пеш аз милод; В) Дар асри санги миёна; С) Дар замони мезолит; D) Дар замони ҳозира;

28. Ёдгории машҳури асри биринҷ дар Ориёни Ғарбӣ?

А) Сиёлк; В) Болоҳисор; С) Хурам; D) Машҳад;

29. Шаҳри марказӣ, маъмури Марғуш дар ҳазораи III ва II пеш аз милод?

А) Гонур; В) Намозгоҳ; С) Ҳисор; D) Бухоро;

30. Шаҳри бузургтарини маъмурӣ ва динии асри биринҷ дар Бохтар?

А) Ҷарқутан; В) Сафолтеппа; С) Кӯлоб; D) Балх;

31. Аввалин давлати ориёӣ дар ҳазораи II, дар Ориёни Ғарбӣ.

А) Митан; В) Мод; С) Ҳахоманишиён; D) Ашкониён;

32. Аввалин давлати бузурги ориёӣ дар Ориёни Шарқӣ дар асри биринҷ.

А) Каёниён; В) Бохтариён; С) Хоразмиён; D) Кӯшониён;

33. Асосгузори давлати Каёниён кӣ буд?

А) Кайқубод; В) Кайхусрав; С) Кайафросиёб; D) Кайсиёвуш;

34. «Авесто» дар ибтидо аз чанд наск (китоб) иборат буд?

А) 21; В) 25; С) 15; D) 5;

35. Чанд китоб аз «Авесто» ба замони мо расидааст?
 А) 5; В) 10; С) 3; Д) 4;
36. Қадимтарин баҳши «Авесто», ки ба қалами пайғомбар тааллуқ дорад ва онро паёмҳои Худованд меҳисобанд, чӣ ном дорад?
 А) Готҳо; В) Яштҳо; С) Вандидод; Д) Весто;
37. Пайғомбар аз кадом ҷойи Онийён буд?
 А) Бохтар; В) Хоразм; С) Харони Мод; Д) Систон;
38. Ба Ориёӣҳои сахронавард кӣҳо шомил буданд?
 А) Турҳо; В) Туркҳо; С) Галҳо; Д) Муғулҳо;
39. Қабिलाҳои андроновӣ ба кадом наҷод дохил буданд?
 А) Ба ориёӣҳо; В) Ба туркҳо; С) Ба муғулҳо; Д) Ба славянҳо;
40. Аввалин ромқунандаи чорпоёни хонагӣ: гов, асп, шутур дар Осиё кадом халқ буд?
 А) Ориёӣҳо; В) Славянҳо; С) Юнониён; Д) Ҳиндуҳо;
41. Маъмултарин урфияти гӯронидан дар асри биринҷ?
 А) Ҳалқа якпаҳлу; В) Ба пушт дароз хобида; С) Дар ҷой ништа; Д) Ба шикам хобрафта;
42. Оғози тамаддуни шаҳрсозӣ аз кадом ҳазора оғоз меёбад?
 А) Ҳазораи 4; В) Ҳазораи 3; С) Ҳазораи 6; Д) Ҳазораи 1;
43. Қадимтарин шаҳри Суғд?
 А) Самарқанд; В) Бухоро; С) Кеш; Д) Тошканд;
44. Маркази Бохтар кадом шаҳр буд?
 А) Ҳирот; В) Ҳилман; С) Заринасп; Д) Самангон;
45. Дини овардаи Зардушт чӣ гуна буд?
 А) Яктопарастӣ; В) Бутпарастӣ; С) Бисёрхудой; Д) Ниёпарастӣ;
46. Дини овардаи Зардушт чӣ ном дошт?
 А) Оташпарастӣ; В) Маздаясно; С) Зардуштия; Д) Меҳрпарастӣ;
47. “Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек” сухани кадом пайғомбаранд?
 А) Аз Мӯсо; В) Муҳаммад; С) Зардушт; Д) Буддо;
48. «Авесто» дар чанд ҳазор пӯсти гов навишта шуда буд?
 А) 10 ҳазор; В) 12 ҳазор; С) 5 ҳазор; Д) 1 ҳазор;
49. Яштҳои «Авесто» аз чанд бахш иборатанд?
 А) 21 бахш; В) 25; С) 15; Д) 5 бахш;
50. Китоби Вандидоди «Авесто» дар бораи чӣ баҳс мекунад?
 А) Қоида ва қонунҳои юридикӣ; В) Адабӣ; С) Устуравӣ; Д) Таърихӣ;
51. Дар оини Зардуштӣ чанд вақт намоз меҳонанд?
 А) Панҷ вақт; В) Чор вақт; С) Се вақт; Д) Ду вақт;
52. Қоидаи намозу рӯзаи Маздаясноён, дар кадом баҳши «Авесто» навишта шудаанд?
 А) Дар «Хурдавесто»; В) Дар Виспрад; С) Дар Занд; Д) Дар Яштҳо;
53. Занд Авесто чӣ гуна китоб аст?
 А) Луғатномаи «Авесто»-и қадим аст; В) Луғатнома нест; С) Авестост; Д) Матни Авесто мебошад;
54. Ориёӣҳо солро ба чанд фасл тақсим намудаанд?

- А) Ба 4; В) Ба 2; С) Ба 3; D) Ба 5;
 55. Ориёиҳо чанд ҷашни солро қайд менамуданд?
 А) 4 фасдро; В) 2 фасдро; С) 6 фасдро; D) 12 фасдро;
 56. Моҳҳои ориёиҳо аз чанд рӯз иборат буданд?
 А) 30; В) 31; С) 29; D) 32;
 57. Кимериҳои ориёӣ дар кадом баҳши Аврупои Шарқӣ мезистанд?
 А) Дар ҳудуди Украина; В) Дар ҷанубиҳои Русия; С) Дар шимолии Қафқоз; D) Дар Сибир;
 58. Скифҳо-сақонҳо, дар кадом баҳшҳои Русияи кунунӣ сукунат доштанд?
 А) Аз ҳавзаи Дон то Ра (Волга); В) Дар ҳавзаи Волга; С) Дар Урал; D) Дар Сибир;
 59. Осори баландпояи скифҳо бостоншиносон аз кадом навъи ёдгориҳо пайдо менамоянд?
 А) Аз харобаи шаҳрҳо; В) Аз гӯрхонаҳо; С) Аз деҳаҳо; D) Аз бошишгоҳҳо;
 60. Кадом муаррихи юнонӣ ба мамлақати Скифҳо сафар намуда, дар бораи онҳо маълумот додааст?
 А) Ҳеродот; В) Страбон; С) Ариан; D) Диодор;
 61. Сохтори давлати Скифҳо чигуна буд?
 А) Гуломдорӣ; В) Демократи ҳарбӣ; D) Феодалӣ;
 62. Скифҳо бо кадом халқҳо умумияти забонӣ, симоӣ ва фарҳангӣ до-
 ранд?
 А) Бо ориёиҳои Осиёи Миёна; В) Бо фино-угорҳо; С) Бо гунҳо; D) Бо муғулҳо;
 63. Сайримиҳо (Савромат, Сарматҳо) дар кадом баҳши Осиё сукунат доштанд?
 А) Аз рӯди Волга то Урал; В) Дар Сибири Ғарбӣ; С) Дар заминҳои Қазоқистони кунунӣ; D) Дар Сибири Шарқӣ;
 64. Сарматҳо кай сарзаминҳои скифҳо ба тасарруф дароварданд?
 А) Дар асри II пеш аз милод; В) Дар асри III пеш аз милод; С) Дар асри I милод;
 65. Кадом муаррихи юнонӣ дар бораи ҷанги Сарматҳо бо скифҳо на-
 виштааст?
 А) Диодор; В) Страбон; С) Ҳеродот; D) Плутарх;
 66. Сарматҳо, ки заминҳои скифҳо ва кимериҳо ба худ ҳамроҳ кар-
 да буданд, то кадом аср ҳукумат доштанд?
 А) Аз асри 2 п.м. то асри 5 милод; В) То асри 6 милод; С) То асри 7 ми-
 лод;
 67. Кимериҳо, скифҳо ва сарматҳо дар асрҳои баъд бо кадом халқҳо
 омезиш ёфтанд ва номи худро гум карданд?
 А) Бештар бо славянҳо; В) Бо туркзабонҳо; С) Қафқозӣҳо;
 68. Дар Кафказ кадом халқ худро иронӣ меномад?
 А) Чеченҳо; В) Аҷарҳо; С) Осетинҳо; D) Хазарҳо;
 69. Сайниҳои ориёии Сибири Ғарбӣ, Олтою Байкал дар адабиёти
 кунунӣ бо кадом ном муаррифӣ шудаанд?

- А) Бо номи сакой; В) Гунҳо; С) Хунҳо;
 70. Касбу кори онҳо чӣ буд?
 А) Чорводорӣ; В) Моҳигирӣ; С) Шикорчигӣ;
 71. Дар дини онҳо кадом ҳайвонҳо бузург шуморида мешуданд?
 А) Говазн; В) Хирс; С) Гург; Д) Оху;
 72. Шоҳзодагони сакой бадани худро бо расми кадом ҳайвонҳои бузургдошти худ холқубӣ менамуданд?
 А) Паланг; В) Бузи кӯҳӣ; С) Гург; Д) Симурғ;
 73. Чаро сакоиҳо маъбад, мақбараҳои худро бо нақши гирд ва шуодор месохтанд?
 А) Нишонаи офтоб меҳрпараст будани онҳо мебошад; В) Ифодаи хаймаи истиқомати онҳост; С) Ифодаи мудаввар будани замин аст;
 74. Давлати Элом дар кадом ҳазора арзи вучуд доштааст?
 А) Аз ҳазораҳои чор то ибтидои ҳазораи якум; В) Аз ҳазораи 2; С) Аз ҳазораи 1;
 75. Элом давлати ориёӣ буд?
 А) Ориёӣ буд; В) Ориёӣ набуд; С) Сомӣ буд;
 76. Маркази давлати Элом кадом шаҳр буд?
 А) Шуш; В) Шероз; С) Порс; Д) Аншан;
 77. Асосгузори давлати Митан кӣ буд?
 А) Куртиваз; В) Арсеваз; С) Нав - худносар; Д) Бардӣ;
 78. Давлати Митан бо кадом давлат ҷанги тӯлонӣ дошт?
 А) Бо Миср; В) Бо Бобул; С) Бо Хетт; Д) Бо Ошур;
 79. Митан дар ҷанги кадом давлат шикаст хӯрда, мустақилияташро аз даст медихад?
 А) Ошур; В) Хетт; С) Бобул; Д) Миср;
 80. Таъсиси давлати Мод ба кадом аср нисбат дорад?
 А) Ба асри 9 п. аз м.; В) Ба асри 12 п. аз м.; С) Ба асри 6 милод; Д) Ба асри 9 милод;
 81. Сарчашмаҳои ҷунонӣ аз чанд шоҳи Модҳо ёдовар мешаванд?
 А) Аз 9 нафар; В) Аз 10 нафар; С) Аз 7 нафар; Д) Аз 5 нафар;
 82. Иттифоқии асосии Мод дар ҷангҳо бо Ошур кӣ буданд?
 А) Кимериҳо ва скифҳо; В) Бобулиҳо; С) Хеттҳо; Д) Бохтариҳо;
 83. Паҳнкунандаи асп бо фойтун дар Шарқи Наздик кадом халқҳо буданд?
 А) Модҳо; В) Ошурҳо; С) Хеттҳо; Д) Скифҳо ва Кимериҳо;
 84. Дар барҳам додани давлати Ошур шоҳи Мод – Хувахуштур бо кадом давлатҳо иттифоқ баста буд?
 А) Бо Миср ва Бобул; В) Бо Хетт; С) Бо Лидӣ; Д) Бо Бохтар;
 85. Шоҳ дар Экбатан 7 қалъаи дарун ба даруни рамзӣ дошт ва ҳар кадоми он бо рангҳои гуногун оро доштанд. Рақами 7 чӣ маънӣ дошт?
 А) Ҳафт ахтар; В) 7 иқлим; С) 7 рӯзи ҳафта; Д) 7 осмон;
 86. Куруши Кабир кадом шоҳи Модро асир намуд ва давлаташро гирифт?
 А) Ихтивагуро; В) Хвахуштуро; С) Набополосарро; Д) Карезро;

87. Модҳо чӣ гуна дин доштанд?
 А) Зардуштия; В) Меҳрпарастӣ; С) Ниёпарастӣ;
88. Давлати ҷаҳонии Ҳахоманишҳо кӣ таъсис намуд?
 А) Куруш; В) Дороюш; С) Хаушёршоҳ; Д) Ардавон;
89. Давлати Форсҳо, ки онро Куруши Кабир асос гузошта буд чанд сол умр дид?
 А) 300 сол; В) 250 сол; С) 220сол; Д) 170сол;
90. Шоҳи Лидӣ – Карезро кӣ фиреб дод, ки чанг бо форсҳо ба ту ғалаба меоварад?
 А) Раммолони яке аз маъбадҳо; В) Мубадони Форс; С) Мубадони Бобул; Д) Мубадони Конно;
91. Сабаб чӣ шуд, ки давлати пурзури Бобул ба Куруш муқобилият накард?
 А) Бобулиён беоб монда, маҷбур таслим шуданд; В) Аз беадолатиҳои шоҳи Бобул; С) Сиёсати хирадмандони умумибашари Куруши Кабир;
92. Чаро давлати Каёниён-Бохтар ба Куруш муқобилият нишон надод?
 А) Парокандагӣ; Д) Бешоҳӣ; С) Малика Ҳумой бо Куруш ҷангро нахост; Д) Қудрати ҷангро надост;
93. Чаро Дороюш дар сохтори давлат ислоҳоти ҳарбӣ ва пулӣ гузаронид?
 А) Он аз давлату халқҳои гуногун ташкил шуда буд ва пули ягона ва сохтори ягона лозим буд; В) Ҳар давлати навсохт ислоҳталаб аст; С) Ҳамон сохтори давлати модҳо басанда буд;
94. Мамлакат аз чанд хушатр (сатрап) иборат буд?
 А) Аз 35 хушатр; В) Аз 20 хушатр; С) Аз 16 хушатр; Д) 10 хушатр;
95. Бохтар хушатри рақами чандум буд?
 А) Хушатри 12; В) Хушатри 14; С) Хушатри 20;
96. Ба хушатри Бохтар кадом ноҳияҳо ворид буданд?
 А) Бохтар, Суғд, Хоразм, Ориён, Порт; В) Бохтар ва сақоноҳ; С) Бохтар, Суғд ва Хоразм;
97. Пули тиллоии Дороюш бароварда чӣ ном дошт?
 А) Дороюшӣ; В) Ҳахоманишӣ; С) Бобулӣ; Д) Бохтарӣ;
98. Чанд шаҳри марказӣ буд?
 А) 3; В) 4; С) 1; Д) 6;
99. Валиаҳди шоҳ дар қучо менишаст?
 А) Дар Бобул; В) Дар Миср; С) Дар Бохтар;
100. Ташкилкунандаи аввалин постҳо (почта) дар дунё кӣ буд?
 А) Порсҳо; В) Румиҳо; С) Финикиҳо; Д) Чиниён;
101. Дорои III дар кадом муҳориба қомилан шикаст хӯрда ба шарқ мегузид?
 А) Дар ҷанги соли 331; В) Дар ҷанги соли 333; С) Дар ҷанги соли 337;
102. Спитамен дастаи 2500 нафараи Искандарро дар қучо нест намуд?
 А) Дар Миёнкӯл; В) Дар Нахшаб; С) Дар назди Бухоро;
103. Искандар дар кӯҳҳои Суғ ва Бохтар ду қалъаро гирифт ва дар яке аз онҳо Рухсона – духтари шоҳи Бохтар мезист. Дар кадоме аз ин

қалғахо ўро асир гирифтанд?

А) Ориёмиз; В) Сисимифар; С) Сиём; D)Аламут;

104. Шўришгарони Бохтар бо сарвари Катан ва Овсиён дар кадом ноҳияи Бохтар ба муқобили Кратер ва Полиперхон ҷангидаанд?

А)Паракана (Паркамчӣ); В) Искандара (Имомаскара); С) Самангон;

105. Искандар дар сарзамини Истравшан ва Хучанд чанд шаҳрро хароб кард?

А) 7шаҳрро; В) 10 қалғаро; С) 5 шаҳрро;

106. Бо гуфтаи муаррих Диодор Искандар танҳо дар Суғд чӣ қадар одамро қатл кард?

А) 200 000; В) 120 000; С) 150 000;

107. Ба давлати Юнону Бохтар кадом ноҳияҳо ворид шуданд?

А) Бохтар ва Суғд; В) Бохтар танҳо; С) Бохтар, Суғд ва Сакистон;

108. Маркази Бохтар кадом шаҳр буд?

А) Самарқанд; В) Зарринасп; С) Хулм; D) Термет;

109. Кадом мамлакатро Ҳазоршаҳр мегўянд?

А) Суғд; В) Бохтар; С) Марғуш; D) Ҳинд;

110. Давлати юнонии Бохтар чанд сол умр дид?

А) 100 сол; В) 150 сол; С) 200 сол;

111. Асосгузори давлати Ашкониён чӣ ном дошт?

А) Аршак; В) Тирдод; С) Фарҳод; D) Андрогор;

112. Ашкониён аз кадом сол то кадом сол бо селевкиҳо мубориза бурданд то баҳши зиёди замини портҳоро муттаҳид намояд?

А) Аз 247 то 130 соли п.м.; В) Аз 200 то 100соли п.м.; С) Аз 230 то130 соли п.м.;

113. Забони ашкониён чӣ ном дошт?

А) Паҳлавӣ; В) Порсӣ; С) Ашконӣ; D) Дарӣ;

114. «Авесто»-и кунунӣ бо кадом забон китобат шудааст?

А) Порсӣ; В) Паҳлавӣ; С) Дарӣ; D) Авестойӣ;

115. Ашкониён соли 53 п.м.кадом сарлашқари Римро бо лашқараш торумор намуданд?

А) Красро; В) Сезарро; С) Димитриро;

116. Дар ҷангҳо ба муқобили селевкиҳо ва румиҳо ба онҳо полисҳои юнонизабони Порт ёрӣ медоданд. Дар замони кадом подшоҳон полисҳоро барҳам доданд?

А) Ардувони II; В) Митридоди II; С) Фарҳод;

117. Аҳолии мамлақати Порт (Ашкониён) ба чанд табақа тақсим буд?

А) Ба 6 табақа; В) Ба 7 табақа; С) Ба 4 табақа;

118. Ашкониён чӣ гуна дин доштанд?

А) Зардуштӣ; В) Насронӣ ва зардуштӣ; С) Буддой ва калдонӣ;

119. Қўшониён дар кадом аср давлати юнонии Бохтарро ба тасарруф дароварданд?

А) Охири асри II п.м.; В) Дар асри III п.м.; С) Дар асри I м.; D) Дар асри II м.;

120. Қўшониён аз қўчиёни кадом наҷод буданд?

- А) Ориёӣ; В) Туркӣ; С) Муғулӣ;
 121. Номии умумии қабилаҳои омада, ки давлати Юнону Бохтарро барҳам доданд, чӣ буд?
 А) Тохарҳо; В) Ӯчиҳо; С) Хунҳо;
 122. Асосгузори давлати Қўшониён чи ном дошт?
 А) Герай Қўшон; В) Қадфиз; С) Канишка;
 123. Давраи авҷи тараққиёти давлати Қўшониён дар замонии кадом шоҳ буд?
 А) Қадфиз I; Б) Қадфиз II; В) Вима Такт; С) Канишка I;
 124. Дар давраи императории Қўшониён кадом динҳо маъмул буданд?
 А) Зардуштия ва буддӣ; В) Танҳо буддӣ; С) Насронӣ;
 125. Маркази давлат дар кадом шаҳр буд?
 А) Балх; В) Бомӣ; С) Бағ-ром;
 126. Дар бораи аз наҷоди ориёӣ будани Қўшониён, иваз намудани забони юнонӣ ба ориёӣ, ба онини зардуштӣ нисбат доштани шоҳони он, дар кадом катиба нақл мешавад?
 А) Дар катибаи Сурхқўтал; В) Дар катибаи Работак; С) Дар катибаи Нақши Рустам; Д) Дар тангаҳо;
 127. Сохтори давлати Қўшониён аз чанд зина иборат буд?
 А) 3 зина; В) 4 зина; С) 1 зина; Д) 5 зина;

1: В	2: С	3: А	4: А	5: D	6: В	7: В	8: А
9: D	10: В	11: С	12: С	13: D	14: А	15: А	16: А
17: А	18: А	19: А	20: С	21: А	22: В	23: А	24: А
25: В	26: А	27: А	28: А	29: А	30: А	31: А	32: А
33: А	34: А	35: А	36: А	37: А	38: А	39: А	40: А
41: А	42: С	43: А	44: С	45: А	46: В	47: С	48: В
49: А	50: А	51: А	52: А	53: А	54: А	55: А	56: А
57: А	58: А	59: В	60: А	61: А	62: А	63: А	64: А
65: А	66: А	67: А	68: С	69: А	70: А	71: А	72: А
73: А	74: А	75: С	76: А	77: А	78: А	79: А	80: А
81: А	82: А	83: D	84: А	85: А	86: А	87: А	88: А
89: С	90: А	91: С	92: С	93: А	94: В	95: В	96: А
97: А	98: А	99: С	100: А	101: А	102: А	103: В	104: А
105: А	106: В	107: А	108: В	109: В	110: А	111: А	112: А
113: А	114: В	115: А	116: С	117: С	118: А	119: А	120: А
121: А	122: А	123: С	124: А	125: А	126: В	127: В	

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	3
-----------------	---

БОБИ I. ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН. АСРИ САНГ

§ 1. Асри санги қадимтарин – палеолит	8
§ 2. Асри санги миёна – мезолит.....	11
§ 3. Қашфи оташ ва тӯдаи инсонҳо.....	15
§ 4. Яхбандиҳо ва одамон.....	18
§ 5. Зинаҳои ибтидоии тақомули инсоният.....	21
§ 6-8. Асри санги охир – неолит. Аввалин зироаткорон ва чорводорон дар ҳудуди Ориёно.....	25
§ 9. Пешдодиён – шоҳони ривоятӣ.....	35
§ 10-11. Тақсимооти ривоятии ҷаҳон.....	38
§ 12. Аз байн рафтани сохти ҷомеаи ибтидоӣ.....	43
§ 13. Асри мису санг дар Ориёнои Шарқӣ	47

БОБИ II. АСРИ БИРИНҶӢ – ЗАМОНИ КАЁНИЁН

§14-16. Асри биринҷии Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқӣ	50
§17-18. Ориёноҳои сахронавард (тӯрҳо).....	61
§19-20. Оғози тамаддуни шаҳрсозӣ.....	68

БОБИ III. КАЁНИЁН. СУЛОЛАИ ТАЪРИХӢ

§ 21. Давлати Каёниён. Ковиҳо.....	74
§ 22-24. Давлати марказонидаи ориёно дар замони Гуштгосп	77
§25-27.«Авесто».....	85
§ 28-30. Дини зардуштӣ ва русуми ориёӣ	97

БОБИ IV. ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁИИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ АВРУПО ВА УРАЛУ СИБИР

§ 31. Кимериҳо.....	105
§ 32-33. Скифҳо – сакоиҳо.....	109
§ 34. Сайримиҳо (савромат, сарматҳо).....	119
§ 35. Сайниҳои ориёӣ дар Сибири Ғарбӣ ва Байкалу Олтой ва Тува дар замони скифу сарматҳо	124
§ 36. Давлати Элом.....	128
§ 37. Давлати Митан.....	130
§ 38. Давлати Модҳо.....	133
§ 39-40. Ҳахоманишиён	137
§ 41-43. Дориюши Кабир	144
§ 44. Ҷангҳо бо юнониён	152

§ 45. Кишоварзӣ ва хунармандӣ	156
§ 46-47. Фарҳанги ориёӣҳо дар замони Ҳахоманишиён	159

БОБИ V. ДАВЛАТИ ЭЛЛИНӢ ДАР ОРИЁНО

§ 48. Хучуми Искандари Мақдунӣ ба Ориёноӣ Ғарбӣ.....	165
§ 49. Муборизаи Спитамен бо Искандар.....	169
§ 50. Муҳориба ба муқобили лашкари Искандар дар кӯҳистони Суғду Бохтар	173
§ 51-53. Давлати Юнону Бохтар	177

БОБИ VI. АШКОНИЁН

§ 54. Таъсиси давлати Ашкониён.....	187
§ 55-56. Сохти иқтисодӣ ва сиёсии давлати Ашкониён.....	191
§ 57-58. Фарҳанги даврони Ашкониён.....	196
§ 59. Хунармандӣ ва савдо	204

БОБИ VII. КӢШОНИЁН

§ 60-61. Империяи Кӯшониён.....	207
§ 62. Шаҳру дехот, иқтисодиёт ва тичорат дар давраи Кӯшониён	214
§ 63-64. Фарҳанги замони Кӯшониён.....	218
§ 65. Варзиш.....	227
§ 66. Этногенези (пайдоиш) ориёӣҳо.....	229
§ 67-68. Такрори дарсҳои гузашта	233
Тафсири баъзе номҳои таърихӣ ва географӣ.....	234
Санаҳои муҳимми таърихӣ.....	237

ЮСУФШОҲ ЯЪҚУБОВ

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК

Китоби дарсӣ
барои синфи 5

Мухаррир: Қиёмиддин Сатторӣ
Мухаррири техникӣ: Робия Абдуллоева
Тарроҳ ва саҳифабанд: Фирӯз Неъматов

Ба матбаа супорида шуд 25.10.2014.
Ба чоп имзо шуд 28.11.2014.
Андозаи 60x90 1/16. Коғазӣ офсет. Ҷузъӣ чопӣ 15.5
Адади нашр 110000. Фармоиши № 21/2014.

Муассисаи нашриявӣ «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи _____
бо супориши № _____ чоп шудааст.